

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Vivat

KUŞATMA VE ESARETİN ADI

KÛTULAMÂRE

Esir Bir İngiliz Subayının Anıları

E.W.C. SANDES

Çeviren: Tuncay YILMAZER

Kuşatma ve Esaretin Adı
KÜTULAMÂRE
Edward W. C. Sandes

Çeviren ve Yayına Hazırlayan
Tuncay Yılmaz

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör
Muzaffer Albayrak

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-9787-79-6
Yeditepe Yayınevi: 325
Anı-Hatıra: 26

1. Baskı: Mart 2017

Sayfa Düzeni
Çelebi Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Çağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

**Kuşatma ve
Esaretin Adı
KÛTULAMÂRE**

Esir Bir İngiliz Subayının Hatıraları

Edward W. C. SANDES

Çeviren ve Yayına Hazırlayan

TUNCAY YILMAZER

YEDİTEPE

Tuncay Yilmazer

1970 doğumludur. Çanakkale Muharebeleri başta olmak üzere 1.Dünya Savaşı ile ilgili araştırmaları, kitap tanıtımları NTV Tarih, Derin Tarih, # tarih, Atlas Tarih, Kültür Dergisi gibi dergilerde yayınlanmıştır. *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri* (Yeditepe Yayınevi, 2005) *Muzaffer Albayrak ile birlikte hazırladığı Sorularla Çanakkale Savaşı* (2006) adlı iki kitabı vardır. 2006 yılından bu yana "www.geliboluyuanlamak.com" sitesinin editörlüğünü yapmaktadır.

Mail Adresi: dryilmazer2003@gmail.com

İÇİNDEKİLER

<i>Kuşatma ve Esaretin Adı KÛTULAMÂRE Hakkında.....</i>	7
<i>Yazarın Önsözü.....</i>	15

BİRİNCİ KISIM: ZAFER

AMÂRE’NİN İŞGALİNE KADAR GEÇEN OLAYLAR.....	19
AMÂRE’DEN NAHİLE’YE (NASİRİYE OPERASYONU DAHİL).....	42
ES-SİN MUHAREBESİ.....	51
BAĞDAT İÇİN KOŞTURMA.....	73
SELMAN-I PAK (CTESİPHON) MUHAREBESİ (İLK GÜN).....	89
SELMAN-I PAK MUHAREBESİ (İKİNCİ VE İZLEYEN GÜNLER).....	109
GERİ ÇEKİLME VE DELABİHA MUHAREBESİ.....	121
KÛTULAMÂRE’YE GERİ DÖNÜŞ.....	138

İKİNCİ KISIM: SAVUNMA

KÛT’UN SAVUNMASI.....	153
KÛT KUŞATMASINDA İLK GÜNLER.....	164
1915 ARALIK AYI BOYUNCA KUŞATMA.....	179
1916 OCAK AYI: SEL VE DÜŞMAN	208
1916 ŞUBAT AYINDA KÛT	223
1916 MART AYINDAKİ OLAYLAR	245
KÛT’TA SON GÜNLER.....	274

ÜÇÜNCÜ KISIM: ESARET

BAĞDAT’A VE ÖTESİNE.....	317
HARİTALAR VE FOTOĞRAFLAR.....	353

Kuşatma ve Esaretin Adı KÛTULAMÂRE **Hakkında**

Kût'un yıldönümü vesilesiyle geçtiğimiz yıl, Yeditepe Yayınevi'nde yapılan toplantıda bana Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı ile ilgili zengin bir arşive sahip Necmettin Özçelik Bey'in arşivinden üç kitap değerlendirmem için verildi. Üçü de anı kitabı olsa da özellikle bir tanesi çok dikkatimi çekmişti. İngiliz Yüzbaşı Edward Sandes'in "*In Kût and Captivity*" adlı kitabı özellikle köprü yapımında ustalaşmış Kraliyet mühendisi bir İngiliz istihkâm subayının gözünden I. Dünya Savaşı Irak harekâtının bir bölümünü, Kût kuşatmasında yaşadıklarını ve sonrasında Mezopotamya çöllerinden Anadolu'nun kalbine uzanan yolculuklarını ve esaret hayatlarını anlatıyordu.

Kûtulamâre ile ilgili en önemli kaynak dilimize de çevrilen 6. Hint Tümeninin komutanı General Townshend'in hatıralarıdır. Townshend, savaş tarihinden ve stratejiden örnekler vererek yazdığı yarı-resmi hatıralarında, birçok hatırat türü eserlerde olduğu gibi kendisini temize çıkarmaya çalışıyor, üstü kapalı bir şekilde komuta kademesini ve siyasetleri eleştiriyordu. Kitap, Yeditepe Yayınevi'nce "*Kûtulamâre'de Esaret*" adıyla Türk okuyucusuyla buluşmuştu.

Sandes'in kitabı ise Townshend'in tepeden bakan, askeri taktik ve strateji tartışmalarına boğulan kitabından bir hayli farklı, orta sınıf bir İngiliz subayın çarpıcı gözlemlerini anlatıyordu. Yalnız bunu anlatırken dönemin İngiliz vatandaşlarına

has özellikleri taşıyor, Türkleri, Arapları hatta zaman zaman Ermenileri yerden yere vuruyor, silah arkadaşları Hintlileri bile küçümseyici yaklaşımda bulunuyordu. Sandes'e göre Türklerin Avrupa'da yeri yoktu. Türkleri her fırsatta eleştiriyor, adetleri ile dalga geçiyor, tembel ve organizasyon yetenekleri olmadığını iddia ediyordu.

Sıradışı, bir hayli rahatsız edici bir anı kitabıyla karşı karşıyaydım. Ancak çevrilmesinin hem tarihçilerin hem de okuyucuların değerlendirmesine sunmak, Kûtulamâre zaferinin yeniden gündeme geldiği bir dönemde farklı bir gözle olayların değerlendirilmesinin uygun olacağını düşündüm.

İngiliz-Hint 6. Tümenin generallerinden sivil görevlerine kadar tüm personeli ile birlikte Halil Paşa komutasındaki Osmanlı 6. Ordusu'na 4 ay 23 günlük bir kuşatma sonrasında 29 Nisan 1916'da teslim olması I. Dünya Savaşı'nın üzerinde az durulan, ancak en önemli olaylarından birisidir. Britanya tarihinde 1781'de Yorktown'daki toplu teslim olma felaketinden sonra ikincidir. (Benzeri bir durum daha sonra II. Dünya Savaşı'nda Singapur'da Japonlara karşı yaşanmıştı.)

General Townshend komutasındaki Hindistan kuruluşlu 6.Tümen'in Nisan 1915'ten itibaren birbiri ardına zayıf Türk-Arap kuvvetleri karşısında aldıkları başarıların sarhoşluğu İngiliz komuta kademesinde hem de İngiliz siyasetçilerde Bağdat'ın kolayca alınabileceği fikrinin doğmasına yol açmıştı. İngiliz kamuoyunun kötü giden Çanakkale Harekâtını telafi edecek bir "zafer" haberine ihtiyacı vardı. Eylül sonundaki Es-Sin muharebelerinde Albay Nureddin Bey komutasındaki Osmanlı ordusunu darmadağın eden Townshend'in 6. Tümenini durdurabilecek kuvvet şimdilik görünmüyordu.

İngiliz kamuoyu Bağdat'ın alınmasıyla zaferin taçlanacağı bu sürecin aslında felaketin başlangıcı olduğunu anlaması uzun sürmedi. İngiliz kaynaklarında bölgede Perslerden kalan Tâk-ı

Kısra olarak bilinen dev saray kalıntısından dolayı Ctesiphon Muharebesi, Türk kaynaklarında bölgedeki sahabe türbesine atfen Selman-ı Pak Muharebesi diye geçen 22-25 Kasım 1915 tarihlerindeki muharebede Albay Nureddin Bey komutasındaki Türk birlikleri İngiliz-Hint karma kuvvetleri karşısında müthiş bir savunma örneği sergilemiş, savaş tarihinde ender rastlanan bir şekilde her iki ordu da geri çekilme kararı almıştı. Selman-ı Pak Muharebesi, Mezopotamya'daki İngiliz ordusu için parlak zaferlerin ardından felaketler silsilesinin başlangıcı olmuştu adeta.

Takviye kuvvetlerle desteklenen Albay Nureddin Bey artık inisiyatifi ele alarak, hem Dicle nehri üzerindeki filosuyla, hem de karadan geri çekilen İngiliz ordusunu aman vermeden Kût'a kadar takip etmiş ve Kût kasabasında tamamen kuşatmıştı. 7 Aralık'ta başlayan kuşatmadan sonra Osmanlı Ordusu Kût'un 7 mil kadar güneyinde savunma mevzilerini de kurmuştu. Tahmin edileceği gibi İngilizler sürekli takviyeler alarak 1916 yılı Ocak ayının başından itibaren Kût'ta mahsur kalan yaklaşık 13.000 kişilik garnizonu kurtarmak için harekete geçmişler, ancak bir dizi muharebe sonrasında Türk mevzilerini aşmayı başaramamışlardı. Kavurucu sıcak, çamur, Dicle'nin yol açtığı seller, harekât arazisindeki bataklıklar en önemli engel olarak karşılına dikilmişti.

Elinizde tuttuğunuz hatırat, 6. Hint Tümeninde görevli bir İngiliz subayının, Irak cephesinin ilk günlerinden itibaren, başlangıçta zaferler sonrasında hayal kırıklıklarıyla dolu tanıklığını konu alıyor. Yüzbaşı Sandes, 6. Tümenin ardarda zaferlerden Bağdat önünde sona eren Dicle nehri boyunca gerçekleştirdiği harekâtını, Kût kuşatmasını ve esir oluşlarını anlatırken kitabın yayınlanmayan sonraki bölümleri ise Musul'dan Anadolu içlerine Yozgat'a uzanan ve sonrasındaki esaret günlerini anlatıyor. Tamamen farklı bir konudan bahseden

bu bölümler daha sonra yayınlanabilir. Sandes, hatıralarından oluşan kitabı 1919 yılında yayınlamıştı.

Yüzbaşı Edward Sandes, 6. Hint Tümeninde köprü istihkâm birliğinin komutanıdır. Görevi Dicle nehri üzerinde sallar, tombazlar, yerel bellum, müheyla gibi nehir taşıma kullanarak kaya ve taşıma araçlarının trafiğine uygun yüzer köprü inşa etmek, emir geldiğinde de bunları söküp çatanaların yedeğinde karadan ilerleyen orduyu takip ederek her an göreve hazır bir şekilde beklemektir. Dicle nehrinin genişliğinin yer yer 400-500 metreye çıktığı, sıcaklığın 45-50 derecelere ulaştığı göz önüne alındığında zamana karşı yarışan Sandes'in görevinin ne kadar zor olduğu ortadadır.

6. Tümenin Bağdat'a doğru Dicle nehri boyunca zaferler kazanarak ilerlemesinde kendisine büyük görev düşen Sandes, başarılı köprü yapmanın inceliklerini de yeri geldikçe anlatır. Selman-ı Pak'taki yenilgi sonrası işler bir anda değişecektir. 6. Tümen karadan geri çekilirken Sandes ve ekibi çatanalarında yedeklerine aldıkları malzeme taşıyan çok sayıda şat ve yerel teknelerle ölüm-kalım yarışına başlarlar. Sandes burada son derece canlı anlatımla Türk ve Arapların eline geçen gemileri, arkadaşlarını ve malzemeleri nasıl son anda kurtardıklarından etkileyici bir dille bahseder.

Townshend'in mağlup ordusu, Dicle nehrinin keskin bir şekilde kıvrıldığı Kût kasabasına sığınmış, birkaç gün içerisinde kasabayı çevirecek Türk ordusuna karşı yorgun ve bitkin İngiliz ve Hintli askerler savunma hazırlıklarına başlamışlardır. Sandes özellikle kasabanın kuzeydoğusundaki toprak setle çevrili ayrı bir direnek noktası olan Türk kaynaklarında Hıdeyri Kalesi olarak geçen "Kale"deki hazırlıkları ayrıntılarıyla anlatıyor.

Esaret kaçınılmaz derecede sıkıntıyı da beraberinde getirecektir. Kuşatmanın başlamasından sonraki dönemlerde

kasabada yaşananları bütün ayrıntılarıyla Yüzbaşı Sandes'ten öğreniyoruz. Nehrin öte yakasındaki keskin nişancıların göz açtırmadığı kuşatma altındaki bir şehirde yapılan düzenlemeler, başlangıçta yılbaşına kurtarılmayı beklerken giderek azalan umutlar... Özellikle bu bölüm dönemi araştıranlar açısından paha biçilmez bir kaynak.

Belli bir dönemden sonra kasabada elde kalan öküzler, atlar, hatta katırlar bile kesilip yaklaşık 13.000 kişilik garnizona dağıtılacaktır.

“Yiyecek sorunu aynı şekilde devam ediyordu. Bununla birlikte Şubat'ın son günü konağımızda nefis bir yiyecek vardı. “Katır dili jölesi” gerçekten birinci sınıftı. Kısa sürede silip süpürüldü. Ayrıca attan, ekmekten, kaba şeker hurma suyu, zencefil kökü ve biraz yağ güzel bir pudring hazırlamıştık.”

Et dağıtımındaki en önemli sorun, 6. Tümen'in neredeyse üçte ikisini oluşturan Hintli askerlerin at eti yememeleriydi. Sandes Hintli askerlerin bu konuda son döneme kadar ısrar ettiklerinin altını çiziyor.

Mart ayına girilirken Kût tanınmaz haldedir: *Sakinliğin huzurlu zamanlarında Kût'u ziyaret eden çok az kişi, Mart 1916'nın başlangıcında daha önceden cıvılcı gölgeli ve kalabalık olan Çarşı Caddesi'ni ve nehir tarafını tanıyabilirdi. Giden, kaybolan gemilerin, müheylaların her zamanki kalabalığıydı, kaybolan gürültülü Arapların izdihamıydı. Çarşı Caddesi'nin kapalı çatıları da ya düşmüş ya da toptan kaldırılmıştı. Nehre bakan kapılar ve pencereler tuğlalarla örülmüş, tüm büyük caddelerin nehre doğru çıkışları büyük duvarlarla kapatılmıştı. Tüm cephe mermi delikleriyle delik deşik olmuş ve nehir kenarındaki tüm çarşı dükkânları hemen hemen yıkıntı halindeydi.*

Sandes, yerli halkın kuşatmaya tepkilerini zaman zaman alaycı biçimde anlatıyor. Nisan ayından itibaren de açlığın baş gösterdiği şehirde yerli Araplar da kendi çabalarıyla kaçmaya çalışırlar: *Türkler, bizim çok az olan yiyecek istihkakımızı tükettiğini bildiklerinden Arapların Kût'tan ayrılmasını istemiyorlardı. Bundan dolayı Kût'a, kasabadan ayrıldığı görülen tüm Arapları vuracaklarını belirten mesaj gönderiyorlardı. Araplar bir ara tarafımızdan uyarılmıştı. Ayrıca onlara eğer ayrılırlarsa, içlerinden herhangi birisi geri dönmeye çalışırsa vurulacağını söyledik. Buna rağmen geceden geceye, ay doğmadan yüklü sallar nehrin aşağısına doğru sürükleniyor, yine her gece aşağıdaki yaylın ateşi delik deşik ve batmış enkaz üzerinde Arap cesetlerinin nehirde yüzdüğü görülüyordu.*

Yazar kitabın başından itibaren düşmanı Türklere karşı öfkesini gizlemiyor. Bazı bölümlerinde kitap adeta bir “Geceyarısı Express” anlatısına dönüşüyor. Ancak Yüzbaşı Sandes, Halil Paşa’yı hem iyi bir asker hem de şövalye ruhlu olarak niteliyor. Halil Paşa, özellikle Bağdat’ta esir subaylarla konuşmuş, Selman-ı Pak muharebesinde ve sonrasında gelişen olaylardaki her iki tarafın hatalarını paylaşmış.

Kuşatma altındaki Kût’u kurtarmak için harekete geçen kurtarma kuvvetinin tüm girişimlerinin başarısız olması, açlığın artık dayanılmaz hale gelmesi, seller mevcut durumu sürdürülebilir olmaktan çıkarıyor ve Kût garnizonunun esaret günleri başlıyor.

Anı kitaplarına dikkatli yaklaşılmasının bir önemini burada görüyoruz. Örneğin Sandes, herkesin bildiği teslim olma karşılığında para teklifi yapıldığını inkâr ediyor, böyle bir şey olsa Türklerin mutlaka kabul edeceğini(!) belirtiyor.

I. Dünya Savaşı, Irak cephesi ve esirler konusu ülkemizde çok bilinen bir konu değil. Yüzbaşı Edward Sandes’in, Kûtulamâre

kuşatması anılarının ülkemizde bu konuda çok az olan yayınlanmış literatüre önemli katkısı olacağını, yeni tartışmalara yol açabileceğini düşünüyorum.

Eser hazırlanırken en büyük sorun yer isimleri konusunda yaşandı. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı cephelerinde hasım tarafların verdiği coğrafi isimler çoğu zaman aynı değildir, ya da telaffuz farklılıkları vardır. Kitap yayına hazırlanırken yer isimlerini eserin orijinal halindekienden ziyade Türk resmi tarihinde geçen isimleri esas alındı. Bazı önemli isim değişiklikleri ise dipnotla belirtildi (Ctesiphon ve Ummü't-Tubul Muharebelerinde olduğu gibi). Yine yazarın adlarını yanlış yazdığı bazı Türk subayların adları düzeltildi, dipnotta belirtildi.

Bu çeviriyi yayına hazırlarken birbirinden değerli birkaç uzmana danıştım, notlandırırken fikirlerini aldım. Öncelikle bu eseri zengin arşivinden bizimle paylaşan, Kût Zaferi konusunda bilincin oluşmasında yıllarını vermiş sayın Necmettin Özçelik'e teşekkür etmek istiyorum. Eseri hazırlarken Irak cephesi ile ilgili ayrıntılı bilgileri paylaşan Muzaffer Albayrak'a, arşivindeki nadide bir parçayı da bu kitabın kapağı için bizlerle paylaşan Prof. Haluk Oral'a, eserin basımında her türlü katkıyı esirgemeyen Yeditepe Yayınevi sahibi Mustafa Karagüllüoğlu'na teşekkürü borç bilirim.

Tuncay YILMAZER

İstanbul / 2017

Yazarın Önsözü

Bu hikâye o kadar geniş bir alanı kapsıyor ki eğer popüler serüven kitapları stilinde yazılsaydı, ya ilginç gerçeklerin çoğunun çıkarılması gerekecek ya da kitabın 2-3 bölüme ayrılmasına izin verilecek ve hantallaşacaktı. Hikâye öncelikle 6. Hint Tümeninin ve ona ekli birliklerin Mezopotamya'daki Osmanlı birliklerine karşı mücadelelerinde başarılarının, yaşadığı zorlukların, zaferlerinin ve felaketlerinin izini sürmektir. Kût garnizonunun küçük bir bölümünün de Türkiye'deki esaret maceralarını anlatmaktadır.

Yazar okuyucularına hikâye sunarken de kendi günlüğünün bu boyutta kitaba dönüşmesini sağlayan belgeleri, sayıları ve fotoğrafları temin eden silah arkadaşlarına teşekkür eder.

Edward W.C. SANDES

Ağustos 1919

BİRİNCİ KISIM:
ZAFER

AMÂRE'NİN İŞGALİNE KADAR GEÇEN OLAYLAR

Mezopotamya Seferi, küçük çapta başlamış sonrasında Cihan Harbi'nin başlıca mücadelelerinden biri olana kadar yayılmış, büyümüştür. Seferin ilk bölümünün asıl yükü tamamen Hindistan'daki İngiliz ordusunun bir tümeninin üzerindeydi: Karargâhı Bombay eyaletinin Poona'da şehrindeki 6. Hint Tümeni.

Bu tümene Korgeneral Sir Arthur Barrett komuta ediyor, 16., 17. ve 18. Tugayları ve Tümen birliklerinden oluşuyordu. 10.000'nin biraz üzerinde süngü toplanabilmişti. Tugay komutanları Tuğgeneral W. S. Delamain (16. Tugay), Tuğgeneral W. H. Dobbie (17. Tugay) ve Tümgeneral C. I. Fry (18. Tugay) idi.

General Delamain komutasındaki 16. Tugay, Türkiye'ye savaş ilan edilmeden önce Bombay'dan Basra Körfezi'ne gitmek üzere 16 Ekim 1914'te seyre koyulmuş, Bahreyn Adalarına uğramış, tugayı taşıyan 5 gemi 10 gün boyunca demir atmıştı. Dolayısıyla, tugay 5 Kasım 1914'te savaş ilan edildiğinde körfezin girişine yakındı. Türkler, Şattülarap'ta yoğun güvenlik önlemleri almaya zaman bulamadan hızla baskın yapabilecekti.

Tugay, 6 Kasım 1914'te Fav Telgraf İstasyonu'nu ele geçirdikten sonra, Şattülarap nehir deltasına bir çıkarma gerçekleştirdi. 11 Kasım 1914'te Sünniye'de, 15 Kasım 1914'te Seyhan'da Türklere karşı küçük çarpışmalara girdi. 6. Tümenin kalanı General Sir Arthur Barrett komutasında Bombay'dan gelmişti.

Harekâtın ilk ciddi muharebesi kötü hava koşulları ve zorlu araziye rağmen Türk kuvvetlerinin kesin yenilgiye uğratıldığı Şattülarap deltası sahilinde, 17 Kasım 1914'te yaşandı. Muharebe öncesinde şiddetli yağmur yağmıştı. Zemin o kadar balçık gibiydi ki sahra topçularımız muharebeye gireceklerinde, çoğu zaman çift koşulu atları kullanamayarak toplarını kendileri çekmek zorundaydılar. Kayıplarımız fazla olsa da Basra'ya giden yol açıldığından, zaferin etkisi büyüktü. 22 Kasım 1914'te bir dirençle karşılaşmadan Basra ele geçirildi. Filomuzu geciktirmek için düşman tarafından batırılmış üç nehir gemisi Şattülarap deltasında kanalı yeterince tıkamada başarisiz olmuş, Basra'da büyük miktarda Alman erzakı ve demiryolu malzemesi elimize geçmişti.

Nehir yakasındaki Muhammere Şeyhi'nin köşkü, kısa sürede birinci sınıf ana hastaneye dönüştürüldü. Temmuz 1915'e kadar elektrikle donatıldı. Çoğu zaman sel, yağmur ve yol malzemesinin yokluğu nedeniyle engellenmesine rağmen, mevcut yolların düzeltilmesi ve yeni iletişim hatlarının inşası hızla gerçekleştirildi. Taş ne bölgeden temin edilebiliyor ne de Bağdat'ın aşağısındaki Dicle nehrinde bulunuyordu.

Basra'nın ele geçirilmesinden sonra küçük bir kol nehrin yukarısına ilerledi. Kurna'nın aşağısındaki nehrin sol yakasında Suveyb deresinde konakladı. Kurna'daki düşmana 4 Aralık 1914'te saldırdı. Bu kola 110. Piyade Taburundan Albay Frazer komuta ediyordu. İlk saldırısında bu kol 104., 110. Piyade taburları, Norfolk Alayı'ndan iki bölük ve Kraliyet Sahra Topçularından 76. Topçu birliğinden oluşuyordu. Dicle'deki birkaç savaş gemisinden de yardım alındı. Birlikler Kurna'nın doğusunda nehrin sol yakasındaki Mezira köyüne saldırı için ilerleyip köyü ateşe verdiler. Bununla birlikte Dicle nehrini geçemediler. Suveyb deresinin sağ yakasındaki kamplarına geri çekildiler.

7 Aralık 1914'te 2. Norfolk Alayı, 110. Piyade ve 120. Piyade (2 bölük eksik) 104. Piyade ve 76. ve 82. Bataryalar ve Dağ Topçu Bataryası ve 17. İstihkam Bölüğü (2 takım eksik) kuvvetleriyle Suveyb deresi kampından Kurna'ya kararlı bir saldırı gerçekleştirildi. Bu kuvvetin büyük bölümü Suveyb deresinde zaten konuşlu küçük bir kuvveti takviye için 5-6 Aralık'ta Basra'dan gelmişti.

Mezira köyü ve Kurna saldırısının yeri ve taktiği hakkında kitap sonundaki kroki kabaca fikir verecektir. Mezira'nın güneyindeki Türk siperleri çok sığdı ve kötü inşa edilmişti.

6 Aralık'ta toplarımız, Kurna aşağısındaki gümrük evi üzerinden, nehirlerin kesişme noktasındaki yerde bulunan Türk toplarını bombaladı.

7 Aralık 1914'te topçumuz, 120. Piyade Taburu'nun saldırmasından önce *Espiegle, Sheitan, Lawrence, Miner* gambotlarının toplarının ateşleri yardımıyla düşman toplarını, ayrıca siperlerini bombaladı. Bu siper hatları hücum eden hattımızı yayılım ateşine tutmaya eğilimli olduğundan, mümkün olduğu kadar erkenden dikkatler üzerine toplanmıştı. Kara topçumuz ise düşman mevzilerinin gerisindeki Türk topçusuyla ilgileniyordu.

Daha sonra genel saldırı gerçekleşti. Çok az kayıpla siperlere girildi Mezira köyü ele geçirilmiş ve ateşle tamamen yok edilmişti. İki tabur, Dicle'nin sol yakasından yukarı kuzeye ilerlerken, kalanlar Mezira köyünün gerisindeki hurma koruluğunu temizledi. Karanlık bastığında kuvvetimiz toplanmıştı, Mezira'nın batısında çadırılı ordugâh kurdu.

8 Aralık 1914'te 2. Norfolk Alayı ve 104. Piyade Taburu Dicle'nin sol yakasında Kurna'nın nehrin üst tarafındaki bendin üzerine ilerlediler. Dicle üzerinden geçmesi planlanan yüzer köprü için örtme kuvveti olarak Kurna'nın yaklaşık 1,5 mil yukarısında, Snipe tabyası ilerisindeki bölgede beklediler.

Bu mevkide 110. Piyade Taburunu Dicle üzerinde gemilerle taşınması başarıyla icra edildi. 120. Piyade taburu nehirde yu-karıya doğru müheylalarla¹ ilerledi. Teğmen Campbell, bazı is-tihkâmcıların yardımıyla bir çift kablo hattını karşıya geçirdi. Bu halata yüzen köprü olarak bir müheyla bağlandı. Böylece 110. Piyade taburu geniş nehrin karşısına taşındı.

Ola ki köprü yapımı engellenirse, Snipe Tabyası bölgesin-den Kurna'yı karşıdan bombalamak için düzenlemeler yapıldı. Fakat ateş açılması gerekmedi. Kasabaya saldırmak için 110. ve 120. Piyade taburu önce güneye yürüdü. Sonra gece için tek-rar kuzeye çekildi. Türk garnizonu ertesi gün teslim olmuş ve iki alay kasabaya girmişti.

Kaybımız fazla değildi. *Sheitan* gambotunun güvertesi mermiyle vurulmuş ve Kraliyet Donanmasından bir teğmen ölmüştü. *Miner* gambotu da kötü yaralanmıştı. 1.000 kişi esir alınmış, modası biraz geçmiş yedi top ele geçirilmişti. Esirler, Türk subaylar tarafından idare edilen 38. Tümenin Arap as-kerleriydi. Harekât boyunca gemimiz mümkün olduğunca isa-bet almaktan kaçınmak için bir yukarı bir aşağı seyretmişti.

Kurna'yı almamıza yol açan bu küçük çarpışma böylece sona ermişti. Dicle'nin Hammar gölünden gelen Fırat'ın ka-nalıyla birleştiği yere bulunan Kurna, nehir yoluyla Basra'dan 48 mil uzaklıktaydı. Araplarca "cennet bahçesi" olarak adlan-dırılmıştı. Bu açıklamaya inanılacaksa çok zor bulunabilecek, son derece sağlıklı ve rahatsızlık veren bu yerde Adem'le Hav-va'nın cennetten kovulmasından sonra yaşaması kimseye şa-şırtıcı değildi.

Çoğunluğu Arap olan iki bin nüfuslu kasaba, iki nehrin kesişmesinden oluşan yerde kurulmuştu. Evler çamur ya da

1 Müheyla: Dicle ve Fırat nehirlerinde kullanılan bir Arap yelkenlisi. Ortalama 30-35 ton ağırlığında yük taşıyabilen, yaklaşık 21-22 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğinde, 15 metre yüksekliğinde direği ve üçgen yelkeni vardır. (ç.n)

küçük tuğlalardan düz çatılı, oldukça iğrenç kokuyla bezeli, birbirine çok yakın dar sokaklar etrafında toplanmıştı. Bu caddelere birliklerimizce çekicilik ya da iticiliklerine göre çok çeşitli komik isimler takıldı. “Lover’s Lane”, “Templation Meydanı” vs.

Kasabanın kuzeyinde, Dicle’nin sağ yakası boyunca bir mil ya da biraz daha fazla hurma ağaçları koruluğu uzanıyordu. Yarım mil derinliğinde benzer bir koru da aynı uzaklıkta sol yakada bulunuyordu.

Sağ yakadaki korulukta Nehairet adında kuzey sınırı çok belli olmayan, bir köy bulunuyordu. Hurma ağaçları arasından son eve ulaştığınızı düşündüğünüzde başka bir ev ortaya çıkıyordu. Bu evler topluluğu için bir öykü anlatılırdı. Bir subay güzel bir günde, içerisinde Nehairet köyünün kuzeyi geçen bir rapor düzenlemiş. Kıdemli subay aldığı bu rapora anlamsız olduğunu belirtmek için uygun bir şekilde “kuzeyi olmayan köy” diye eklemiş. Bundan sonra orası “kuzeyi olmayan köy” olarak anılacaktı.

Sol yakada, hurma koruluğunun doğusundaki ovada Mezira köyü mevcut iken, sağ yakada Kurna’nın batı ve kuzeybatısında büyük bir ova uzanıyordu. Burası seller sırasında uçsuz bucaksız bataklığa, durgun su ve sazlığa dönüşüyor ve çürüyen bitkilerin dayanılmaz kokusu etrafa yayılıyordu. Soğuk havalar sırasında hariç olmak üzere, Kurna’nın iklimi sayısız sivrisine ve kumsineğinin yaşatıldığı sera gibiydi. Nisan, Mayıs ve Haziran sel mevsiminde tüm çevreleyen arazi hatta kasabanın kendisi bile az-çok sular altında kalırdı.

Bu noktaya varışta, birlikler nehrin sağ yakasındaki Kurna’nın kuzeyinde hurma koruluğunun 1,5 mil ya da biraz fazla ilerisindeki kuru alanda önce kampa girdiler. Kurna’yı kalmaya elverişli hale getirmek için ve yaklaşan sellere karşı korumak için büyük çaba sarfedildi. Dicle ve Fırat nehir cephesi boyunca yol inşa edildi. Dicle’den, kasabanın kuzeyinden Fırat

kanalına dönen mevki savunma hattı seçildi. Nehir cepheleri boyunca yükseltmek ve yol kenarlarını korumak için binlerce kum torbası kullanıldı. Savunma hattı boyunca yükselmiş top-
rak siperin mazgal deliği hatları seçildi ve aralıklı küçük tab-
yalarla güçlendirildi.

Kurna'daki bu zorlu çalışma döneminde, askeri operasyon-
lar küçük ölçekte her yerde devam ediyordu. 20 Ocak 1915'te
Mezira'dan nehir sol yakasında, yukarısındaki Rota köyüne
keşif yapıldı. Çevredeki düşman ileri karakolları ile temas her
zaman sürdürüldü ya da daha doğru bir ifadeyle düşman bi-
zim kuvvetlerimizle ilişkiyi sürdürdü.

Şubat'ta Hindistan Genel Valisi Hardinge Kurna'yı ziyaret
etti. Daha sonra Mezopotamya ve Basra Körfezi turu ile böl-
geyi onurlandırdı. Basra'dan küçük bir kol, Ahvaz'ın ilerisinde
İran'daki petrol yataklarından Amirallik petrol boru hattının
zarar görmesini engellemek için Şubat'ın ortalarında Muham-
mere yoluyla Karun nehrinde ilerledi. Bu kuvvet çok zor arazi
koşullarıyla karşılaşsa da üstesinden geldi. Ahvaz'da muha-
rebe 3 Mart 1915'te gerçekleşti. Aynı gün Basra yakınlarında
Şuayyibe'de küçük bir çarpışma yaşandı. Bazı en iyi Türk bir-
likleri de dahil (özellikle İstanbul'dan İtfaiye Alayı) düşmanın
büyük kuvvetleri, Fırat yoluyla harekâtın tam merkezine ka-
rarlı bir darbe vurma fikriyle, bizzat Basra'ya saldırı için top-
lanıyordu. Türkler erzaklarını en başta Fırat boyunca aşağı
getirilen müheylalar vasıtasıyla temin etmişti. Fırat'ın blokajı
sonuçta kontrolü sağlamıştı. Türklerin taşımacılığına zarar ver-
mek ve bozmak için top ve birlik taşıyan şatlı² uygun gemiler
sürekli Fırat'ın yukarı kısmına gönderildi. Bu gibi başarılar
müheyla batırmakla ve karakollara saldırmakla sağlanıyor,

2 Şat: Nehir taşımacılığında kullanılan 60-175 ton arasında yük taşıyabilen, 1 metre kadar su çekeabilen çelik sal. Bu harekatta Keşif uçağı, top taşıyanları da vardı. (ç.n)

Türkler, Nasırıye ile Basra'nın kuzeybatısındaki kuvvetleri arasında uzanan çölü deve konvoylarının uzun hatlı kara taşımacılığı için nehir taşımacılığından vazgeçmeye zorlanıyordu.

6. Hint Tümeni, 1915 Nisan ayının ilk günlerinde 30. Tugay gibi çok değerli takviyeler aldı. Bu tugay, Tümgeneral C. S. Mellis komutasında Mısır'dan çağırılmış, 6 Nisan 1915'te Basra'ya varmıştı. Ancak taburlarından birini Maskat'ta bırakmış, Mezopotamya'ya sadece üç tabur kuvvetiyle varmıştı. 30. Tugay ile birlikte 12. Tümeni oluşturan diğer tugaylar da zaman içerisinde geldiler. 6. Tümen ve 30. Tugay, Bağdat'a doğru ilerlediğinde Dicle boyunca ulaşım hattında görev üstlendiler. 12. Tümen, Nisan 1915'te Mezopotamya'da 12., 30. ve 33. Tugaylardan oluşuyordu. İstihkâm birliği, tümen süvari birliği ve topları olmadığından asla tam bir tümen değildi.

Şimdi bütün dikkatler, yakınlarında birkaç gün öncesinden bizzat Basra'yı tehdit eden büyük Türk kuvvetleri konuşlanan, Basra'nın 18 km. batısındaki küçük Şuayyibe köyüne toplanmıştı.

Türklerin, Şuayyibe köyünün 9 km. güneybatısında Ber-cisiye hurma koruluğunun içinde ve çevresinde toplandıkları biliniyordu. 11 Nisan 1915'te istihbarat dairemizden 11-12 Nisan'da kuvvetli bir saldırı beklendiği bilgisi alındı. 12 Nisan 1915'te saat 05.45'te düşman Şuayyibe savunmasına kuvvetli bir taarruz başlattı. Başlıca hattımızın batı bölümünü ve güney çıkıntısını hedef aldı. Aynı zamanda hatırı sayılır bir kuvvet Şuayyibe'nin kuzeyindeki türbe yönünden, büyük bir Arap kuvveti ise Basra-Zübeyr yolu istikametinden bize saldırı için ilerliyordu.

12 Nisan saldırısı, yaklaşık 1.000 metre çevre menziline her taraftan Türk birliklerinin mermi sağanağı ile başladı. Ağırıklı olarak batı ve güneyden düşman topçusu da birkaç dakika içerisinde çarpışmaya katılmıştı. Düşman topçu ve

tüfek ateşi günün büyük bölümünde yoğun bir şekilde devam etti. Saat akşam 9'a kadar Türkler Şuayyibe'ye asıl saldırılarını yapmadılar. Sonrasında başarısızlığa uğradılar, ölülerini saçılmış vaziyette arazide bırakarak saldırıdan vazgeçtiler.

12 Nisan öğleden sonra 16.30'da General Mellis, Basra'da Zübeyir kapısından ayrıldı. Kurmaylarıyla ve 24. Pencap Piyade Taburu eşliğinde, bellumlarda³ kilometrelerce sel suları üzerinden geçip Şuayyibe'ye yöneldi. Karanlık bastıktan sonra 12 Nisan'da saat 7.30'da Şuayyibe'ye ulaştı. Birliklerimizin komutasını Tümgeneral Fry'dan aldı. 12 Nisan'da toplarımızın hedefi bulan atışlarından oldukça kötü bir gün geçirdiklerinden olsa gerek 13 Nisan sabahı Türk topçusu oldukça sessizdi.

Düşman bizden 1.000 metre ileride Kuzey Kum Tepesi diye adlandırılan bir kum tepesini tutuyordu. Bu küçük tahkim edilmiş mevziden savunmamızı tehdit ediyorlardı. Bundan dolayı bu tepenin vakit kaybetmeden ele geçirilmesine karar verildi.

7. Haryana Lancers'in erleri kuzeydoğu köşemizden ileriye çıktılar, sel surlarıyla kaplı sahil boyunca küçük koruluğa ilerlediler, sola çark ederek kum tepesine saldırdılar. Binbaşı Wheeler tarafından yönetilen süvari, 7. Haryana Lancers Alayından bir takımla kum tepeciğine direkt saldırdı. Rissal-dar Binbaşısı (Hintli binbaşı) ile birlikte düşman mevzilerini ele geçirmek için kahramanca çabasında başarılı olsa da kendisi ve Hintli subayı tepede öldü. Bu gözüpek girişimde ölenler Victoria Cross nişanı ile ödüllendirildi. Askerleri tepenin etrafından yoğun ateş altından saldırdılar, daha sonra hatlarımıza geri çekildiler. Ayrıca ihtiyattaki 104. Piyadeler de savunma hatlarımıza geri çekildi. Tepeciği işgal etmek için ilk girişimimizdi bu. Başarısızlıkla sonuçlanmış, ancak kısa bir süre sonra piyademiz tarafından ele geçirilmişti.

3 Bellum: Nehir taşımacılığında kullanılan, uzunluğu 9-12 metre, genişliği 1,5-2 metre olan ve 20-25 kişi taşıyabilen kanoya benzeyen kürekli kayıklar. (ç.n)

14 Nisan 1915'te, sabah 07'de General Mellis tüm kuvvetlerine (iki tabur ve bazı topları eksik) konvoyların Basra'dan iletişimine izin vermek, Şuayyibe ile Zübeyr arasındaki araziyi temizlemek için harekete geçileceğini bildiren emir yayınladı. Birliklerimiz, savunma hattının güneybatı ucunun dışındaydı. 16. Tugay sağda, hemen solunda 18. Tugay ve Süvari Tugayı da sağ kanattaydı. General Delamain'in 16. Tugay'ının görevi, mevzilerimizin 6 km. kadar güneyindeki, küçük duvarlarla çevrili Zübeyr köyü ile eski Basra güneyindeki zorlu araziye ele geçirmiş bulunan büyük bir Arap süvari birliğini dağıtmaktı. Tugay, Dorset Alayının öncülüğünde, 117. Mahrattas Taburu sollarında ve diğer taburlar oldukça yakınlarında düşmana karşı ilerledi. Bu arada 18. Tugay (General Fry) sağ kanattaki süvari tarafından korunarak biraz sağa dönerek ilerlemiş, 16. Tugayın arkasına dolanarak yaklaşık 5 mil uzaktaki güneybatıya Berceskiye koruluklarına ilerlemişti. Daha sonra tüm kuvvetlerimiz, solda 16. Tugay, sağda yakınında 18. Tugay ve süvari sağ kanadı koruyacak şekilde Berceskiye koruluğunu karşısına aldı. Bu operasyonlar boyunca, Türk topçusundan çok az ateş edildi. Gün çok sıcaktı ve askerlerimiz ve hayvanlarımız susuzluktan muzdariptiler.

Saldırımız daha sonra Berceskiye koruluğunun doğusundaki Türk mevzilerine yoğunlaştı. Bu mevzi yaklaşık 3 km. uzunluğunda ve sadece avcı çukurlarının toplamından oluşan çok sığ iki siper hattından oluşuyordu. Çukur bir mevkide bulunan ilk hat, bir sırtla birliklerimizden gizleniyordu. İkinci hat biraz daha yüksek, birincisinden 800 metre daha gerideydi. Düşmanın gücü kabaca 20.000 kişi ve 30 toptu. Hiç şüphe yok ki bu mevzi Türk kuvvetlerine eşlik eden Alman kurmaylar tarafından seçilmiş⁴, düşük kalitede olmalarına rağmen ovayı kapatan çalılık çevresinde iyi gizlenmişti.

4 Şuayyibe Muharebesinde Türk ordusunda hiç Alman yoktu. Türk ordusuna Yarbay Süleyman Askeri Bey komuta ediyordu. (ç.n)

Hattımız öğlen saat 13 sularında sırtın tepesine doğru, birliklerimiz arkasındaki saklı Türk mevzilerine ilerlemeye başladı. Ancak adamlarımız Türklerin birinci hattının siperlerinin 700 metre uzağında, ufuk çizgisinde ortaya çıktığında siperlerden bayağı kayba yol açan korkunç bir yayılım ateşine maruz kaldılar.

Türk tüfek ateşi o kadar yoğundu ki birliklerimiz bir süre daha ileriye gidemedi, açıkta uzandı. Ancak öğleden sonra 15'te, ateşin yatıştığı sırada, 16. Tugay öğleden sonra 4'ten önce bir 100 metre, daha sonra da bir 100 metre daha ilerledi. Böylelikle ateş hattımız öğleden sonra saat 4.45'te 500 metre daha yaklaşmıştı. İngilizlerin saldırılarının devam etmesine dayanamadıkları için, Türkler süngüye takılmış beyaz bayrak kaldırdılar. Beş dakika sonra silahlarını atıp arkalarındaki koruluğa kaçmaya başladılar. İkinci hat siperlerini tutmamışlardı. Birliklerimiz ilerledi, düşmanın çoğu geri dönüp teslim oldu. Bu esirler toplandılar ve Şuayyibe'ye daha sonra da Basra'ya gönderildiler. Askerlerimiz ve atlarımız o kadar yorulmuştu ki geri çekilen Türkleri izleyemediler. Bunun sonucunda da çoğu kaçmayı başardı. İngiliz kuvvetleri de toplandı ve Şuayyibe'ye geri döndü.

Birliklerimizin kayıpları :

<u>Ölenler:</u>	<u>Yaralıları:</u>
İngiliz Subayı: 12	İngiliz Subay: 53
Hint Subayı: 6	Hintli Subay: 20
İngiliz Er / Erbaş: 55	İngiliz Er / Erbaş: 251
Hintli Er / Erbaş: 100	Hintli Er / Erbaş: 733
Toplam: 173	Toplam: 1059

Ölü-yaralı toplam kayıp: 1.232

Yaralılar toplandı ve mümkün olduğunca çabucak geriye gönderildi. Sonraki gün ölümler askeri bir törenle Şuayyibe’de gömüldü. Türklerin kaybı bilinmiyordu ancak büyük olmalıydı.

Bizim saldırılarımız süresinde bir an durum oldukça ciddi görünmüştü. O kadar ki Güney Kum Tepeciği’nden, bir ara geri çekilme emri yazılmış ve 48. İstihkâmcılar Güney Kum Tepeciği’ne geri çekilmeyi korumak için Şuayyibe’den ilerlemişti. Ancak bereket versin Mezopotamya’daki şansımız düşmana boyun eğdirmişti. Bugün cesaret kazanmıştı.

Ele geçirilmiş mevzilerde düşman ölümleri bulunuyordu. Anadolu’dan gelen gerçek Türklerdi. Aralarında çok az Arap vardı. Çoğu ağırlıklı olarak şarapnel ile ölmüştü. Her biri iki büküm, bizim etkili topçu ateşimize karşı koruyucu hiçbir şeyi olmayan avcı çukurlarında bulunuyordu. Şuayyibe ile Basra arasındaki sel sularının kapladığı bölge yaralılarımızı geriye almada ve ulaşımı sağlamada büyük zorluğa neden olmuştu. Yerel bellum filusunun çabasıyla bu çalışma uygun şekilde yapıldı ve her engelin üstesinden gelindi.

Türkler büyük miktarda cephaneyi kaçarken terk etmişlerdi. Büyük bölümü modern spitzer tipi izli mermi gibi küçük silah cephanesiydi. Bu da gösteriyordu ki düşman birlikleri son model tüfeklerle silahlanmışlardı. Türkler tahkimatlı mevzilerinden kaçtıklarında, koruluktaki hurma ağaçları arasında tüm çadırlarını bırakarak Bercesiyeye koruluğundan ilerlemişler, birkaç mil ötede kuzeybatıdaki başlıca mevzileri Nahile’ye yönelmişlerdi. Bununla birlikte hemen hemen tüm toprakları kurtarmayı başarmışlardı. Nahile’deki kısa bir moladan sonra Türkler Nasıriye’ye, buradan da muhtemelen Fırat’ın yukarısına çekildiler. Olağanüstü bir hızla hareket etmişler, hızları kesilmeden önce birliklerimizle kendileri arasında 110 km. mesafe koymuşlardı. Türklerin geri çekiliş esnasında, hangi

taraf kaybederse ona saldırma eğilimindeki yağmacı Araplar tarafından taciz edildiğine şüphe yoktu.

14 Nisan 1915'in öğleden sonrasında birliklerimiz Türk si-
perleri karşısında kritik bir durumda iken düşmanın direnci-
nin kırılmasına etkisi olabilecek bir olay vuku bulmuştu. Ge-
neral Melliş yaralılarımızın geri alınmasına yardımcı olması
için mevcut olan tüm at arabalarını Şuayyibe'ye göndermişti.
Öğleden sonra 5'ten hemen önce, bu at arabalarının bir kolu
aniden uzaklarda Türk mevzilerinin belirgin şekilde yakını-
daydı. Türklerin bu at arabalarını yanlışlıkla top ya da ihtiyat
kuvveti olarak algılayarak yeni kuvvetler geldiğine hükmedip
dirençlerinin kırıldığına inanılıyordu. Eğer öyleyse bizim için
çok şanslı bir olaydı doğrusu.

15-16 Nisan'da Bercesiye koruluğundaki düşman kampın-
dan büyük miktarda cephane getirildi, diğer malzemeler ya-
kıldı. Yaralıların tahliyesi sel suları üzerinden Basra'ya tah-
liyesi tamamlanmıştı. Bundan sonra Şuayyibe garnizonu
tedricen azaltılmış, en sonunda Şuayyibe, Basra'nın karadan
savunmasına daha avantajlı konumlanmış başka bir karakol
lehine boşaltılmıştı.

Yüzlerce Türk esir Basra'ya doğru yürüyüşe geçti. Muha-
rebeden sonra *Franz Ferdinand*'a ve diğer gemilere binerek
Burma'ya gitmek üzere iken son derece üzgün, kederli, çok
bitkin görünüyorlardı. Gemileri çok güzel düzenlenmişti ve
Türk subayları alışık olduklarının çok daha ötesinde, birinci
sınıf lüks kabinlere yerleştirildiler.

8 Nisan 1915'te Hindistan'dan gelen, Şuayyibe muharebe-
leri sırasında Basra'da olan General Sir Nixon, Mezopotam-
ya'daki küçük ordumuzun komutasını devraldı. Tümgeneral
Sir Arthur Barret, Nisan 1915'in ilk günlerinde sağlık prob-
lemleri yüzünden görevden alındı, Basra'dan Hindistan'a git-
mek üzere aynı ayın 12'sinde ayrıldı.

Şuayyibe'deki bu kararlı harekâtın ayrıntılı anlatımı bu kitabın amacını aşar. Zaferin etkisi geniş kapsamlıydı. Eğer Türkler Basra'yı yeniden ele geçirselerdi çok büyük bir felaket olabilir, böyle çok kritik bir dönemde, prestijimize yıkıcı bir darbe etkisi yapabilirdi. Bereket versin, birliklerimizin cesareti sayesinde düşman başaramadığı gibi, öyle bir yenilgiden muzdarip olmuştu ki harekâtı aylarca felce uğramıştı. Şuayyibe'deki başarıdan sonra, ilgi odağı bir kere daha sıcak ve çekici Kurna'ya kaydı. Takviyeler Hindistan ve Mısır'dan varıyor, Mezopotamya'da büyüyen kuvvetin Basra, Kurna ve çevreleyen sağlıklı bölgelerin sunduğu sıcak havada kısıtlı alanlarda oturmaya razı olacağı düşünülmüyordu. Daha fazla alan zorunluydu. Buna ek olarak düşmana karşı taarruz harekâtı, yakın zamandaki yenilgilerinden sonra tamamen toparlanmadan önce yapılması arzu ediliyordu. General Sir John Nixon, hem stratejik hem de siyasi nedenlerle ve birliklerin sağlığı ve refahı için mümkün olduğunca çabuk Amâre'ye ilerlenmesine karar vermişti.

Şimdi kendi yaşadıklarımın anlatımına geçebilirim. Basra'ya varışımından hemen sonra, köprü yapımından sorumlu istihkâm birliğinin (1. KGO Sappers and Miners) komutasını Kraliyet mühendislerinden yüzbaşı Campbell'den devralmak için Kurna'ya gittim.

20 Nisan'da göreve başladım. Vardıktan sonra kendi birliğimin Kurna'daki ilk işi daha önceden Yüzbaşı Campbell tarafından yapılmış büyük yüzen köprünün onarılmasıydı. Köprü istihkâm birliğine ait olan tüm tombaz, ekipman ve köprü direklerini ondan almak, yerel yapılmış malzemeler ile değiştirmekti. Bundan sonra düşman tarafından aşağı bırakılan, yüzen mayınlardan köprüyü korumak için, Dicle üzerinde köprümün 300 metre kadar üstünde yüzen bir geçit engeli yapmak zorundaydım. Bu mayınlardan bir tanesi, Nisan'ın ilk günlerinde

köprünün bir bölümünü havaya uçurmuştu. Dolayısıyla daha fazla şans verilmemeliydi. Köprü üzerindeki devriyeler mayına ateş etmiş ve böylece patlamıştı. Kötü havalarda bu mayın imha motorlarını görmeye bel bağlanamazdı. Geceleri mayınlar her zaman görölmeden geçebilirdi.

Kurna yakınlarında ya da başka yerde toplanan bu gibi patlamamış mayınlar Alman ya da yerel yapım, küre ya da elips şeklindeydi. Küçük olan mayınlar, kuvvetli yay müsaademe iğnesini desteklesin diye, genellikle metal dengeleme bloğuna eklenmiş biraz ayarlanmış uzayan çubuklarla donatılmıştı. Bu çubuklardan biri küçük bloka dokunursa yer değiştirir, iğne düşer ve cehennem makinası patlardı. Bu mayınların birisinin yükü 20 kg. dinamitti. Küre şeklindeki Alman mayını elektrikle yönetilen kontak mayındı ve 45 kg.lık TNT patlayıcı içeriyordu. Türklerin ayrıca 100 kg.lık pamuk barutu içeren sahilden elektrikle patlatılan birkaç büyük oval mayınları vardı. Aslında bunlar İngiliz denizaltı mayın şirketinin iskartaya çıkardığı malzemelerdi. (Kraliyet Mühendislerinin İngiltere’de birkaç yıl önce kaldırılan bir branşı) Fakat Türkler çalışmasını anlamıyorlardı. Daha sonra tarafımızdan ele geçirilen bu döşenmiş beş mayının ateşleme aparatları yoktu.

Köprüyü ve çoğunlukla arkasında demir atmış savaş gemilerini korumak için köprünün yakınında bariyer gerekliliği ortadaydı. Ek olarak Snipe Tabyası’nın karşısındaki bariyer varışından önce istihkâmcılar tarafından yapılmıştı. Müheyla direkleri zincirinden bir kablo ile bir yakadan diğer yakaya sıkı sıkıya bağlanmıştı. Kablo nehrin ortasında demir atmış müheylaya bağlıydı. Bu bariyer yüzeydeki objeler için etkiliydi ama köprüden çok uzak ve cesur düşmana gece görölmeden Snipe tabyasından aşağı mayınları akıntıya bırakmaya müsaade ediyordu. Bundan dolayı Winsloe tabyası tüfek menzili içerisinde ikinci bir bariyer adamlarım tarafından

inşa edildi. Bu aşağıdaki bariyer Winsloe tabyasındaki projektorlerle ışıklandırılılabiliyordu.

Dicle nehrinde köprünün altında bir ya da daha fazla majestelerinin savaş gemileri *Espiegle*, *Odin* ve *Clio* sık sık demir atıyordu. Bu küçük şalupaların her biri su altına inebilen yüzen mayınlara karşı baş tarafı korumak için ağla donatılmıştı. *Clio* hariç her bir gemi altı adet 10 cm. çapında top ve küçük silahlarla silahlandırılmıştı. *Clio* daha küçük savaş gereçlerine ek olarak sadece 10 cm. çapında top yüklenmişti yoksa diğer silahları aynıydı. Ayrıca küçük silahlı çatana *Louis Pelly* sık sık Kurna'da ortaya çıkmıştı. Faydalı bir devriye görevi yapıyordu. Pompomlarla⁵ silahlandırılmış, kıçtan yandan çarklı gemiler de zaman zaman Kurna'ya gelmişti.

Kurna'daki en belirgin özelliklerden biri de 18 metre yükseklikte, aralıklı platformlarla birlikte çok güzel bir gözlem kulesi olmasıydı. Bu kule Dicle nehrinin yakınında Winsloe tabyasının hemen güneyinde, 3. İstihkam Bölüğü Kraliyet Mühendislerinden Yüzbaşı Lord tarafından dikilmişti. Mayıs'ın kavurucu sıcağında kulenin tepesine tırmanmak gerçekten bir dayanıklılık testiydi. Ama platformun tepesindeki engin görüş alanı yine de bu çabaya değiyordu. Buradan uzakta, çevrede kümelenmiş en uzun hurma ağaçlarının bir hayli uzerrinden uzaklarda, her tarafa yayılan bir bataklık panoraması, aralarda Türkler tarafından tutulan nokta nokta küçük küçük tepecikler. Bu kasvetli alanlardan taşmış Dicle akıyor, hurma ağaçlarını kenarlarından su altındaki kıyısını işaretliyordu.

Suyun taşmasını ve toprak içerisine sızan hatırı sayılır su birikimini önlemek için Nisan'da sele karşı mücadele acil hale gelmişti. Nehir kenarındaki yüksek yolların kenarının onarımında durmaksızın çalışma gerekiyordu. Sonuçta kamp alanını kuru tutmak için, seller şiddetlenmeden önce petrol motoruyla

5 3-4 cm. çapında küçük top. (ç.n)

alışan iki santrifüjlü pompa kuruldu. Bunların yardımlarıyla zemini olabildiğince kuru tutabildik. Bu motorun sürekli “puf-puf” diye çalışması günün her saatinde duyulabiliyordu.

Winsloe tabyasında, nehir cephesinde çok kuvvetli bir ışıldak, ışıldak birliğı tarafından çalıştırılıyordu. Bir benzeri 800 metre ötede.Frozer tabyasında kurulmuştu. Batıya, daha sonra Mart’ta ve izleyen aylarda bataklık olan ovaya bakıyordu. Yüzbaşı Stace tarafından her iki ışık zekice yerleştirilmişti. Sine-matograf petrol motoru ile çalışıyorlardı. Ele geçirilen Hanse nehir gemisinden projektörlerle donatılmış, bu ışıklar düşman keskin nişancılarını şevkini kırmada mükemmel bir iş görmüşlerdi. Aniden gecenin belirsiz saatlerinde açılıyor, ışıklar yandığında zavallı Türk ya da Arap’ın başına mermi yağıyordu!

Kurna garnizonunu oluşturan birlikler Mayıs 1915’te kasa-banın etrafındaki tahkim edilmiş alandaki hurma ağılarının arasında, mühendislerimiz tarafından zekice inşa edilmiş kamıştan evlerde kalıyorlardı. Bizim Kraliyet Mühendisleri kampındaki bir kulübe, yemek zamanlarında uğrayan dört ya da daha fazla subay tarafından yemekhane olarak kullanılıyordu. Akşam yemeğinden önce, karanlık bastığında çeşitli kulübeler arasındaki bazı açık noktalarda şezlong ve kamp sandalyelerine boylu boyunca uzanmış, soda veya suyla seyreltilmiş favori İskoç viskisiyle demlenen gruplar ayırt edilebiliyordu. Bu vakit geçirme tarzı mutluluk vericiydi, ama sürekli bir emek sarfını gerektiriyordu. Çünkü iki daha gırtlığımızı geçer geçmez derimizin gözeneklerinden fışkırıyor, her halükârda, soda olsun su olsun, hemen bu yolu tutuyordu. Kurna’daki yaşamımız sıkıcı ve zorluydu ve dolayısıyla ileri harekate ilişkin haberler hepimizce sevinçle karşılıandı.

Henüz düşman arkadaşlarımızın mevzilenmelerinden bahsetmedim. Nisan ve Mayıs 1915’te Türkler Kurna’ya herhangi bir kuvvetli saldırı girişiminde bulunmadılar. Gece saldırıları,

keskin nişancılık, uzaktan bombalama ve arada sırada, çoğu zaman yukarıda Türk mevzilerinin gerisinde demir atmış müheylada yaşayan iki Alman tarafından yapılmış birkaç mayın patlatıyorlardı. Ocak 1915'te Mezira'ya gece saldırısı -aslında bir keşifti- kayıp verdirilerek püskürtülmüştü. Bundan sonra birliklerimiz sadece gece keskin nişancı grupların tahkimli alana sürünerek yaklaşıp sinir bozucu ateş etmelerine maruz kaldılar. Bu gece kuşlarının çoğu, 100 metre ya da daha yakından makineli tüfeklerimizin oluklu saçlarını bile çaldılar. Fakat ışıldaklar onları bir hayli engelledi. Çalınan malzemelerimizin çoğu, daha sonra ele geçirilen Türk siperlerindeki barınaklarda bulundu.

Nisan 1915'te, Türkler yaygın sel sularının üzerinde görünen adalardaki belli ileri mevzileri tutuyorlardı. Bu mevzilerden en göze batan ve en yakın olanı Snipe tabyasındaki ileri karakolumuzdan yalnızca 1.800 metre uzaklıktaki Norfolk Tepesi'ydi ve sadece piyade tarafından tutuluyordu. Geri kalan mevzilerden en önemli olanları Topçu Tepe (Gun Hill) ve Kule Tepe'ydi (One Tower Hill). Her ikisinde de toplar vardı.

Düşmanın modası geçmiş olmalarına rağmen kullanılan Krupp yapımı dört hafif sahra topu vardı. Bu silahlarla Türkler Kurna'yı bombalayabilirse de, yalnızca Kule Tepe'deki iki topu etkili olabilirdi. Çok az hasara yol açtılar. Bir seferinde gözlem kulemiz, bir merminin platformun tepesindeki çelik kalkanın üzerinden, kalkanın arkasındaki gözcünün iki bacağı arasından geçmesiyle vuruldu. Söylemeye gerek yok, gözlemci manzarayı hayran hayran seyretmeye daha fazla devam edemedi. Diğer bir mermi de nehir kenarında oturan adamlarının başının üzerinden geçerek köprünün botlarına çarpsa da kimse yaralanmamıştı.

Türklerin ana kampı ufukta, kuzeye doğru Müzeybillah denen yerdeydi. Çok defa bu kampta birkaç müheyla ve nehir

gemisi görülürdü. Norfolk tepesinde düşman her gün geleneksel hamaratlığıyla siper kazarken görülebiliyor, bu karakoldan uzun menzilli tüfek atışı, Snipe tabyası garnizonunda biraz gerginliğe yol açıyordu.

“Kuvvetlerimizin karşısında birkaç topu olan nispeten küçük bir düşman birliği olduğu söylenirdi genelde. Ancak tahkimli mevzilere bataklıklar boyunca botlarla saldırmanın gerektiği gerçeği, bu görevi muhtemelen pahalıya mal olacak, özgün ve zor kılıyordu.

Düşman tarafından tutulan Kurna mevzilerine saldırı 31 Mayıs 1915 için planlanmıştı. Bana verilen emir karanlık bastıktan sonra, köprümde ve bariyerimde bir aralık açmak ve emredildiğinde Snipe tabyasının üzerindeki bariyeri kaldırmaktı. Son iş için Yüzbaşı Campell komutasındaki 22. Bölük’ten 3. İstihkâm ve lağımclar emrime verildi. Gece yarısına doğru zifiri karanlıkta, adamların köprünün ve bariyerlerin kapaklarını gemilerin geçişi için açtılar. Daha sonra birkaç saat bunaltıcı sıcakta uzandık. Şafakta, gözetleme kulesine operasyonu izlemek için tırmandım. Bu gözetleme mevziinden Snipe tabyası yakınındaki 22. Bölük ile telefon bağlantısı kurabildim.

Türklerin adacık mevziilerine bataklıklar arasından ilerleyerek botlarla saldırmak gerekliydi. Dolayısıyla çelik kalkanlarla kaplanmış büyük bir bellum filosu toplanmış, askerler sandalların küreklerini çekme ve yanlarında çamurda yürümenin talimini her gün yapmışlardı. Makineli tüfekler bellumların herbirinin iki yanındaki sallara yerleştirilmişti.

31 Mayıs sabah 05’te topçu ateşimiz başlamış, 2.650 metrelik uzaklığıyla havanların özellikle dikkatini çeken Norfolk Tepesi muhteşem ve müthiş bir görünüm almıştı.150 metre uzunluğundaki küçük ada yuvarlanan sarı duman bulutlarında tamamen kaybolmuş, sanki bir volkandan yeryüzünün büyük dağları arasından ateşe alınmıştı. Havanların 22,5

kg'lık lyddit⁶ mermileri hızlı, büyük bir başarıyla bu cehennemine içine, korkudan siperlerinin içerisinde çökmüş, perişan haldeki Türklere ve Araplara yağarken, cehennem yerin üstüne çıkmış olmalıydı. Daha sonra askerlerimizle dolu bel-lumlarımız bataklıklar boyunca mücadele ederek adaya ulaşı-lılar. Topçu ateşi susmuştu. Birkaç serseri atış, küçük çapta bir saldırı, hepsi bu kadar. Oxfordların bir bölümü ilk küçük Türk mevziini ele geçirmişti.

Sonradan anlatılanlara göre, örtülü siperlerdeki görüntü korkunçtu. İki yüz düşman askerinden çok azı bu ölüm tuza-ğından kurtulabilmişti. Siperler lydditın sarısı ile boyanmış ölen ve can çekişenlerle yarı yarıya dolmuş, vücut parçaları her yana yayılmıştı. Siperlerin etrafındaki alan mermi krater-leriyle bal peteği gibi oyuk oyuktu. Sıhhi yardım istasyonu ale-lacele hazırlanmış, ölmek üzere olanlara ve yaralarından muz-dariplere tedavi için mümkün olan her şey yapılmıştı. Cesetler harap olmuş siperlere gömüldü. Çok az sayıda şaşkın haldeki esir toplandı. Bizim kaybımız çok azdı.

Bu arada Tek Ağaç tepe, Mezira'dan erkenden hareket eden 22. Pencaplılar tarafından Norfolk tepesinin işgalinden kısa bir süre önce ele geçirilmişti. Burada da çok az bir direniş ile karşılaşmış, birkaç düşman siperini çok kısa sürede ele ge-çirmiştik.

Topçu ateşi daha sonra, daha da uzakta, Norfolk tepesi-nin arkasındaki Tek Kule tepeye ve Top tepe mevzilerine odak-landı. Top tepe kuzeybatıda bataklıkların arasında, uzaktaydı. Zaten Hint taburlarımızın birisinin saldırı hedefindeydi. Bir-likler tedricen bu alçak seviyelerdeki adalara yaklaşıp, birkaç saat içerisinde ele geçirdiler. Bu iki mevzi de uzun süredir si-nirlerimizi bozan modası geçmiş Türk topları bulunuyordu.

6 Pikrik asit içeren bir patlayıcı türü. (ç.n)

Böylece çarpışma sona ermişti. Buradan kaçmanın neredeyse mümkün olmadığı, kapana kısılmış fare gibi yakalanan zavallı cesetlere kimse yardım edemeyecekti. Zeminin hafifçe yüksekliği ve yüksek su düzeyi, birçok yerlerinde gerçekten derin siper kullanmalarını engellemişti. Birinci sınıf korunak yapmak için yeterli malzemeleri yoktu.

Norfolk tepesi neredeyse ele geçirildiğinde, Nahilat'taki Yüzbaşı Campell'e, Snipe tabyasının yukarısındaki bariyeri açmalarını telefonla emrettim. General Townshend'in de içinde olduğu *Espiegle ve Odin ve Clio* gambotları önderliğinde, birliklerle tıka basa doldurulmuş gemiler ve şatlardan oluşan filo nehrin yukarısına doğru harekete geçti. Böylelikle savaş gemilerinin topları yakın menzilden ateş edebileceklerdi. Gözetleme kulesinden güzel bir görüntüydü bu. Küçük römorkörler ve botlar mayınları temizlemek için gemileri izlediler.

Filo tüm direniş sona erinceye, tüm mayınlar alınıncaya ya da patlatılıncaya kadar bekledi. Daha sonra nehirde seyirine devam etti. Uzak bataklıklardaki muharebenin gürültüsü giderek kaybolmuş, barış Kurna'nın etrafındaki ıssız, تنها sel sularına hakim olmuştu. Meşhur "Ragetta"⁷ muharebesi sonra ermişti.

1 Haziran'da filo düşmanın Barbah mevzilerine yaklaştı. Gemilerin topları, şatlardaki sahra topları yarım saat hedef siperleri bombaladı. Ancak buralar zaten boşaltılmıştı. İzleyen gün Üzeyir Peygamber türbesini geçtikten sonra, Kalatü's-Salih köyü direniş olmaksızın ele geçirildi. Üzeyir Peygamber türbesinin hemen yukarısında, Türk gemisi Marmaris kaderine razı olacak, görüldüğü kadarıyla daha fazla ileri gidemeyecekti. Bombardımanımızla ateş almış, Türkler gemiyi terk etmişlerdi.

7 Özellikle İngiltere'de tekne yarışlarına verilen italyanca kökenli isim. Burada Townshend'in onlarca bellumla saldırmasını sembolize etmektedir. (ç.n)

En sonunda 3 Haziran 1915'te General Townshend Amâre'de birliklerinin epeyce önünde, otuz kişiden az maiyetiyle Comet gambotundan karaya çıktı. Nehir yoluyla Basra'dan 200 km. uzaktaki bu önemli kasabayı teslim aldı. Bu birliklerin öncü kuvveti 2. Norfolklar 4 Haziran 06.30 sabahına kadar varamayacaklarından işin en zorlu kısmı Türk kuvvetlerin tamamen demoralizasyonu ile mümkün olmuştu.

Ahvaz'dan Bağdat'a giden yol Amâre'den geçtiği için, Ahvaz'daki Türk birlikleri şimdi çok nahoş bir durumdaydılar. Muhtemelen bizim ani ilerlememizden habersiz olan Ahvaz'dan çekilen küçük Türk müfrezeleri Amâre'ye sızmaya çalışırken esir alındı ve tecrit edildi. 6. Tümen'in kalan birlikleri tedricen buraya vardılar. Devriyeler görevlendirildi. Kalınacak yerler belirlendi. Askeri vali atandı, polisiye önlemler alındı. İyi bir istirahat için herşey düzenlendi. Türkler Şeyh Sa'd'daki ileri birlikleriyle birlikte, nehir boyunca Kûtulamâre'ye geri çekildiler. Sıcak kavuruyordu ve askeri operasyonlar bitap düşürücüydü. Kurna-Amâre ilerleyişinden ele geçirilenler 17 top, 2.718 tüfek, 1.773 esir, 4 nehir gemisi ve bir gambottu.

Benim küçük birliğim, botları ve malzemelerinin tamamı ile koku, tatarcık sinekleri ve dayanılmaz sıcaklığın atmosferinde hâlâ Kurna'da emir bekliyordu. Nihayet büyük bir nehir gemisi P7 ile birlikte emirler ulaştı. Bu gemi benim 18 tom-bazımı ve gruplanmış keresteler, ahşap direkler, palangalar, çapalar ve fırsat buldukça başı derde sokacak malzemelerin yığını arasında adamlarımla birlikte yaşadığım müheylayı yedeğine alacaktı. Kısa zaman içerisinde, arada sırada ortaya çıkan bataklık Arapları tarafından yönetilen Maşuflarla⁸ birlikte dolambaçlı nehrin, bataklık ve sazlıkların dünyası arasından,

8 Maşuf: İnce ve kalitesi düşük keresteden yapılan, 9 metre uzunluğunda, yaklaşık 1 metre genişliğinde çok hafif kayak. (ç.n)

bataklığın sessiz ve dar su yollarında kürek çekerek kilometrelerce ilerledik.

Norfolk Tepesi solda, Tek Ağaç Tepesi sağda ve Kule Tepesi solda geride kaldı. Soldaki Barbah mevzileri de geçilmişti. Kurna'dan son manzaramız büyük gözetleme kulesinin gururlu zirvesinin gerisinde sularda yükselen hurma ağaçlarıydı. Birkaç saat sonra, Üzeyir Peygamber türbesinde, nehrin sağ yakasına gece için durduk. Karşımızdaki kıyıda, hurma ağaçlarının arası birliklerimiz ve hastane çadırlarımızla dolmuştu. Ertesi sabah, üç küçük şalupa nehirden akıntı yönünde geçti. Biraz zorlu seyrinde bir gemi karaya oturmuştu. Zorlu kanalda daha fazla ilerleyemediler.

Ertesi akşam Köprü İstihkam Birliği sahile vurmuş ve yanmış Türk ganbotu Marmaris'in yanından geçerek Kalatü's-Salih'e vardı. Bu gemi daha sonra bizim Teğmen Slater komutasındaki nehir yükselmesinde, Türk mayınları tahrip etmek ve temizlemek için çalışan çok değerli tahrip birliğimiz tarafından havaya uçuruldu.

Sonraki öğleden sonrasında Amâre'ye vardım. Cisare⁹ denen Arap kayıklarından yapılmış köprüden geçtim. Norfolk Alayının subaylarının yerleştiği, kasabanın en kuzey ucundaki gösterişli bina Norfolk House'a uğradık. Bina Yahalla kanalının başladığı yerdeydi. Sonrasında botlarımı bu noktanın etrafında dönerek Yahalla kanalına götürdüm.

200 metre genişliğindeki hızlı akıntılı bu dere (kanal) üzerine Ahvaz'dan gelen birliklerimizin geçişine hazırlamak için botlardan oluşan köprü acilen gerekiyordu. Dört gün köle gibi çalıştık. Üstü başı toz içerisindeki, yorgun ilk Hint süvarileri bataklıklarla dolu çölde 150 km'lik yürüyüşleri sonucunda

9 Cisare: Arapça'da köprü manasına gelen "Cisr" kelimesinden gelen, özellikle yüzer köprülerde kullanılan yaklaşık 10 metre uzunluğunda, 3 metre genişliğinde kayık. Zeminden küpeşteye kadar yüksekliği 1,8 metreyi bulur. (ç.n)

gelmeye başladıklarında neredeyse tamamlamıştık. Her şey güzel görünse de, onlar için yapılmış olsa da güneşten kavrulmuş, yolculuk yorgunu adamların kendileri için gereken herhangi bir çalışmanın değerini anlamaları zor olacaktı.

6. Tümen şimdi Amâre'de toplanmış, bir an önce önemli nokta Kûtulamâre'ye ilerlemek için çok kuvvetli bir stratejik pozisyonu elde etmişti. Amâre'den öteye ilerlemenin doğru olup olmadığını tartışmak benim işim değil. Amâre, Basra'daki ana kuvvetimizin ileri bir üssü olarak tutulmalı, bununla yetinilmeliydi eleştirileri sürmektedir. Bazıları bu görüşe muhalifti. Kuvvetlerimizin başkomutanlığı, Fırat'taki Nasıriye operasyonunun başarısından sonra Kûtulamâre'ye de ilerlemenin gerektiği görüşündeydi. Bu kararın sonucunda da 1915 yılı sonbaharında Kûtulamâre ve ötesine harekat gerçekleşecekti.

AMÂRE'DEN NAHİLE'YE (NASİRİYE OPERASYONU DAHİL)

Amâre şehri gelişen ticareti ile büyük bir kasabaydı. Nüfusun çoğunluğunu Araplar oluştursa da, kıyafette sınırsız çeşitlilik ve değişen derecede sefaletleriyle büyük Yahudi, Rum, Ermeni, Keldani, Kürt ve Bahai toplulukları da vardı. Yahudi ve Keldani kadınları özellikle şatafatlı giysileri ve tuhaf başörtüleri ile göze çarpıyorlardı. Çoğunun görünüşü fena olmasa da, görünümleri kirli ve hırpani giysilerle bozuluyordu. Üst sınıf olanları çok fazla dışarı çıkmasa da Arap kadınları daima koyu renk çarşaf içerisindeydiler. Çoğu nispeten güzeldi. Ancak egemen renk güney İtalyanlarinkiydi. Çok zengin Arap erkekleri tüm gün boyunca köhne kafelerde ya da bu dükkânların dışındaki küçük banklarda pineklemeden, çayını ya da koyu kahvesini içmekten başka bir şeyle ilgileniyor görünmüyorlardı.

Kasabanın en göze çarpan özelliği, Dicle'nin sol kenarındaki nehre bakan cephesindeki kordon boyuydu. Bu kordon her milletten kalabalıkla dolup taşardı. Nehrin en derin bölümü sol yakası boyunca uzanıyordu. Dolayısıyla gemiler nehir cephesi boyunca yanaşabiliyor, mallarını kolaylıkla boşaltabiliyorlardı. 2,5 km'lik kordon boyunca düz çatılı, çift odalı, her birinin kendi avlusu olan tuğladan yapılmış evler uzaktan ihtişamlı, yeni görünümlü iken, yakından bakıldığında her zaman olduğu gibi berbattı.

Son derece zengin çarşının üstü tuğladan yapılan kubbeli çatılarla örtülüydü. Nehirden 300 metre geride uzanıyordu. Burada her milletten kalabalık itişip kakışarak dükkânların etrafında kmeleniyor, her tezgahdaki çeşitli tuhaf mallara dokunuyor, icabında bir kuruşun hesabı yapılarak saatlerce pazarlık ediyordu. Grnştaki mallar çoğunlukla Birmingham, Sheffield ve Manchester yapımı ucuz ürünlerden, araya serpiştirilmiş Alman malı işporta tabak-atal, türlü yerel giysiler ve yöresel ürünler oluşuyordu. Ancak bu kemeraltı arşısının kasvetli hali dışarının düşmanca parıltısına ve toz bulutuna karşı ferahlık veriyordu.

Arapların külüstür, yüzen köprüsü (Cisare) şimdi elik yüzer köprüye yerini bırakmış, Mayıs 1915'te hurma ağalarıyla bezeli Dicle'nin sağ kenarına geçiş sağlamıştı. Bu yakada nispeten az sayıda ev vardı. Meskenler fakir sınıfa aitti ve çok fazla değildi. Kprnin gissaraları Amâre'da inşa edilmişti. Ana iskeleti yuvarlak kirişlerin birlikte çakılmasıyla, çürümüş kalaslarla kaplanmış ve katranla sıvanmıştı. Tekneler bu önemli karayolunu suyun 1,5 metre yukarısında destekliyordu. Böylelikle küçük kayıklar alttan geçebiliyorlardı. Yolun yuvarlak kalasları botlara vilenmişti. Az miktarda tuhaf kereste de bunlara vilenmişti. Kum tabakası üstüne dökülmüştü. Her iki tarafındaki sallanan trabzanlar güvenlik hissi veriyordu. Köprü yaklaşık 200 metre uzunluğunda, yolu yaklaşık 5 metre genişliğindeydi. Türkler tarafından yönetilen bir ülkede tipik bir inşaat örneğiydi bu. irkin, ucuz, güven vermeyen, tamamen şansla bir arada durabilen.

Kasabanın kuzeyindeki Cahalla kanalı doğuya doğru uzanıyordu, Dicle'nin yarım mil kadar yakınında iki kola ayrılıyordu. Bir kolunda Thames'deki Tower köprüsü tarzında, bir kısmı botların geçmesi için yükseltilmiş olağanüstü bir ahşap köprü vardı. Bu köprünün yanında trampenle atlama bölümü

de olan mükemmel bir banyo yapma yeri kurduk. Gün batımından önce, nehir kenarı ferahlatıcı yüzmenin doğal zevkini çıkaran subaylarla dolmuştu. Çölün öte yanında, ufukta Puşt-i Kûh dağlarına bakan kasabanın Cahalla cephesi boyunca serinletici meltem, sıcak havada yaşamın çekilebilir olmasına yardım ediyordu.

Amâre'nin ele geçirilmesi, Türk arkadaşlarımız! için Ahvaz'a giden yolu kapatmıştı. Ancak Fırat üzerindeki Nasiriye yönü, Kûtulamâre ve Şattülhay [Garraf] kanalı yoluyla onlara açıktı. Temmuz 1915'te hatırı sayılır miktarda Türk kuvveti Nasiriye'de toplanmıştı. Bu kuvvet, Basra'ya ve bizim Dicle üzerindeki iletişim hattımıza tehdit teşkil ediyordu. Dolayısıyla Amâre'ye yapılacak ilerleyiş öncesi bu tehditle ilgilenmek gerekliydi.

Temmuz'un ilk günlerinde kuvvetler toplandı. Kurna'dan eski Fırat kanalına sevk edildi. Harekâta katılacak birlikler Tümgeneral Gorringe'nin komutası altında, 12. Hindistan Tümeni'nin 30. Tugayı, 90. Pencaplılar, 48. Pionerlerin bir kolu, 63. Topçu Bataryası, istihkâmcıların iki bölüğü ve bağımsız bir kuvvet için gerekli bütün idari birimlerden oluşuyordu.

Seferi kuvvet, eski Fırat kanalında şatların eklendiği ve yedeğinde çekilen bellumlarla ilerledi. Bu dönemde zorluklara rağmen gemi ulaşımına elverişli olan sığ Hammar gölünü geçti. Ancak 1,5 km. kadar ilerisinde, gölün öbür tarafına yönelen nehir dar geçişi boyunca düşman tarafından yapılmış bir engel fark edildi. Bu engel her tipte bot ve geminin geçişini engellemek amacıyla dâhiyane dizayn edilmişti. Çok büyük bir zaman ve işgücü harcanmış olmalıydı mutlaka. Toprak doldurulmuş bellum ve müheylaların birbirlerinin içine geçirilmesi, gemiler ve bütün boşlukların koyu çamurla kaplanıp nehirde akıllıca batırılmasıyla meydana getirilmişti. Sonuçta 10 metre kalınlığında, bir-iki metre yüksekliğinde yekpare bir bentti.

Kol gücü ve patlayıcılar tarafından tahribiyle, engel kısmen ortadan kaldırılırken birlikler yedi ya da sekiz gün beklediler. Tahrip çalışması için Türklerden ele geçirilen 30 mayın Basra'dan acele gönderildi. Bentte aralıklı olarak derin boşluklar oluşturuldu. Mayınlar yerleştirilip sıkıştırıldı. Sonrasındaki patlama ve suyun doluşması geçişi sağlamak için çok faydalı oldu. Suyun taşkınlığının gücü o kadar fazlaydı ki, nehir gemileri ona karşı kendi buhar güçleriyle kendi başlarına hareket edemediler. Başlangıçta zor durumu atlatmak için her gemiye üç halat bağlama, her halatı 100 adamın çekmesiyle bu güçlük aşıldı. Büyük bir kuvvetle, yüksek basınçla çalışan motorlar ve açıklıklar boyunca tekneler tek tek kaydırıldı. Düşmandan bu yetenek ve kaynak hemen hemen hiç beklenmemiştir.

Başlıca Türk mevzii, nehrin karşı tarafında Nasiriye'nin altında bulundu. Her iki yakanın kanatları bataklıklara dayanmıştı. Nehrin sol yakasında genel sulama kanalları ile birlikte hurma ağacı korulukları, nehrin sağ kenarında düz arazi ve yürüyerek geçilemeyeceği farz edilen, hemen mevzilerin önünde dere vardı. Yoğun tüfek ateşi altında büyük kayıp vermeden dereyi geçmek zor bir problem idi. Bir şat silahlı bir römorkör ile getirildi. Bu işlem istihkâmcıların büyük bir cesaretiyle ve yardımıyla, 100 metreden daha az uzaklıktaki siperlerin kurşun yağmuru altında gerçekleştirildi. Bununla birlikte, dereyi geçmenin zorluğu abartılmış, köprü sonradan gereksiz bulunmuştu. Ateşe kötü derecede maruz kalmalarına rağmen çabuk ve kuru yola adapte olan Gurkalar hariç birlikler nehirden bata çıka geçtiler. Türk siperleri de kısa zamanda ele geçirildi.

Sonraki birkaç gün keşif için harcandı. Başlıca hedefi, nehrin sağ kenarındaki bataklıkta uzanan kum tepesini ele geçirmek olan saldırı planlandı.

24. Pencap Piyade Taburu, 30. Dağ Topçu bataryası ile desteklenerek kum tepesine saldırmak için bellumlarla ilerledi. Ancak kum tepesindeki Türkler geri çekilmek üzere iken, çok büyük bir Arap gücü bataklığı bata çıka geçen birliklerimize ateş açtığından, başarılı olamadılar. Ağır kayıp vermiştik. Çoğu kez zavallı yaralılar suya düşüp boğuldu. 24. Pencap Piyade Taburunun özellikle subay kaybı, büyük bir kahramanlıkla saldırıya liderlik ettikleri için çok fazlaydı.

Önceden ele geçirilen mevziler şimdi sağlamlaştırıldı. Birlikler ve ihtiyatlar Basra ve Kurna'dan ve Amâre'den 6. Tümen gelene kadar 45°C sıcaklıkta beklemeye başlamışlardı. Bunlar 6. Tümen'in 18. Tugayı, Kurna'dan 1/5 Hants Obüs Bataryası'nın 4 adet 12 cm'lik obüs, sahra topçu bataryasından 4 tane 15 cm'lik sahra topuydu. Bu ünitelerin varışıyla ikinci ve başarılı saldırı 24 Temmuz 1915'te gerçekleşti. Nehir kenarındaki mevziler ağır bombardımana tabi tutuldu ve ele geçirildi. Sonrasında bütün toplar nehrin sağ yanındaki mevzilere döndü. En sonunda, diğer ağır bombardımanı izleyerek buraya da saldırıldı ve ele geçirildi.

Türk topçusunun tamamı 14 Krupp yapımı sahra topu, 1 adet 15 cm'lik ve 2 dağ topu, bunlara ek olarak da yüzlerce esir elimize geçmişti. Kuvvetimiz hareketine devam edip çok sayıda hurma ağacı ve bağlık olan küçük bir kasaba olan Fırat'ın Şattülhay kanalıyla birleştiği yerde bulunan Nasıriye'yi işgal etti.

Nasıriye'de garnizon kuruldu. Askeri vali atandı. Savunma düzenlendi. Kuvvetlerin büyük bölümü Basra ve Amâre'deki asıl yerlerine döndüler. Böylece Dicle'deki bağlantımızı etkileyen Türk varlığı sona ermişti.

Nasıriye'deki çarpışma, dehşet verici iklim koşullarında korkunç zorluklarla gerçekleşmişti. Birliklerimizin mustarip olduğu en önemli sıkıntı, Fırat'ın bataklıkları arasında, Temmuzun yakıcı sıcağına gün boyunca maruz kalmasını tahayyül

etmek tanımlamaktan daha anlamlıdır. Çok sayıda askerimiz güneş çarpmasından etkilendiler. Herhangi bir Britanya birliğinin bu koşullarda çarpışıp çarpışmayacağı merak konusudur. Bununla birlikte zaferin getirisi çok büyüktü. Ne kadar içler acısı olursa olsun bu kadar kayba değerdı.

Gözler tekrar Dicle'deki operasyonlara çevrilmişti.

Bu dönemde, Türklerin Kûtulamâre'nin önlerinde kuvvetli bir savunma hattı ile uğraştıkları biliniyordu. Her gecikilen gün, Türklerin mevzilerini güçlendirmeyi mümkün kılmalarına, ayrıca Bağdat'a çok sayıda düşman ihtiyatının ulaşmasına izin veriyordu. Ayrıca General Townshend, şüphesiz yaklaşan soğuk havalardan ileri harekât için yararlanmak istiyordu. Birlikler iyi dinlendi, depolar dolduruldu. Kût'un stratejik pozisyonu, zapt edilmesini bizim için çok önemli hale getirmişti. Bundan dolayı Temmuz 1915'in sonlarında General Delamain komutasındaki 16. Tugay nehrin yukarısındaki Aliyülgarbi'ye gönderildi. Burası ileri karakol olarak 1 Ağustos'ta işgal edildi. Gahsken adlı bir Arap şeyhi süvarileriyle ilerleyişimize yardımcı olmuş, ama daha sonra bize düşman kesilmişti.

Türk ileri karakolları Şeyh Sa'd'dan, nehrin aşağı yönüne ilerlediler. Ancak düşman bütün gayretini Kûtulamâre'nin altında Dicle'nin her iki yanındaki büyük Es-Sin mevzilerinin güçlenmesine vermişti. Yöredeki Arapları zorladılar. Araplar her gün kazıyorlardı.

Eylül 1915'in ilk günlerinde, şimdi 18 Tombaz ve 42 Dana-ck'a¹⁰ çıkan filomla, kendi köprü istihkâm birliğimle ilerleme emri aldım. Bu botlar birbiri ardınca birlikleri ve erzakları yu-
karı taşıyan buharlı gemilerle her seferinde çok azı yukarı çekilerek, Ağustos boyunca yavaş yavaş Aliyülgarbi de toplandı. Danack salları çok kırılındı ve kolaylıkla hasar görebilme-

10 Danack: Yaklaşık 12 metre uzunluğunda 1,5-2 metre genişliğinde kürekli gondola benzeyen kayık. (ç.n)

sine rağmen ayrıca batan birisi hariç çoğu, tüm değerli tom-bazlar sağ salim varabilmişti. Kümeýt ve Aliyüşşarki yoluyla Aliyülgarbi'ye varışımızda Dicle'nin üzerine bir an önce bir köprü kurmam emredilmişti. Köyün güneyine batıda nehrin yüksek yakasından soldaki (ya da doğudaki) kumluk kıyısına, oldukça zor bir yere yaptık. Birkaç gün içerisinde 12. Tümen'den 30. Tugay ile takviye edilmiş 6. Tümen'in kalanı varmaya başladı. Arazi kamp çadırlarıyla dolmuş, nehir gemiler ve botlarla dolup taşmıştı. 12 Eylül'de General Townshend'in kuvvetleri Aliyülgarbi'de toplanmıştı. Sıcak kavurucuydu. Toz ve gözleri kamaştıran parlaklık sabırları zorluyordu. Küçük çadırındaki termometremin civası kıyıda geçirdiğim birkaç gün çoğu kez 48.8 dereceyi gösterdi. Adamlarımın çoğunu sıcak çarpmıştı.

Kalanları nehrin sol yakasından yürürken 6. Tümen'in bir kısmını Sanaiyat'a doğru taşıyan filo kısa sürede yukarı doğru yola koyulmuştu. Aliyülgarbi yine eski istirahat yeri haline dönmüştü. Araplar kalabalık bir şekilde boşaltılmış kamp alanlarında geride kalan ıvır zıvırı toplamak için aylak aylak dolanıyorlardı. Bana verilen emir Amâre'den gelen sol yakada yürüyen, Yüzbaşı Stewart komutasındaki 30. Katır Nakliye Kolu gelip sağ yakaya geçene kadar beklemektir. Daha sonra köprüyü sökecek, ileriye harekete hazırlanacaktım. Birkaç gün içerisinde kol oldukça yıpranmış bir vaziyette geldi. Katır arabaları, yük taşıyan katırlar, adamların hepsi yorgun argın köprüyü bir saatte sağ salim geçtiler. Sonrasında köprüyü sökmeye, botları yedeğe bağlamaya başladık. Ayrıca Yüzbaşı Brown komutasındaki T2 nehir gemisi, iki deniz çatanası RN1 ve RN2 benim botlarımı yedeğine almaya gelmişti. Kısa zamanda hareket ettik. Yukarıdaki büyük kamptan isteniyorduk. Aliyülgarbi'ye elveda dedik.

Bir özelliği olmayan yolculuğumuzda İncil'de adı geçen Şinar'dan geçerek sağ yakada Şeyh Sa'd köyünü geride bıraktık.

Buradan tüm koşuşturma ve hazırlıkların olduğu Sanaiyat'ın batısına doğru ilerledik. Gözlem kulelerinin gururlu başları gökyüzüne dikiliyor, uçaklar, deniz uçakları suyu sıçratıyor, vızlıyor, gürlüyordu. Toz sürekli bulutlar halinde savruldu. Kamptan kampa at arabaları akın ediyor, yüzleri tozla beyaza boyanmış, terden sırsıslam olmuş birlikler oradan oraya koşturuyorlardı. Aslında büyük kampın her zamanki görüntü ve gürültüsü sorun değildi. Sakin yolculuk sonrası sessiz nehirde gelen takviye kuvveti dört gözle bekleniyordu.

Kamp sağ yakada kurulmuştu. Buharlı gemilerin uzun sırası bu yakada demir atmıştı, manzarayı tamamlıyordu. Sol yaka yeşillikti ve dikenli otlarla kaplıydı. 3. İstihkâm Bölüğünün yardımıyla bir an önce köprü yapmaya koyuldum. Bu köprü yaklaşık 270 metre uzunluğundaydı, 7 saat 45 dakikada tamamladık. Birbirimizi iyi iş çıkardığımız için tebrik ettik.

İki-üç gün sonra Binbaşı Winsloe ile birlikte Nahilat'a, sonraki kampın yerini seçmek için yukarı yöneldim. Burada Türk süvari devriyeleri tarafından görülmüştük. Gemimizde iken endişeli dakikalar geçirdik, nehir yakasından uzaklaşmaya çalıştık, ancak rüzgâr ve akıntı nedeniyle engellendik. Esir alınmamız olası görünüyordu ancak en sonunda kurtulduk, hızla gerekli bilgiyle birlikte nehrin aşağısına yöneldik.

26 Eylül 1915'te birliklerimiz Sanaiyat'tan sabah saat 5'te harekete geçti. Es-Sin mevzilerinin bir hayli yakınına vardı. 18. Tugay gemilerle yukarı ilerledi, kalanı sağ yakadan yürüdü. Remile tepeleri arkasında, Nahilat yakınındaki kıyıda kamp kurdu.

Her zamanki gibi hızla köprü gerekiyordu. Filom şafağın erken saatlerinde, yukarı ilerleyen çeşitli gemilerin yedeğinde Sanaiyat'tan ayrıldı. Kereste ve diğer ahşap malzeme yüklü kendi müheylam ve diğer küçük müheylalar çatanayla çekiliyordu. Küçük bir müheyla batmaya başladığında ağır kolonları çekmenin karmaşasında, birisi kaydı ve sol ayağıma düştü. İki

parmağımın ucunu kötü bir şekilde ezdi. Ancak Nahilat'a varışında hemen bandajlayarak ve yaralı ayağı dolak ile sarmalayarak köprü inşaatı işini yönetebildim. Bununla birlikte iki aydan fazla sol ayağıma botumu giyemedim. Nahilat'a daha önce seçilmiş yerde sol yakada aynı isimli yanmış köyün altında kısa bir köprü kurdum. Yakınındaki hızlı akıntıyla yalanan sağ kıyısı ve sol yakanın kumluk olması nedeniyle seçilen yer çok elverişli değildi. Nehir bu arada keskin bir şekilde kıvrılıyor, gemilerin dümeninin kontrol edilmesi ve güvenli bir şekilde köprümün aralığından geçmesini zorlaştırıyordu. Bununla birlikte seçilen yerin avantajı Türklerin görüş alanını engellemesiydi. Türk şarapnellerinin menzillerinin dışındaydık.

26 Eylül'de General Townshend'in kuvvetlerinin tamamı -toplar, birlikler ve ulaştırma- Nahilat'ın karşısında Dicle'nin sağ yakasında toplanmışlardı. Gemiler daha aşağıda her iki yakada demir atmış, uygun korumaya alınmışlardı. Gözlem kuleleri dikildi, köyün daha üst tarafında topçu mevzileri hazırlandı. İki tahkimatlı top mevzii köprünün yakınına sağ yakada kazıldı. Havacılar uçaklarında durmaksızın didindiler, keşif için üzerimizde uçtular. Short tipi deniz uçakları çok kullanışlı değildi. Çabuk yükselmek için çok ağırdılar. 120 beygirlik devasa Sunbeam motorlarına rağmen uygun yüksekliği bir türlü tırmanamıyorlardı. Bu ucubelerin görünümü adeta nehir üzerinde koşan kazlar gibiydi. Gürültüyle köprümün üzerinde uçuyor, adamlarımın ilgisini çekiyorlardı. Bu deniz uçakları Alman savaş gemisi *Koenigsburg*'un imha edilmesinde yardımcı oldukları Doğu Afrika'da Rufigi nehrinden getirilmişti. Ancak motorları çok yorgundu ve yenilenmesi gerekiyordu.

Es-Sin'deki kararlı harekât bizzat ayrı bir bölümde anlatılmayı hakediyor. İstenen sonuca çok beklendiği kadar ulaşılmaması da bizim generallerimizin bu muharebedeki stratejileri akıl dolu, taktikleri cesurcaydı. Burada kazandığı başarı General Townshend'in Mezopotamya'daki ününü bir hayli artırmıştı.

ES-SİN MUHAREBESİ

Kûtulamâre, Dicle nehrinin sol kenarında yer alan özel-likle de askeri açıdan önemli küçük bir kasabaydı. Nehir geniş, akıntı hızlı olduğundan buradan geçiş zordu. Türkler, Eylül 1915'te bu kasabanın ele geçirilmesinin amacımız olduğunun, kendi ordularının geri çekiliş hattının Dicle nehrinin sol kenarı boyunca Kût'tan geçtiğinin hayli bilincindeydiler. Bundan dolayı kasabanın 10 km. kadar aşağısında, nehrin sol yakasındaki Es-Sin'in oldukça iyi, doğal mevzilerinde ilerleyişimize kuvvetli direnç göstermeye kararlıydılar.

Kurna'yı terk ettikten ve birliklerimiz tarafından Amâre'ye kadar izlendikten sonra Türkler dikkatlerini Es-Sin'de yaygın, tahkim edilmiş mevzilerin hazırlanmasına vermişlerdi. Eylül 1915'te araziye savunmaya hazırlamak için dört ay zamanları olmuş, bu iş için düşman büyük bir Arap amele ekibini işe almıştı. Bu adamlara yaptıkları maksimum işe çok az ücret ödediklerine şüphe yoktu.

Es-Sin'deki siperler ve tabyalar Eylül 1915'te büyük ölçüde tamamlanmıştı. Avcı siperleri derin ve dardı. Çoğu mazgal delikleri ile donatılmıştı. İrtibat siperleri belirgin ölçüde fazlasıyla derindi. Ön siper hattının büyük bölümü tel örgü ile korunuyordu. Birçok yerde görünmesin diye özellikle hazırlanan çökeltilere saklanmıştı. Tel örgünün kendisi genellikle düşük kalitedeydi. Çoğu kez dikenli tel yerine adi tel kullanılmıştı. Ek engel olarak keskinleştirilmiş direkler içeren küçük derin çukurlar siperlerin önüne serpiştirilmişti. Birçok bölgede

kontak kara mayınları döşenmişti. Özellikle Dicle'nin kenarlarındaki savunma özenle hazırlanmıştı.

Ağır materyaller ile doldurulup batırılmış müheylalarla yapılan bariyerlerle kanalı bloke etmek için girişimler yapıldı. Türklerin ilk siperlerinin yaklaşık 1.000 metre gerisinde ikinci hat siperleri bulunuyordu. Subayların ve cephane depolarının korunması için büyük korunaklar şeklinde ayrıntılı düzenlemeler mevcuttu. Nehir kenarında motorla çalışan pompalar çeşitli noktalarına kanallarla su takviyesi yapıyor, mevzilerin yakınındaki yüzer köprü küçük birliklerin nehrin diğer tarafına geçişini sağlıyordu.

Es-Sin mevziinin, Eylül 1915'te büyük kısmı nehrin sol tarafında olmak üzere kabaca 16 km. uzunluğundaydı. Nehrin sağ yanındaki mevziinin sağ kanadı Sabis Tepe tabyası, nehrin sol yanındaki sol kanat ise Ataba bataklığı tarafından korunuyordu. Sol kanattan yapılacak bir saldırıyı büyük Süveyce bataklığının genişliği son derece zor kılmaktaydı. Direkt saldırı Suveda bataklığının pozisyonuyla ikiye ayrılacaktı.

Dicle nehri boyunca uzun mevziler, Türk ihtiyat ve erzak kollarının Kût ya da Bağdat'tan sevkiyatını kolaylaştırıyordu. Nehrin sağ tarafında eski bir kanalın yüksek seddi bir sıra mükemmel tarassut mevziileri sağlıyordu. Es-Sin mevzilerinin önündeki kilometrelerce alan birkaç kum tepesi hariç dümdüzdü. Çalılıktan, ağaçlardan yoksundu. General Townsend'ın Eylül 1915'te ele geçirmeye hazırlandığı büyük ve iyi tahkim edilmiş mevziler, muhtemelen 15.000 civarında iyi eğitilmiş Türk ve Arap birlikleri tarafından tutuluyordu.

26 Eylül'de neredeyse tüm kuvvetimiz (6. Tümen'in 16. 17. 18. Tugayları) ve 12. Tümen'in 30. Tugayı'nın bir kısmı ve 6. Süvari Tugayı Dicle'nin sağ kıyısında Çahela kum tepesinin yakınında, köprü'nün ilerisinde kamp kurdu. Köprü'nün gerisinde, daha önce tarif edildiği gibi, her iki kıyıya demir atmış

filotilla bulunuyordu. Ordu komutanı, General Sir Nixon, *Malamir* gemisindeydi. Lahore kardinali de Es-Sin harekâtında Nahilat'taydı. Kardinal zamanını hastane çadırındaki hasta ve yaralılarını ziyaret ederek geçiriyordu. Düşman dikkatli bir şekilde topçusuyla Çahela tepelerini hedef belirledi. Öğleden sonra orayı şarapnelleriyle bombardımana tuttu ancak fazla etkisi olmadı.

Sanaiyat'tan nehir yoluyla Mecidiye gemisiyle gelen Townsend sağ kıyıya sabah motorlu nehir gemisi Delaver ile geçip mümkün olduğunca Türk mevzilerine keşif için Çahela tepelerine gitti. Kullanım için gerekli olsun olmasın mevcut olan her çadır, nehrin sağ yakasında mümkün olduğunca fazla görünmek için Çahela tepelerine kuruldu.

26 Eylül öğleden sonrasında 103. Mahratta Taburu, Çahela tepelerinden birkaç kilometre ilerisindeki başka bir grup tepelere ilerledi. Burada mümkün olduğunca göstere göstere düşmanı aldatmak için siper kazdılar. Bu tabur orada izleyen gece kaldı. 27 Eylül gün ortasında Çahela'ya geri döndü.

Sanaiyat'ta nekahattaki 100 asker, 15'lik topçu gönüllüleri birliğinden oluşan küçük bir karakol bırakılmıştı. Es-Sin çarpışmaları sırasında Yarbey Sabri Bey komutasındaki 2.000 kişilik Türk süvari birliği Sanaiyat'a doğru inmiş, 32 müheylamızı bir ya da iki şatımızı, bir telgraf çatanasını ele geçirerek batırmış, ancak karakola saldırmamıştı.

Bu çatana daha sonra yüzdürüldü ve tamir edildi. İki toplu bu süvari kuvveti daha sonra 24. Pencap piyadelerinin iki taburuyla nekahat dönemindekiler, büyük çapta malzeme ve iki deniz uçağı ile birlikte bulunduğumuz yer Aliyülgarbi'ye doğru devam etmişlerdi. Karakol 4. Rajputlardan Yüzbaşı Big-nell tarafından kumanda ediliyordu. Düşman öğleden sonra saat 4'te vardı. 28/29 Eylül gecesi saldırı niyeti olsa da, bunu

gerçekleştiremedi ve şafaktan önce çekildi¹¹. Es-Sin'deki ana kuvvetimiz bu saldırılarla uğraşmak için fazlasıyla meşguldü.

General Townsend tarafından karar verilen saldırı planıyla nehrin sağ tarafında aldatma yapılacak, daha sonra hemen hemen tüm kuvvetler nehrin sol tarafına transfer edilecekti. Bir bölümü Türk savunmasını Suveda bataklığı ile Dicle arasında tespit edecek, büyük kısmı ise Türk hatlarını Süveyce ile Atabe bataklığı arasından yaracaktı. Suveda bataklığı ve Dicle nehri arasındaki “tespit” kuvvetleriyle düşmana saldırılırken, sonrasında düşman mevzileri çevrilecek geri çekilişi kesilecekti.

Piyade Türk hatlarını yardığında süvari, Kût ve Bağdat yoluna doğru, düşmanın sol kanadını çevirecek Türkleri izleyecek, mümkün olduğunca düşman askerini esir alacaktı. Nehrin sağ tarafındaki aldatma, Çahela tepelerindeki çadırlarla bağlantılı olarak yine sağ kanattaki 103 Mahrattasların göze çarpan hareketleri düşmanı asıl saldırının bu kanattan geleceğine dair aldatmak için tasarlanmıştı. Böylece onun ihtiyatlarını sağ kanada aktarmasına yol açacak, sol kanadının zayıf bırakacaktı.

Bu arada okuyucuların anlaması için, nehrin “sağ tarafı” derken nehrin akış istikametine göre sağ olduğunu belirtmeliyim. Dolayısıyla Es-Sin sağ tarafı Dicle'nin güney tarafıydı. Sol taraf da benzer şekilde nehrin aktığı yöne göre sol tarafı yani kuzeyiydi.

Sağ taraftaki aldatma 20 Eylül'de General Delamain komutasındaki 16. Tugay tarafından yapıldı. Bu tugay Çahela tepelerinden saat 16.00'da 30. Tugay'ın bir bölümü 2/7 Gurkalar ve 76. Pencaphıların yarısı eşliğinde düşman mevzilerine harekete geçti. Birlikler kum tepelerine vardığında büyük bir

11 Irak ordusu komutanı Albay Nureddin Bey, elindeki kuvvetlerle İngilizleri durduramayacağı kanaatindeydi. Bu yüzden kötü bir vaziyete düşmemek için 28/29 Eylül gecesi Kütulamâre mevzilerini terkederek geri çekilmişti. (ç.n)

gösterişle ve toz çıkararak siper kazdılar. Karanlık bastığında 16. Tugay geriye Nahilat'taki tombaz köprümüzden 30. Tugayın bir bölümünü Çahela tepelerinin ilerisindeki siperlere, küçük bir kuvveti de, Nahilat'a sağ kanattaki köprübaşını savunma için tutan siperlerde bırakarak sol yakadaki diğer birliklerin yakınına geçti. 27 Eylül sabahı boyunca birliklerin hızlı transferinde daha sonra gecikme olmamasını garantiye almak için tümenin kiralanmış tüm taşıma araçları (develer, eşekler, vs.) düşman görmeden köprünün sol tarafına geçti. Köprü, akan trafiğin gürültüsünü azaltmak için kalın bir çamur tabakalarıyla kaplanmıştı. Bu kaplamanın, havanın kuruluğundan dolayı nispeten etkili olduğunu düşündüm. Yağmur yağsaydı, toprak hızla yapışkan çamura dönüşecek ve bu çalışmayı yapmak imkânsız olacaktı.

27 Eylül 1915'te öğleden sonra saat 4'te 6. Tümenin sa-vaşa katılan birlikleri Nahilat'ta köprümden geçmeye başladılar. Sağ kıyıdaki aldatma gösterisinden dönen 16. Tugay dahil tüm birlikler Dicle'nin sol kıyısına geçişi kesinti olmaksızın 21.30'a kadar devam etti. Geçiş dönemi benim için çok stresliydi. Ancak problem olmaksızın her şey yolunda gitti. Nehrin sol kıyısındaki büyük bir toprak kitlesi önceki gece köprüdeki o tarafa yakın iki danackın üzerine düşmüş, tamamen harap etmiş, karanlıkta çalışmamıza yol açmıştı. Bu tip kazaların her zaman olma şansı vardı. Bu da trafiğin 2-3 saat kesintiye uğraması demek olacaktı. Tümen sağ salim nehri geçtiğinde sevinçten uçuyordum adeta. Nehrin sağ yakası kuvvetli akıntının oymasından dolayı sürekli ufalanıyordu.

Saldırı hedefi için General Townshend kuvvetlerini "maximum kuvvet" (ya da ana kuvvet) ve "minimum kuvvet" olarak isimlendirerek ikiye böldü. Maximum kuvvet A Kolundan oluşacaktı. Minimum kuvvet düşmanı tespit etmeyi, karşı saldırıya

zorlamayı amaçlarken, maximum kuvvetin görevi saldırmak ve Türk mevzilerini yarmaktı.

Tümgeneral Delamain komutası altındaki A Kolu, 16. ve 17. Tugaylarla ve bir kısım tümen birliklerinden oluşurken Tümgeneral Fry komutasındaki B Kolu, 18. Tugay'dan, bazı tümen birliklerinden oluşuyordu. Ayrıca küçük bir birlik sağ yakanın güvenliğinin düzenlenmesi ile meşgul olacaktı. 12. Tümenin 30. Tugayının bir bölümü, 2/7 Gurha piyadeleri ve 76. Pencaplıların iki bölümünden oluşuyordu. Komutanları Gurkalardan Yarbay Climo'ydu.

A kolunda, 17. Tugay Tuğgeneral Hoghton komutasında, 16. Tugay ise geçici olarak 117. Mahrattaslardan Albay Mac George komutası altındaydı. Hepsine ise Tuğgeneral Delamain komuta ediyordu. A koluna eşlik eden tümen birlikleri; 76. ve 82. Topçu bataryaları, Hants Obüs Bataryası, Makineli Tüfek Bölüğü ve 22. İstihkâm bölüğüydü. B koluna eşlik edenler ise; 63. Topçu Batarya ve 17. İstihkâm Bölüğüydü.

26 Eylül'de Nahilat'a vardıklarında, 104. Piyade taburu 3 mil kuzeye, Clery's Post adıyla bilinecek, uzun Suveda bataklığının sonunda, nehrin aşağısında revir olarak kullanmak ayrıca Suveda ve Süveyce bataklıkları arasındaki arazinin dar boyun kısmındaki soyguncu Arapları temizlemek için bir karakol kurmaya gönderildiler. Bu tabur 27 Eylül akşamında hâlâ Clery's Post'daydı.

Es-Sin mevzilerine saldırının tüm esası sürpriz unsuruna dayanıyordu. Şafağın ilk saatlerinde, düşman tehdit edilen sol kanadına ihtiyatlarını göndermeden önce Türk mevzilerine saldırılmalı ve ele geçirilmesi büyük önem taşıyordu. 27 Eylül akşamındaki nehrin sağ yakasındaki aldatma, Türk başkomutanı Nureddin'in sağ kanadını 27/28 Eylül gecesi yoğun bir şekilde takviye etmesinden, istenen etkiye yol açmış görünüyordu. Türk raporlarına göre, Türk mevzilerinin arkasındaki

köprüden yaklaşık 5.000 asker gece boyunca sağ kanatlarına transfer edilmişti. General Townshend bu köprüyü yok etmeyi planlamıştı. Bir patlayıcı taşıyan subay ile havalanan deniz uçağı üzerine inecekti. Ancak sonradan bu plandan vazgeçildi.

A ve B kolunun sabahın ilk ışıkları ile birlikte düşmanla meşgul olmaları kesinlikle çok önemliydi. İki kol sonrasında düşman siperlerine yakın mevzilere konuşlanmak için gece yürüyüşü icra ettiler.

Nahilat köprüsünü geçtikten sonra B kolu (18. Tugay) Nahilat köyünün 2 km. kuzeybatısında bulunan havaalanımıza ilerledi. Buradan gece boyunca Süveyce bataklığı ile Dicle arasındaki düşman mevzilerine doğru olan noktayı geçti. 28 Eylül'de sabah 5'te, Tümgeneral Fry komutasındaki bu kuvvet elverişli bir dereyi işgal ederek Türk mevzilerinin 1.200 metre karşısında yerleşti.

Tümen karargâhı iki gözlem kulesinden her birini sırasıyla Dicle'nin sol kenarına Nahilat'ın bir km. kuzey ve kuzeydoğusuna dikti. General Townshend, 28 Eylül 1915'teki harekât boyunca burada kaldı.

B kolunun görevi, daha önce bahsedildiği gibi Türk mevzilerini önünde tespit etmek, sonrasında A kolu mevzilerin sol kanadını çevirirken, karşı hücum icra etmek, A kolu düşmanı sol kanadının arkasına sarktığı anda hatları yarmaktı. Dolayısıyla General Fry, General Delamain'in kuvvetleri bunu ona mümkün kılana kadar önündeki siperlere saldırıyı gerçekleştiremezdi. General Fry'a emir verilsin diye A kolunun harekâtının hızlı ve hatasız olması, gelişmelerin Nahilat'taki General Townshend'e hızla bildirilmesine çok bağlıydı.

Es-Sin muharebesinin tam merkezinde General Delamain'in komutasındaki A kolunun harekâtı duruyordu. Bu kol 27 Eylül gece saat 22.30'da Nahilat yakınından yürüyüşe geçti ve

Clery's Post'a yöneldi. Kol ilerlerken bir sinyal ünitesi ağır telefon kablosu döşedi.

Muhabere bölümünün tugay kısmı için belirlenmiş telefon kablosunu uzunluğu 9 km. idi. Bu miktarın nakliyesi için her şey sağlanmıştı. Dolayısıyla A kolunun belirlenmiş kablo uzunluğu 18 km. idi. Bu da öyle görünüyor ki, eğer kol Türklerin sol tarafından döner, düşman mevzileri arkasından Dicle'ye ulaşırsa, grubun karargâhla iletişiminin devam etmesine yeterli olmayacaktı. Bundan dolayı muhabere bölümünün yedekteki tüm telefon kabloları eşeklere yüklenerek A kolu ile birlikte gönderildi. Kablonun uzunluğunun 30 km olması sağlandı. Muharebenin tüm seyri, sonradan ana karargâhla iletişimin sürdürülmesinin zorluğu ya da olanaksızlığı nedeniyle etkilendiğinden bu konudan biraz uzun bahsediyorum. Telefon kablosu ayrıca Tümen karargâhından 18. Tugay bulunduğu bölgeye de döşendi. Bu tugay da harekât boyunca karargâh ile iletişim halindeydi.

A kolu, General Delamain komutasındaki gece yürüyüşüne, daha önceden belirtildiği gibi 27 Eylül saat 22.30'da başladı. Kuzeydoğuya Clery's Post'a yürüdü. Gece yarısı durup birkaç saat dinlendi. Karakolu tutan 104. Piyade Taburu, 117. Mahrattas'ın iki bölümüyle yer değiştirip 16. Tugay'a yeniden katıldı. Bu kolun ilerleyişi, Nahilat yakınındaki tümen karargâhına telefonla bildirildi.

28 Eylül gece 02'den hemen sonra, kol bir kere daha gün boyunca bölgeyi dikkatlice keşfetmiş olan Teğmen Matthews öncülüğünde yürüyüşe geçti. Kuzeye doğru Suveda bataklığının doğu kıyısı boyunca, Süveyce bataklığına ulaşınca kadar yürüdü. Daha sonra kuzey batıya döndü. İki büyük bataklığın arasından geçerek, saat sabahın 5'ine kadar yürüdü ve kendini Süveyce bataklığının köşesinde konuşlanmış buldu.

General Delamain'ın birliklerine emirleri, 17. Tugay (1.Oxford Bucks Hafif Piyadeleri, 22. Pencaphılar, 103. Mahrattaslar, 119 Piyade Taburu) 16. Tugayın bir bölümüyle birlikte hareket edecek (20. Pencaphılar ve 104. Piyade Taburu) Atabe bataklığına yakın bulunan X tabyasıyla birlikte "Hayati Nokta" diye bilinen W ile belirtilmiş mevkiye direkt saldırıda ana gücünü oluşturacaklardı. General Delamain kuvvetinin bu bölümü 76. Topçu bataryası ile birlikte General Hoghton'un komutası altındaydı. General Delamain bizzat kendisi saldırı için genel ihtiyatı oluşturacak olan 16. Tugayın kalan kuvvetleri (2. Dorset Alayı ve 117. Mahrattalar) ile birlikte kalacaktı. 82. Bataryayı ve Hants Obüs bataryasını, Makine Tüfek Bölüğünü ve 22. İstihkam Bölüğünü de kendi yanına almıştı.

Saldırının başarısı şafağın erken saatlerinde sürpriz taarruza bağlı olduğundan, General Hoghton'un taarruzu herhangi bir gecikme olmadan, kesinlikle tam zamanında başlamalıydı.

Gün ağarırken, General Hoghton'un kuvvetleri yürüyüşe geçtiler. Ancak sadece kısa bir süre doğuya doğru ilerlediler. Saat 7'de aniden sağa döndükleri görüldü. Bu harekât yakınlarında yürüyüşte olan destek birliklerince anlaşılamamış, ilk başta arazinin bozukluğundan kaçınmak için dolambaçlı yola girmek olarak düşünülmüştü.

General Hoghton'un kuvvetleri yürüyüşe geçmeden önce, A kolu düşmanın P noktasındaki ileri müfrezeleri tarafından ateşe tutuldu. Ancak General Hoghton'un kolu sağa dönünce, bu müfrezeler tabya hatlarına geri çekildiler. Sonrasında Türkler büyük bir düşman kuvvetinin yakınlarda olduğunun farkına vardılar. Bundan dolayı, ihtiyatlarını tabyalarına çağırmada acele ettiler. General Hoghton'un kuvvetlerinin tüm niyeti ve amacı şimdilik işe yaramamıştı. General Delamain ise her dakika mevcudu artan kuvvetli bir tabya hattı karşısında küçük bir kuvvetle kalmıştı. Bu tabyalardaki Türkler

eğer şimdi ilerlemeye başlasalar ve General Delamain'e karşı saldırıya geçselerdi ordumuzun başına korkunç bir felaket gelebilirdi. Bereket versin düşman böyle yapmadı.

Hayati noktadaki Türk savunmasının sabah 9'a kadar zapt edilmesi planlanmıştı. Şimdi ise saat 8'di. General Delamain çok cesurca bir saldırıya karar verdi. Büyük düşman ihtiyatları ulaşmadan ya da Türkler kendileri inisiyatifi ele almadan önce iki taburdan oluşan genel ihtiyatı ile (bir istihkâm, iki batarya) W tabyasına saldırı için ilerledi. W tabyası kabaca kare şeklindeydi ve son derece güçlüydü.

82. Topçu Bataryası, Hants Havan Bataryası ve Makineli Tüfek Bölüğü uygun bir mevziye ilerlediler. Tabyanın göze çarpan ileri noktasına yoğun ateş açtılar. Ancak tabyanın görülmesi çok zor olan öbür köşesi şimdilik dokunulmadan kalmıştı. Sonuçta adamlarımız saldırı için ilerlediği zaman, Türkler savunmalarının korunaklı bölümüne toplandılar. Kendilerine saldıran küçük kuvveti korkunç bir yaylım ateşine tuttular. Birlikler E noktasına ilerlediler. Sağdan 22. İstihkâm, Dorsetler ve 117. Mahrattaslar ile birlikte aynı sırada yanlarında aşağı yukarı kuzeyden saldırdılar. Düşmanın tüfek ateşi o kadar etkiliydi ki, 117. Mahrattaslar ilerleyişleri sırasında mevcutlarının % 50'sini kaybettiler. Diğer birliklerin de kaybı ağırdı. Bununla birlikte toplanımız ve havanlarımızın çok isabetli ateşlerinin yardımıyla birliklerimiz geriletilemedi. Saat 10.30'da sonunda tabyaya girip düşmanı teslim aldılar.

Topçumuz dar ve derin Türk siperlerinde korkunç bir yıkıma yol açmış, cesetler her yöne dağılmıştı. Bu harabeler arasında, yorgun askerlerimiz ele geçirilen siperlerde kısa bir süre dinlenirken, düşman bitişik siperlere toplanıyordu.

Bu aşamada Atabe bataklığını dolanarak ilerleyen General Hoghton'un birliklerinin akıbetinden de bahsetmek faydalı olacaktır.

General Hoghton, General Delemain'den ayrıldığında tu-
gayın 34. Muhabere bölümünü ve yaklaşık 10 km'lik hata eşde-
ğer 10 makara ağır telefon kablosunu beraberinde götürmüştü.
15 km'lik kablo D noktasına yürüyüşünde çok önceden döşen-
mişti. Böylelikle iki kuvvet ayrıldığında, General Delamain'in
yanında 5 km'lik kablo kalmıştı. General Hoghton'un kuvvet-
leri bataklığın çevresinden kablo döşeyerek dolaşırken tümen
karargâhı ile bağlantı sağlanmıştı. Ancak kablo kilometrelerce
çekilme sırasında hızla yıprandı. F noktasına ulaşıldığında kol
bir saat mola vermiş. Bazı motorlu araçların devriye görevi
amacıyla varışından sonra yürüyüşe devam etmişti.

General Hoghton'un birlikleri Atabe bataklığının etrafın-
daki çamurlu bölgede güçlkle ilerlerken, yavaş yavaş batıya
kaydı ve 200 kadar Türk tarafından tutulan bitmemiş bir ta-
byaya yaklaştı. Türkler nehrin sağ yakasında hiçbir kuvveti-
miz kalmadığını öğrendiğinden bu iş sanki daha acele yapıl-
malıydı. Tabya kısa zamanda 104. Piyade Taburu tarafından
ele geçirilmiş, içerisindeki Türkler esir alınmıştı. Birlikler daha
sonra L ile belirtilmiş noktaya ilerlediler. Ancak Oxford ve Bu-
cks Hafif Piyade ve 119. Tabur, General Delamain'in kuvvet-
lerine doğru Atabe bataklığının etrafından dolanarak, W ta-
byasının ele geçirilmesinden sonra, gece yarısından hemen
önce katıldı.

General Hoghton'un kuvvetlerinin geri kalanı doğuya daha
önce belirtilen L noktasına doğru yönelerek bitmemiş tabyanın
doğusundan geçti. Birlikler bu noktaya vardığında, 10 makara
ağır telefon kablosunun sonuna gelmişlerdi. Buradan ileriye,
Nahilat'taki tümen karargâhı ile ayrıca hemen hemen Gene-
ral Delamain'le de bağlantıları kesilmişti.

Heliograf ile iletişim, bölgenin düz doğası ve isabetli topçu
ateşini de zorlaştıran kuvvetli serap görüntüsü nedeniyle çok
zordu. Öğlen 1.15'e kadar General Delamain ve General Hoghton,

General Townshend ile telefonla iletişim kurdular. Ancak bu saatten sonra General Delamain ile birlikte olan kablo M noktasına kadar uzanmış, burada 16. Muhabere bölüğünün malzemesi tükendiğinden tüm iletişim kesilmişti. Durumun ciddiyeti A kolunun tümen karargâhı ile iletişiminin kesilmesiyle, B kolu 18. Tugayın da ağır şarapnel ateşi altında ilerlemek için emir beklemekteyken açıkça görülecekti.

Oxford ve Bucks Hafif Piyade ve 119. Piyade Taburları W tabyasına varmadan önce, Türklerin seri ateşli sahra toplarının ağır ve isabetli ateşinin altında kaldılar. Bir bocalama içine girdilerse de, saldırı ve yürüyüşlerine kaldıkları yerden devam ettiler. Türk topları Dicle nehri yönünden ateş ediyordu. Bu iki tabur kendisine ulaştığında, General Delamain saldırı için ilerledi ve menzili yakınlaştırmak için harekete geçen Hants Havan bataryası ve 82. Topçu bataryasının çok isabetli ateşlerinin de bu işe yardımcı olmasıyla X, Y, Z tabyalarını ele geçirdi. Öğleden sonra 2'ye kadar Atabe ve Suveda bataklığı arasındaki tüm tabya ve siperler yüzlerce esir ile birlikte General Delamain'in elindeydi. Savunmacıların önemli bir kısmı saldırıdan önce J noktasına doğru kaçmışlardı. Bu noktadan batıya uzanan sırtın arkasından, muhtemelen güneyden gelen diğer Türk birliklerinin yardımıyla General Hoghton'un ilerleyen kuvvetlerine ateş açtılar.

Bir paket kablosuz telgraf seti A kolu için son derece değerli olacağına hiç şüphe yoktu. İki vagon seti ve 4 paket kablosuz aparatı Mezopotamya'da olmasına rağmen, görünüşte hiçbiri General Delamain'e verilmemişti. 4 takım sırasıyla Aliyülgarbi, Amâre, Nasıriye ve Ahvaz'da bulunuyordu. 6. Tümen kurmay-larınca kullanılan bir tanesi Mecidiye gemisinde Nahile'de, bir takım da ordu komutanı için Malamir gemisindeydi. En azından bu iki kablosuz setten biri A kolu ile birlikte gönderilebilmiş olsaydı, Es-Sin'deki zaferimiz ağır bir yenilgiye uğramış

Türk kuvvetlerini tamamen yok edecekti. Ancak şüphesiz onları gemilerde tutmak için önemli nedenler vardı.

A kolu ile birlikte olan ağır kablolar, Atabe bataklığını dolashılmasının gerektirmesi nedeniyle tükendiğinden, hafif kablolarla hattı uzatmak için büyük gayret sarf edilmiş, ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Hafif kablolar ateşle ve üzerinden birliklerin geçişi nedeniyle hızla tahrip olmuşlardı. Eğer General Hoghton Atabe bataklığına dönerek sağa kaymasaydı, General Delamain'in genel ihtiyatı, General Hoghton tarafından döşenen ağır kablo hattı boyunca birkaç saat izlenebilirdi, gerekli olduğunda karargâha mesaj gönderecek ve Nahilat ile irtibat asla kopmayacaktı.

Z tabyasının ele geçirilmesinden sonra 119. Piyade Taburu etrafı temizlemek, yaralıların toplanması ve tahliyesi yapılırken ambulanslarımızı boğaz kesen serseri Arap eşkıyalarından korumak için tabyada kaldı. General Delamain ile diğer birlikler, General Hoghton'un yönetimindeki A kolunun kalkanlarınca en sonunda ele geçirilmiş kavşak olan J noktasına doğru yürüdüler. Nahilat'taki gözetleme kulesindeki General Townshend, A kolunun iki birliği öğleden sonra saat 4'te ana kuvvete katıldığı halde, kuvvetlerin birleştiğinden gecenin geç saatlerine kadar haberdar değildi. 6. Tümen karargâhının tüm bildiği, uçak gözlemcilerinden toplanan her şeyin yolunda gittiğini belirten raporlardı.

Muharebe alanının diğer bölümünde 28 Eylül öğleden sonra 4'e kadar çok önemli bir olay olmamıştı. 27/28 Eylül gecesi, General Fry komutasındaki 18. Tugay (B Kolu), uzak-taki bazı birlikleri ve topları toparladıktan sonra Suveda bataklığı ile Dicle arasında Türklerin tüfek menzilinden uzak tahkimat kazmıştı

W tabyasına saldırıdaki topçu bombardımanının gürültüsü 28 Eylül'de sabah saat 8'de duyulduğunda, General Fry

hattının ilerlemesini emretti. Türklerin ilk siper hatlarından 600 metre kadar ileriye ulaşıldı. Burada birlikler yakın mevzideki Türklerin yaklaşık 20 topunun ateşine maruz bir şekilde gün boyunca kaldılar. Piyade kuru dere yataklarında oldukça iyi korunma imkânı bulduğundan kayıplar fazla değildi. Sabah 10.30'da, düşmanın hayati noktasının General Delamain tarafından ele geçirildiği haberi alındı. Ancak saldırı için ilerleme emri verilmedi. Gece yarısına kadar ilerleme emri gelmediğinden, General Fry emir ricasında bulundu, ancak hâlâ ilerleme emri yoktu.

Öğleden sonra 1'de sağdan yoğun atış sesleri duyuldu. Daha sonra X, Y, Z tabyalarının ele geçirildiği düşünüldü. General Delamain'in adamlarının Suveda bataklığının etrafından toz duman içerisinde ilerleyişi görülebiliyordu. Karargâhtan hâlâ emir gelmemişti. A kolu, Nahilat ile çok uzun süre iletişimde değildi.

Düşmanın şarapnel ateşi sabah 7'den 10'a kadar ve yine akşam 6'da hava kararmasına doğru 18. Tugaya yönelen bombardımanı oldukça ağırdı. Açıkca Türkler tugayın saldırısı beklentisi içerisindeydiler. Gelişi güzel şarapnel ateşi bundan sonra 28/29 Eylül gecesine kadar devam etti. 18. Tugay mevzide kalarak emirleri bekledi.

Dicle'nin sağ kıyısında 2/7 Gurkalar, 76. Pencaplıların bir kısmı kum tepelerini işgal ederek, düşmanın sağ yanının karşısında, herhangi bir karşı saldırıyı tahrik etmek için 28 Eylül boyunca siperlerinde kaldılar. Gerçekten de Türkler bu kuvvete karşı öğleden sonra 3'te, nehrin sağ kıyısında çok zayıf bir karşı saldırı başlattılar. Ancak bu girişim kolayca püskürtüldü.

Türk komutan Nureddin, bizim ana kuvvetimizin soluna saldırdığını anladığında, kendisi süratle Dicle'nin sağ yanında elindeki tüm kuvvetlerini bu kanata birkaç mil yakınındaki kayıklardan oluşan bir köprü yoluyla nakletmiş, bunu yaparak

ekmeğimize yağ sürmüştü. Kuvvetlerimiz inisiyatifi almış, kendisi istemeden de olsa bizi rahatlatmıştı. Eğer nehrin sağ yakasından aşağı ağır bir karşı saldırıda bulunsaydı, bu yakadaki küçük kuvveti kolaylıkla alt edebilir, böylece bizim saldırımızı karşı saldırıyla karşılar, küçük ordumuz için felaketli sonuçla birlikte, Nahilat'a ve değerli gemilerimize ulaşabilirdi. Sol kanadını korumak için birliklerinin naklinde çok geç alınmış, sadece karşı saldırı ile A kolunun ilerleyişini geciktirerek birliklerinin Es-Sin mevzilerinden geri çekilişinin güvenliği bakımından yararlı olmuştu.

Ağır topçumuz Dicle'de ya da ilerisindeki mevkillerdeydi. H noktasında her biri küçük şatta 12 cm'lik donanma topları yanlarında, kıyıda konuşlandırılmış Binbaşı Former komutasında, 104. Ağır Topçu Bataryasından 2 adet 10 cm'lik top, G noktasında Yarbay Molesworth komutasında 4 adet 15 cm'lik 86. Ağır Topçu bataryasından 10 ağır topçumuz Türk topçusuyla meşgul oldu ve 28 Eylül boyunca 18. Tugayı destekledi. Bununla birlikte düşmanın toplarının yerini belirlemek çok zordu. Serap yüzünden ateş gözlemi kolay değildi. Tüm atmosfer ince kumdan dolayı sisliydi.

Üç gambotumuz, Comet, Sumana ve Sheitan (ilki silahlı nehir gemisi, diğer ikisi silahlı römorkördü) yoğun şarapnel ateşi altında nehirde yukarı doğru seyretiler, bombardımana yardımcı oldular. Ancak daha sonra batmaktan kaçınmak için geri çekilmek zorunda kaldılar. Comet'in Komutanı Cookson gemisini sağa, düşmanın nehre dik yerleştirdiği engele doğru sürdü. Engelin tel kablosunu kesmek için yaptığı kahramanca girişimde öldürüldü. Ailesi, cesurca girişiminden dolayı verilecek Victoria Cross madalyasını ölümünden sonra alacaktı.

Şimdi Süveyce bataklığının batı ucunda J olarak belirtilen noktada toplanan General Delamain'in komutasında A kolunun yaşadıklarına döneceğim.

Öğleden sonra saat 3'te, J noktasına yaklaşırken bu kol, Cisare botlarından oluşan Türk köprüsü yakınındaki Türk topçu mevzilerinden ağır şarapnel ateşine tutuldu. A kolu askerlerin bir saat kadar istirahat ettikleri ve bataklık suyunu içmeye çalıştıkları ancak içilemez buldukları yer bataklığın köşesinde konuşlandı. Susuzluktan son derece mustarip olmalarına rağmen içecek suya ulaşamamışlardı. Gün son derece sıcak ve tozluymuştu, adamlar çok yorulmuşlardı. Bu sırada Binbaşı Reilly, uçağıyla kola ulaştı ve tekrar Nahilat'a döndü, işlerin nasıl gittiğini bildirdi.

Öğleden sonra 4.15'te Türklerin kitleler halinde Dicle üzerinde Türk köprüsü yönünden ilerledikleri görüldü. Bu birlikler Nureddin tarafından solunu takviye etmek için sağ kanadından çağrılmışlar, Dicle nehrine doğru Türk mevzilerinin gerilerine ilerleyen A koluna karşı saldırı için ilerliyorlardı. Düşman R noktası ve diğer noktalardan sahra toprakları ile destekleniyordu. General Delamain kısa sürede durumu kavradı, kendine özgü tezcanlılığıyla birliklerini sağa döndürdü. Yorgun askerlerini ilerleyen düşmanın üzerine sürdü. Hareket için emirler atlı habercilerce dağıtıldı. Taarruzumuz mükemmel bir zamanlama ile 5 dakika içerisinde başladı. Askerler biliyorlardı ki Dicle nehri güzel suyuyla önlerinde uzanırken Türkler yolu tıkamışlardı ve saldırıları kaçınılmazdı. Düşman, yakındaki K noktasından 4 Krupp sahra topundan oluşan bir batarya ile ateş açtı. Ancak 76. ve 82. Bataryalar ve Hants Obüs Bataryası bu topraklarla meşgul oldu ve 20 dakika içerisinde, tüm askerlerini öldürerek bu bataryayı yerle bir etti. Zifiri karanlık çökerken Türklerin karşı taarruzu başarılı bir şekilde karşılanmış ve K noktası yakınındaki küçük deredeki mevziler ele geçirilmişti.

General Delamain komutasındaki dağılmış birlikler karanlıkta olabildiği kadar toplandı. Nehir için boşuna arama yapıldı. K noktasının yakınında çadırli kamp kuruldu. Adamların

dili susuzluktan o kadar damağına yapışmıştı ki, bilinçli bir şekilde zorlukla konuşabiliyorlardı. Bu şartlarda yorgun bir şekilde karanlık saatlerin geçmesi için uzandılar. Önceki akşamdan beri beş tabya ve çok sayıda siper bunun yanı sıra düşmanın 8 sahra Krupp topu içeren iki bataryasını ele geçirmişler, mataralarını doldurmadan yaklaşık 30 km yürümüşlerdi.

18. Tugayın karşısındaki Türkler 28/29 Eylül gecesine kadar bu tugaya ateşlerini devam ettirdikleri hatırlanacaktır. Daha sonra ateş kesilmiş ve sessizlik çökmüştü. İzleyen saatlerde, yorgunluktan bitap düşmüş A kolu, K noktasında çadırli ordu-gâhta iken Suveda bataklığı ile nehir arasındaki Türk kuvvetleri, 18. Tugayın haberi olmadan nehir kıyısı boyunca, yukarı doğru karanlıkta sessizce kaçıp gitmişlerdi. Son derece güzel icra edilmiş, düşmanı büyük felaketten kurtaran ve ona top ve ulaşım araçlarını kaçırma imkânı veren bir geri çekilme!

A kolunun ele geçirdiği 8 sahra topuna ek olarak beş ya da altı eski, namludan dolan toplar ve havanlar bu mevzilerde bulunmuştu. Bu toplardan bazıları gülle atıyorlardı. Nehir kenarında derin sığınaklarda saklanmışlardı. Sadece namluları nehir kenarındaki çamurdan dışarı çıkıyordu. Açık şekilde her bir atışları, yakın menzilden gemilerimizi vurmaya amaçlamışlardı. Ateş altında neredeyse hiç doldurulamamışlardı.

29 Eylül'de Binbaşı Reilly, sabahın erken saatlerinde uçağıyla susamış A koluna ulaştı. Türklerin kaçtığını ve Es-Sin mevzilerinin boş olduğunu rapor etti. Birlikler nehre koştular ve suya kendilerini attılar. Su dizlerine gelene kadar koştular ya da kenarında yüzlerini daldırarak uzanıp, kana kana ölesiye içtiler. Hayvanlar da susuzluktan çok kötü durumdaydı. Sıvı ihtiyaçlarını halledince koşmaya başladılar.

Daha sonra 18. Tugay boşaltılmış mevziler boyunca yürüdü ve 6. Tümenin diğer tugayları ile birliklerin bir süre dinlendiği Medhi mevkiinde birleşti. General Townshend, 29 Eylül'ün ilk

saatlerinde, Türklerin geri çekildiğini duymuş, bir an önce Mecidiye gemisi ile yukarı doğru seyretmiş, Medhi'ye varmıştı. 16. Tugay tarafından izlenen 6. Süvari Tugayı, nehrin yukarısına yürümüş, metruk haldeki Türk köprüsünü geçmiş, Kûtulâmâre kasabasına ilerlemiş, sorunsuz girmiş, yerli Araplar da kazanan tarafa değişmeksizin gösterdikleri her zamanki sevinçli tavırlarını sergilemişlerdi.

Bu arada Nahilat'taki gemi filosu demir aldı. Köprünün açıklığını ve Es-Sin mevzilerini geçerek Medhi'ye ilerledi. 29 Eylül'de sabah 10'da vardı. 17. Tugay, bölgeyi temizlemek için Es-Sin'de kalmış, mayınları imha etmiş ve ele geçirilmiş materyal ve malzemelerini toplamıştı. 18. Tugay filonun çeşitli gemilerine binmeye başladı. Bu sahra toplarımızı ve vagonlarımızı yükleme, nehrin gel-gitli yapısı nedeniyle oldukça uzun zaman aldı. Ancak öğleden sonra 2'ye kadar iş bitirildi ve Mecidiye gemisi 7. Rajputlar ve 63. Topçu Bataryası ile birlikte, Blossie Lynch gemisi 18. Tugay karargâhı ve Norfolk Alayı ile birlikte, Musul gemisi 110. Piyade Taburu ve Julnar gemisi de 120. Piyade Taburu ile birlikte Medhi'den demir aldılar ve Kût'a doğru seyre koyuldular.

17. Tugay, esir alınmış bir Türk subayının yönetiminde gün boyunca mevzileri temizlemek ve Türk mayınlarını imha etmekle uğraştı. Bu mayınların büyük miktarı imha edildi. Genellikle patikalara yerleştirilmişti. Ayarlı bir tahta parçasının hareketiyle ateşlenen bir kartuşun tutuşturulduğu barut doldurulmuştu. Kalasın kısa boylu, yerdeki oyuğun merkezine ayarlanmış, toprakla kapatılmıştı. Eğer birisi üzerine basarsa, kalasın tahterevalli hareketi kartuşu ateşliyor ve altındaki mayını tutuşturuyordu. Bu mayınlarla büyük bir hasar olmamıştı. Ancak nehrin sağ kıyısında 30. Tugayın bir bölümüne komuta eden Albay Climo, 28 Eylül'de bu mayınların imhası sırasında

son anda kurtulabilmişti. Mayınların bazıları ayağa takılan kablolarla düzenlenmiş ve oldukça iyi gizlenmişti.

Es-Sin muharebelerimizdeki kaybımız 1.233'e varmıştı. Bunun çok büyük bir kısmı hafifçe yaralanmışlardı. Ölenlerin küçük bir bölümüne, göreceli olarak etkisiz olan düşmanın şarapnel parçaları sebep olmuştu. Çünkü modern tüfek ateşi, mermi parçalarını ya da elbisenin parçalarını yaraya taşıyan ve böylece iltihaplanmaya neden olan şarapnel mermilerinin saplanması nedeniyle septik yaralardan muhtemelen daha az öldürücüydü.

Es-Sin'de 300-400 Anadolu Türkü'nün de aralarında olduğu 1.153 esir alındı. Bunlar iriyarı heybetli, geniş omuzlu, sabırlı ve inatçı savaşçılar olup Türk kuvvetlerinin temel direğiydi. Esirler, Kût'un kuzeyindeki hurma koruluğunda, nehir yoluyla nakledilene kadar bekledi. Kût'un ele geçirilmesiyle, Dicle'den Nasıriye'de Fırat'a kadar uzanan Garraf [Şattülhay] kanalını elde etmiş, bu önemli su yolunu da düşmana kapatmıştık.

Tüm dikkatler şimdi Aziziye ve Bağdat'a nehir boyunca büyük bir hızla geri çekilen Türklerin izlenmesine odaklanmıştı. 18. Tugay gemilerde izlemeye niyetliydi. Ancak gemilerin sığılma oturmasıyla oluşan kazalar, Kût'un altında kıvrılan nehir kanallarında ilerlemeye çalışan filoyu doğrudan etkiledi. Nehir seviyesi son derece düşüktü. Mecidiye gemisinin kaptanlığını yapan Yüzbaşı Cowley (Lynch Kardeşler Şirketi kaptanı) nehri çok iyi bilmesine rağmen seyirler yaz aylarında ve izleyen kışta tamamen değişmişti. Zaman zaman gemiler karaya oturuyordu. İlerleme o kadar yavaş ki, 30 Eylül gece 02'ye kadar filo Türklerin botlarla yapılan köprüsünü geçemedi. Saat sabah 05'te gemiler Kût'a yaklaştılar, ancak yine

su yolunu belirlemek hemen hemen mümkün değildi. 30 Eylül öğleden sonra gemiler Kût'un önüne yan yana birlikteydiler.

Yaralıları alıp geri götürmek için ciddi bir hastane gemisi ihtiyacı vardı. General Nixon, Basra'ya gönderilecek yaralıların kullanması için, Malami gemisinden kurmayları ile birlikte ayrılarak devretti. Es-Sin muharebeleri boyunca sahra hastaneleri, kalacak yer sağlanması için her çabaya, doktorlarımızın köleler gibi çalışmasına rağmen çok sayıdaki yaralı asker için uygun değildi. Ciddi vakaları mümkün olduğunca fazla toplayabilmek ve getirmek için kamyonlar kullanıldı.

1 Ekim 1915'te sabah saat 08.30'da, 18. Tugayı taşıyan nehir gemileri Mecidiye, Blosse Lynch ve Musul Kût'tan ayrıldılar, Comet gambotunun ve diğer savaş gemilerinin eşliğinde akıntıya karşı ilerlemeye başladılar. Süvariler sol yakayı keşfe çıkarken Julnar gemisi Kût yakınında, talihsiz bir şekilde karaya oturdu ve diğer gemileri iki gün boyunca izleyemedi. Gemiler sürekli karaya oturdıkları için ve kumlu kıyıdan sürekli çekilmek zorunda olduklarından ilerleme çok yavaştı.

Bagile'ye 2 Ekim'de öğleden sonra 4'te ulaşıldı. Burada da Araplar, İngilizler vardığında sevinçlerini açığa vurdular. Aralarında, iki ay sonra birliklerimizin bazı bölümleri çekilirken¹² katliam yapacak vahşiler de vardı. Geri çekilen Türk birlikleri gemilerimizden çok uzaktaydılar ve nadiren görünüyordular. Gemiler pruvalarının ucundan, tekdüze tezahürat yapan adamlara suyu sıçratarak ilerliyordu.

18. Tugay ve 63. Topçu Bataryası gemilerle, 5 Ekim 1915'te gece yarısından hemen sonra Aziziye'ye vardı. Birlikler kendileri siper kazmak için ilerlediler ve takviye kuvvetleri beklediler. Türkler 14 km ilerideki Kûtuniye'deki bir süvari ileri

12 25 Kasım 1915'teki Selman-ı Pak yenilgisinden sonra Kût'a geri çekilirken. (ç.n)

karakolu ile birlikte 25 km uzakta Zor'daydılar. Aziziye'de 18. Tugay'ın izole bir şekilde kalması kesinlikle tehlikeliydi. Bu kuvvete eşlik eden General Townshend acilen geri kalan birlikler için telgraf çekti. Türkleri alt etmekte başarısız olursa 18. Tugay Aziziye'den geri çekilebilirdi. Ancak politik gereklilikler askeri düşüncelere üstün geldi ve tugay izole pozisyonunu korudu. 16. Tugay zorlu yürüyüşle 9 Ekim saat sabah 10'da, 17. Tugay 76. ve 82. Topçu Bataryaları, Hants Obüs Bataryası ile birlikte 10 Ekim akşam 6'da Aziziye'ye ulaştı. 6. Tümen böylelikle Aziziye'de Mezopotamya'daki Britanya birliklerinin en ileri karakolu olarak toplanmış oldu.

Son olarak Es-Sin'deki operasyonlar ve Türklerin geri çekilişi açısından, başarımıza büyük ölçüde katkı sağlayan Türk komutanı Nureddin'in tuhaf karakterine dikkat çekmek isterim. Kendisi bazı yetenekleri olan biraz kararsız ya da cesaretsiz bir kişi gibi görünüyordu. Es-Sin'de çok kuvvetli bir mevzii tutuyordu. Aynısını Selman-ı Pak'ta¹³ da yaptı. Çok kuvvetli mevzilerin planlanması ve tutulmasında bu durumu son noktaya taşımada yetenekli gibi görünse de gidişat biraz kritikleşmeye yüz tuttuğunda belli ki sınırları yıpranıyor, tüm kuvvetlerini geri çekme eğilimine giriyordu. Es-Sin'de yaptığını Selman-ı Pak'ta da yapmayı düşündü. Ancak son bahsedilen muharebede, bu adımı atmaması için emri altındaki Halil Bey (sonradan Halil Paşa) tarafından ikna edildi. Halil çok farklı karakterde birisiydi. Bizim için büyük şanssızlık. Yine Şeyh Sa'd'da General Aylmer'in karşısında, Nureddin her zamanki gibi durum kritik görüldüğünde siperlerini

13 Yazar kitap boyunca Selman-ı Pak için "Ctesiphon" ifadesini kullanmaktadır. Aynı mevkide Hz. Peygamber'in sahabelerinden Selman-ı Pak hazretlerinin de türbesi olduğundan bu ifadenin bilinçli bir şekilde İngiliz ordusundaki Müslüman Hintli askerleri etkilemesini önlemek için seçildiği iddiaları da vardır. Türk kaynaklarında Selman-ı Pak olarak geçmektedir. (ç.n)

boşaltmış, en sonunda, Türk hükümeti tarafından korkaklığı ve kapasitesinin düşüklüğü nedeniyle merkeze çağrılmıştı. Sorumluluğundaki mevziler görevden alınmasıyla korunmuş, Halil Paşa Mezopotamya'daki Türk kuvvetlerinin başkomutanlığına atanmıştı.¹⁴ Sanırım Şeyh Sa'd'daki başarısızlığından sonra Kafkasların zorlu bir bölgesinde Nureddin'e tümen komutanlığı verildi.¹⁵

-
- 14 Yazar burada Goltz Paşa'dan bahsetmemektedir. Irak'taki Türk kuvvetlerinin başına Nureddin'in görevden alınmasıyla 10 Ocak 1916'da Halil Bey getirilmişti. Irak'taki 6. Ordu'nun komutanı olan Goltz Paşa'nın 19 Nisan 1916'da ölmesiyle, paşalığa terfi ettirilen Halil ordu komutanı olmuştu. (ç.n)
- 15 Nureddin Bey, başarısızlığından dolayı değil, Irak'taki 6. Ordu komutanlığına getirilen Alman Goltz Paşa'nın bölgeye tayin edilmesinden duyduğu rahatsızlıktan ve onunla anlaşamamasından dolayı görevden alınmıştı. Irak cephesinden ayrıldıktan sonra Kafkas cephesinde tümen değil, 9. Kolordu komutanlığına tayin edilmişti. (ç.n)

BAĞDAT İÇİN KOŞTURMA

6 . Hindistan Tümeninin Kût'tan Aziziye'ye ilerlemesi, 1915'te çok tartışılan Bağdat'a ilerlemenin son döneminin ilk aşamasını oluşturuyordu. Bu macera hakkında ihtilafı köpürten böyle herhangi bir uzun tartışma, bu amatörce anlatımda gereksizdir. Yine de gerçekler hakkında kısa bir açıklama, birkaç tahmin yersiz olmayacak.

Ekim 1915'e kadar, belki Şuayyibe hariç Türkler tarafından gösterilen direncin üstesinden nispeten kolaylıkla gelinmişti. Kuvvetlerimizin düşmana karşı belirgin moral üstünlük sağladığı şüphesizdi. Türklerin Çanakkale Savaşı'ndaki en iyi birliklerini bu bölgeye bağladığı düşünülüyordu. Bu harekâtın sonraki başarısızlığı öngörülmemişti. Bağdat'ın 1915'te ele geçirilmesi, İstanbul'un işgali derecesinde olmasa da Türklerin prestijine büyük bir darbe vurabilirdi.

Mezopotamya'daki ordumuz için ihtiyatların Fransa ve Mısır'dan yola çıkarılmış olduğu biliniyordu. Ayrıca herkesçe bilinen bir konu da Bağdat'ın çok değerli erzak, cephaneye sahip olduğu, kuzeye Musul istikametinde Samarra'ya kadar uzanan 80 millik demiryolu hattının son noktası olduğu biliniyordu. Son olarak, İran'daki muhtemel problemleri kontrol etmek için kuzey ve doğudan harekâta başlayan Ruslara doğru hızla ilerlemeyi arzu ediyorduk.

Öte yandan, Eylül 1915'te, bölgede kuruluşu tam sadece bir tümenimiz -6. Tümen- vardı. 12. Hindistan Tümeni sadece piyade ve istihkâmcıları içeriyordu. 12. Tümenin büyük

bölümü, ileri harekâtlar için bir tugayını -30. Tugay- 6. Tümenine bırakarak Basra'dan Kût'a uzatılmış iletişim hattı boyunca dağılmıştı. İletişim hattı demiryolu ile sağlanmıyordu. Gemi taşımacılığımız Dicle'nin zorlu kanallarında gecikmeye meyilliydi. Bölgeye gelecek takviye tümenlerin Mart 1916'dan önce Amâre'ye gelmeleri beklenmiyordu. Birliklerimiz en ufak bir terslikte harekâta zarar vermeye eğilimli, hain, sinsi Araplarla dolu bölgede operasyon yapıyorlardı. Bağdat, Basra'dan nehir yoluyla 750 km uzaktaydı. Nehir yolunun düşük su seviyesi gemilerin seyrini zorlaştırıyordu. Bağdat'ın kendisi, Eylül 1915'te bile Selman-ı Pak'taki muazzam doğal mevzilerle kısmen savunuluyordu. Son olarak, bizim ele geçirmemizden sonraki kararlı bir saldırıya maruz kalırsa, bu büyük şehir iki tümeninden az kuvvetle çok zor tutulabilirdi.

Burada, mevcut şartlar altında Kût'un ötesine ilerlemenin gerekçelerine dair herhangi bir eleştiri çabası içinde olmayacak, sadece okuyuculara sorunun avantaj ve dezavantajlarını ortaya koyacağım.

İlerlemede maruz kalınacak kaçınılmaz risklerin düşünüldüğünü söylemek yeterlidir. Problemlerin bu karara varılmadan önce ordularımızın onuru ve refahının emanet edilenler tarafından her açıdan ayrıntılı düşünüldüğünden herkes emin olmalıdır. Kûtulamâre'ye ilerleyiş çoğu kişi tarafından stratejik olmasa bile politik nedenlerden dolayı olumlu olarak kabul edilmişti. Ancak başlıca tartışılan konu, Kût'tan Bağdat'a ilerlemenin bizzat kendisidir. Ordu Komutanı General Sir John Nixon, ilerlemeyi emretmişti ve gerçekleştirdi. Tartışmayı bırakalım.

Kişisel anlatıma dönecek olursak, Nahilat'tan birkaç gün sonra, sallarımı Kûtulamâre'ye getirdim. Tekrar Aziziye'ye doğru ilerledik. Shushan, kış tarafındaki çarkı çamurlu suda köpürdüyen iz bırakan müheylam ve büyük bir bellum

ile birlikte akıntıyı yara yara ilerliyorduk. Bu tipik küçük nehir gemisinin güvertesi çok hoş, serindi. Çok güzel kabinleri vardı. Dolayısıyla zamanının bir kısmını yükseltilmiş güvertede harcadım. Buradan her iki taraf boyunca, nehrin yüksek yakasından sıkıcı ve ıssız sarı ve kahverengi çölü görebildim. Nehir kenarına demirlemiş birkaç salımla birlikte Bagile altında, beni üzen kuma oturmuş T-2 gemisiyle karşılaştık. İki gündür oradaydı, başarısız bir şekilde kurtulmaya çalışıyordu. Ona yardım edemedik. Sallarını bile çekemedik. Benzer durum başımıza gelmesin diye devam etmek zorundaydık. Kısa bir süre sonra, nehrin sağ yakasındaki Bagile'yi geçtik. Sığ kanallar boyunca önce bir kumlu kıyıya sonra öbür kıyıya, belirsiz seyrimizle zigzaglar çizerek ilerledik.

Bagile üzerindeki Arap kabileleri hâlâ aktif bir düşman olarak biliniyorlardı. Bir öğleden sonra büyük bir bellumda çalışan adamlarımı yönetirken, nehir yakasındaki bir keskin nişancı sadece 20 metre öteden bize ateş etti ancak ıskaladı. Kendisine ateş edemeden kayboldu. Arap atı ile çöle kaçtı.

Sonrasında Aziziye altındaki karakolumuzu geçtik. Burası Frazer Karakolu adında, nehrin sağ yakasında, nehre doğru bir bentte tahkim edilmiş bir bölgeydi. Daha sonra seyrimiz bizi sağa doğru büyük bir çengel yaparak döndürdü. Sol yakada, tozla örtülmüş, çadırlarla çevrilmiş Aziziye köyünün manzarası ile karşılaştık. Küçük Shushan, nehir kenarı boyunca köyün altına ilerledi. Yolculuğumuz sona ermişti.

Burada iki çatanayla birlikte getirilmiş bazı danack sallarımı buldum. Bu salları toplayıp mümkün olduğunca çabuk bir çeşit köprü inşa etmek için düzenlemeler yaptım. Aziziye'de nehir, yaklaşık 280 metre genişliğinde ve köy yakınında kuvvetli akıntıya sahipti. İstihkam köprü birliğimin yarısı ve tombazlar gibi en önemli kısımlar dahil gelmediği için derdim uygun materyal olmadan köprü yapmayı içeriyordu. Elimde belki

140 metre uzunluğunda köprü için yetebilecek sadece bir tane ayrılmış tombaz ve 24 danack sal vardı. Birçok problemden sonra, 24 danack salım, 4 Wheatley-Bag salım, 1 sahil koruma botum, bazı özel ve resmi bellumları, kıyı yakınındaki yavaş akıntı üzerine enlemesine yerleştirilmiş tombaz, birkaç küçük köprü ayağı kazığı ve az miktarda küçük kazık ile düzeltilmiş bir yaya yolu yapmayı başardım. Bu çılgın yapıda, piyade tek sıra halinde yalpalayarak ciddi riskle geniş, derin nehir üzerinden geçebildi. Hiçbir şey yapmamaktan daha iyiydi. Bir tabur köprü üzerinden bir saat içinde sağ salım geçti. Adamlardan hiçbirisi suya düşmedi. Bu tehlikeli bir yolculuktu. Wheatlay Bag salları saatler içerisinde su almaya başladı. Dicle'nin suyu salların branda bezine ot ve samanla birlikte giriyordu.

Birkaç gün sonra daha fazla bot birlikte geldi ve sonunda köprü top ve atların geçişi için uygun hale geldi. Harekât boyunca inşa ettiğimiz en uzun köprüydü. Sonunda tamamlandığında uzunluğu 300 metrenin biraz altındaydı.

Aziziye'deki köprüde trafik her gün saatlerce devam ediyordu. Birlikler için odunlar sağ yakada kesilerek günlük olarak her biri iki katır ya da at tarafından çekilen at arabaları ile sol yakaya geçiriliyordu. Ayrıca birliklerin büyük miktarda geçişi de oluyordu. Buna ek olarak, Frazer Post'a gelen giden tüm trafik de köprüden geçiyordu. Son olarak da deve nakliye kollarının yüzen köprüden geçişinde kullanılıyordu.

Aziziye, nehrin sol yakasında küçük kerpiç evleri olan bir köydü. 6. Tümenin büyük kampı tarafından çevrelenmişti. Siperler kampı kuzeyden, kuzeydoğu ve doğu cephesinden sarmış, üç tabya kuzeyde ileriye doğru çıkmış, Bağdat yönünden Türklerin ciddi bir saldırı girişimini kontrol etmek için dizayn edilmişti. Dicle nehri batı yüzünü oluşturunuyordu. Güney sınırına devriyeler yerleştirilmişti. Gemilerimizin yaklaştığını fark

etmek, mesaj iletimi sağlansın diye bir muhabere istasyonu, nehrin yanında yüksekçe bir evin damına kuruldu.

Aziziye'deki başlıca zorluk yiyecek temin etmektir. Perişan haldeki küçük köy boşaltıldığı için yerel ürün yoktu. Haftalar boyunca, birlikler başlıca konserve sığır bifteği ve bisküviyle yaşamak zorunda kaldılar. Arada sırada bir miktar soğan menüde çeşitlilik için verildi. Birçok sebze, süt ve yumurta neredeyse temin edilemedi. Ancak daha sonra, Kût'tan büyük miktarlarda erzak getirmek için yeterli sayıda gemi mevcut olunca sorunlar düzeldi.

Aziziye'deki sakin günler, Bağdat'a final yürüyüşü için askeri hazırlıklarla geçti. Ancak köprümün yakınında akşamları avlanmaya çıkan subaylar, Hindistan'dan gelen av tüfekleri ile yaban tavuğu avladılar. Bu tavuk sürüsü, arada sırada birkaç ördek sabahları ve akşamları köprü üzerinden uçardı.

Balıkçılar çok sayıdaydı. Oltalar bir miktar telden yapılan makarayla harikaydı. Kurna'dayken Izaak Walton'un¹⁶ takipçileri tarafından yapılan örneklerden bile çok tuhaftı. Nispeten çok sayıda çoğu çamur balığı tipinde balık yakalandı. Ancak buna rağmen kısıtlı menümüze memnuniyetle eklenmişti. Ekim'in sonunda hava giderek serinliyordu. Geceler daha serindi. 23 Ekim'de General Townshend Aziziye'nin 15 km kuzeyinde Kûtuniye'deki Türk kampını yok etmeye karar verdi. Tümenin küçük bir kuvveti gece 11.30'da başlayan yürüyüşle Türkleri kamplarından sürdü. Küçük Türk tabyasını yerle bir etti. 30 km'lik yürüyüşten sonra 28 Ekim öğlen 1'de Aziziye'ye döndü. Çok iyi icra edilmiş, düşmanı çileden çıkaran bir işti bu. Başka bir olayda süvarimiz, Frazer Post'un ilerisinde, nehrin sağ yakasında zorlu keşfe çıkmış, ancak düşman birlikleriyle karşılaşmamıştı

16 Izaak Walton: 1594- 1683 yılları arasında yaşamış, balık tutmanın faydaları üzerine dizelerin de bulunduğu "Compleat Anger" adlı eserin sahibi İngiliz yazar.

6. Tümen 30. Tugayın bir bölümüyle (2/7 Gurka Piyade Taburu, 24. Pencaphılar ve 76. Pencaphılar) takviye edilmiş, Kasım'daki son ilerleme için her türlü gerekli düzenleme yapılmıştı. Ancak asıl Aziziye'nin ötesine, Bağdat'a ilerlenmesi kararına Kasım'ın ilk günlerine kadar varılmadığına inanıyorum. Aziziye'ye şeyahatte sürekli karaya oturmaktan zedelendiği için sızdıran müheylam son anda daha yüksek kapasiteli, 24 metre boyunda, 6 metre genişliğinde, tarayıcı bölmenin tepesine kadar 180 cm'den biraz fazla derinlikte, çelik bir şat ile değiştirildi. Ayrı kereste ve kalaslarla, kış bölümünde son derece konforlu bir kabin uydurdum. Ön tarafa Hintli subayım daha sonra köprü materyalleri ve pruvada adamlarım oturmuştu.

15 Kasım 1915'te, kuvvetimizin tamamı (11 Kasım'da ileri giden 18. Tugay hariç) savaş gemileri Firefly ve Comet birliklerin önünde devriye olarak Aziziye'den ileriye doğru ilerlediler. Köprümü söktüm, Aziziye'nin karşı kıyısında, düşük, kıyısı düz uygun olan nehrin sağ tarafında sallardan zincir yaptım. Kuvvetleri izlemek için emir bekledim. 24. Pencaphılardan 400 kişilik küçük bir piyade birliği Binbaşı Formar komutasında, Frazer Karakolundan getirilen 2 adet 10 cm'lik top ve 15 cm'lik gönüllü topçu bataryasının bir topu ile Aziziye garnizonunda kalmıştı. Bu kuvvet kısa zamanda küçük bir birlik için uygun güçlü savunma inşa ediyordu. 400 hasta Aziziye'de kalmış, bu adamlardan çoğu, acil durumda siperlerin savunulmasında yardıma hazırды. Birliklerde skorbüt vakası ortaya çıkmıştı. Uygun bir garnizon için daha fazla tutulamayacağından bu zamanda Frazer Karakolu boşaltıldı.

Yedeğe alma için büyük tekneler uygun değildi. Bana küçük L tipi 6 çatanalık bir filo tahsis edilmişti. Her biri kış taraflarında kapalı kabin ve ileride kapalı çark bölümü vardı. Bu çatanalar Bombay ve Kalküta'dan gelen Hintli gemicilerle yönetiliyor, her teknedeki lider kişi "Serang" olarak anılıyordu.

Bu çatanalar oldukça kuvvetli, el ile kontrol için uygun değildi. Çok miktarda kömür yakıyor, 120 cm'den fazla su çekiyordu. Sonuncusu özellikle bu zamanda çok ciddi bir problemdi.

Aziziye'deki günün olayı, Bağdat'a yürüyüşten kısa bir süre önce küçük, güzel gerçekten son model bir monitör olan Firefly'in gelmesiydi. Teğmen Eddis tarafından yönetilen bu küçük gemi "Fly" sınıfının ilkiydi. Kısıtlı kanallarda, nehir çalışması için özel dizayn edilmişti. 90 cm su çekiyordu. Modern 10 cm çapında top taşıyordu. Pruvasındaki en son kaideye yerleştirilmişti. Bu çok kuvvetli silah 31 libre ağırlığında yüksek patlayıcı gücünde mermi atıyor, 9.000 metrelik menzilden ateş edebiliyordu. Her zamanki mavi-gri renge boyanmıştı. Kıç tarafında güvertede üst bölmesinde ileriye çıkmış birkaç küçük topu daha vardı. Firefly, üst güvertesinde beş Maxim makinelili tüfek taşıyordu. Uzun direğine kuvvetli bir ışıldak yerleştirilmişti. Ayrıca telsiz kurulumu için anten de taşıyordu. Hızı saatte yaklaşık 18 km idi. Motorları modern tipte çift pervaneliydi. Derin olmayan tasarımı, yüksek hızı, kısa boyu yüzünden, yukarı Dicle'nin çok sayıda kum tepeciği arasında manevra için ideal bir gemiydi.

Tüm kuvvetimiz onunla gurur duyuyordu. İngiltere'den parçalar halinde gönderilmiş, Basra'nın altında Şattülarap'ta inşa edilmişti. Maalesef, sınıfının diğer gemileri, örneğin "Godfly", "Butterfly" vs. bize eşlik edecek zamanda hazır olamamışlardı.

Silahlı nehir gemisi Comet, Bağdat'a ilerleyişe eşlik edecekti. 1 adet 6 cm, 1 adet 3,5 cm, 2 adet 1,5 cm topları, ayrıca iki Maxim makinelili tüfek taşıyordu. Ek olarak Teğmen Tudway komutasındaki oldukça küçük tekne olan silahlı römorkör Sumana'dan bahsedilebilir. 1 adet 6 cm top önde, 2 adet 3,5 cm. topu kıç tarafında, güvertesinin üstünde de bir Maxim makinelili tüfek taşıyordu. Benzer bir gemi Sheitan da (1 adet 3,5 cm top eksiğiyle) aynı şekilde silahlanmış, kuvvetlerle birlikte

gidiyordu. 4 savaş gemisi Firefly, Comet, Sumana Sheitan Bağdat için son yürüyüş ve Kût'a geri çekilmemizin ilk bölümünde Dicle'deki ana korumamızı teşkil ediyorlardı.

18. Tugay, Tuğgeneral Hamilton komutasında Aziziye'den 11 Kasım 1915'te kuzeybatı yönüne, Dicle'nin sol yakasındaki yol boyunca yürüyüşe geçtiler. 4 saat içerisinde nehir kenarındaki Kûtuniye'ye vardılar. Burada kamp kurdular. Düşman hiçbir direniş göstermemiş. Böylece Bağdat için makus talihli son ilerleme başlamıştı. 110. Piyade Taburu tarafından desteklenen 6. Süvari Tugayı, Kûtuniye'nin 2,5 km kuzeyinde, nehrin sol yakasının üzerindeki belirgin koruluk içerisindeki ve yanındaki ileri karakolu ele geçirdi.

6. Tümenin geri kalanı Aziziye'den 15 Kasım 1915 sabah 8'de ayrıldı. Öğlen Kûtuniye'ye vardı. Nehrin sol yakasındaki 18. Tugaya katıldı. Bir sonraki gün, Aziziye'ye kendisi ve kurmayları birkaç gün önce gelen ordu komutanı General Sir John Nixon Kûtuniye'ye, Aziziye'den Malamir gemisi ile ulaştı. Bütün birlikleri teftiş etti. Birliklerin görünümünden memnun olmuştu. Türkler Kûtuniye'de herhangi bir savunma mevzii inşa etmemişlerdi. Ancak bu yakanın 15 km kadar kuzeyinde, Zor'da bir mevzileri olduğu biliniyordu.

Bu arada, köprü istihkâm birliği Aziziye'de, nehrin sağ yakasına demirlemiş ve ilerleme için emir bekliyordu. Emir 16 Kasım 1915'te geldi. Öğle vaktinde filom seyre koyulmuştu. Her çatana yakına geliyor, sırasıyla sağ yakaya, salların 5 ya da 6 tanesini zincir halinde yedeğine alarak sol kıyıdaki derin kanalları geçerek arkasında köpükler çıkaran sallarla birlikte, akıntıya karşı mücadele veriyorlardı. Son ama en önemli 39 No'lu şatım, küçük cesur L19 ile birlikte oflaya pufloya geliyordu. Hava güzel ve sakin, her şey uygun görünüyordu. Askerlerimizin morali yüksekti. Hepsisi en kısa zamanda Bağdat'ta

olacağımıza inanıyorlardı. Birliklerimiz geri dönmeyi asla düşünmemişti.

Yaklaşık dört saat içinde, Kûtuniye'deki kampa getirildik. Burada nehir üzerinde köprü yapmak emrolundu. Saat öğleden sonra 5'te işe başladık. Sabırlı bir çalışmayla, uzaktaki kıyıya beş saat içerisinde ulaşmayı başardık. Seçilen bu bölge yavaş akıntılı, en elverişli olanıydı. Ancak köprünün kendisi 250 metre uzunluğunda idi. Mevcut botlarımın çoğunu kullandım. İstikamcılarımıza eklenen Üsteğmen Bayes komutasındaki 17. Bölük istikamcılarından yardım aldım.

Ertesi gün 17 Kasım sabahı köprünün platform ayarını dikkatlice düzelttik, güzelleştirdik. Kayıkların ve tombazları hizaladık. Bu iş ilerlerken neredeyse sabah 8 olmuştu. Ordu komutanı, bazı kurmayları ile birlikte köprüde dolaşmaya çıktılar. Ben de istihkâm birliğinin komutanı olarak takdim edildim. Sir John Nixon bana danackların yeterli olup olmadığını sordu. Ben “hayır” diye cevaplayınca onların yerine neden tombazlarım olmadığını sordu. Sadece 18 kayıtlı tombazım var diye cevapladım. Bana, Hindistan’a bir an önce telgraf çekip daha fazla tombaz istememi emretti. Kaç tane istediğimi sordu. Tombazların herbirinin fiyatı 100-120 pound arasında değişiyordu. Ben 20 tane alabileceğini söylemekte tereddüt ettim. Ordu komutanı bir süre bekledi ve “100 tane?” dedi. Bu fikrine çok şaşırmıştım, ne diyeceğimi bilemedim. Kendisi bana “200?” diyerek devam etti. Bu beni dürüstçe 50 tombazlık görüşümü söylemem için cesaretlendirdi. (Hindistan’da bile 6.000 pound) işimizi çok iyi görecekti. Bu botların bir an önce sipariş edilmesi için verilen emir telgraf ile Hindistan’a gönderildi. Ancak talihsiz 6. Tümenin kullanımı için zamanında yetişememişlerdi. Belki de Mezopotamya’daki köprülerin yapımcısı olan halefim bu yeni botlardan biraz yarar sağlamıştır.

17 Kasım sabah 10'da, 17. Tugay (C kolu) General Hoghton Kûtuniye'de köprümden sağ yakaya geçerek köprübaşında çadırli ordugâh kurdu. Şatımı sağ yakaya geçirip köprünün yu-karısına benim çatana filom ile birlikte demirledim. Daha yu-karıya Sumana yanaştı.

Sonraki gün (18 Kasım) öğlen 1'de köprüyü sökme emri aldım. Hemen işe başladık. Boyes ve adamlarının yardımıyla saat 06.30'a kadar işimizi bitirmiştik. Bütün salları uygun çekicileri ile birlikte küçük, korunaklı körfezde, köprü alanının altında sağ yakada dikkatlice sıraya koyduk. Sonra mükellef bir sofra için kendi şatıma döndüm. Kabinimde ziyafete başlamak üzereydik ki, aniden acil bir mesaj alındı. Köprünün gecikmeksizin yeniden kurulması emrediliyordu. Yorgun adamlarımı kaldırmak ve bir kez daha çalışmaya başlamaktan başka çare yoktu. Bu zamanda, Mezopotamya'da köprü yapma rekorumuzu kırdık. 3,5 saatte sol yakaya ulaştık. Bölgeyi biliyorduk. Akıntı sakindi. Ancak yorgun ve aç adamlar tarafından karanlıkta çalışıldı. Saat gece 11'de, en sonunda çok ihtiyacımızdan akşam yemeğini yiyebildik ve istirahat edebildik. Bu ani alarmin ve plan değişikliğinin nedeni, 18 Kasım akşam 6'da, 6. Tümen Genel Karargâhının, Kûtuniye'de 6.000 kişilik bir düşman kuvvetinin sağ yakadan aşağı saldırı için ilerlediği diğer 3.000 kişi ise aynı amaçla sol yakadan aşağı ilerlediği şeklinde bir rapor almasıydı. Tümen bundan dolayı 17. Tugayın daha sonra çadırli ordugâh kuracağı sağ yaka ile yol iletişimini bir an önce yeniden tesis etmek zorundaydı. Tehdit eden hücumu karşılamak için ilerlemeye karar verildi. Ancak bu arada (sol yakadaki 16 ve 18. Tugaylar 18/19 Kasım gecesi bir önlem olarak hızla, savunma amacıyla etrafı kazılmış da-irevi bir kamp kurdular

19 Kasım, şafaktan önce, sağ yakadaki 17. Tugay batıya doğru bir saat yürüdü. Daha sonra durup tepesi Kûtuniye

olan nehrin kıvrımı tarafından oluşturulan yerin dar boynu boyunca savunma mevzii kazdılar. Bu iş öğleye kadar tamamlandı. Ancak düşman görünmedi. Saat öğleden sonra 3'te tugay derin vadiler ve yüksek çalılarla kaplı çok zorlu bir araziye geçerek Zor'a doğru yürüyüşüne devam etti. Yol o kadar zorluydu ki askerler sık sık tek sıra yürümek zorunda kaldılar. 6. Tümenin kalanı sol yakada ilerlemeye başladı. Kûtniye'den, 19 Kasım saat 08.50'de ayrılan 18. Tugay (B kolu), Zor'a giden yol boyunca dümdüz yürüdü. 16. Tugay (A kolu) beklenen düşmanı kanatta karşılamak için daha uzun turlayarak bataklığı dolandı, 6. Süvari Tugayı harekâtını kanatın daha ilerisindeki arazide yapıyordu.

Türklerin büyük bir dikedörtgen kamp kurdukları, ayrıca oldukça derin bir vadiyi savunma için hazırladıkları Zor'un yakınına kadar hiçbir direnişle karşılaşılmamıştı. Bazı düşman siperlerinde başı aşacak şekilde koruma yapılmıştı. Toplarımız bu kamplara mermi yağdırdı ve düşman kuzeye doğru kaçtı. Silahlı motorlu araçlarımız makineli tüfekleriyle aynı-
sını yaptılar.

19 Kasım 1915 öğleden sonra saat 4'te 16. ve 18. Tugaylar tümen karargâhı ve eklenmiş birlikler ile Zor'a yürüdüler, orada ordugâh kurdular. Kısa bir süre sonra onları gemi filosu izledi. Karanlık bastıktan sonra sallarım nehrin yukarısına gitmeye hazırdı. Sumana gemisi bize eşlik etmesi için görevlendirilmişti. Yaklaşık akşam saat 9.30'da bendi dönerek önderlik etti. Benden üzerinde meyve ağaçları koruluğunu geçtikten sonra, astsubayım East ve ben akşam yemeği yedik, her şey yolunda gidiyor görüldüğü için birkaç saatliğine uyumak için yatağa girdik.

General Hoghton komutasındaki C kolu, nehrin sağ yakasında yolundaydı. 20 Kasım gece saat 02.30'da Zor'un karşısına vardı. Köprü inşaatı beklemek için durdu.

20 Kasım 1915 şafağından önce, birliğim Zor'a vardı. Bir an önce köprü yapmak için her zamanki emrimi aldım. Kuvvetli akıntının olduğu, gemilerle dolu zor bir bölgeydi. Köprü çok uzundu. O kadar ki mevcut her salın ikisi hariç kullanılması gerekecekti. Büyük bir çabayla 6 saat içerisinde çalışmayı tamamladık. Öğleye doğru saat 11'de biz kısa bir mola verip bir şeyler atıştırırken C kolu öğleye doğru saat 11'de sol yakaya geçmeye başlamıştı. Öğleye kadar kol karşıya geçmiş, diğer birlikleri Lec'e giden yoldan izlemeye başladı. Tekerlekli ve diğer ulaşım kolları Zor'a akşam saat 10.30'da önceki gece varmışlardı. Mümkün olduğunca hızla izlendiler.

Gemilerin tüm filosu daha sonra nehir yukarısına tekrar seyretti. Yorgun adamlarım köprüyü sökme işine başlarken, yedekleri oluşturup onları çatanalara bağlarken, karanlık basmadan hemen önce bir kere daha boşaltılmış ve sessiz Zor'a elveda dedik. Yemek ve istirahat için oturduk. Hepimiz yarım saatlik alelacele kahvaltı hariç o gün 11 saat kesintisiz çalışmıştık.

Tümen karargâhı ile birlikte A ve B kolları ve izleyen C kolu Zor'dan Lec'e giden dümdüz yol boyunca yürüdüler ve 20 Kasım 1915 öğleden sonra 02.00'de Zor'a vardılar. Harita üzerinde sadece 10 km mesafede görünmesine rağmen, nehrin inanılmaz bentlerinden dolayı nehir yolu ile son derece uzundu. Nehir yolunun aşırı uzunluğu bizim birkaç gün sonraki geri çekilme sırasında başlıca endişe kaynağımızdı.

Süvari tugayı, Kûtuniye'den ilerleme sırasında tümenin kara tarafı kanadını yönetiyor ve ileride devriye geziyordu. 6. Tümen, 6. Süvari Tugayı, tümen birlikleri ve eklenmiş birlikler, Türkler tarafından tutulan, Bağdat'ı savunmak için, son çabaları olan büyük Selman-ı Pak mevziinin 16 km kadar ötesindeki Lec'de toplanmışlardı. General Townshend 20 Kasım öğleden sonra saat 4'te tüm kuvvetler için muhtemel top ve

tüfek ateşine karşı savunma amacıyla siper kazmaları için emir yayınladı. Aynı zamanda generaller ve kurmayları bir sonraki saldırı için düşman mevzilerine doğru keşif için at sürdürdüler.

Köprü istihkâm birliğim tam bu zamanda nehrin yukarısına doğru, Zor'un yukarısındaki nehrin büyük bir kıvrım yaptığı yeri dönüyordu. Birliklerin nerede durduğunu bilmediğimiz için, gece yeni bir köprü inşaatı yapmak zorunda kalacağımız beklentisi içindeydik biraz. Zifiri karanlık çökmüştü, biz nefes nefese kalmıştık. Zor'un üzerindeki büyük kıvrımı geçmiştik, ancak buranın hâlâ daha birkaç km yakınındaydık. Nehrin ağırlıklı olarak sol yaka olmak üzere her iki yakasına da demir atmış tüm gemi filosu ile karşılaştığımızda sol yakaya hepsinin üzerinde bağlandık.

21 Kasım'da gemi filosu erkenden demir aldı. Köprü istihkâm birliğine de son gemiyi izlemesi emredildi. Tüm büyük gemiler bizi birer birer geçerek gittiler. Biz de sonunda sabah saat 09'da yola koyulduk. Keyif verici, güneşli bir sabahtı. Sandalyemi L-9'un kaptan köşkünün çatısına koydum. Bu yükseltilmiş oturmada dürbünümle çatanaları izleyebiliyordum.

Başka bir geniş bendi döndük. Daha sonra akıntı yön değiştirdi, sol yakaya yaklaşarak aşırı derecede hızlandı. Burada ilerlemek çok zordu. Aslında akıntıyı yavaş yarmalarına rağmen çatanam çok ileride tamamen duracak gibi görünüyordu. Nehrin sol yakası boyunca Arap kulübeleri dağınık uzun sıralar halinde uzanıyorlardı. Arap seyirciler bu yaka boyunca toplanmışlardı. Düşman olabilirlerdi. Ancak şu zamanda bunu göstermeye cesaret edememişlerdi. Olaylar birkaç gün sonra başka türlü olacaktı.

Nehir daha sonra birçok kumluk alanla birlikte genişledi. Çok sayıda sal karaya oturdu. Botları daha sonra biraz gecikmeyle tekrar yüzdürebildim. Lec'in sarp nehir yakasına demir atmış gemiler kısa zamanda görüldü. Çatanalarım Julnar

gemisinin arkasına geçip demir attılar. 21 Kasım öğlene kadar bütün sal ve çatanalarını çok hızlı akıntıda, demir atıkları halatları keman yayı gibi gerilmiş şekilde nehir kıyısına toplanmıştı. Kıyıdaki kanca gıcırıyordu.

Nehre bir an önce bir köprü kurulması için emirler gelmişti. Başka bir alan olmadığından seçilen yer son derece tehlikeli ve zordu. Nehrin sol yakası 8-10 metre yüksekliğinde ve çok sarptı. Üstüm ve altım gemilerle doluydu. Sol yakaya yakın akıntı 8 km hızındaydı. Nehrin tabanı küçük çapaların tutunmadığı sert ve kaygan çamurdu. Tek iyi nokta, köprünün uzunluğunun sadece 200 metre olmasıydı. Bununla birlikte bir an önce işe sol yakada başladık. İlk önce nehir kenarında yarma yoluyla çok büyük eğimli bir rampa inşa ettik. Bunu yüksek köprü ayakları daha sonra yol bot seviyesine uygun hale gelene kadar ve nehrin daha düşük sağ yakasına geçmek için alçak köprü ayakları izledi. Köprü karanlık çökene kadar tamamlanmıştı. İnşa zamanı yedi saatti. Trabzanları düzelttim ve botlara inen uzun ve tehlikeli rampalara yerleştirdim. Lec bu akşam (21 Kasım) uzun tekne sırası, hastaneler ve uçak personeli, levazım, malzeme ve ulaşım parkuru hariç terk edilmiş görünüyordu. Biz gece yatağa girmeden önce tüm birlikler, Lec’de gemiler, hastaneler, köprü ve malzemeler için sadece küçük bir koruma birliği bırakarak uzaklaşmıştı,

O uğursuz 22 Kasım sabahı, kulaklarımızda muharebelerin uzaktaki gürültüsü ile biz uyandık, ancak herhangi bir bilgi alamadık. Bir de baktım ki, bir önceki gün özenle inşa ettiğim köprünün sökülmesi emrini almışım. Sökülme işlemi saat öğlen 1’e kadar tamamlandı. Biz henüz daha botları düzenlememişken “köprünün bir an önce yeniden inşa edilmesi” emri geldi. Daha önceki emeğimiz tamamen boşa gitse bile adamlarım istekle çalışmaya koyuldular. Yedi saatin ardından akşam saat 8’e kadar köprü bir kez daha tamamlandı ve

kullanıma hazır hale geldi. Kendi şatım köprüünün yukarısında ve sağ yakada demir atmış iken köprü izleyen sabahta (23 Kasım) kaldı. Aynı gün öğleden sonra tekrar köprüyü sökme emrini aldık ve yaptık. Daha sonra güvenlik için Julnar'ın aşagısında toplandık.

Lec'e yaralı kalabalığı yayan ya da at arabaları ile akmaya başlamış, hastanelerin her tarafı dolup taşmıştı. Mecidiye, hastane gemisine dönüştürülmüştü. Güvertesi balık istifi yığılmış yaşamaktan ıstırap duyanlarla doluydu. Buna rağmen biri bile şikâyet etmiyordu. Kuzeybatı ufku top ve şarapnelin flaşları ile gece de hâlâ aydınlanmaya devam ediyordu. Ancak aydınlatma önceki gibi sürekli değildi. Mühimmat vagonları geliyor, yükünü alıyor ve tekrar koşturuyordu. Herkes olağanüstü, can havliyle meşgul görünüyordu. Durumun iyi gitmediği haricinde ayrıntılı haber alamıyorduk. Uçaklar gelip gittiler sanki büyük kuşlar gibi! Ancak pilotlar bilgi vermeye pek istekli değillerdi. Çok zor ve hızlı iş tamamlandığında her şey birbirine karıştığı için kendi küçük depomu ayarladım, düzenledim. Her salımı kontrol ettim.

24 Kasım'da öğleden sonra nispeten sessiz geçti. Ancak 25 Kasım akşam 08.30'dan sonra köprüünün bir kere daha bir an önce inşa edilmesini belirten çok acil bir mesaj geldi. Çatana-larımdan birinde asetilen lambası ile ışıldak bölümünden bir grup bana eşlik etti. Biz trabzanları ile birlikte çabucak uydurduk ve adamlarım köprüyü üçüncü kez yedi saat içerisinde inşa ettiler. 26 Kasım 1915 sabaha karşı saat 4'te işi sonlandırdık.

Sabahın ilk ışıklarında büyük muharebe yeni sonuçlandığında çevik kola eşlik etmiş olan Binbaşı Winsloe köprüme geldi ve üzücü haberi getirdi. Silah arkadaşlarımızdan çoğu kaderleriyle baş başa kalmış, Türk mevzilerini yarmakta başarısız olmuşuk. Birliklerimiz birinci hattı cesurca almalarına rağmen, kuvvetimizin tamamı Lec'e ne yazık ki sayısı azalmış

bir şekilde dönüyordu. Şatıma döndüm. Uykulu ve aç, birkaç saat boyunca biraz dinlendim.

Ctesiphon'daki (Selman-ı Pak'taki) muharebenin ayrıntılı anlatımını diğer bölümler için saklıyorum. Çünkü bu muharebe, bu zamana kadarki kesintisiz başarı zincirimizin kırılma noktasıydı.

Bu korkunç çarpışmada birliklerimiz kendi saygınlıkları ve ülkelerinin onuru için gösterdikleri olağanüstü cesaretleri her zaman hatırlanacaktır.

SELMAN-I PAK (CTESİPHON) MUHAREBESİ (İLK GÜN)

Bu bölümde ve sonrakinde, Selman-ı Pak muharebelerinin seyri hakkında genel fikir vermeye gayret edeceğim. Bir önceki bölümden anlaşılacağı gibi, anlatmak üzere olduğum olaylar istihkâm taburumun muharebe boyunca kaldığı Lec'den birkaç kilometre ötede gerçekleşti. Bundan dolayı olayın ayrıntılarına vakıf olanlar, özellikle savaşın tam ortasında bulunanlar, anlatım aslına uygun değilse anlayışlı olmalıdırlar.

Muharebe dört gün sürdü. Çarpışma çılğınca ve karmaşıktı. Arazi birkaç kum tepesiği haricinde dümdüzdü. Birliklerimiz savaşta yaptıklarını doğru bir şekilde anlatacak şahitlerden yoksundu. Bu handikaptan dolayı gelişmeleri sırasıyla anlatmak kolay bir iş değil. Mücadelede görev alan çoğu subay, savaş alanının kendi bölgelerinde gerçekleşen olayları çok iyi nakledebilirler. Ancak tabi ki, diğer bölgelerde aynı zamanda tam anlamıyla neler olduğunu anlatamadılar. Diğer kol ya da birlikleri görebilseler bile, yakın çevrelerindeki olayları daha iyi kaydetmek için, kendi görevleriyle daha fazla ilgileniyorlardı. Benim muharebe anlatımım, muharebe alanına yayılmış, değişik görev dallarındaki birçok farklı subaydan toplanmış bilgileri kapsayacaktır. Böylece olayların seyri hakkında genel bir fikir elde edilebilir. Ancak çok önemli miktarda ayrıntılarla ilgilenmek mutlaka gereklidir. Yoksa olayı tamamen anlatmak mümkün olmayacaktır.

Kuvvetlerimizin hedefi olan Bağdat şehri, Dicle'nin her iki yakasına yayılmış, Lec'den yaklaşık 45 km uzaktaydı. Bağdat'tan aşağı doğru, 15 km ötede küçük bir nehir olan Diyale nehri sol yakasından Dicle'ye katılıyordu. Diyale nehrinden 15 km aşağıda Türkler, bizim Ctesiphon diye adlandırdığımız, kendileri tarafından (ünlü Ctesiphon kemerinin yakınındaki dağınık köyden adını alan) Selman-ı Pak diye bilinen yerde Türkler ön cephenin yaklaşık 3 km yakınında ikinci ve daha uzun hattı kazmışlardı. Bu hattın kanadı kuzeye geriye Diyale nehrine uzuyordu. Türklerin kazdığı iki siper hattının gerisinde Bağdat ile aramızda Diyale nehrinin bizzat kendisi, doğal bir engel olarak üçüncü hattı oluşturunuyordu. Bu nehrin önünde üç tabya öne doğru çıkmıştı. Ayrıca yakınında Bağdat'tan 5 km ötede savunmanın dördüncü hattı vardı. Bu başlıca savunma hatlarının hepsi Dicle'nin sol yakasındaydı. Sağ yakada birinci ve ikinci savunma hatları kısa bir miktar uzatılmıştı. Ancak bu yakada savunma için büyük bir çaba sarf edilmiş görünmüyordu.

Diclenin sağında zayıf Türk hatlarının bulunduğu göz önüne alındığında, bir soru kendiliğinden ortaya çıkar. General Townshend neden Bağdat'ı bariz kolay bir yol olan nehrin sağ yakasından ele geçirmeye çalışmamıştı? Buradan harekete itirazlar şunlardır: Ordunun öncelikli hedefi düşmanın sahadaki birlikleri olmalıydı. Düşmanın kuvvetleri öncelikle mağlup edilmedikçe değerli olmayan şehrin ele geçirilmesi ya da işgali değil. İkinci olarak hatırlanmalıdır ki, Dicle nehri birliklerimiz için tek içme suyu kaynağı olduğundan, doğal olarak az-çok ona bağılıydılar. Rotayı uzatmak çölde mümkün değildi. Üçüncü olarak, Türkler zorlanmadıkça ya da manevrayla, Ctesiphon'daki mevzilerinden atılmadıkça gemiler için, erzak taşımak mümkün değildi. Topları menzilinde mevziye yaklaşıp bile kesinlikle geçmeyecekti. Son olarak, sağ yakadan

saldırı ayrı bir kuvvet gerektiriyordu. Büyük bölümü sol yakada düşmanı cepheye tutmak için gereken kuvvetlerin bu şekilde bölünmesi bir tümenden biraz fazla bir kuvvet için olanak dışıydı. Ayrıca demiryolunun son istasyonu ve yerleşim alanlarının dışındaki dükkânlar hariç Bağdat'ın en değerli bölümünün Dicle'nin sol yakasında uzandığı göz önünde bulundurulmalıydı. Bundan dolayı, Selman-ı Pak mevzilerine küçük kuvvetle saldırmamanın, aynı zamanda Türk ordusunu yenmenin yolunun yetenekli komutanımızca seçilen Dicle'nin sol yakasından saldırıya geçmek olduğu açıktı.

General Townshend, bir tümenlik kuvvetle Selman-ı Pak gibi kuvvetli bir mevziye saldırmayı düşünmemiş, daha önceden üç tümenlik bir kolordu isteğinde bulunmuştu. Bununla birlikte, kolordu ihtimali olmadığından, girişim dört tugaydan az ve sadece bir süvari tugaylık kuvvetle yapılmıştı. Bu küçük kuvvetin neredeyse Türkleri yenmesine nasıl ramak kaldığı Selman-ı Pak muharebelerinin resmi yayınına, o zamandaki Türk kuvvetlerinin stratejik durumunun doğru versiyonu eklendiğinde bilinecektir.

Bununla birlikte farzedelim ki General Townshend'in küçük ordusu Türkleri yenerek başarılı oldu ve Bağdat'ı ele geçirdi. Bu kadar küçük bir kuvvet nasıl Bağdat'ı tutabilecek, aynı zamanda Kût ile bağlantı hattını açık tutabilecekti? Anlamak zordur. Çok yanlış söylediğimi düşünmüyorum. İki tümenden az bir kuvvet, Türkler tarafından yapılacak kararlı bir saldırıda Bağdat'ı tutamayacaktı. Dolayısıyla bir tümenden fazla kuvvetin iletişim hattını tutmasına izin verilmesiyle, kesin başarıyla şehri ele geçirmek ve elde tutmak için bir kolorduya ihtiyacımız olduğu açıktı.

Muharebeden önce en fazla belirsizlik konusu da düşman tam kuvvetinin tipi, ona ulaşan muhtemel takviyelerin gücüydü. Çanakkale Savaşı'ndaki başarısızlığın, çok sayıda

birinci sınıf Türk birliğini serbest kalmasına yol açacağı biliyordu. Bunlar henüz daha birliklerimizin karşısına çıkmamışlardı. Ancak herhangi bir gün ortaya çıkabilirlerdi. Ayrıca Türk ihtiyatlarının Erzurum'dan gelme ihtimali de vardı. Niyetine uygun herhangi bir masalı anlatacak Arap casuslardan güvenilir bilgi temin etmek neredeyse imkansızdı. Selman-ı Pak çevresindeki yerleşim yerlerindeki Araplar tek yürek olmuş şekilde bize düşmandılar. Düşman bir ülkede son derece güçlü mevzilere saldıran komutanın, bu mevziler muhtemelen kendi kuvvetlerinden sayıca üstün kuvvetlerce tutuluyorsa ve çok fazla sayıda ihtiyatın gelmesi eli kulağında ise bundan sonraki endişesini düşünün. 6. Hindistan Tümeni'nin Kasım 1915'te Selman-ı Pak'taki Türk mevzilerine saldırmasından cesur bir askeri harekât nadirdir.

Eğer Selman-ı Pak mevzii, sol kanadından Diyale nehrinin aşağısından çevrilebilseydi, bu kuvvet ikinci hattın arkasını keserek ve muhtemelen Diyale nehri üzerindeki köprüyü ele geçirerek ya da imha ederek, düşmanın Dicle ve Diyale nehri tarafından oluşturulan üçgen arasında kapana kısılmasına neden olabilecekti. Düşman kuvvetinin bir bölümü Dicle üzerindeki nehirden kaçabilirdi. Ancak bu bile, yoğun topçu ateşi altında çok mümkün olmayacaktı. Dicle'nin yanbaşındaki sığ olmayan Diyale nehri, bu gibi durumlarda, bizim saldırımıza potansiyel zor bir engel olmaktan ziyade, düşman etrafındaki kapanın kısılmasına yardımcı olacaktı. Diyale nehrinin bu muharebenin stratejisindeki önemi buydu.

Selman-ı Pak mevzilerine General Townshend'in saldırı planı cepheden saldırmak ayrıca düşmanın ikinci hattını soldan çevirmeye çaba göstermekti. Eğer şansı yaver giderse operasyon, Diyale nehrinin sol yakasındaki tüm Türk kuvvetlerinin ele geçirilmesiyle sonuçlanabilirdi. Bu da henüz görülmeyen

düşman ihtiyatları tam zamanında varmadıkça kesinlikle Bağdat'ın düşmesiyle sonuçlanacaktı.

Türklerin en önemli birinci hat savunmasıyla ilgili olarak düşman hattının solunun, açık alanda düz olarak iki küçük kum tepesiğine yaslandığı görülecektir. Burası muharebeden önce genel karargâh tarafından resmi haritada HN diye işaretlenmiştir.¹⁷ Bu harfler, “Hayati Nokta” kelimesinin başharflerinden oluşan kısaltmadır. Es-Sin muharebesinde olduğu gibi General Townshend burasının tüm mevzilerin kilit noktası olduğuna karar vermişti. Nitekim kanıtlandı. Bölge bundan böyle HN olarak bilinecekti. HN'daki iki kum tepesiği, derin avcı siperleriyle çevrilmiş, derin irtibat hendekleri ile bağlanmış ve telörgü engeli ile çevrilmişti. Hayati noktadan ön hat bir ya da daha fazla ateş siperi ile uzuyor, iki tabyayı geçerek (A ve B) tarafımızdan Water Redoubt ya da Delamain tabyası olarak bilinen yere uzuyordu. Siperler 1000 metre güneye döndükten sonra, aniden güneydoğuya kıvrılıyor, Dicle nehrinden 1.300 metre Yüksek Sed adı verilen önemli bir engele ulaşıyordu. Siperler daha sonra, güneye doğru nehre paralel, Dicle'nin kıvrımına kadar devam ediyordu. Yüksek Sed, 8 metre ile 14 metre arasında değişen yükseklikte, “L” harfine benzeyen, yanları son derece dik bir keskin sırta dönüşen son derece büyük bir yükseltiydi. Bir kol 600 metre diğeri 400 metre uzunluğundaydı. Dicle'nin sağ yakasındaki Türk birinci hattı çok sayıda top platformu ve siper ağından oluşuyordu.

Devasa Ctesiphon Anıtı (Tak-ı Kisra), Dicle'nin sol yanında her yerden görülebilen nirengi noktasıdır.

Türk ikinci hat siperleri Dicle nehrinden 5 km'den biraz fazla kuzey yönüne uzuyor, daha sonra geriye dönerek kuzey, kuzeybatı istikametine 5 km kadar daha devam ediyordu. Kısa bir bölümü aynı zamanda Dicle'nin sağ yakasında da mevcuttu.

17 İlgili bölge Türk haritalarında Deriye Tepeleri olarak geçmektedir.(ç.n)

İkinci hat siperleri yerden biraz yüksek seviyeyi işgal etse de çok kısa iki ya da üç yerde kısa açıklık vardı. Bu ikinci hattın önünde ayrı yerlerde müstakil siperler kazılmıştı. İkinci siperlerin altında Türklerin Dicle üzerinde Bağdat'tan getirilen çok sayıda büyük cisare botlarından oluşan bir köprüsü vardı. Ayrıca Diyale nehri üzerinde yakınlarda iki adet yüzen köprüleri mevcuttu. Top mevzileri yaklaşık olarak birinci hattı arkasında ve ikinci savunma hattının arkasında dağıtılmıştı. Tel örgü engelleri serbestçe her yerde kullanılmıştı.

Bu mevzinin olağanüstü kuvveti kolayca görülebiliyordu. Dicle nehri kıvrım yaptığından, bu mevzinin önünde saldıran gerekli kuvvet Water Tabyasına ve siper ve tel örgüleri ile çok önemli bu müstahkem mevki olan HN'ya saldırmak zorundaydı. HN'daki hattı çevirmek için eğer bir girişim yapılacaksa, bu hareket, uzatılmış ikinci hattın ve onun etrafındaki ayrı siperlerden yayılım ateşi ile karşılaşacaktı. HN'nın kuzeyine ikinci hat çevirmeye yönelik saldırı HN'yı kanattan çevirebilirdi. İkinci hattı çevirmeye yönelik girişim Diyale nehri tarafından yöneltilen kuvvetler tarafından yayılım ateşinde kalabilirdi. Bu da ikinci hat sol kanat siperlerinin gerisine geçilmesi ve bu hattın uzatılmasıyla çift taraflı zorluğa yol açacaktı. Bütün bu noktalar ilk anda askeri öğrencileri şaşırtacaktır. Ancak bahanem, herkesin stratejik ya da taktik öğrencisi olmadığıdır.

Selman-ı Pak'taki Türk mevzilerinden bir telgraf hattı uzanıyordu. Bu hat Basra, Amâre, Kût ve Bağdat'ı bağlayan hattı. Özellikle mevzilere gece ilerleyişi sırasında birliklerimiz için çok değerli bir rehberdi. İlave olarak Lec'den Bağdat'a giden yolun onarımında da yardımcıydı.

Bundan sonra olabildiğince kısa General Townshend tarafından Selman-ı Pak mevzilerine saldırı için bölünen birliklerimizdeki çeşitli kollardan bahsedeceğim.

A Kolu: Tuğgeneral Delamain, 16. Tugay 2/7 Gurka Rifles, 24. Pencaplılar (iki bölük eksik) 82. Batarya ve Hants Havan Bataryası, 22. İstihkam Bölüğü (2 birimi eksik).

B Kolu: Tuğgeneral Hamilton, 18. Tugay, 63. Batarya ve 22. İstihkam Bölüğü'nün 2 birimi.

C Kolu: Tuğgeneral Hoghton 17. Tugay, 48. İstihkam, 76. Batarya, 2 adet 15 cm'lik top, 86. Ağır Topçu Bataryası ve 17. İstihkam Bölüğü (2 birimi eksik). Tümen karargâhı bir süre bu kola eşlik edecekti.

Çevik Kol: Tümgeneral Sir C. Mellis, 6. Süvari Tugayı, 76. Pencaplılar ve S Bataryası, Makineli Tüfek Bölüğü, zırhlı motorlu araçlar-maximli ve bir telgraf seti.

Saldırı için emirler 21 Kasım 1915'te Lec'de yayınlandı. Aynı günün öğleden sonrasında çeşitli kollar kamplarından harekete geçtiler. Kolların hareketi şöyle idi:

C kolu (Tuğgeneral Hoghton); Lec'den 21 Kasım 1915 öğleden sonra 2'de ayrıldı. Bağdat yolu ve yakınındaki telgraf hattı boyunca 8 km kadar yürüdü. Daha sonra sola Dicle'ye yöneldi. Akşam 8'de ulaştı. Nehir kenarına varışından kısa bir süre sonra bu kol komutanı, kolun nehre doğru yöneldiğini bilmeyen Firefly gambotu tarafından topa tutuldu. Ciddi kayıp olmamıştı. Gemiye sinyal gönderilir gönderilmez ateş sonlandırılmıştı. Hayvanlara su verildi. Askerler mataralarını doldurdular. Kol akşam 10'da kuzeye doğru yürüyüşe geçti. Köprüyü ve telgraf hattını geçerek, düşman cephesinin yaklaşık 8 km kadar ötesinde, Water Tabyası ve "Yüksek Sed" karşısında durdu. 86. Ağır Topçu Bataryası'nın iki 15 cm'lik topu konuşlandırıldı ve saldırı için hazırlandı.

A kolu (Tuğgeneral Delamain) Lec'den, B kolu ve Çevik kol ile birlikte 21 Kasım'da akşam 7.30'da ayrıldı. Kuzeybatıya giden yol boyunca hayati nokta (HN) karşısına diğer iki kol ile

birlikte yürüdüler. HN'dan yaklaşık 5 km uzaklıkta kum tepelerinin güney ucundaki bir noktaya 22 Kasım gece 00.15'te ulaştılar. Kol burada durarak mermi ateşinden korunmak için siper kazdı. Diğer iki kol devam etti.

B kolu, (Tuğgeneral Hamilton) Lec'den, A kolu ve Çevik kol ile birlikte 21 Kasım akşam 7.30'da ayrıldı. Kum tepelerine kadar eşlik etti. Oradan kuzeybatıya, kum tepelerinin arasından yol boyunca 3 km kadar yürümeye devam etti. 22 Kasım gece 01'de yolun kum tepelerinden ayrıldığı noktaya ulaştı. Kuru kanal yatağını geçerek burada durdu.

Çevik Kol (Tümgeneral Sir C. Melliss) Lec'den A ve B kolu ile birlikte akşam 7.30 da ayrıldı. Bu kollar ile kum tepelerine gitti. B kolu ile devam etti. Bu kol durduğunda 3 km daha kuzeybatıya yürüdü ve durdu. Bu kol gerçekte bu zamanda piyadesi (76. Pencaplılar) yüzünden çok hareketli değildi. Ancak 72 adet nakliye at arabası sonradan sağladı. Piyade her 3 saatte bir, 1 saat yürüyebildi. Böylece kolun büyük oranını oluşturan bindirilmiş kuvvetler yola daha iyi devam edebildiler.

A ve B kolunun gece yürüyüşleri ve Çevik kolun kum tepelerine yürüyüşü başlangıçta baskın olan zifiri karanlık nedeniyle zor bir işti. Teğmen Matthaus ve Yüzbaşı Morland, 1. Oxford ve Bucks Hafif Piyade bu kollara hiçbir yıldız görünmez iken her bir subay ileride uygun buluttan tekrar tekrar kerteriz alarak öncülük ettiler. Kerteriz alındıktan sonra her bir subay yaklaşık 500 metre kendi yönünde yaklaşık olarak, iki subay tarafından verilen yön doğrultusundaki kollarla birlikte yürüyorlardı. 500 metre sonra, yürüyüşlerindeki sapmanın neden olduğu ikisi arasındaki uzaklık, iki rehber tarafında içeriye doğru karşılaşıncaya kadar yarılanıyor, subaylar daha sonra verilen kerterize doğru yürüyerek anlatılan sürece yeniden başlıyorlardı. Kollar böylece kısa mesafelerle ancak tam doğrulukla hareket ediyordu.

Tüm kollar için genel taarruz planı şöyleydi:

A kolu (16.Tugay - Tuğgeneral Delamain) HN tabyasına ve bu güçlü direnek noktasının güneyindeki siperlere kısa mesafeden kanat saldırısı gerçekleştirirken, C kolu (17.Tugay - Tuğgeneral Hoghton) HN alınana kadar düşmanın ilk hattının Water Tabyası ile yüksek sedde kadarki bölümüne tesbit saldırısı yapacaktı.

Bu taarruzlar gerçekleştirilirken, B kolu (18.Tugay - Tuğgeneral Hamilton) kuzeybatıya doğru hareket edecek, HN'ı geçecek, Türklerin ikinci savunma hatlarına saldıracaktı. Çevik kol, geniş bir yay ile düşmanın ikinci hattının sol kanadına operasyon yapacak, bu kanadı çevirmeye hattın gerisine ulaşmaya gayret edecek, her şey yolunda giderse, daha sonra ilerleyecek, mümkünse Diyale nehrinin birkaç mil ilerisindeki sığ nehir geçidinden düşmanın kanadına operasyon yapacaktı. Gerekirse Diyale nehri üzerinde köprüyü tahrip etmesi de istenebilirdi.

Çevik kolun düşmanın soluna çevirme harekâtının, B kolunun düşmanın ikinci hattının sol kanadına taarruzu ile birlikte General Delamain'in HN'ya saldırısında düşmanın direncini oldukça etkileyebileceği umut ediliyordu. Hayati nokta (HN) ciddi kayıp olmadan hızla ele geçirilebilirdi. Düşmanın birinci hattı böylece kuzeyden sökülebilir ve ikinci hattı saldırıya uğrayabilirdi. General Hoghton'un C kolu Yüksek Sed'in kuzey bölümünü yarıp nehrin kıvrıldığı yerde Türk hattını tutan herhangi bir hasım kuvvetin geri çekilme yolunu keserken, çevik kol düşmanın geri çekilmesini engellemek ve onu nehre doğru sıkıştırmak için ikinci hattın sol kanadını çevirebilecekti. Muhtemelen çevik kol, daha önce belirtildiği gibi bütün geri çekilmeyi kesmek için Diyale nehri üzerindeki köprüyü tahrip etmeyi deneyebilirdi.

Bağdat'a girilirse, Çevik kol demiryolunun sonlandığı yere ve nehrin sağ yakasındaki demiryolu hattına yönelecek, lokomotif ve vagonlara el koyacak ve gerekirse hattı kesecekti. Bağdat'ın işgali sırasında bir tugaylık kuvvet daha sonra 12 km ötedeki Samarra'ya ilerleyecek, demiryolunu tutacaktı.

22 Kasım şafağı Selman-ı Pak mevzilerine saldırı başlatmak için uygun mevzilerde tüm kuvvetlerimizin üzerine doğmuştu. Saldırıyı sırasıyla tüm yönüyle anlatımını vermenin zorluğundan dolayı her bir ayrı kol açısından aşama aşama kısaca anlatmak en iyisi olacaktır.

22 Kasım'da sabah saat 6'da C kolu (General Hoghton) iki adet 15'lik topunu mevzide istihkâmcıların bir bölümünü başlarında bırakarak ilerlemeye başladı. Düşman Yüksek seddin kuzey tarafından ön cephe hattından ateş açmadan önce Bu kol 3 km batı-güney-batıya ilerledi. 119. piyade taburu Bestan tabyasına yönlendirildi. Tabya zorlanmadan ele geçirildi. 15 cm'lik topların düşman mevzilerinden çok uzakta olduğu şimdi anlaşılmıştı. Dolayısıyla engebeli arazide HN'ye doğru 2 km kadar ilerletildiler. Kum torbalarıyla çabucak bir korumaya sağlandı. Toplar HN'nin büyük kum tepeciğine karşı devreye sokuldu.

Gelgelelim C kolunun taarruzunun yönü çok daha güneye idi. Düşmanın Water Tabyası yanındaki hattını dokunmadan bırakmıştı. Türklerin bu bölgelerde HN'ye taarruz eden A kolunun (General Delamain) kanadına saldırmak için siperlerinden çıkmaya başladıklarının farkına varılmıştı. İlerleme başladığında C kolu Lec'e olması gerekenden çok daha yakındı. Bu A kolunun HN'ya saldırısını geciktirdi. Son derece talihsiz bir gecikme.

Düşmanın ateşi giderek daha da ağırlaşıyor ve hedefi buluyordu. C kolu, Yüksek Sedden yayılım ateşine tutuluyordu. Ancak öndeki siperlere saldırmadan kolun yanlış yönünü

düzeltilmek gerekliydi. Bu nedenle General Hoghton bizim tarafımızdan Water Tabyası ya da Delamain Tabyası diye isimlendirilen kuvvetli direnek noktasına saldırıda uygun pozisyonunda olmak için sağına kuzeye doğru bir kanat yürüyüşü icra etti. Bu kanat yürüyüşü ateş altında zor ve tehlikeli bir işti ancak çok gerekliydi. Başarıyla gerçekleştirildi.

Tamamlanan kanat yürüyüşüyle C kolu 22. Pencaplılar ve 17. İstihkamcılarının desteğiyle Water Tabyası ile biraz güneyindeki siperlerle karşı karşıya geldi. Sabah 10.30'da tüfek ateşi yoğun ve isabetliydi. C kolu ciddi kayıp verdi. General Hoghton, ele geçirilmiş HN'da olan General Delamain'e kaybının ağır olduğu ve ilerlemesi için takviye gerektiğini bildiren bir mesaj gönderdi.

General Delamain kendi kuvvetlerinden bir bölümünü düşmanın birinci siper hatları boyunca, güneye doğru (Water Tabyasına) gönderdi. İstenilen etki olmuştu. General Hoghton'un C kolu Water Tabyası'na saldırdı ve yakınındaki bitişik siperleri tüm kuvvetleriyle 11.30'da bu güçlü tabyayı ele geçirdiler. Tel örgüye ulaşıldığında Türkler teslim olmuşlardı. İstihkam Bölüğünden Yüzbaşı Loring bu saldırıda ağır yaralanmıştı.

General Hoghton daha sonra Water Tabyası'nda mevziini toparlayarak kuvvetlerinin bir kısmını düşman siperleri boyunca güneye, Yüksek Sedde diğer bir saldırı için gönderdi. Türkler siperleri boyunca geri çekildiler. Gelgelelim her bir askerde yalnızca 20 atımlık cephane kaldığı için kovalamaca devam edemedi. Şimdi saat öğlen 1 sularıydı.

Bu noktada A kolunun çarpışmada akıbetini izlemek için benim anlatıma dönmek iyi olacaktır. Şafak söktüğünde bu kol kum tepelerinde mevzilerdeydi, hayati noktaya saldırı için emir bekliyordu. 22 Kasım sabah 8'de, C kolu saldırısını başlattığında, General Delamain, H.N'nın karşısında büyük bir düşman kitlesi gördü. HN'yı bırakıp ikinci hatta çekildiklerini

düşündü. Bu geri çekilme hareketi kuvvetli tabyaya saldırmak için uygun görünüyordu. Dolayısıyla taarruz başlatıldı. A kolu, HN'ya ilerledi ve kısa süre içerisinde korkunç bir tüfek ve top mermisi ateşi altında kaldı. Tel örgü tahkimatıyla çevrili derin siperlere son taarruz, Hint birliklerimizce büyük bir cesaretle icra edildi. 2. Dorset Alayı ve 104. Piyade Taburu ihtiyatı oluştururken, 66. Pencaplılar ve 117. Mahrattas ile desteklenen 2/7 Gurka piyadeleri ve 24. Pencaplılar ateş hattındaydılar. Öncü birlikler tel örgülere direkt koştururken, küçük Gurkalar acımasız telleri kesip yol açmak için sağa atladılar. Kısa zamanda teller cesetlerle dolmuş, fakat birliklerimiz vazgeçmemişlerdi. Destek giderek kalabalıklaştı. Tel örgü geçildi. Askerlerimiz kukriler¹⁸ ve süngülerle siperlere doldular, silah arkadaşlarının katliamının öcünü korkunç bir biçimde aldılar. Tabyayı oluşturan iki kum tepesi kısa sürede elimizdeydi. Siperler cesetlerle dolmuş, toprak kanla ıslanmıştı. Mevzinin hayati noktasını ele geçirmiştik. Taarruzun yükünü omuzladıkları için Gurkaların ve Pencaplıların kayıpları ağırdı. Sabah 10'da A Kolu HN'yı işgal etmiş, yaralılar nerede korunaklı küçük bir yer varsa oraya toplanıyordu. Tabyanın etrafına üstüste yığılmış ölülerimiz yayılmıştı. Düşmanına doğru yüzü dönük yerde uzanan her kişi iyi yönetildiğinde en iyi tipte Hint askerinin çarpışma kalitesini inkâr edenleri direkt yalanlıyordu. Tüm onur bu taarruzda canlarını veren cesur Gurka ve Hintli askerlerindir. Hint ordusunun en iyi geleneklerini muhafaza ediyorlar.

Bir süre sonra, General Hoghton'dan yardım ricası içeren bir mesaj geldi, Dolayısıyla General Delamain, daha önceden de belirtildiği gibi, bir kısım kuvvetini öğleye doğru 11.15'te, Türk siperleri birinci hattı boyunca, HN'dan 600 metre kadar

18 Nepalli Gurkaların geleneksel savaş bıçağı. 30 cm uzunluğunda içe doğru eğik bıçak, yakın dövüşte kullanılıyordu. (ç.n)

uzakta, A diye belirtilen tabyaya doğru göndermişti. Bu kuvvet 2. Dorset Alayı'nın A ve B bölüklerini içeriyordu. Gurkaların ve istihkâmcıların iki bölümü tarafından izleniyordu. Bence bize azap veren kuvvetlerimizin azlığını hiçbir şey istihkâmcıların piyade olarak kullanılması gerçeğinden fazla gösteremezdi. Eli silah tutan her bir kişi böyle bir gün de gerekliydi. Askerler o yandan bu yana çarpıştılar ve sonunda A tabyasına saldırıp ele geçirdiler. Bu saldırıdan istihkamcılardan Üsteğmen Garret öldürüldü. Yüzbaşı Campell yedi kurşunla vurulmuş, ancak hayatta kalmıştı. Müstakil kuvvet B tabyasına giden siperler boyunca daha güneye doğru devam etti. B tabyası ayrıca ele geçirilmişti. Bu birlik kazandığı mevzileri güçlendirdi. Türklerin birinci siper hatlarından 1.300 kişi esir alınmıştı.

Bu çarpışma sürerken, A ve B tabyasına gönderilmiş kuvvetlerinden yoksun A kolu, Türk HN'nın ötesine ikinci hat siperlerine doğru ilerlemeye devam etti. 2. Dorset Alayı'nın C ve D bölükleri 66. Pencap, 104. Ripes, 117. Mahrattas ve bazı Gurkalarla birlikte ileri fırlamışlardı. Bu ilerleyişte sekiz Türk sahra topu ele geçirildi. Düşmanın ikinci hattının yaklaşık 300 metre ilerisine kadar birlikler ilerlemeye devam ettiler. Burada yoğun ateşe maruz kaldıklarından açık alanda yere yattılar. Sollarındaki C kolunun yardımı olmadan daha ileriye gidemediler. Daha önce açıklandığı gibi Water Tabyasından önce kuvvetli direniş ile karşılaştıkları için erkenden yaramamışlardı.

General Townshend, HN'ya saat sabah 11'de vardı. Durum açısından General Delamain ile görüştü. Muharebenin birinci gününün çoğunu HN'da geçirmişti.

Öğleden sonra saat 2'de Türkler, Dicle'deki tekneli köprülerin yanından, ikinci hatlarının güney ucundan karşı saldırı gibi görünen bir taarruz başlattılar. Gerilerden toprağın hafifçe yükseldiği açıklıklar boyunca Ctesiphon kemerine doğru olan siperlerine doluştular. Bununla birlikte düşman için bu karşı

saldırı çok ilerlemedi. Toplarımızın yoğun ve isabetli atışlarıyla çabucak dağıtıldı, saklanmak için kaçıştılar. Bazı yazarlar Türk birliklerinin taarruza geçmediği yalnızca nehrin kıvrıldığı yerden geri çekildiği görüşündedirler.

Muhtemelen de böyleydi. Öğleden sonra 3.30'da bir kez daha büyük çapta karşı taarruz aynı bölgeden HN'ya doğru başladı. Öyle görülüyor ki, kuvvetli takviye birlikleri Türklere yeni ulaşmıştı. Bu birlikler Bağdat'tan tam zamanında getirilmiş, Diyale nehrinin aşağısında gemilerden inmişti. Bu büyük karşı taarruz Dicle'nin doğusundan, birinci ve ikinci Türk hatları arasından HN'ya doğru başlamıştı.

Bu karşı saldırı açısından, öğleden sonra saat 3.10'da bir hava keşfiyle, düşmanın Dicle üzerindeki köprüsünü söktüğü, gerçekten de yukarı doğru bölümler halinde iki nehir gemisinin yedeğinde çektiğinin farkedilmesi ilginçtir. Ayrıca 1.000 kişilik bir piyade kitlesi, bu saatte, Ctesiphon kemerinden bu sabah kasabaya doğru çekiliyordu. 2.000'den fazlası bu köyün yakınındaki çökük yolun yanında bekliyordu. Üç nakliye kolu, yol üzerinden Diyale nehrine doğru çekiliyordu. Bir piyade birliği, Diyale nehrine yaklaşımı koruyan 3 tabyanın her birinde ve yakınında konuşlanmıştı. Bütün bu gerçekler işaret ediyordu ki, öğleden sonra 2'deki ilk taarruzlarının başarısızlığından sonra Türklerin niyeti Selman-ı Pak mevzilerinden geri çekilmektir. Peki öyleyse, öğleden sonra saat 3.30'daki çok kararlı saldırının açıklaması neydi? Daha önce belirtilen çok büyük çapta yeni ihtiyat birliklerinin Bağdat'a tam zamanında varması ve bunların bir an önce saldırmasıydı. Bu birlikler hiç şüphe yok ki Halil Paşa'nın Erzurum'dan yeni gelmiş kolordusuna bağlıydılar.¹⁹

19 Albay Halil Bey (bu tarihte daha "Halil Paşa" olmamıştı) kolordusu denilen 51. ve 52. Tümenler Erzurum bölgesinden takviye olarak Bağdat'a gönderilmişti. Ancak Selman-ı Pak muharebesine yalnızca 51. Tümen katılabiliyordu. Halil Bey ise has-

Türk hattı siperlerinin ötesine geçmeyen C kolunun yokluğunda ikinci Türk saldırısının en ağır kısmı daha önce bahsedildiği gibi düşmanın ikinci hattı ile uğraşan A kolunun sol kanadındaydı. A kolunun sol kanadındaki iki tabur geri çekilmeye zorlandılar. Ancak ayrı olan Dorset'ler, HN'daki toplarımız, düşmanın ilerleyen kitlesine şarapnel yağdırarak yardım ederken, taarruza maruz kalan Kanada iki bölüğünden birini koyarak bir süre tutunmayı başardılar. Bununla birlikte A kolu az bir miktar çekilmek zorunda kalmıştı. Tüm piyade hattı daha önce ele geçirilmiş sekiz Türk topunu da onları geriye alacak hiçbir birim olmadığından bırakmak zorunda kalarak 400 metre geriledi. Birlikler ateşe maruz kalan mevzilerinde günbatımına kadar kaldılar. Daha sonra emredildiği için HN'ya geri çekildiler.

Öğleden sonra saat 4'te C kolunun 15 cm'lik iki topu, önceki mevzilerinden düşmanın toplarının ve birliklerinin bombardımanına yardımcı oldukları HN'ya ilerledi.

22 Kasım 1915 şafağında, kum tepeleri arasında A kolunda 800 metre uzakta açık ordugâhta bıraktığımız B kolunun (General Hamilton) yaptıklarına dönmenin tam zamanı.

General Hamilton'a verilen emir, A kolunun HN'ya hücumu başlamadan harekete geçmemesiydi. Bundan dolayı B kolu bekledi. Ancak haberleşmeyle A kolu ile bağlantısını muhafaza etti. Gelgelelim, sabah 8.30'da General Hamilton solundaki A kolu HN'ya saldırdığını gördüğünden kendi ilerleyişini başlattı ve yolun kavşağından ve kum tepelerindeki dere yatağından önündeki kasabaya yürüdü. 11.30'a kadar B kolu saldırdı ve Türklerin ikinci hattı önündeki iki ileri siperi ele geçirdi. Ancak önündeki düşmanın 600 metre uzaklıktan yoğun ateşi, daha sonra, solundaki A kolunun kısmi gerilemesi

talığı sebebiyle Bağdat'ta kalmış, Selman-ı Pak muharebesinde görev almamıştır. Selman-ı Pak'ta Türk ordusunu Albay Nureddin Bey idare etmişti.(ç.n)

ve sağındaki Çevik kolun geri çekilmesi nedeniyle daha fazla ilerleyemedi. Çevik kolun geri çekilmesi, düşmanın ikinci hattının gerisine konuşlanmış ve Araplarca yardım edilen Türk ihtiyat tümeninden 2.000 kişilik bir kuvvetin kanat saldırısıyla gerçekleşmişti. Ancak Çevik kolun topları düşmanı yeterince durdurdu ve B kolunun mevzilerinden geri çekilmesinin önüne geçildi. Çevik koldan 76. Pencaplılar, B kolunun saldırıya maruz kalmış sağ kanadına Çevik kol durdurulduğunda nispeten erkenden takviye oldu. B kolu daha sonra Türk ileri hattını zamanında saldırısına ilerleyemedi. Bu hattın karşısında gün boyunca mevziinde kaldı.

Tümgeneral Sir Charles Mellis tarafından komuta edilen Çevik kolun durumunun gerçekte ne olduğunu anlamak zordur. Bu kol, 21/22 Kasım gecesi B kolunun 3 km kuzeybatısında durdu. Genel saldırı yeterince ilerleyip hareketinin etkili olmasına imkân sağladığında Türk ikinci hattını çevirmeye niyetliydi. Bu kol, 76. Pencaplıların süvariyle birlikte olmasından dolayı, daha önce de söylediğim gibi, bu piyade taburunu savaşta iken sonrasında daha hareketli kılmak için birkaç at arabası temin edilmesine niyet edilmesine rağmen, muharebenin ilk gününün tamamında gerçek anlamda hareketli değildi.

Öyle görülüyor ki, Çevik kol, 22 Kasım'da kendi ordugâhından batıya doğru yürüyüşe geçmiş, ancak bir miktar ilerledikten sonra, önden düşmanın ikinci hattından, sağ kanatlarından düşman Arap süvarilerinin yardım ettiği 2.000 kişilik Türk kuvvet saldırısına maruz kalarak kendini çok zor bir durumda kalmıştı. Türklerin ikinci hattının sol kanadına doğru kolu getirmesi hesaplanan batıya yürüyüş sürdürülememiştir. Hava gözlemcilerin rapor ettiğine göre sabah 10.15'te Çevik kol HN'nın kuzey-kuzeybatısına yaklaşık 3 km ötesindeydi.

Kol ciddi kayıp vermişti. Atlar arasında da çok sayıda kayıp vardı. Bu kuvvet görevini tam olarak yerine getiremediğinden,

zorlu pozisyonundan geriye çekilmesi emredildi. Bu hareket başarıyla yerine getirildi. 76. Pencaplılar B koluna katıldılar. Süvariler kum tepesinin arkasına gerilediler, Ancak S Batar-
yası B kolunun ateşe maruz kalan sağ kanadını korumak için
düşman kuvvetlerini topa tutmaya devam etti.

Çok sayıda cephane taşıyan katırlar vurulmuş, cephane kay-
bedildiğinden A, B, C kollarının cephanesi tükenmek üzereydi.

Öğleden sonra saat 5.30'da, HN (Hayati Nokta)'daki Gene-
ral Townshend, A kolunu bir sonraki kıdemli subayın komuta-
sına verip HN civarında bırakarak General Delamain'i güneye
doğru gönderdi. General Delamain Ctesiphon kemerine iler-
lemesi, onunla Dicle nehri arasında mevzi alması emredildi.
Ctesiphon kemerine doğru giderken, bu iş için hangi birlik-
leri bulursa toplayacaktı. General Delamain emredildiği gibi
HN'den ayrıldı ve Water Tabyası'na ulaştı. Ancak o sıradaki
askeri durum yüzünden Water tabyada kaldı. General Towns-
hend'i bu konuda bilgilendirdi.

22 Kasım öğleden sonrası boyunca muharebe alanının her
yerinden yaralılar toplanarak, muhtemel tedavi için HN'ya ge-
tirildiler.

Akşama doğru General Townshend, Hayati Noktadan (HN),
General Delamain'in komutasında olduğu Water tabyasındaki
birlikler hariç, tüm birliklerin HN'de toplanması emrini yayın-
ladı. Akşamüstü bu toplanma başladı. Korkunç çarpışma ve
ağır kayıplardan dolayı birbirlerine karışmış vaziyette olduk-
larından, çeşitli kol ve ünitelerin reorganizasyonu son derece
gerekliydi. Mevcut durum hakkında bir fikir verebilmek için,
17. Tugay'dan bahsedebilirim. Tugay binbaşı ve kurmay yüz-
başı öldürülmüş, General Hoghton'un nezareti altında bölük
başçavuşu, bir süre tugay binbaşı gibi görev yapmış ve gö-
revini mükemmel bir şekilde yerine getirmişti. Aynı astsubay,
subaylarının tamamını kaybetmiş Hint piyadelerinin büyük

bölümünün komutasını üstlenmiş, onları büyük bir cesaret ve atılganlık ile yönetmişti. Kastettiğim bu Astsubay 1. Oxford ve Bucks Hafif Piyade taburundan Arlett'ti. Diğer birçok olayda, özellikle Mart 1915 deki Ahvaz çarpışmasında, kritik durumlarda kendileri sorumluluk alarak Hint birliklerinin komutasını ele almış astsubaylarımız ve Britanya alaylarının askerleri vardı. Görevlerine bağlılıkları ve eğitimlerinin mükemmelliği için çok şey söylenir.

22 Kasım'da akşam bastığında 2 topla birlikte 500 kişilik bir Türk birliği Water Tabyası'nın 700 metre kadar yakınına yaklaşp kendilerine siper kazdılar. Bu durum tabyaya muhtemel bir gece saldırısına delâlet ediyordu. General Delamain HN'ya mesaj göndererek topçu desteği rica etti. Bunun üzerine gece 22'de 82. Batarya ve Hants Havan bataryası Water Tabyası'na gönderildi. Gece boyunca orada kaldı. 22/23 Kasım gecesi Türkler tarafından herhangi bir saldırı girişiminde bulunulmamış, HN da bombalanmamıştı. HN'daki ve Water tabyasındaki birlikler mevzilerini güçlendirdiler. Yaralıları topladılar ve ne kadar yapabildilerse istirahat ettiler.

Savaş filosunun 22 Kasım'da yaptıklarından da kısaca bahsetmek iyi olacaktır. Şafakta gambotlar; Firefly, Comet, Sumana ve Sheitan, Bestan'dan 3.000 metre aşağıda, Dicle'nin sağ yanına demirlediler. Ateşlerinin hedefleri Yüksek Sedden nehrin kıvrıldığı yere kadar düşmanın ön hattıydı. Buna ek olarak Shushan ve Mesudiye her biri 12 cm'lik gemi topları yüklü iki sal getirdiler. Bu sallardan iki tanesi akıntının ortasında, diğeri savaş gemilerinin arkasında, sağ yakada demir attılar. Shibab gemisi de her birinde bir adet 15 cm'lik top olan iki şat getirmişti. Sallardaki bu altı top Yüksek seddin güneyinden düşmanın ön hattının bombalanmasına yardımcı oldu. Ayrıca ön hattın güneyindeki eski tabyanın yakınındaki topçu mevzilerini ateşe aldılar. Modern 12 cm'lik toplarıyla Firefly hariç

gambotlar çok fazla ateş edememişlerdi. Bu geminin yüksek direğinin diğer gemilerin üzerine, düşman tarafından kerte-riz olarak kullanıldığı için ateşi çektiği anlaşıldı. Bundan do-layı Firefly nehirde Bestan genişliğinin bir yukarı bir aşağısı arasında seyretti. Comet gambotu, seken bir mermi tarafın-dan vuruldu, ancak büyük bir hasar meydana gelmedi. Gemi-lerimiz, ağır toplu sallarımız gün boyunca bulundukları po-zisyonda kaldılar. Daha sonra, bütün savaş gemileri Bestan üzerindeki bendin ötesine doğru seyrettiler. Sumana ve She-itan sol yakaya bağlandılar. İki büyük gemi bir aşağı-yukarı seyrettiler. İki saat sonra, yoğun ateş yüzünden, tüm gemiler geri döndü, nehrin sağ yakası boyunca üzerlerinde ağır topçu olan salların gerisinde demirlediler. Günün ilk saatlerinde sa-vaş gambotları Türklerin nehir gemisi Pioneer'i bombalamış, gemi daha sonra Ctesiphon kemerinin altında, nehrin sol yaka-sına demir atmıştı. 22 Kasım'ın nehirde yaşananlar bunlardı.

Bir sıhhiye subayımızın anlattığı öykünün kanıtladığı gibi, zalim savaşın bile naif yüzü vardır. Yaralı bir "Tommy Atkins"²⁰ akşam karanlığında yürüyerek gelmiş, sahra ambulansı iste-miş. Ekipmanının nerede olduğu sorulduğunda omzunun üze-rinden yakınındaki gölge figürü işaret edip ve kısa ve özlü bir şekilde "esirimde" demiş! Bir de ne görülsün? Yaralı kahra-manın arkasında kir pas içindeki Türk, onun sadece eşyala-rını değil, tüfeğini de taşıyormuş! Sıhhiye subaylarımızda bu olağanüstü günde gösterilen cesaret ve göreve adanmışlık her türlü övgünün ötesindedir. Açık arazide gezinen Arap süvari-lere karşı korumasız, top ve tüfek ateşine açık, toplama istas-yonlarında ve sahra ambulanslarında, kişisel tehlikeyi göz ardı ederek, acı çeken hem arkadaşlarını ve hem de düşmanı te-davi ederek yorgunluktan bitap düşene kadar işlerini yaptılar.

20 Türk ordusundaki "Mehmetçik" ifadesinin karşılığı olarak, İngiliz askerine ve-rilen genel isim. (ç.n)

Gece yavaş yavaş sona ererken, 22 Kasım 1915 General Townshend'ın küçük kuvveti Türk birinci hattının kuzeyine iyice, ancak ne yazık ki mevcudu azalmış bir şekilde yerleşmişti. Muharebenin ilk gününün avantajı bizim kuvvetlerimiz lehineydi. Mücadelenin aramızda en iyimser olanlara bile kesin sonucu şüpheli görünse de. Çünkü düşmana yeni ihtiyat kuvvetlerinin ulaşp ulaşmadığını kimse bilmiyordu. Savunmanın 2. ve onu izleyen hatları ele geçirilmeden kalmıştı.

SELMAN-I PAK MUHAREBESİ (İKİNCİ VE İZLEYEN GÜNLER)

23 Kasım 1915 sabahı Selman-ı Pak muharebesinin ikinci gününde General Townshend ve kuvvetlerimizin büyük çoğunluğu HN'nın içinde ve arkasındaki tabyalardaydı. General Delamain, HN'nın 3 km kadar güneyi, değişik kollardan karışık bir kuvvetle Water Tabyası'nı tutmuştu. Ordu Komutanı General Sir Nixon 22/23 Kasım gecesini HN yakınında geçirdi. 23 Kasım'da da tümen karargâhı ile birlikteydi. Nixon'un İstihbarat Subayı Yarbey Beach yaralanmış, birkaç kurmayı da ucuz kurtulmuşlardı. Aralarda gelişigüzel bombalama hariç gece nispeten sessizdi. Gün her iki tarafta herhangi bir acil harekete geçme işareti olmaksızın doğmuştu.

Selman-ı Pak muharebesinin ikinci gününün ana merkezi muharebe alanının güneyi, ünlü Ctesiphon kemerinin etrafıydı. Bu harap olmuş gösterişli yapının güneyi ve buradan birkaç yüz metre yakınındaki tepelik, birliklerimizce "Gurka tepeciği"²¹ diye isimlendirilmişti. Bu tepelik Türklerce iyi tahkim edilmişti. Hakikaten de tepedeki korunaklı siperlerinin bazı-
larının derinliği 4,5 metreden fazlaydı. Gurka tepeciği ile Yüksek Sed adı verilen olağanüstü büyük toprak dolgu arasında düşman savunma ve irtibat için çok sayıda küçük siper kazmıştı. Dolayısıyla bu durum araziye karanlıktan sonra toplar için her iki yöne hareket ettirmeyi imkânsız kılıyordu. Daha önce söylendiği gibi Yüksek seddin kendisi düz alanda yüksek

21 Türk kaynaklarında Tellü'z-Zehap Tepesi. (ç.n)

bir sırt “L” harfi şeklinde, uzun kolu 600 metre uzunluğunda güneye, kısa kolu 400 metre uzunluğunda doğuya uzanıyordu. Toprakta oluşun, yaklaşık 15 metre yüksekliğinde dik yamaçları ve keskin tepesi vardı.

General Delamain 22 Kasım öğleden sonra 5.30’da Dicle ile kemer arasında bir hat oluşturmak için yolu üzerinde hangi kuvvetleri toplayabildiyse Ctesiphon kemerine ilerlemesinin emredildiği hatırlanacaktır. Bu emir de gösteriyordu ki, buradaki muharebe alanı ciddi taktik öneme sahipti ve bu gerçek Türkler tarafından da büyük ölçüde anlaşılmıştı.

Muharebenin ilk gününün akşamında, birliklerimiz düşmanın ön hattının güneyinin büyük kısmını işgal etmemiş, böylelikle Dicle nehrinin kıvrım yapmasıyla çevrilen arazi düşmana açık kalmıştı. Hattımızın sol yanını çevirmek için Türklerce yapılacak herhangi bir girişim Ctesiphon kemerini geçmeyi ve yüksek seddin güneyine doğru yayılmayı gerektirecekti. Sol kanadımızı çevirecek bu gibi girişimleri kontrol etmek için birliklerimiz için en basit yöntem Ctesiphon kemeri yakınında kuvvetli bir mevziyi tutmaktı. Bunun için de en iyi mevzi yakınındaki Gurka tepesi idi. Bu küçük tepenin önemi işte buydu.

23 Kasım sabah 7’de önceden Çevik kolun parçası olan 6. Süvari Tugayı Yüksek sedde ilerledi. Bundan önce makineli tüfek bataryasının eşlik ettiği 2/7 Gurkalar, Yüksek sed üzerinden Gurka tepesine yürümüş, zorlanmadan ele geçirmişlerdi. Kısa bir süre sonra tepede Teğmen Wilson komutasındaki 82. Topçu Bataryasının iki topu onlara katıldı.

Sabah 8’de 6. Süvari Tugayı Yüksek sedden Gurka tepesini geçerek atlarını sulamak için Dicle nehrinin sol yakasına uzandı. Bazı Türk süvarileri ile karşılaştılar. Yakındaki bir köyden de ateş açıldı. Birliklerimiz, 82. Bataryanın iki topunun

da yardımıyla karşılık verdi. Süvari tugayı önce kemere yöneldi. Daha sonra da Yüksek sedde geri döndü.

Türk topçusu 4.000 metre menzilden, Diyale nehri yönünden şimdi ateş açmıştı. Hedef alınan yer, bereket versin ki 6. Süvari Tugayı tarafından henüz terk edilmişti. Bizim Gurka tepeciği yanındaki iki 18'lik topumuz ateşleri direkt tepeciğe yönelen düşman toplarına nişan aldı. Sekiz Türk topu ateşlerini gün boyunca aralıklı olarak Gurka tepeciğine yoğunlaştırdılar. Teğmen Wilson kendisinin iki topuyla bu sekiz topla uğraşmanın faydasız olduğunu gördü. Bir süre, dikkatini Türk ikinci hat siperleri tarafından işgal edilmiş alçak yükseltiler arasındaki açıklıkları belirlemeye vermişti. Bu açıklıklar boyunca düşman birlikleri ikinci hatlarının arkasında hareket halinde görülebiliyordu. Ateş gün boyunca Gurka tepeciğine yöneltilmeye devam etti. Öğleden sonra saat 4'te düşmanın, ikinci hattın sağ tarafının gerisinde, tepeye saldırı için toplandığı farkedildi. Bu saldırı büyük ölçüde dikkatle belirlenmiş aralıklarda kendi topçu ateşimizin yol açtığı büyük kayıplar yüzünden fiyasko ile sonuçlandı.

23 Kasım hava kararken Gurka tepeciğindeki durum nispeten kritikti. Sadece her tüfek için 10 atımlık cephane kalmış, karanlıkta Yüksek sedde doğru araziye geçmenin zorluğundan, iki sahra topu için tepeciği bir an önce terk etmek zorunlu hale gelmişti. Toplar, tepeden ayrılırken Türk süvarisi görünen o ki iki topu ele geçirme amacıyla 400 metre öteden Ctesiphon kemerinden dolanarak saldırıya geçti. Topların koşum parçaları yeniden hazırlanarak harekâta katıldılar. Hızlı bir şekilde 2 ya da 3 atım ateşlediler ve böylelikle tehlikeli süvari saldırısını kontrol altına aldılar. Bu olay, topçumuzun gerçekten Türk süvarisinin tehdidi altına girdiği birkaç olaydan birisiydi. Sahra topçusunun bu bölümü söküldü ve hızla Water Tabyası'ndan yakın zamanda gelmiş 82. Bataryanın

diğer ünitelerinin yanına, Yüksek sedde çekildi. Türkler sonrasında, Gurka tepeciğine makineli tüfek ve tüfeklerle yoğun yayılım ateşi açtılar. Üç yandan bu ateş altında kaldıkları için adamlarımız çok sayıda kayıp vermişti. Akşam 7 idi ve düşman tepeye baskısını arttırmaya başlamış, ancak asla siperlere erişememişti. Burada da, diğer olaylarda olduğu gibi, birliklerimizin yayılım ateşinde dikkatli eğitimi gerçeği ortaya çıkmıştı. Bir Türk için, araziye süpüren iyi yönlendirilmiş mermi fırtınasında uzun süre yaşayabilmek mümkün değildi. Gurka tepeciğini tutan Gurkalar ve diğer birlikler ağır saldırıya uğramışlardı. İzleyen gecenin büyük bölümünde mermi yağmuru, ağır bombardıman altında kaldılar. Bununla birlikte, tepeciğe tutundular. Her şeye rağmen, Water Tabyası'ndan 63. Batarya, Yüksek sedden de 82. Batarya saldıran Türkleri ve düşman toplarını şarapnel sağanağına tuttular.

Düşman ağır kayıp vermişti. Tüm Gurka tepeciği etrafındaki arazi sabahtan önce ölü, ceset ve yaralılarla dolmuştu. Sabah saat 4 sularında Türkler tepeyi ele geçirme çabasından vazgeçtiler ve nehir yukarısına doğru geri çekildiler. 24 Kasım sabah 6.30'da Gurka tepeciğinin cesur garnizonu Yüksek sedde çekildi. Bu küçük mevzi için mücadele böylece sona erdi. Tepeyi boşaltmıştık. Ancak düşman onu ele geçirmek için herhangi bir girişim göstermiyordu.

Şimdi diğer birliklerimizin 23 Kasım boyunca yaptıklarına göz atmak faydalı olacaktır.

Daha önce bahsedildiği gibi, 23 Kasım sabahı Ctesiphon kemeri hariç sessizdi. A ve B kolları ve C kolunun büyük kısmı Hayati Noktadaydı (HN). Bütün birlikler yaralılarını toplamak ve mevzilerini düzeltmek ile meşguldüler. General Townshend çeşitli birimlerin mümkün olduğunca çabuk kollara yeniden katılması için emir yayınladı. Birlikler hâlâ birbirlerine karışmış haldeydiler. Öğleden sonra 2.45'te B kolu (General Hamilton)

Yüksek sed yönünde gelişmeler giderek ciddileşiyor göründüğünden buraya hareket etti. Yol üzerinde, 2. Norfolk Alayı ve 120. Piyade Taburu General Delamain'e Water Tabya'da katılmıştı. Bu taburlar izleyen gece orada kalmış ve B koluna 24 Kasım sabahı Yüksek sedde katılmıştı. B kolundan 110. Piyade ve 7. Rajputlar Yüksek sedde gittiler. Düşmana karşı batı yönünü tuttular. B kolu susuzluktan çok mustarıptı. Adamların çoğu mataralarını 36 saattir doldurmamıştı.

23 Kasım öğleden sonra saat 4'te HN'ya ve Water Tabyasına ağır bombardıman yeniden başladı.

HN'ya açılan ateş belirgin bir şekilde önceden Çevik kol ile birlikte olan telgraf istasyonunun direğine yönelmişti ve iki kum tepeciğinin arkasında toplanmış yaralılarımızın arasında çok sayıda kayba neden olmuştu. Yaralılar HN'dan alınarak at arabalarında Lec'e götürüldüler. Çoğu hayvan ürktüğünden, acınacak haldeki yaralılar engibeli arazide dörtnala giden bu at arabalarında ıstırap içerisinde zaman geçirdiler. Bununla birlikte zaman içinde, kontrol yeniden sağlandı. Ateşi çekmesin diye kablonun direği de indirildi.

HN, bu zamanda General Hoghton'un C kolu tarafından tutuluyordu. Gurka tepeciğindeki 2/7 Gurkalar hariç, A kolu Water Tabyasındaydı. 6. Süvari Tugayı Yüksek Sed yakınındaki mevzilere hareket etti. Aynı zamanda Lec yolunun bağlantı hattının açık olmasını sağlamakla görevlendirildi.

Hayati Nokta (HN) yine şiddetle saldırıya uğramıştı. Emirle öğleden sonra 3'te HN'dan Yüksek sedde gönderilen 15 cm'lik toplarımız General Hoghton tarafından saldırıyı defetmek için çağırılmıştı. HN'ya ulaştıklarında, bu ağır toplar yeniden düşmana karşı hemen hemen doğrudan doğruya direkt hedefe atışla 700 metre menzilden mücadeleye girmişler ve büyük iş başarmışlardı. Düşmanın tüfek ateşi yoğun ve isabetliydi, ancak karşı taarruzu ağır kayıp verdirilerek geri püskürtüldü.

HN'da iki top kalmıştı ve dūřmanın birliklerine, toplarına ve gemilerine görüldükleri zaman ateşe devam ediyorlardı.

General Townshend tümen karargâhı ile birlikte HN'dan ayrılarak Water Tabyasına gitti.

23 Kasım  ğleden sonra 5'te düşman birliklerinin büyük kısmı, Dicle yanındaki ikinci hatlarının sağ tarafından HN'nın etrafından doğuya doğru yayıldılar. Gün ışığında saldırmadılar, karanlığın çökmesini beklediler. 23/24 Kasım gecesinde Türkler tarafından, daha önce anlatıldığı gibi kuvvetleri Gurka tepesiğine saldırırken seri saldırılar icra edildi. HN'ya saldırıların hedefinin düşmanın Diyale nehrine geri çekilişini gizlemek olduğu düşünülüyordu. Planlı bir şekilde, sanırım Britanyalıların kalplerine korku salmak için tüyler ürpertici bağırırılar ve haykırırılar eşliğinde ilerlediler. HN'nın en ağır baskıya maruz kalan garnizonu C koluna yardım için, Water Tabyasındaki Hants Havan Bataryası'nın 15'lik havanlarının düşmanın üzerine çok daha fazla mermi yağması için HN'ya ateşlenmesi emri verildi. Water Tabyası ile HN arasında ele geçirilen Türk birinci hat siperleri, kuvvetlerimizce o kadar zayıf tutuluyordu ki, şayet yapılıyorsa da bu kadar uzun cephe hattı için ayrılacak adam yoktu. Bu arada HN'de topçu cephanesi tehlikeli bir şekilde giderek azalıyordu. O kadar ki, bir zaman sonra her topun sadece 6 atımlık mermisi kalmıştı. Bu unutulmaz gece boyunca Türkler HN'ya karşı dört ayrı taarruz yaptılar. Ancak çok sayıda adam kayıp vermekten başka sonuç alamadılar. Zifiri karanlık saatler boyunca HN'daki ve Water Tabya'daki her askerimiz silah elde karşı durdu ve kararlı bir şekilde bu ülkenin onuru için canlarını ortaya koydular. Neredeyse hiç bir şekilde başka bir şafağı görme beklentisine girmediler. Gece ele geçirilmiş tabyanın savunmaları tarafından çok az bir merhamet beklenebilirdi. Askerlerimiz de bu gerçeğin farkındaydılar.

Bu hengâme ve kan dökme gecesinde saat 11'de HN'da cep-hane temini sorunu o kadar kritik hale geldi ki, verilen emirle Lec'e gönderilmiş araç kolu cephane ile mümkün olan en kısa zamanda ne pahasına olursa olsun HN'ya geri dönmek zorundaydı. Bu kolun çok gayretli çabalarıyla Lec'e 30 km yolculuk yapıp dört saat içerisinde araçların yüklenmesi dahil şafaktan önce kıymetli yüküyle geri dönmeyi başardı. 24 Kasım'da iki karşı saldırı arasında 86. Bataryanın iki 15 cm'lik topuyla saat 01'de ayrılmış ve Yüksek sedde gitmişti.

24 Kasım 1915'in ürpertici şafağı HN'nın etrafında ölü ve yaralıların saçıldığı kanla boyanmış araziye göstermişti. Ancak bizim takati tükenmiş birliklerimiz bu hayati noktayı hâlâ elde tutuyorlardı. Nihayet karşı taarruzu sona erdiğinde HN'dan yaralıları toplama çalışması devam ediyordu. Çok sayıda yeni vaka zaten toplanmış olanlara eklenmişti.

Bir sıhhiye subayı bana muharebe sırasında, alanın dışındaki sahra ambulansında gerçekleşen şaşırtıcı bir hikâye anlattı. Hafif yaralı bir Türk subayı, hastaneye doğru yürümüş. Ne istediği sorulmuş; "Esir alınmak istiyorum" diye cevap vermiş. Ona; "Esir düşmekten dolayı üzülecekse, geriye arkadaşlarının yanına dönebileceği söylenmiş. Bizim cesur Türk!, geri dönme arzusunda olmadığını söyleyerek, esir alınmakta ısrar etmiş! Öyle bir esirmiş ki biri eşlik edene kadar muhafızı olmadan ambulansta kalmış. Bu Türk nerede karnının doyacağını biliyordu!

24 Kasım şafağından hemen sonra, o zamana kadar, savaş alanına yakın yerde kalan ordu komutanı General Nixon, önce Lec'e buradan da Kût'a gitmek için gemiyle ayrıldı. Gelişmeler göstermişti ki, Kût yoluyla, çok uzak olan Basra için yola çıkması gecikmişti. Basra Kût'un ilerisindeydi ve daha sonra anlatacağım gibi büyük bir düşman birliği tarafından gemisi taciz edilecekti.

24 Kasım sabahında, HN'ya tekrarlayan ve başarısız olan taarruzlardan sonra, yaklaşık 800 metre uzakta, HN'nın karışındaki siperlerde Türkler saptandı, işgal ettikleri keşfedildi. Bu siperlerden düzenli ateş etmeyi sürdürdüler. Ancak taarruzlarını yenileme işareti yoktu. Water Tabyası ve Yüksek seddeki gelişmeler bir süre duraklamıştı.

General Townshend şimdi sırasıyla HN'daki ve Water Tabyası'ndaki C ve A kollarına Yüksek sedde toplanmalarını emretti. Her iki kol ile heliografla haberleşme halindeydi. General Delamain Water Tabyasından birliklerini getirdi. HN'daki General Hoghton yaralıları toplayacak at arabası noksanlığından ve ölüleri gömmeye gerekliliğinden dolayı emri bir an önce yerine getiremeyeceği şeklinde cevapladı. Günün sonunda Yüksek seddeki kuvvete katılmasının sağlanması ve C kolu-nun HN'yı güvenli bir şekilde boşaltması için bir gösteri saldırısı yaptı. İstenen etki kendini gösterdi ve 24/25 Kasım gecesi C kolu Yüksek sedde vardı.

24 Kasım boyunca birlikler Yüksek sedde dıştaki düz alanda ölüleri gömmekle uğraştı. Sabah boyunca bir süre Türk toplarından ağır bombardıman altında kaldılar. Durum hiç iç açıcı değildi. Savaş gemilerimiz yapabildikleri kadar yardım etmeye çalıştılar. Sumana gemisi Lec'e döndü ve tamamen cephaneye yüklü müheyle getirdi. 24 Kasım'da bordasında kıdemli bir deniz subayı ile birlikte Deriye'nin yukarısına seyretti. Sol yaya demir attı. Yüzbaşı Nun, Yüksek sedde General Townshend ile konuşmaya gitti. Daha sonra tüm savaş gemilerinin nehir bendine gelmelerini emretti. Bununla birlikte düşman topçusu vardıklarında gemilere çok şiddetli ateş açtı. Nehrin aşağısındaki bir önceki pozisyonlarına geri dönmek zorunda kaldılar. Sumana daha sonra Lec'e geri dönerken diğer gemiler savaş alanının yakınında kaldılar. Yüksek sedde yiyecek tükenmişti. İçme suyunun tek kaynağı da tabi ki buradan 500

metre uzaklıktaki Dicle nehriydi. İçme suyu sorunu biraz endişeye yol açmıştı. Eğer Türkler ayrıca yeni takviye aldıktan sonra, büyük bir güçle Ctesiphon kemeri yoluyla saldırır, bizim kanadımızı yüksek seddin sol kanadından çevirmeyi başarılırsa, açıkca mümkündü ki Yüksek sed ve Dicle arasından gelebilir ve kuvvetlerimizin tek tatlı su kaynağı ile bağlantısını kesebilirlerdi. Bununla birlikte şimdilik düşman elinden geldiğince çarpışıyordu, Ctesiphon kemerine doğru başka bir toplu taarruz işareti göstermiyordu. 24/25 Kasım gecesi sessizce geçmişti.

25 Kasım'da bizim kuvvetlerimiz hâlâ Yüksek seddeydi. Fakat cesetleri gömen gruplar ise tüm gün boyunca çok çalıştılar. Bununla birlikte öğleden sonra 5'te bir kere daha kuvvetle bize saldıracaklarına inanılıyordu. Tüm kuvvetler için nakledilmesi zor malzemeler terkedilerek Lec'e geri çekilmek için emirler verildi. 24 cm'lik hayli eski ve bronz, devasa bir havan Yüksek sedde ele geçirilmişti. Bu olağanüstü silah tarafımızdan 8 levha pamuk barutu ile imhaya hazırlanmıştı. Fakat son anda havaya uçurulmamasına karar verildi. Sonrasında düşman tarafından Kût'a getirildi, bize karşı kullanıldı. Bundan daha sonra bahsedeceğim. Biz terkettiğimizde Yüksek sedde çok az şey kalmıştı. Yürüyüş yolunu koruyan süvarilerle birlikte bütün birlikler sırayla Lec yolu boyunca Bestan'a geri çekildi. Tüm birliklerimizi Yüksek seddi akşam 9'a kadar terketmiş, Lec'deki kampa gece yarısı ile 26 Kasım gece 2.30 arasında ulaşmıştı.

Her iki tarafın zaferini ilan ettiği, bu tarihi anlamlı mücadeleye böylece sona ermişti. İzleyen günlerdeki mücadelenin sonucu Lec'e çekilmek olsa da ilk günün çarpışmaları birliklerimizin kesin zaferiydi. Son avantaj böylelikle düşmana geçmişti. Bizim küçük 11.000 süngü mevcutlu ordumuzdan 4.267

kişi ölmüş, yaralanmış ya da kayıptı.²² Şüphe yok ki Türklerin kayıpları da fazlaydı.

Adamlarımız çok bitkin olmalarına rağmen demoralize değildi. Düşman bedelini Delabiha (Ümmü't-Tubul) ve Kût'ta daha sonra ödeyecekti. Bununla birlikte her yönden insanüstü çabaya rağmen Bağdat'ı ele geçirme girişimi suya düşmüştü. Bizim savaş yorgunu birliklerimize şimdi tek seçenek tekrar saldırı gerçekleştirebilmelerini sağlayacak yeterli ihtiyatlar varana kadar Kûtulamâre ya da ötesine çekilmek kalmıştı. Zafer ya da mağlubiyet, hangisi kabul edilirse edilsin, Selman-ı Pak muharebesi her zaman cesur bir girişim olarak hatırlanacaktır.

Bir Alman subayın Mezopotamya'yı anlatan yarı resmi günlüğünde, Selman-ı Pak muharebelerini şüpheye yer bırakmayacak şekilde daha sonra çekilmesine rağmen İngiliz kuvvetlerinin zaferi olarak sınıflandırdığını belirtmek gerekir.

Kût'un teslim olmasından sonra General Charles Mellis'in Bağdat'ta Halil Paşa ile görüşmesinde, Halil Paşa Selman-ı Pak muharebesi hakkında içtenlikle çok ilginç bilgiler vermiştir. Öyle anlaşıyor ki Erzurum'da kolordu komutanı olan Halil Paşa, Kasım 1915'in erken dönemlerinde kuvvetlerini Bağdat'a götürmesi için emir almış, apandistten muzdarip olmasına rağmen kısa zamanda yola koyulmuştu. Adamları Dicle'den sallarla gelmiş ancak sadece bir tümen tam zamanında

22 Bizim kayıplarımızın korkunç oranına örnek olarak 18. Tugay'ın 2.715 kişilik bir kuvvetle harekate katıldığını, 1.214 subay ve askerini kaybederek çıktığını söyleyebilirim. Bu tugayın 59 İngiliz subayından 8'i ölmüş, 21'i yaralanmış, 48 Hintli subaydan 5'i ölmüş, 22'si yaralanmış, 530 İngiliz er ve erbaştan 27'si ölmüş, 225'i yaralanmış, 2.078 Hintli er ve erbaştan 91 kişi ölmüş, 801 kişi yaralanmıştı. 16 kişinin kayıp olduğu rapor edilmişti. 1. Oxford ve Bucks Hafif Piyade 15 subayla muharebeye katılmış, 7 subay ölmüş, 6 subay yaralanmış sadece komuta eden subayla bir üsteğmen kalmıştı. "Reuter", Selman-ı Pak muharebesindeki toplam kayıpları, 643 ölü, 3.030 yaralı, 594 kaybolan olarak rapor etmişti. Bununla birlikte "kaybolan" diye gösterilenlerin çoğu hastanede bulundu.

Selman-ı Pak muharebelerine katılmıştı. Bu tümen Bağdat'a muharebelerinin ilk günü varmış, bir an önce savaş alanına gitmişti. 22 Kasım'da kuvvetlerimize öğleden sonra 3.30'daki büyük taarruzda rol almıştı. Halil Paşa kendisi hastalığından dolayı mecburen Bağdat'ta kalmış, sonrasında bir şekilde yolunu bularak muharebeye katılmayı başarmıştı. Halil Paşa, Nureddin'in komutasındaki Türk kuvvetlerinin ilk karşı saldırısının başarısız olmasından sonra, ağır kayıplardan dolayı ne İngiliz ne de Türk birliklerinin ilerleyebildiğini görmüştü.

Bu muharebe sırasında Nureddin'in, alışlagelen irade zayıflığı ile Selman-ı Pak mevzilerini boşaltmaya ve Diyale nehrinin arkasına geri çekilmeye niyet ettiği haberleri ulaşmıştı. Bu hareket öyle felaket bir olurdu ki Halil Paşa yatağından kalkıp bizzat kendisi Nureddin'i görmeye gitmiş, ağır ifadelerle komutanını protesto etmişti. Eğer Nureddin bu çılgın planını sürdürürse, kendi kolordusunu takviyesiz olarak Diyale nehrinin yukarisından geçirip, doğuya yürüyerek İngiliz kuvvetlerinin sağ kanadına saldıracağını, yakınına yavaş yavaş yaklaşacağını belirtmişti.²³

Halil Paşa'nın bu cesur açıklaması tereddütlü Nureddin'in ikinci hat mevzilerine sımsıkı sarılmasına yol açmıştı. Yine Halil Paşa'nın uyarısıyla, Türk ordu komutanı sonrasında 25 Kasım gecesi -bizim Lec'e geri çekildiğimiz gece- Yüksek seddeki mevzilerimize karşı kuvvetli bir taarruz başlatmaya karar vermişti. Fakat bizim süvarilerimiz onun zayıf Arap atlılarını uzak tutmayı başardığı için, mevzilerimize keşif yapacak yeterli süvari birliği yoktu.

Lec'e geri çekilmemizden sonra, 26 Kasım'da Türk birlikleri bir karşılık görmeden Yüksek sedde ilerlediler. Daha sonra

23 Böyle bir hadise asla yaşanmamıştı. Halil Bey, Selman-ı Pak'tan sonra Kütulamâre'ye doğru ricat eden İngilizleri takip ederken gelip orduya katılmıştı. Nureddin Bey'le aralarında geçtiğinden bahsedilen durum yaşanmamıştır. (ç.n)

Aziziye'ye ve ötesine doğru geri çekilen İngiliz birliklerini izlemeye başladılar.

Halil Paşa'nın bu açıklaması çarpışmanın ilk gününden sonra Nureddin'in ordusunun büyük kısmının demoralize durumunu büyük ölçüde aydınlatıyordu. Keşke General Townshend bir bile olmayan tümen yerine, iki tümene komuta etseydi ne kadar farklı bir sonuç alınırdı! Ülkesi için Bağdat'ı kurtarma onuru Halil Paşa'nındır.²⁴ Bunu yapmak için tam zamanında ortaya çıkması da 6. Tümen'in talihsizliğidir.

Selman-ı Pak'ta birliklerimizin çarpıştığı askerlerin kalitesi Es-Sin'deki düşmanın büyük kısmından ya da seferin ilk muharebelerinden çok farklı olduğu hatırlanmalıdır. Selman-ı Pak'ta biz büyük bölümü Türk ordusunun direğini oluşturan, Bulgaristan'a karşı savaş deneyimi yaşamış, Çanakkale'deki çarpışmaları görmüş olan askerler²⁵ ile karşılaştık. Hepsisi iyi donanımlı, iyi eğitilmiş ve silahlıydı ve çoğu yenilgi ya da başarısızlık tatmamıştı.

Muharebenin ikinci günündeki ağır kayıplar göz önüne alındığında Nureddin'in elinin altında dört tümen ya da yaklaşık 15.000 süngü olduğuna inanılıyor. Peki ya küçük ve bitkin İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'a ulaşmayı başaramaması sürpriz midir?

24 Selman-ı Pak'ta İngiliz ordusunun yenilgisi Bağdat'ı kurtarmıştır. Ama bunun onuru Halil Bey'in (Paşa) değil ordu komutanı Nureddin Bey'indir. Öte yandan Halil Bey'in iki tümeninden biri olan 51. Tümen'in tam zamanında Selman-ı Pak muharebesine yetişmesi zaferin kazanılmasında büyük rol oynamıştır. (ç.n)

25 Selman-ı Pak Muharebesinde Çanakkale'de bulunmuş birlik yoktu. (ç.n)

GERİ ÇEKİLME VE DELABİHA MUHAREBESİ²⁶

6. Tümen ve ona ekli birlikler 26 Kasım 1915'te Lec'de kampta kaldılar. Türkler onlara bir saldırı girişiminde bulunmadı. Bu durumdan, düşmanın demoralize duruma sürüklendiği anlamı çıkarılabilir. Birliklerimizin 160 km uzaklıktaki Kût'a geri çekilmesinin başlaması için Selman-ı Pak muharebesi yürüyüşü ve çarpışmasından sonra istirahat ihtiyacı vardı. Lec'deki büyük kamp karmaşık bir manzara gösteriyordu. Malzemeler ayrıldı. Paketlenip gemilere, sallara yüklendi. Diğer birliklerden kayıplar toplandı. Cephane yeniden stoklandı. Silahlar, malzeme ve mühimmat temizlendi ve tamir edildi. Çeşitli hastanelerden çok sayıda yaralı Basra'ya giden nehir gemilerine mümkün olduğunca çabuk transfer edildi.

28 Kasım'da reorganizasyon ve geri çekilme için hazırlık çalışması hâlâ devam ediyordu. Ancak (bugün) öğleden sonra 2'de General Townshend'i inandıran düşmanın kuvvetli bir şekilde ilerlediği bilgisi ulaştı. Bundan dolayı kendisi bütün kuvvetler için hemen Aziziye'ye çekilme emri yayınladı. Kampın boş olduğunu anlamadan önce Türklerin ilerlemelerini geciktirmek için kamp çadırlarının öylece bırakılması emri verildi. Çadırların kaybı birliklerin kesinti olmaksızın çekilmesinden daha önemli değildi.

27 Kasım öğleden sonra 4'te tüm kollar Aziziye'ye doğru çekilmeye başladılar. Onlar ilerlerken Lec'in aşağısındaki köydeki

26 Delabiha Muharebesi İngiliz Kaynaklarında Ümmü't-Tubul Muharebesi olarak geçmektedir. (ç.n)

kalabalık Araplar ele geçirebildikleri ne varsa yağmalamaya başladılar. Bir gün sonra vardıklarında Türkler için fazladan bir şey kaldığı konusunda şüpheliyim.

Kuvvet Aziziye'ye sorunsuz bir gece yürüyüşünden sonra 28 Kasım sabah saat 05'te vardı. Araplarca bazı keskin nişancı faaliyeti olmasına rağmen Aziziye'de iki gün mola verme kararı alındı.

Sanırım yüksek rütbeliler Aziziye'de savunma pozisyonu alınıp alınmaması, daha sonra Kût'ta yaptığımız gibi tutulması açısından değerlendirdiler. Bereket versin, Kût'a geri çekilmeye olumlu bakma görüşü üstün geldi. Aziziye'nin boşaltılması için hazırlıklar başladı.

Şimdi, köprü istihkâm birliğimin, Dicle nehri üzerindeki tehlikeli maceralarına döneceğim.

27 Kasım öğleden önce, iki Hint bölüğü, Lec'deki köprüm- den Dicle'nin sağ tarafına geçti. Bunlar Lec'deki tüm süre boyunca köprüyü kullanan yegâne birlikti. Öğleden sonra 2'de köprümü gerekirse botları terk ederek, 4'e kadar bir an önce sökme ve yola koyulma emrini aldım. Böyle bir bölgede, gerçekten hızlı bir çalışmaydı. Ancak tüm adamlarım üç dakika içinde koşar adım hazırıldılar. Kalaslar ve kirişler çabucak sallara yığıldı. Her bir çapanın halatları kesildi. Çapalar ve kablolar bırakıldı. Çatanalar yola koyuldu. Sırasıyla salllarını yedeklerine almak için geldiler. Demir köprü iskeletleri ve diğer donanımlar sallara yüklendi. Öğleden sonra 4'ten önce salları yedeğine almış beş çatana arkasında, kendi salım ve yanında L-9 nehrin akıntısında yola koyulduk.

Lec kampının altındaki sol yakadaki başıboş, uzun, dağınık köyü geçtik. Kalabalık bir Arap topluluğu elbiselerinin altına kısmen saklanmış silahları ile kenardan bizi seyrediyordu. Kuvvetlerimizin ve gambotlarımızın karaya yakınlığından dolayı bize ateş etmeyi göze alamadılar. Öğleden sonra

hava güzeldi. East ve ben diğer çatanaların ilerleyişine göz kulak olmak için Çatana L-9'un dümen kabininin tepesinde oturuyorduk.

Bir çatananın karaya oturması ve bütün salların üst üste yığılmasından çok endişeliydim. Şansımızın yaver gitti ve Hintli tayfa başı yeterince yaklaştıklarında önündeki gemilerin seyir rehberliğinde hep doğru kanalı seçti. Maalesef bu durum uzun sürmedi. Çünkü kuraldır bu. Büyük gemiler benim küçük ilkel aracımdan daha hızlıydı. Hızla karaya oturmuş birkaç gemi çatanalarım tarafından çoğu zaman kılpayı olmak üzere salimen geçildi.

Tüm nehir buralarda kocaman kıvrımını hızla dönen, arada karaya oturan gemi ve sallarla dolup taşmıştı. Gelgelelim, ellerinden geldiği kadar koruyan ve yardım eden gambotlar hariç hiçbir gemi, diğerlerine yardım için durmadı. Yapabildiğimiz kadar çabuk bir şekilde Aziziye'yi terk etme emri almıştık. Uymak için elimizden geleni yaptık. Köprü istihkâm birliği şansının yaver gitmesi ve iyi yönetim ile yolculuğa sağ salim, karanlık çökünceye kadar devam etti. Akşamüstü 7'de East ve ben akşam yemeği için küçük kabinimize çekildik.

Akşam 8'de, karanlıkta önümüzde kulak tırmalayıcı bir ısıklık duydum. Hemen sonrasında çatanalarımın birisi ile karşılaştım. Dümendeki Hintli tayfa başı önümüzdeki büyük gemiyi görmemiş, çatananın karaya oturduğu kumlukla sona eren kanala dalmış. Tayfa başıya, zarar görmüş çatanaya yardım için yavaşlamamızı söyledim. Ancak söylemek ne kadar üzücü, şata sıra geldiğinde L-9 Çatanası da karaya oturdu. Önümüzdeki çatanalara sinyal olsun diye karaya oturduğumuzu, mutlaka yavaşlamalarını ve bizi beklemelerini bildirmek için kornayı üç kez çaldırdım, hemen yaptılar. İki saat sonra oflaya pufлая zorlukla, çamurlu suları çalkalayarak L-9 kendini kum yığınınan kurtardı. Bunu yaparken 36 no'lu şatım demir atmıştı.

Sonra zarar görmüş çatananın karanlıkta sığılık alandan uzaklaşmasına yardım etmeye çalıştım. Birkaç adamımı bir sandalla ona gönderdim. Ancak çatana ve etrafındaki birbirine girmiş sallar her türlü çabaya rağmen bana mısın dememişti. Adamlarım bütün gece zor durumdaki çatananın yanında ve bordasında çalıştılar. Ben L-9'un güvertesinde kalarak, gerekli emir ve talimatları veriyordum. Kısa bir süre sonra sabahın 4'ünde, dondurucu soğukta çatanayı ve sallarını, bir savaş gemisinin imkan olursa geldiğinde onları kurtaracağına inanarak, şimdilik terk etmeye karar verdim. General Townshend'a olabildiğince erken köprü gerekeceğine emindim. Çok daha fazla beklemeye tahammül yoktu, karar vermesi çok zor bir konuydu. Ama bu şartlarda en iyisinin bu olduğunu, daha fazla zaman kaybetmemeyi düşündüm. Olaylar haklı olduğumu gösterdi. Böylelikle, 28 Kasım sabah saat 5'te gücü azalmış tüm şat ve sallar ile birlikte üşümüş, yorgun ve huzursuz köprü istihkâm birliği bir kez daha nehirde seyrediyordu. Kahvaltıdan sonra Aziziye'yi gördük ve saat 10'da nehir yakası boyunca Aziziye'de idik. Yakın zamanda inşa edilmiş dikenli tel çitinin korumasında demir attık. Çok sayıda gemi ve şat köyün yakınında demir atmıştı. Ancak hiçbirisi sol yakada durmuyordu. Nehir ürkütücü ve terk edilmiş görünümdeydi.

Aziziye'ye varışta, tahmin ettiğim gibi bir an önce Dicle üzerine köprü yapılması için emir aldım. İlerleme boyunca yapılmış en uzun köprü olduğu için biliyordum ki, işin en zor kısmındaydık. Herkes istekle çalışmaya koyuldu. 2-3 saat içerisinde kıyıdan uzaklaşmıştık. Mevcut botlarımın hemen hepsi çalışmada kullanıldı. Zarar görmüş çatana ve çektiği çok değerli sallar uzaklarda bize doğru hızla nehirde seyrederken görüldü. Büyük bir memnuniyetle selamladı. Biz de uzun köprüyü akşam 7'ye kadar bitirebildik. Çatana, kum yığınından gün ışığında korkusuz deniz ulaştırma subayı Teğmen Goad

yardımıyla kurtulmuş ve çabucak seyre koyulmuştu. Adamlarım yorgunluktan bitkin düşmüştü. O kadar uykum gelmişti ki, gözlerimi zorlukla açık tutabiliyordum. Böylece gece iyice dinlenmek için mümkün olduğunca erkenden yattık.

Aziziye köyünün etrafında Lec'den gelen birlikler ordugâh kurdular. Köyü çeviren, henüz dolmamış siperler işgal edildi. Çok fazla miktarda saman balyası kampta toplanmıştı. Bunların bir kısmı savunmayı düzenlemek için kullanıldı. Bir balya samanın, eğer doğru yerleştirilirse bir mermiye karşı etkili olacağı kanıtlanmıştı. Askerler mümkün olduğunca istirahat ettiler. Ancak işin en büyük kısmı malzemeleri ayırmak, giysi ve mühimmatı düzenlemektir. Geri çekilmenin devamına karar verildiğinde tüm dikenli teller toplandı, mümkün olduğunca parçalara ayrılarak, Dicle'ye atıldı.

30 Kasım 1915'te sabah 8'de 30. Tugay ve Hants Havan Batoryası, Tümgeneral Charles Mellis komutasında Aziziye'den Kûtulamâre'ye yürümeye başladı. Bu tugaya, Sanaiyat'ta, nehrin aşağı yönünde Amâre üzerinden Basra'ya gitmek isteyen John Nixon'un gemisine saldıran düşman kuvvetine karşı onu korumak için mümkün olduğunca hızlı gitmesi emredildi. Böylece 30. Tugay yaklaşık 30 km aşağı yürüdü. 30 Kasım'da nehirde ve nehrin sol yakasında gece için kamp kurdu.

General Townshend kuvvetin geri kalanının ilk gün yürüyüşünün kısa olmasına ve Aziziye'nin 10 km kadar aşağısında Delabiha denen noktada kamp yapılmasına karar vermişti. Bundan dolayı 6. Tümen Aziziye'den 30 Kasım öğleye doğru 11'de yürüyüşe geçti. Nehrin sol yakasında istirahat noktasına sorunsuz yolculuk yaptı. 6. Süvari Tugayı sağ kanatta geri çekilen kolumuzun sol kanadının korumasını oluşturdu. Ayrıca kolun önünde devriye görevini yapacaktı.

30 Kasım sabah 9'da Aziziye köprüsünü sökme, gecikmeye yol açan botları gerekirse terk ederek bir an önce nehrin

aşağısına doğru yola çıkma emrini aldım. Bu olağanüstü emrin nedenini bilmiyorum. Muhtemelen Türklerin Aziziye'ye doğru kuvvetle yürüdükleri haberleri ulaşmıştı. 6. Tümen'in Aziziye'den Delabiha'ya son derece kısa yürüyüşünü anlamak çok zordu. Ancak birliklerin yorgunluğundan kaçınmak için olabilir. Emirleri almıştık. Bu emirlerin sebebi bizi ilgilendirmiyordu. İki çatanam başka bir iş için benden alınmıştı. Böylece şimdi elimde dört tane vardı. Bundan dolayı çok aşırı yüklenmişlerdi. Herkes büyük bir hızla çalışıyordu. Öğleden önce sadece sekiz ya da dokuz danackı terk ettiğim Aziziye'den ayrılmayı başardık. Bırakılmış salları da gövdelerinde kazmalarla delik açabildiklerimi batırdım. Ayrılırken neredeyse hemen hemen terk edilmiş olan Aziziye'ye elveda dedik.

Nehrin aşağısına doğru yolculuk herhangi bir olay olmaksızın geçti. Öğleden sonra 3'te sol yakada 6. Tümen ve 6. Süvari Tugayının ve ulaştırma araçlarının ordugâh kurduğu, park ettiği nehirde bir bende geldik. Burada çatanalar birer birer yüksek nehir kenarı boyunca yavaşlayarak sırasıyla yan yana demir attılar. Şatım sıranın en başında, nehrin üst tarafındaydı. 6. Tümen Aziziye'de yakın zamanda nehrin aşağısından 2. Royal West Kent Alayının bir kanadı ile takviye edilmişti. Bu birlik 30. Tugaya katılmıştı. 14. Hussars birliği de geri çekilen kuvvetlerimizle Aziziye'de karşılaştılar ve 6. Süvari Tugayı 30 Kasım'da akşam 8.30'da kamp düşman sahra topları tarafından yarım saat bombardımana tutuldu. Buna rağmen belirgin bir hasar olmadı. Daha sonra saat 22'de kampımızın çevresinde, nehrin kuzeyinde tüm arazi boyunca uzayan kamp ateşi ve ışıklar görüldü. Daha sonra Türklerin nehirden aşağı doğru anlamlı derecede büyük bir kuvvetle geldiği fark edildi. Kuzeydeki kum tepelerinin arkasında kamp kurmuşlardı. Düşman tarafındaki bu olağanüstü gelişmenin nedeni Türkler onu açıklamayı münasip görene kadar gizemli kalacaktır. Kampları

bizden yalnızca 2 km kadar ötedeydi. Bizim kuvvetimizi sadece küçük bir devriye olduğumuzu ya da tümenin tamamının düzensiz ve çarpışma yeteneği olmadığını mı düşünüyorlardı? Bu konu tamamen muammadır.

General Townshend düşmanın çok büyük bir kuvvetinin burnunun dibinde olduğunun şimdi farkındaydı. Ancak kuvvetin büyüklüğü bilinmiyordu. Diğer düşman kuvvetlerinin geri çekilişimizin önünü kesmek için nehrin aşağısına doğru ilerleyip ilerlemedikleri de kesin değildi. 6. Tümenin genel karargâhı bir an önce yardım için 30. Tugayı geri çağırmaya karar verdi. 7. Hariana Lancers'ten iki genç subay Teğmen Coventry ve bir başkası, vahşi Araplarla dolu bir arazi boyunca General Sir Mellis'e emri götürmek, onu yardım amacıyla geri çevirmek için birkaç adamla birlikte at sürmek için cesurca gönüllü oldular. Benzer mesajlarla hızlı motorbot (Comet) da nehrin aşağısına harekete geçerken, gecenin geç saatlerinde bu subaylar ve adamlar, son derece tehlikeli yolculuklarına başladılar. Mesaj karadan General Mellis'e sağ salim 1 Aralık 1915'te şafak sökmeden önce ulaştı. Mellis sabah 6'da tüm subaylarına, 6. Tümen'in Delabiha'da kuşatmaya alınma tehlikesi altında olduğunu, 30. Tugay'ın bir an önce nehir yukarısına doğru yürüyüşe geçmesini bildirdi. Sabah 6.30'a kadar tugay, küçük bir birlikle korunacak bütün nakliye malzemelerini geride bırakarak geri Delabiha'ya 15 km'lik yolculuğuna başladı. 30. Tugay, 6. Tümene tam zamanında ve paha biçilemez bir yardımla ulaştı. İleride daha ayrıntılı bahsedeceğim.

Delabiha'da, Türk bombardımanı sonlandığında, gece nisbeten sessizce geçti. Toplarımız bu bombardımanı cevaplamak için bir girişimde bulunmadılar. 1 Aralık 1915 sabahı saat 06.15'te, şafak kampımızın üzerine doğarken, kuzey mevzilerimizden bir taş atımı denilebilecek uzaklıkta, 1.800 metre yakınında yüzlerce çadır vardı. Burada büyük bir Türk kampı

kurulmuştu. Askerlerimiz gözlerine inanamışlar, oğuşturuyorlardı. Oysa orada çadırlar olduğu bir gerçektir. Aniden sabah saat 06.50'de sahra toplarımız yalnızca 2.300 metre menzilden büyük bir gürültüyle ateş açtı. Kısa zaman içinde düşman kampı gerçek bir toz bulutu, düşen adamlar, dörtnala koşan atlar, tahrip edilen çadırlar ve genel karmaşa cehennemine dönmüştü. Onlarca sahra topumuzdan çadırların arasına düşen şarapneller artarak yağıyor, Türk kayıpları da aynı oranda fazlaşıyordu. Düşmanın topları karşılık vermeye başlamadan bu mermi fırtınası birkaç dakika devam etti. Toplarından ikisi nehrin yakasına, kampımızın üzerindeki, bendin üzerine koşuldu. Bu zamandan sonra gidişat gemilerin ve benim köprü istihkâm birliğim için son derece olumsuzdu.

Delabiha'daki kampımız muharebeden önce kuzey tarafında 16. Tugayın, doğu tarafında 17. Tugayın, güneyde 18. Tugayın devriyeleri tarafından korunuyordu. Çarpışma başladığında 18. Tugay, 16. Tugayın sağına, 17. Tugay da hepsinin sağına geçti. Birliklerimiz düşmanla tek hatla karşı karşıyaydılar. 16. Tugay, Dicle nehri yanındaydı. Muharebeler başladıktan mümkün olduğunca hemen sonra, Binbaşı Forben komutasındaki levazım ve ulaştırma birlikleri nehirden aşağı doğru 48. İstihkâmcıların ve ayrıca Selman-ı Pak'ta ele geçirdiğimiz Türk esirleri ile birlikte seyre başladılar. Ulaştırma kısa zamanda kampımızı temizlese de dar yolda, bütün at arabalarının toplandığı, biriktiği bir köşe olduğu için çok da hızlı gidemedi.

6. Tümenin ilk amacı doğal olarak taşımayı sağ salım, güvenle yapabilmektir. Bu tamamlandığında saklanma ya da kaçma olmaksızın düşmanla mücadele edecekti. Bu nedenle General Townshend hattın en sağındaki 17. Tugaya Türklere doğru ilerleyerek kuzeydeki kum tepelerini ele geçirmesini ve 18. Tugayın da çok az ilerlemesini emretti.

Aslında birliklerimiz, zaman kazanmak için saldırıyı başlatmıştı. Nakliye işinin yolunda olduğu rapor edilince, birliklerimizin düşmana karşı ileri hareketi durdu ve General Townshend tümeninin geri çekilmeye başlamasını emretti.

Operasyon 16. Tugay birinci, daha sonra 18.Tugay dizilişi ve en sonunda da artçı olarak hareket eden 17. Tugay ve süvarinin yardımıyla mükemmel bir hassasiyetle icra edildi. Düşman piyadesi sırayla bizim kuvvetlerimiz çekilirken ilerledi.1 Aralık 1915 sabah saat 9.00 sularında nehrin aşağısından gelen 30. Tugay, Delabiha'nın belki de 3 km kadar aşağısındaki noktada 6. Tümene katıldı. Kuzeye doğru en az 15 km kadar yürüdükten sonra, geri çekilen tümenin sağ kanatındaki (kuzeydoğusunda) çarpışmalara katıldı.

General Townshend tabii ki, Delabiha'da ne karşısındaki gücün gerçek kuvvetinin farkındaydı ne de gerisindeki geri çekilmesini kesmeye çabalayan düşman kuvvetlerini bilebilirdi. Karşımızdaki kuvvetin sadece bir tümen olduğu söylenmişti. Ancak Halil Paşa'nın bizzat varlığı, genel komutanlık olmaması bu ifadeyi hiç güvenilir kılmıyordu. Bir Türk subayı, hepsi dar-madağın olduğundan eğer bizim hücumumuz merkeze baskı yapsaydı, tümeninin teslim olabileceğini belirtmişti. Bu ifade doğru olabilir ya da olmayabilir. Ancak her durumda nakliye ile uğraşan bizim küçük kuvvetimiz, bu son derece az bilgiyle bir saldırıyı göze alamadı. Doğru karar geri çekilmeye devam etmektir ve bu yapıldı. Başlattığımız saldırı nakliyatımızın büyük kısmının ve gemilerimizin çekilmesine zaman kazandırdı.

Yarbay Macle komutasında 10. Topçu Tugayı geri çekilmede mükemmel iş yaptı. Üç sahra bataryasını (63., 76. ve 82.) sıraya koydu ve sürekli ve iyi organize edilmiş ateşi sürdürerek bir bir geri çekti. Kara taraf kanadında operasyonunu yürüten S Bataryası da çok başarılıydı. Sabah 9.30'da, Türklerin ilerleyişi hız kesti. Çok kısa zaman içerisinde bizim terk

edilmiş gemi ve şatları ele geçirip yağmaladıklarına inanılıyordu. Öte yandan Arap süvariler, geri çekilen birliklerimize son derece sinir bozucu ateşlerini sürdürdüler. Yürüyüş kolu oluşmuş ve düzenli yürüyüş kaldığı yerden devam ettirilmişti. Süvari perdelemesiyle uzakta tutulan Arap süvarisi, 6. Süvari Tugayı tarafından defedildi.

Kût'un düşüşünden sonra Bağdat'ta Halil Paşa ile bir söyleşi sırasında, Türk general 30 Kasım'da Nureddin başkomutanlığında kendi kuvvetinin Delabiha'da 6. Tümeneye yettiğini ifade etmişti. Türkler vardığında akşamdı. Halil Paşa'nın niyeti de Nureddin'in de kabul ettiği gibi bir an önce saldırmaktı. Öte yandan bunu yapmadan önce üç taburlu bir alay Kût'a doğru, Kût-Aziziye yolunu Bahailah'ta ayırarak Delabiha'da saldırdıklarında eğer geri çekilirlerse, General Townshend'in birliklerinin ve nakliyatın yolunu kesmek için daha ileriye gönderilmişti. Türk alayının komutanı yolunu kaybetmiş, bir daire çizerek yürümüş, sonunda Türk birliklerinin yanına geri dönmüş. Bu hata, hemen saldırı planının terk edilmesine neden olmuş, gece için kamp yapmışlardı. Ancak kampı birliklerimizin çok yakınına kurarak hata etmişler. Sabah, çok ağır kayıp verdiklerinden bahsedilen Delabiha muharebesi başlamıştı.

6.Tümen'in, 30. Tugay ve 6. Süvari tugayının çekilmesi gün boyunca 1 Aralık 1915 gece saat 10'a kadar devam etti. Birlikler Delabiha'dan 30 km uzaklıkta genellikle Maymun köyü diye de bilinen köye vardılar. Burada 6. Tümen nakliyat birimlerini yakaladı. 1.600 Türk esiri ile birlikte, Dicle'nin sol yakasındaki yol boyunca devamlı yürümüşlerdi. Birlikler vardığında nakliye üniteleri burada ve Maymun köyün etrafında mola vermişlerdi. Herkes bitkin düşmüştü. Gece dondurucu soğuktu, yiyecek çok kısıtlıydı. Her bir asker nereyi bulursa devrildi, ne kadar yapabilirse artık uyumaya çalıştı. 30. Tugay sabahtan beri hareket halindeydi. Bu zamanda 50 km yol

kat etmişti. Buna ek olarak çarpışmaya girmişti, herkesin üzerinde hemfikir olacağı harika bir performanstı bu.

Kişisel hikâyeme de kaldığım yerden devam edecek, Delabiha'da, Dicle nehrinde neler yaşandı, anlatmaya çalışacağım. Bir önceki gece aldığım emir, 1 Aralık 1915'te diğer gemilerin yakınında seyretmektir. 1 Aralık sabah saat 7'de köprü istihkâm birliği genellikle diğer teknelerin yakından takip ediyordu. Çatanalar salları çektiklerinden çok hızlı seyahat etmiyorlardı. Şimdiden büyük tonajlı daha hızlı tekneler için sürekli bloke edeceklerdi.

Şafakta yoğun ateş seslerini duydum. Nehir kenarının tepesine çıktığımda olağanüstü bir maceraya şahit oldum. Nehir yakasında bizden 50 metre kadar ötede 82. Batarya faaliyetliydi, süratle kuzeye doğru düzlük boyunca insanların besbelli ki umutsuz karmaşasının, atların, çadırların ve tozun üzerine ateş ediyordu. Toz bulutu içerisinde adamlar koşarken ve atlarını dörtlü sürerken görülebiliyorlardı. Ne olduğunu anlamak mümkün değildi. Türk şarapnelleri 82. Batarya üzerinde ve kampın içerisinde patlamaya başlamıştı. Yakınıımızda nehir kenarındaki sık çukurlar, gruplar halinde ya da korunacak bir yer bulmak için sürünen Hintli kamp çalışanları ile dolmuştu.

Firefly gambotu, benim salımdan yaklaşık 100 metre kadar yukarıda, nehrin ortasında idi. Baş tarafındaki 12 cm'lik toplardan ateşe başladı. Bizim aşağıımızdaki Comet de ateşe katılmıştı. Türkler iki sahra topunu nehrin yakasına daha üst tarafa bendin üzerine bizzat getirdiler. Böylelikle daha önceden yüksek nehir kenarınca çok iyi korunan gemileri ve salları yayılım ateşine tuttular Bu nehir kenarı şimdi benim botlarıma hiçbir koruma sağlamıyordu. Gidişat tehlikeli bir hal almaya başlamıştı. Büyük gemiler henüz daha yola koyulmadığından

emir almadan harekete geçmeye cesaret edemiyordum. Nehir kenarında kalıp Stace ve Fest'la birlikte muharebeyi seyrettim.

Türk topları kısa zamanda Firefly'i hedefleri olarak seçtiler. Asıl menzile girmesinin zorluğunu arttırmak için harekete geçmeye çabaladı. Ancak yüksek direği, düşman topları için hâlâ mükemmel bir kerteriz noktasıydı. Bir mermi nehrin akış yönünün tersine 50 metre ötesine düştü. Onu hemen kış tarafının yakınına diğeri izledi, bir su sütunu fışkırdı. Üçüncüsü hemen yanına düştü. Çıkan su sütunu alçak güvertesini sıırıslıklam etti. Komutan Teğmen Eddis, tek topundan ateşe yeniden başladı. Ancak ne sonuç aldı göremedim. Aniden bir mermi, zavallı gemiyi tam ortasından vurdu. Korkutucu bir haykırış izledi bunu. Sonrasında giderek azalarak sürekli tıslamaya döndü. Büyük bir duman ve su sütunu, Firefly'in bacasından 30 metre kadar yukarıya havaya fırladı. Büyük bir körük gibi üzerine yayıldı. Diğer bir su sütunu makine dairelerinden öne doğru patlayarak güverteyi kapladı. Adamlar güverteye koşuştular. Geminin üst güvertesini delik deşik eden, suyu geminin etrafına yüzlerce küçük çeşmeye ayıran şarapnel mermi fırtınasına daldılar. Küçük tekneyi ufak parçalara ayrılırken, böyle bir dezavantajlı duruma yakalanırken görmek buna rağmen bizim de hiçbir şey yapamamamız son derece üzücüydü. Comet gambotu, zor durumdaki gemiye doğru yaklaşıarak güvertesine bir halat atarak çekmek için cesurca çaba gösterdi ve sonunda yapmayı başardı. Comet daha sonra döndü. Ancak bunu yaparken dar kanalda, akıntı yönünde kuma saplandı. Comet kurtulmadan önce, Firefly ona bindirdi, bağlantı noktasındaki kirişe çarptı şiddetle, kuma doğru sürüklendi.

Bütün bu sırada her iki gemi de düşmanın sahra toptarından sürekli ateş altındaydılar. Şarapnel yağmuruna tüfek ateşi de eklendi. Teğmen Tudway'in komutasındaki gözüpek küçük Sumana gemisi de kurtarma çalışmasına geldi. Tekrar tekrar

Firefly'ı yedeğe almaya yardım etmeye çalıştı. Ancak başarısız oldu. Bu zamana kadar, Comet yanıyordu, devre dışı kalmıştı. Türkler nehrin sol yakası boyunca dolmuşlardı. Shirur hariç bütün diğer gemiler nehrin aşağısına doğru kaçıyorlardı. Ancak Delabiha'ya Sumana tarafından getirilmiş nehir kenarı boyunca dizilen uçak malzemeleri ve erzak ve nakliye malzemeleri ile yüklü iki şat kısa zamanda düşman tarafından ele geçirildi. Köprü istihkâm birliğim bundan kısa bir süre önce nehrin aşağısına hareket etmişti. Shirur cephane şatı bir tarafında ve tamamen yaralılarla dolu 11 No'lu büyük erzak ve nakliye şatı diğer tarafında hâlâ nehir kıyısı yanındaydı. Söylediğim gibi, gerektiğinde uygun cephane sağlamak için mümkün olduğunca kalsa da o da sonunda akıntı yönünde seyretmeye başladı. Birlikler ayrıldığında, köprü istihkâm birliğimi 2 ya da 3 km nehrin aşağısında yakalayıp geçtiklerinde üç savaş gemisi onurlarıyla başbaşa kalmışlardı. Türklerin her bir top ve tüfek mermisinin hedefiydiler.

Sumana gemisi, kullanım dışı kalmış iki savaş gemisinin yanındaydı. Mürettebatını mümkün olduğunca çabuk tahliye etti. Adamlarımız arka tarafından gemiyi terk ederken, Türkler Comet'in baş tarafına doluştular, güvertede karşılıklı silahlar konuştu. Ancak Sumana sağ salim kurtuldu. Firefly belki de Sumana'nın 12'lik toplarıyla batırıldı. Ancak gemide, Firefly'de makine dairesinde zavallı bir arkadaşımız yatıyordu. Üstelik hâlâ da yaşıyordu, ancak sızan buhar nedeniyle korkunç bir şekilde haşlanmıştı. Durumu o kadar tüyler ürperticiydi ki, onu hareket ettirmek, taşımak mümkün değildi. Sonuçta sakinleştirici, teskin edici dozda morfin verilerek gemide bıraktı. Bununla birlikte Firefly'daki varlığı hem arkadaşlarının onu bombalamasından alıkoymuş, hem de insani duygular galip gelmese de zaten bunu yapmaya da zaman bırakmamıştı.

Comet'ten kıdemli deniz subayı Yüzbaşı Nunn ve ekibi, ek olarak Firefly'dan Teğmen Eddis ve kullanılmaz hale gelen iki geminin mürettebatı şimdi Sumana gemisindeydiler Sumana çok değerli personeli esir düşmekten kurtarmak için zigzaglar çizerek akıntı yönünde seyretti.

Shirur, kısa bir süre sonra çatanalarını ve sallarını geçerken, Sheodif adı verilen mevkiide nehrin genişlediği bir yerin tam ortasında çok kötü bir yerde karaya oturdu. Shirur cephanesini şat ile beraber, düşmanın eline düşmesini önlemek amacıyla daha sonra yaralılarla ve personel ile dolu erzak ve nakliye sallarını terketti ve nehrin akış yönünde devam etti. Kaptanı Sumana'nın erzak ve nakliye şatını beraberine alıp getirebileceğine inanıyordu. Ancak Sumana, bütün denizci personeli ile birlikte, bununla uğraşarak gecikmeyi göze alamamıştı. Nehrin ortasında karaya oturmuş Shirur'u ve şatı terk etmeye zorlandılar.

Bu olaydan sonra yetenekli bir deniz nakliye subayı olarak Teğmen Goad ne yazık ki Türkler tarafından yakalandı. Yandan çarklı büyük gemi ve sallar salimen uzaklaşırken, Shirur tarafından terk edilen 11 no'lu erzak salını kurtarmaya çalışmak için 6 silindirli motor-botun eşlik ettiği Çatana RN-2 ile geri dönmüştü. Onunla birlikte Üstteğmen Flynn da vardı. Çatana zor durumdaki şata ulaştı ve bazı personelini tahliye etti. Ancak çok fazlasını alamadı. Şattan ayrıldıktan hemen sonra karaya oturdu. Motoru bozulmuştu. Nehrin sol yakasındaki Türk ve Arapların yoğun ateşi altında umutsuzca ortada kaldılar. Komutan Goad teslim oldu.

Erzak-nakliye şatında 36 İngiliz ve 300 Hintli yaralı ve birkaç görevli astsubay vardı. Gemi ambarında kendilerini koruyacak ne varsa buldular. Ancak çatanadakiler çok fazla ateşe maruz kalmışlardı. Teslim olmak için beyaz bayrak çeken çatanadakiler, kendilerine doğru gelen ve Türk olduklarını

düşündükleri düşmana doğru dizildiler. Oysa gelenler Araplardı. Bordoya doluştular, subaylarımızı ve askerlerimizi kıyafetlerinin son dikişine kadar soydular, çatanada bulabildikleri her şeyi yağmaladılar, pirinç düdüğü bile. Bir Arap, komutan Goad'ın parmağından nişan yüzüğünü çıkarmaya çalışmış, başaramayınca parmağı kesmeye kalkışmış. Goad yüzüğü çıkarmayı başarinca, Arap bir çift botla yüzüne vurmuş. Bu vahşiler diğer esirlere de acımasızca muamele etmişler.

Kıyıdaki Türkler bu kötü muameleyi görünce ateş açmışlar, bunun üzerine Araplar kaçmış. Türkler çatanadaki esirlere sahile çıkmaları için işaret etmişler. Esirler kalanları yürüyüşe geçmişler. Yalın ayak bir mil yürüdükten sonra, komutan Goad kendisine karşı nazik ve saygılı davranan Türk Generali Halil Paşa ile karşılaşmış. Paşa bazı kurmayları ile birlikte otomobildeymiş. Bu dönemde Goad'ın kıyafeti baş ve kolları için delik açtığı bir çift keten kömür çuvalıymış. Adamların bazılarında bu bile yokmuş. Türk kampına birkaç kilometre yürütülüp Türk Generali Nureddin²⁷ ile görüştürülmüş. İngilizlerin kuvvetinin gücü ve birliklerimizin dağılımı konusunda ayrıntılı sorgulansa da hiçbir şey söylememiş. Bu tavrı da Nureddin'i çok kızdırmış. Komutan Goad ve Teğmen Flynn ve diğer on kişi bir çadıra konulmuşlar. Başka bir çadır bezi yatak olarak verilmiş. Çadırdaki soğuktan tir tir titreyerek ve aç olarak gece boyunca kalmışlar. Bir sonraki sabah bazı Türk subayları onlara biraz çay ve ekmek vermişler. 36 saat geçirdikten sonraki ilk yedikleri bunlarmış. Ayrıca ele geçirilen elbiselerden birkaç ıvr zıvr verilmiş. Daha sonra Nureddin komutan Goad'ı yeniden sorgulamış, ancak yine havasını almış. Bundan sonra esirlere daha önce yaralanmış ve esir edilmiş 103. Mahrattaslardan Yüzbaşı Brodie de katılarak Bağdat'a yollanmışlar.

27 Bu tarihte hem Nureddin Bey, hem de Halil Bey albay rütbesinde idiler. Her ikisi de general değildi dolayısıyla paşa unvanına da sahip değillerdi. (ç.n)

Türkler ve Araplar, Hintli esirlerin kıyafetlerini çok fazla yağmalamıyor, ancak hepsi de Britanyalıları soyup soğana çeviriyordu. Bundan dolayı Hintliler epeyce iyi durumda iken Britanyalılar neredeyse çırlıçıplaktı. Üşüyen ve aç adamlar için Bağdat'a yürüyüş çok kötü ve zorlu bir deneyim olmuştu. Çoğu dikenli çalılarla dolu arazide yalınayak yürüdüler. Delabiha'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra, yük hayvanlarının ceketlerinin yığıldığı yerden yükselen küçük tepecikler ile Türklerin gömüldüğü yer olan Türk kampını geçtiler. Anlaşıyor ki, katliam çok büyükmüş. Bağdat'a varıldığında, yerli Araplar esirlere çok kötü davranmış, caddelerde yürürken tükürmüşler, taş ve pislik atmışlar, hatta subayları bıçaklamaya kalkışmışlar. Muhafızlar olmasa neredeyse öldürülüyorlarmış. Bağdat'ta, subay ve esirler iyi muamele edildikleri piyadelerin kışlarına hapsedilmişler. Daha sonra Afyonkarahisar'a doğru yola koyulmuşlar.

Geri çekilmenin anlatımına dönecek olursak, Firefly'nin vurulması ve kullanım dışı kalmasından hemen sonra sallardan ve çatanalardan oluşan filomun daha aşağısındaki gemilerin birer birer yola koyulmaya başladıklarını fark ettim. Daha gerimizdeki şatlar nehrin yukarısındaki çoktan sıvışmışlardı. Ben de daha aşağıdaki çatanalarım için yavaşça hareket emri verdim. Sırayla diğer iki çatana, her biri tombaz ya da danack salları hantalca yedeğinde çekerek bizi izledi. Top mermisiyle batırılan iki sal hariç, üç çatana da başarıyla yola koyulmuştu.

Sonra sıra benim şata gelmişti. Nehrin yüksek kenarından itekledik. Ancak pervanenin birkaç dönmesinden sonra yanımızdaki L-9 çatananın motoru çalışmadı. Sorunun ne olduğunu sorduğumda baş tayfa Besamiah, pervaneye bir şey dolandığı cevabını verdi. Yanan Comet'e doğru çaresizce sürükleniyorduk. Sol kıyı boyunca ilerleyen Türk piyadesinin giderek artan tüfek ateşi altındaydık. Mürettebatımdan iki kişiye bıçaklarıyla suya dalmalarını emrettim, kaybedecek zaman

yoktu. Pervane miline bir halatın kalınca dolandığını gördüler. Çıldırışçasına birkaç dakikada bu halatı kestikten sonra pervaneyi kurtarmayı başarıp, soğuktan titreyerek sağ salim bordaya tırmandılar. Şükürler olsun ki, motor çalışmaya başlamıştı. Tam gaz ileri fırladık. O zamana dek şatın arkasında çektiğimiz bir kaç salı terk ederek, tüm gücümüzle gidebildiğimiz kadar diğer çatanaları takibe aldık.

Çatana ve şat, Dicle'nin alçak bir bendini döndüler. Nehrin yuharisındaki şiddetli çarpışmada son gördüğüm, küçük Sumana'nın mermi yağmuru altındaki bölgeye seyrederak zavallı Firefly'i kurtarmak için cesurca girişimiydi. Artık Sumana'yı tekrar görmeyi ummuyorduk.

Arazi, trajik manzarayı görüşten saklıyordu. Kısa zamanda iki şat ile Shedaif de karaya oturmuş olan Shirur'a doğru son hızla ilerliyorduk. Shirur'un kayığına çarptık, ancak kurtulduk ve sığ ve sinsi nehrin kıvrılan kanallarından akıntıyı yarıdık.

Böylece Delabiha'daki çarpışma tecrübem sona ermişti (karada son derece başarılı bir mücadele, buna karşılık nehirde felaket). Karada bütün istediğimizi başarmış ve düşmanın ilerleyişini hakkını vererek durdurmuştuk. Ancak su üzerinde kuvvetimizin şansı yaver gitmemişti. En modern gemimiz Firefly ele geçirilmiş, Comet tahrip edilmişti. Kûtulamâre'ye doğru uzun nehir yolculuğunda nehir gemileri, çatanalar ve şatlardan oluşan büyük filomuza sadece küçük Sumana'mız eskortluk için kalmıştı. Daha sonra bahsedeceğim gibi muharebeden sonra karaya oturduğu ve neredeyse yakalanacağı çok kötü bir şansı olsa da filomuz bundan böyle Sheitan gambotunun korumasında da kalamazdı. Kötü kaderli gemi, Lec'den Aziziye çekiliş sırasında Kûtuniye'de ümitsizce zarar görmüştü. Yüzdürülemeyeceği için toplarını almak ve batırmak gerekliydi. Kasım ayının ortalarında Aziziye'den Bağdat'ı ele geçirmek için bizimle beraber yola koyulmuş olan dört savaş gemisinden 1 Aralık 1915'te sadece bir tane kalmıştı.

KÛTULAMÂRE'YE GERİ DÖNÜŞ

1 Aralık 1915'te Delabiha'daki çarpışmalardan sonra üç küçük çatana, köprü istihkâm birliğimin salları da yedeğinde olarak hızla birkaç km ilerledi. Şatım ve iskele kirişi hayli zorlanan L-9 çatanası da onları izledi. Daha sonra ilerideki çatanalara yavaşlamaları etmeleri için işaret ettim. Bazı emirler almaya çalışmak ve birliklerimiz nerede olduğunu anlamak için nehirdeki keskin bir bendin, sol yakasına toplandık. Onbeş dakika kadar nehir kenarında bekledik. En sonunda akıntı yönünde devam emrini aldım. Bunu yapmadan önce, Delabiha'da terk edilmiş uçak malzemeleri taşıyan şattan kaçmış Kraliyet Hava Birliğinden 7-8 kişiyi L-9'a aldım. Bu şat, uçak tesisatı ve her tipte malzemeye ek olarak birkaç yüz 30 librelik uçak bombası ve çok sayıda diğer tipte bomba taşıyordu. Bu 30 librelik bombalar, Kût'ta iken, Türkler tarafından bize karşı kullanıldı.

Çatanalar tekrar akıntıya kendini vererek yaklaşık 1 mil seyretiler. Daha sonra yavaşladıklarını fark ettim. Kraliyet Hava Birliğine ait 6 silindirli Thelma adındaki bir Wolseley deniz motoru nehrin aşağısından bize doğru hızla döndü. Dümenindeki deniz subayı bana bağırdı:

—“Geminizde silah var mı?”

Topları kast ettiğini düşünerek, silah olmadığını söyledim. Daha sonra bir doktor rica etti. Botunda bir kişinin cesedi olduğunu, diğer bir kişinin can çektiğini, kendisinin de yaralandığını söyledi:

—“İleride çok şiddetli keskin nişancı ateşi var! Bir an önce geri dönmelisiniz, ileri gitmeyin!” dedi.

Bundan sonra, motorunda son hızla nehrin yukarısına gitti. Bu anlaşılıyor ki önceki gece Comet’ten, General Townshend’in General Mellis’e 30. Tugayı geri çağırma emirlerini taşıyan deniz motoruydu. Gemisine yeniden katılmak için nehrin yukarısına yola koyulmuştu. Deniz subayının nasihatine uygun olarak çatanama yavaşlamasını emrettim ve akıntı yönü tersine, düşmana doğru, nehir bendindeki eski pozisyonumuza hareket ettik. Thelma, nehrin daha yukarı kısmında Teğmen Goad esir alındığında, Türkler tarafından ele geçirilmişti.

Nehir bendine vardığımız sırada, Sumana gemisi deniz subaylarımızı almış, hızla nehir akış yönünde gelirken görüldü. Shirur gemisi, cephane şatı ile birlikte bundan biraz önce bizi geçmişti. Sumana’nın bizim elde kalan son gemimiz olduğunu biliyordum. Çatanalarımıza yavaşlamalarını işaret ettim. Tüm gücümüzle savaş gemisini izledik. Sumana yaklaşık bir kilometre gitmişti ki nehrin ortasında karaya oturdu. Küçük Aerial da yan taraftaki bitişik kumluk alanda karaya oturmuştu. Aerial’ın uçak motoru gürlerken din işleri subayı muhterem Peder H. Spencer pruvadan destekledi, arkadaki büyük pervanesini döndürdü. Yüzbaşı Nunn Sumana’daki Aerial’ın kapitanına, eğer Sumana terk edilmek zorunda kalırsa diye beklemede kalmasını emretti. Ayrıca benden mümkünse yardım etmemi istedi.

Sumana kum yığınının kurtulmak için büyük çaba sarfetti. Kıvrılan büyük çamur tabakasına doğru suyu çalkalamasına rağmen mümkün görünmüyordu. Bir kere daha çatanama yavaşlamasını ve beklemede kalmasını işaret ettim. Ben de aynısını yaparak, nehrin ortasında şatı demirledim. L-9 çatanası sonra geri dönüp yardım bekleyen Sumana’ya doğru seyretti. Halatının ucunu aldı ve çekti. Ancak çok yazık! Halat birkaç

saniyede koptu. Tekrar gemiye döndü, başka bir girişimde bulundu. Bu arada ben ve Stace, sessizce duran şatımızın ön tarafında üzgün bir şekilde oturuyor, nehir bendinin üzerinden 500 metre uzaklıkta araziye seyrediyorduk. Türkler ve Araplar neredeyse varmak üzereydiler. Ne zaman bize ilk mermi şamarı patlayacak diye merak ediyordum.

Son bir yalpalama ve çekmeyle Sumana en sonunda kumlu alandan kaydı, gürleyen Aerial'ı izleyerek akıntıya kendini bıraktı. L-9 çatanası, şata geri döndü, yanına bağladı. Aceleyle adamlarım çapayı yukarı çekerken, birkaç dakika içerisinde hareket edip Sumana ve diğer çatanaları olabildiğince hızlı takip ettik. İlk başta çok uzakta olmayan Sumana için çok az keskin nişancı ateşi vardı. Nehir kenarına sinsice sokulan Araplar toplardan ve makineli tüfeklerden korkmuşlardı.

Öğleden sonrasının geri kalanında, doğru kanalları seçmeye gayret ettik. Sürekli derinlik ölçerek, hemen her zaman daima en hızlı, risk almaksızın sık sık sadece her tarafa dağılmış kumluk alanlardan sakınarak akıntı yönünde devam ettik. Bütün büyük gemiler, koruyucumuz Sumana dahil, oldukça uzağa gitmişlerdi. Çatana filom tamamen korumasız kalmıştı. Kanal seçiminde yapılacak ciddi bir hata, nehir kıyısındaki Araplar tarafından kaptanının ve mürettebatının katledilmesi değilse de çatananın ve onun sallarının kaybı demektir. Keskin nişancılar bize ateş ediyorlardı ve yine görebildiğimizde cevaplıyorduk. L-9 çatanamın baş tayfası Basamiah kadar cesur mürettebatla nadiren karşılaşmışımdır. Zaman zaman kritik yerlerde dümene kendisi geçiyor, ayakta duruyor, korumasız dümen kabininde nehir kenarındaki Arap keskin nişancılara boylu boyunca hedef oluyor, tüm dikkatini çevresinde kumlu alan olduğunu işaret eden nehrin girdap yapan anaforlarına veriyordu. Kendisinden çok memnundum. Kût'a varışımızdan sonra, geri çekilme sırasındaki cesaretinden

dolayı ödüllendirilmesini önerdim. Memnuniyetle söyleyebilirim ki 1916'da madalya aldı.

Gün batımına doğru, önümüzdeki iki geminin direklerini gördüm. Bu görüntüyle sevinçten havalara uçtuk. Kısa bir süre sonra 6. Tümen'e destek için şat ile birlikte akıntının tersi yönünde gitmeye çabalayan Salimi gemisini geçtik. Ancak nehirde daha fazla gidebildiğini düşünmüyorum. Bundan hemen sonra eski arkadaşım T-2'ye rast geldik. Birkaç ton cephane taşıyan büyük bir şat ile birlikte, Bagile'nin hemen üzerinde nehrin ortasında karaya oturmuştu. Çatanalarım hızlı, kavisli akıntıda geçerken büyük zorluk çektiler. Neyse ki ciddi bir aksilik olmaksızın başladık.

T-2'nin bordasında, sonradan duyduğum kadarıyla, her ikisi de 2. Dorset Alayından Teğmen Simmons ve Baillie ve değişik birliklerden elli Britanyalı asker vardı. Yaşadıkları anlatılmaya değer. Öyle görünüyor ki, Kût'tan nehrin yukarısına doğru 6. Tümene katılmak ve cephane getirmek için yola koyulmuşlardı. Emirleri Aziziye'ye ilerlemektir. Yolları üzerinde, Bagile'ye yaklaştıklarında Sumana ve Aerial ile karşılaştılar. Kıdemli deniz subayı onlara bağırarak birliklerimizin geri çekildiğini, ancak tam olarak nerede olduklarını bilmediklerini söyledi. T-2'deki iki subay, emirleri doğrultusunda nehrin yukarısına gitmeye karar verdiler. Kaptan kabul etmiş, Ancak onu bulduğumuz noktada T-2 kötü bir şekilde karaya oturmuştu.

Öyle görölüyordu ki, birkaç saat sonra gemiyi kumlu bölgeden kurtarmakta başarılı olmuşlardı. Harekete geçerek Bagile köyünden aşağı hızla inmeye başladılar. Nehrin ortasında çok kötü bir noktada yine tosladılar. Saatlerce orada kaldılar. Bagile köyündeki Araplar karaya oturmuş geminin merhametlerine kaldığını görünce, hepsi sıraya dizilip güvertesinde hiç zırh kaplaması olmayan küçük tekneye tüfekleriyle ateşe başlamışlardı. Teknenin mürettebatı yüzdürmek için gözü kara

efor sarf ederken, T-2'deki küçük kuvvet, saklanacak ne varsa arkasına geçerek uzanmışlar, ateşe saatlerce karşılık vermişlerdi. Bordadaki her bir kişi o gün yaklaşık 300 atımlık cephane harcamıştı. En sonunda, T-2 kumluk alandan kaymış, akıntı yönünde yola çıkmıştı. Güverte üstü mermilerle delik deşikmiş. Ancak değerli cephane yüklü şat kurtarılmıştı. Gemi Kût'a ulaşmadan devam eden diğer çarpışmalar, daha aşağıda cereyan ediyordu. Kût'a son varan gemiydi ve hiç kimse nehrin yukarısında karaya oturduğu öğrenildiğinde varabileceğini düşünmemişti. Kurtarılması büyük ölçüde kaptanının cesur yönetimi ve Hintli mürettebatı sayesinde olmuştu.

1 Aralık için aldığım emirler, birliklerin gece kamp yaptıkları Maymun köyüne ulaşmaya çalışmaktı. Akşam karanlığında Bagile üzerindeki zarar görmüş T-2'yi sağ salim geçtikten sonra, çatanalar akıntı yönünde devam ettiler. Kısa bir süre sonra zifiri karanlık oldu. Yaklaşık akşam saat 9 sularında, Bagile'nin karşısındaydık. Karanlıkta salimen bu düşman köyü de geçtik. Görüleceğimizi düşünmemiştim, ancak kanaldan geçişimiz köyün altındaki kıyıdan olacağı için bu yerden kurtuluncaya kadar endişeli anlar geçirdik. Bagile'nin altında nehrin tuhaf bir şekilde genişlediği yer vardı. T-2'nin bizim ilerleyişimiz sırasında bazı salları yedeğinde çekerken gün boyunca zor durumda kaldığı ve 2 Aralık'ta yine karaya oturduğu benim az önce tarif ettiğim Bagile alçaklarına karşı çarpıştığı yer işte burasıydı.

Nehrin genişlediği bu yerde, dört beş gemiyi demir atmış ya da karaya oturmuş vaziyette buldum. Sumana gemisi de buradaydı. Araplar tarafından taciz edilmedik. Demirlemiş tekneler arasında bir yol seçmeye çalıştım ve karanlıkta birine çarp-tım. Diğerini danack sallarımla dolandırırken buldum. Danacklar pruvasına doğru sürüklenmişti. Sonunda tüm çatanalarım bir ıslıkla karaya oturdukları işareti gönderdiler. Umutsuz işten

vazgeçtik, sol yakasına yanaştık ve orada bekledik. Gece 11'di ve dondurucu soğuk vardı. L-9'un güvertesinden ayrılmaya cesaret edemedim. Bundan dolayı iliklerime kadar dondum. Yapılacak tek şey ay doğana kadar beklemek, daha sonra diğer çatanalarımın kumluk alandan yardımsız kurtulmalarını umut ederek yeniden devam etmeyi denemektir. Nerede olduklarını bilmediğimden onlara da yardım edemezdik.

Gece 01'de geniş sığ nehirde değişik yerlere dağılmış büyük yük gemiler, hareket etmeye ve zifiri karanlıkta büyük hayaller gibi beni geçmeye başladılar. Halatlarımızı saldım, olabildiğince hızlı peşlerine düştüm. Sol yakanın yaklaşık 2-3 metrelik çok dar kanalına girmeye cesaret ettim. Ay şimdi yükselmişti ve sahili görebiliyorduk. Gece 02.30'da dondurucu bir soğuktan sonra, sol yaka boyunca bağlanmış Blasse Lynch ve Musul gemilerine denk geldim. Bu yerin Maymun köyü olduğuna karar verdim. Gemilerin akıntı yönündeki taraflarına sığındım ve yakaya demir attım. Diğer üç çatanam teker teker çıkageldiler sırayla aşağımızda demir attılar. Böylece tekrar tamamlandık. Birkaç sal batsa da. 2 Aralık gece 03'te en sonunda yatağa uzanıp, birkaç battaniye altında birkaç saat istirahat edebildim.

Blosse Lynch, Maymun köyünde çok sayıda yaralıyı almış, Musul da bir hayli yaralı taşıyordu. 2 Aralık sabah saat 5'te bu gemiler Maymun köyünden ayrılarak Kûtulamâre'ye doğru yola koyuldular. Yaklaşık yarım saat sonra, şafak sökerken, köprü istihkâm birliğine tekrar ilerleme talimatı verdim. Dicle'nin sol kıyısı, 6. Tümenin yalnız ya da küçük gruplar halinde, bir şekilde gezinen elemanları ile dolmuştu. Bu kişilerin çoğu kendi hataları yüzünden geri kalmışlardı. Çoğu yorgunluktan ölüyordu, sonuçta tamamen kayıtsızdılar. Korkarım çoğu, geri çekilmeyi takip eden Araplarca öldürülecekti.

2 Aralık sabahı, gökyüzü parlak ve açıktı. Güneş ufuktan yükseldiğinde, dondurucu havayı ısıttı ve hepimize yeni bir umut verdi. Benim bir hayli azalmış çatana ve sallarımla hiç durmaksızın Kût'a doğru seyrediyorduk. Ancak Sumana'nın da eşlik ettiği öndeki büyük gemilerden giderek uzak kaldılar. Şatımda bulunan iki Arap denizci bana bize dost olan Arap kabilelerin arazisine doğru gittiğimiz bilgisini verdi. Öğlen sol yakada adı Niferehe olan başka bir köyü geçtik. Karaya oturmuş küçük bir sandalı fark ettim, bize katılmış olan telgraf çatanasına geri dönmesini ve şatımıza bu sandalı gidip getirmesini emrettim. Şat ve diğer üç çatana nehrin ortasında beklerken çatana bunu tereddütle karşıladı. Kendi sandalımı Delabiha'da kaybetmiştim, karaya oturduğumuz durumlarda çok gerekli oluyordu.

Bu yarım saatlik gecikme daha sonra bize pahalıya mal oldu. Öğle üzeri sağ yakada önce şatıma sonra çatanalarımıza ateş eden ve ıskalayan bir grup Arap keskin nişancı ile karşılıklı ateşe tutuştuk. Sekiz dubamı ve salımı yedeğinde çeken çatananın baş tayfası çok korkaktı. Diğer çatanaların dümençileri dümenlerine hakim iken bu çatananın baş tayfası ve serdümençisi aşağı kaçtılar. Çatana nehir kıyısına döndü, tekrar kaydı. Ancak arkasındaki duba sallarımla her biri sırasıyla kıyıya vurdu ve ilk iki sal tamamen devrilip battı. Köprü istihkâm birliğimden Çavuş Celaleddin ve diğer beş kişi yaralandılar. Bir kişi oldukça ciddi bir şekilde kaburgalarından yaralanmıştı. Çavuş ve adamları kimsenin üzerinde olmadığı salları bırakarak yaralarını sarmak, elbiselerini kurutmak için çatanalarına çıkmışlar. Bunlardan haberim yoktu.

Kısa bir süre sonra, Şamran adıyla bilinen nehir kıvrımının, 1,5 km yukarısında iken birden saldaki adamlarım arasında bir heyecan dalgası oldu. Ne olduğunu anlamak için kabinimden dışarı fırladım. Üniformalı 50 Arap atlısı nehrin

sağ yakası boyunca, dar yol boyunca tek sıra halinde, bizi takip ediyordu. Şatın arkasındaki sallarımıza ve şatın kendisine ateş ederken delicesine at koşturuyorlar. Kût'a o kadar yakındık ki, hiçbirimiz bu yolla kuvvetli saldırıya uğrayacağımızı beklemiyorduk. Ancak kendimizi savunmakta gecikmedik. Çatanaların arkasındaki adamların danacklara bindiler, düşmanın ateşine döndüler. Gelgelelim Araplar dubaları ele geçirirken değerli dubaları yedeğinde çeken çatananın baş tayfası paniğe kapılmış, hem o, hem de yerli bir tayfa çeken halatı kesmiş, çatana hızla benim şatı geçmişti. Kalan tüm dubalarını kaybetmiştim ancak halatların kesilmesine dair direkt kanıt bulamadım. Baş tayfa halatın koptuğuna yemin etse de bu mümkün görünmüyordu.

Takip eden süvariler çok kısa sürede bize yaklaşmışlardı. Şattaki herkes tüfeklerini alıp saklanıp ateşe başlamıştı. Ben onlara cephane getirirken ve Stace ve East diğer yollarla yardım ettiler ya da ödünç aldıkları tüfekle birkaç el kendileri ateş ettiler. Telgraf çatanası şatlardan biraz uzaktaydı ve hızla uzaklaşıyordu. Uzakta hiçbir birlik görünmüyordu. Durum kritik görünmeye başlamıştı. Eğer çatanalardan biri karaya oturursa ne yapabilirdik gerçekten bilmiyordum. Bundan dolayı baş tayfa Besamiyah'a, L-9 çatanasının düdüğünü sürekli öttürmesini emrettim. Kısa zaman da çok büyük gürültü çıkardık. Bütün çatanalar sesi duydu ve karşılık verdiler. Mutluluk vericiydi bu çünkü birliklerimizin artçılarının Kût'a giden yol boyunca yürüdükleri ortaya çıkmıştı. Yaklaşık 700 metre sonra nehrin kıvrımını döndüğümüz yerden sürekli düdüğü sesi ve yayılım ateşi çatırtısı, kuvvetimizin dikkatini çekmişti. Çok zeki subaylarımız bu tiz düdüğü seslerini bir yardım sinyali olarak yorumlamışlardı. Her ne kadar biz bu sinyali vermemiş olsak da gerçekten yardım isteyecek durumdaydık.

Ben sol yakaya uğrayıp durumu batarya komutanı Binbaşı Broke-Smitt'e, anlatırken. 63. Bataryanın bazı topları nehir kenarına acele getirildi ve ateş açıldı.

Şimdi çatanalarım ve sallarımla birlikte nehrin akıntı yönünde devam emri almıştım. O zaman bizce "Agie" diye adlandırılan Şamran kıvrımının sonundaydık. Akıntı 6. Tümenin dinlendiği sol yakaya yakındı. Akıntı yönünde gitmek için düşmanın bulunduğu sağ yakaya doğru geçmek gerekliydi. Çok fazla çarpışma beklentisinde olmayarak yola koyulduk. Ancak botlar diğer yakanın yakınına gelir gelmez tekrar ateş başladı.

Bu yakadaki Arap keskin nişancılar kendilerini nehre uzanan küçük hendeklere sokmuşlardı. Bir keskin nişancı bu oyuklardan birisine uzanmış, botlarımdan birisinin bu sulama kanalının ağzından, önünden geçmesini beklemişti. Bot geçerken, 20 metreden az bir menzilden bize ateş etmişti. Keskin nişancının görüş açısından bu ayarlamamanın avantajı bize sadece sulama kanalının önünden geçtiğimiz anda görünür olmasıdır. Dolayısıyla bizim karşı ateşimizle vurulabilmesi çok mümkün değildi. Nehrin sağ yakası bu vahşilerle doluydu. Sıcak çatışmada neredeyse tam hedeftik. Burada Çavuş Celaledin'i kaybettim. Boğazından vurulmuş, kısa bir süre sonra da ölmüştü. Cesur ve deneyimli yaşlı bir askerdi. Onu kaybettiğime çok üzülmüştüm. Cesedini Kût'a götürdük. İstihkam birliğindeki silah arkadaşları tarafından burada Müslüman mezarlığında gömüldü.

Şamran kıvrımının sonunda, akıntı bizi tekrar sol yakaya götürdü. Makineli tüfek bataryasından bir maximin şatın önüne yerleştirilmesi için bekledim. Küçük bir Hint süvari birliği, nehrin bir sonraki tehlikeli kıvrımını dönerken eşlik etti. Telgraf çatanası yaklaşık 500 metre kadar gerimizde ümitsizce karaya oturmuştu. Baş tayfası uygun, ama tehlikeli, düşmana yakın nehir kanalını seçmeyi reddetmiş, kumlu alanların arasında

yol bulmaya çalışmıştı. Çatanayı kurtarmaya çalışmak için emirleri aldım. Birkaç kişiyi Yüzbaşı Stace komutasında yardımına gönderdim. Gelgelelim durumu oldukça umutsuzdu. Terk edildi. Telgrafçılar benim şatıma alındılar.

Eşlik eden Hintli süvariler görünmüşlerdi. Maxim makineli tüfeği çatışma için hazırды. Tekrar düşmanın bulunduğu yakaya doğru, nehrin bir sonraki kıvrımını geçmek için yola çıktık. Süvari tırıs yürürken arazi boyunca bizi gözetliyordu. Ancak sanırım Araplar makineli tüfeği ve mürettebatı gördüler ve daha iyisini düşündüler. Neyse başka ateş olmadı ve kısa süre içerisinde biz nehrin kıvrımını döndük bir kere daha sol yakaya dönerek eşlik eden birliklerimize yaklaştık. Kût'taki caminin minaresi, nehrin aşağısında görününce muhafızlar bize burada veda etti, büyük ölçüde rahatlamıştık Öğleden sonra saat 4 sularında, kasabanın karşındaydık ve sol yakaya dümen kırdık. Kasabanın nehre bakan cephesi boyunca uzayan yan yana dizilmiş çok sayıda gemi, şatlar ve müheyyalarla karşılaştım.

2 Aralık 1915'te Kût'a varan son filoyduk. T-2 hariç çok az insan bizim vardığımızı görmeyi bekliyordu. Sadece 12 dach ya da bellum ya da sal kalmıştı o güzel botlarımdan. Zarar görmüş botlardan bir kısmı batmış, o güzel dubalarımın hepsi gitmişti. .

Onca kalabalık nokta arasında biraz zorlukla, demir atacak yer bulduk Yakında yaşanan heyecan ve zorlu çalışmadan sonra istirahate çekildik. Samran'ı geçince ortaya çıkan uzaktaki Kût'un minarelerinden daha fazla hayatımda bu kadar mutluluk veren görüntü görmemiştim. T-2, 2 Aralık'ta bizden beş saat kadar sonra, karanlık bastıktan sonra ortaya çıktı ve Kût'a ulaşan son gemiydi. Kûtulamâre, hırsıyla çalışan, gemilere malzeme yükleyen, diğer malzemeleri indiren, mühimmatı boşaltan, indiren, karınca gibi insan kaynıyordu. Türk

esirleri de kasabaya ulaştıklarında daha sonra bu çalışmalara yardım ettiler. Sürekli meşguliyet vardı, Ancak zaman çok değerliydi, her bir kişi tüm gücüyle çalışıyordu.

1/2 Aralık gecesı Maymun köyünde bıraktığımız 6. Tme-
nn ve ona eklenmiş tугayların macerasına dönersek, çok so-
ęuk bir geceden sonra şafakta köprü üzerinden harekete geçtik-
lerini söyleyebilirim. Aynı gzergh diğer birlikler tarafından
izlendi. Hepsı tугla kemerli köprü üzerinden derin vadiyi geç-
tikten sonra, Kraliyet mühendislerinden Teğmen Mattheus ta-
rafından düşmanın ilerleyişini yavaşlatmak için mevcut olan
barut ile köprü imha edildi. Birlikler ğlene kadar yürüdüler.
63. Bataryanın köprü istihkmcılarına saldıran Arap svarı-
leri püskürttüğü yerde durdular. Birkaç saatlik duraklama-
dan sonra yürüyüş kaldığı yerden devam etti. Öğleden sonra
saat 8'de, kuvvetler çamurdan yapılmış bir tabyaya ulaştı ve
burada ordugâh kurdu. Birlikler nehrin sağ yakasındaki Arap
keskin nişancılar tarafından çok taciz edilmişlerdi. Adamlar
Çok açtılar, çok yorgundular. Kt'tan 6 km kadar uzaktaydılar.
O gün Maymun köyünden 40 km kadar yürümüşlerdi. Bütün
birlikler alamasa da Kt'tan yiyecek gönderilmişti birliklere.
Zira dağıtımında sorunlar çıkmıştı. Bir sonraki sabah 3 Ara-
lık saat 9'da Ktulamre'ye da varıldı. Değişik birlikler ken-
dilerine ayrılan konaklama yerlerine ilerlediler.

Günün izleyen emri General Townshend tarafından Kt'a
varışta yayınlandı. Kıtalarca büyük bir gurur ve istekle alı-
nan bu emirde:

“Ktulamre'yi savunmak ve daha fazla geri ekilmemek
niyetindeyim. İhtiyat kuvvetleri Basra'dan bizi kurtarmak için
gönderilecektir. Anavatanımızın onuru ve imparatorluğun ar-
zusu bu yeri canla başla savunmaktır. Derin ve çok hızlı kaz-
malıyız. O zaman düşman mermileri bize daha az zarar ve-
recektir. Yiyeceğimiz ve cephanemiz boldur. Ancak komuta

kademesindeki subaylar, mühimmatın idareli kullanmasına dikkat etmeli ve gereksiz yere harcanmamalıdır. Türklerin burnunun dibinde gerçekleştirdiğimiz 140 km’lik geri çekilme hareketi azımsanacak bir şey değildir ve bu komuta etmekten onur ve kıvanç duyduğum birliğin cesur ve disiplinli olduğunu açıkça gösteriyor.”

6. Hint Tümeni ve eklenmiş birliklerin Selman-ı Pak’tan Kût’a tarihi ricati sona ermişti. Ricat hareketi, yetenek ve sabır ile düşman bölgede ve zorlu çarpışmalarla icra edilmişti. Askerlerin idaresi bu zorlu koşullarda hayranlık vericiydi. Önceki kesintisiz zafer silsilesini izleyen uzun geri çekiliştan ayrı tutulamayacak umutsuzluğa düşmelerine rağmen birliklerin morali gözle görülür derecede bozulmamıştı.

İKİNCİ KISIM:
SAVUNMA

KÛT'UN SAVUNMASI

6. Tümen, Ekim 1915'in ilk günlerinde Kûtulamâre'den Aziziye'ye ilerlediğinde, Kût kasabası bizim Basra ile nehir ulaşımımızın başlıca noktalarından birisiydi. Buranın savunması, 12. Hint Tümeni tarafından devralınmıştı. Kasabadan gelip geçen tüm trafik ulaştırma genel müfettişliği kontrolü altındaydı. Kût garnizonu, Ekimin ve Kasımın büyük kısmında ihtiyatlar sürekli buradan geçmesine rağmen, Arap saldırılarına ve baskınlarına karşı korunmak için çok az personel içeriyordu.

Yöneticiler, Türkler tarafından yapılacak saldırıya direnme kapasitesi olan Kût'ta kuvvetli bir müstahkem mevki inşa etmenin gereksiz olduğuna karar verdiklerinden 6. Tümen ve 30. Tugay, ne Aziziye'ye ilerlediğinde ne de Selman-ı Pak muharebesini izleyen Kasımın o acılı günlerinde böyle bir mevzi hazırlanmıştı. Bu karara götüren sebepler eleştirilmeye açıktır. Ancak buna kalkışmak haddim değil. Öyle anlaşıyor ki o döneme kadar ki yenilmemiş birliklerimizin geri çekilmesi muhtemel bile görülmemişti. Belki de 6. Tümenin Aziziye'den ilerlemesi durdurulsa bile, yeterli ihtiyat birliklerinin Aziziye'de ya da daha güneyde Bagile'ye savunma pozisyonu almak için bu zamana kadar varabileceği düşünülmüştü. Tekrar söylersek Kût garnizonunun kilometrelerce siper kazma eylemi için uygun olmadığı gerçeği kararı etkilemiş olabilir. Buna rağmen en azından, çalışmaya yardımcı olmak için binlerce Araptan amele taburları oluşturulması önerilebilirdi. Yine bazı Türk birlikleri Çanakkale'den ulaşırsa da, düşmanın yeterince takviye

alıp 6. Tümen'in bizzat Kût'a tamamen geri çekilmesine yol açamayacağı farz edilmişti. Kût'un askeri kuvvetle işgalin uygunsuzluğu, burayı küçük bir müstahkem mevkiye çevirmeye çalışmanın zaman kaybı olduğu düşünülmüştü. Sözün özü; kuvvetli ihtiyat birliklerinin gelmesi eli kulağında iken, taktiksel olarak Kût'u küçük kuvvetle bizzat tutmaya gayret etmek akla yatkın değildi.

Nedeni ne olursa olsun General Townshend'in kuvveti, Selman-ı Pak'tan sonra derece bitap düşüren geri çekilmeden sonra Kût'a vardığında, kasabanın dışında, saldırıya karşı hazır, tamamlanmış bir savunma mevzisi olmadığı gerçeği ortadaydı. Zeki okuyucu, bu gerçeğin açıklamasıyla artık kendi kararını vermeli. Ben doğru ya da yanlış, sadece birkaç kanaati ortaya koydum.

Bir ileri karakol hattı olarak Kûtulamâre'nin savunmasından sorumlu askeri yetkililer topçuyla desteklenmeyen Arap saldırılarına karşı savunma kararı vermişlerdi. Böylece Kût'un bulunduğu bölgenin boylu boyunca uzayan yüksek duvarlı bir kale inşası ve dört blokhavz (direnek noktası) içeren bir plan geliştirilmiş, Kût'a topçuyla desteklenen organize kuvvetin saldırısı imkanı ya da olasılığının çok zayıf olduğu düşünülmüştü.

Arap saldırılarına karşı savunma planı 6. Tümenin ilerleyişi Bağdat'ın ele geçirilmesiyle sonlandıktan sonra, Kût'a birliklerimizin yerleşmemesi kararına dayanıyordu. Tüm garnizon (bütün park alanları, sahra hastaneleri, malzeme depoları vs.) daha önce bahsedilen, Kût'un nehrin aşağı tarafındaki bölgeindeki yüksek duvarlı tabyalara yerleşecekti.

Bazı tartışmalardan sonra Kale'nin yeri konusunda nehrin akış yönünde, Dicle'nin sol yakasındaki bir bentte, Kût kasabasının kuzey tarafına doğru yaklaşık kuş uçuşu 3 km uzaklıkta bir noktaya karar verildi. Burası özellikle seçilmişti, çünkü bu noktada nehir yılın tüm zamanlarında yeterince derindi,

gemilere, müheylalara kıyıda demir atma imkânı sağlıyordu. Kalenin yüksek kerpiç duvarlarını da içerisine alan bu bölge idari bölümleri, malzeme depoları ve hastaneler ile birlikte Kût garnizonunun kapalı alanda bulunması düşüncesiyle düzenlenmişti.

Bu zamanda siperlerimizin belli bölümlerini özellikle, ön hattımızın kuzeybatı bölümünü sel basmış ve boşaltılmıştı. Ancak boşaltılmış bölümlerin detaylı anlatımı daha sonra gösterilecek. Kalenin inşa edildiği yer ile dört blokhavz (direnek noktası) için Tuğgeneral Remington tarafından seçilen, daha sonra bizim ilk hat siperlerimiz ve ileri karakollarımız tarafından yerleşilen hat A, B, C, D olarak işaretlendi. Bu blokhavzlar Kale'ye kadar uzanan tek sıra dikenli tel örgü ile bağlandı.

Kale birçok kaçış yolu, iki köşedeki burçlardan yan ateşi için boş destek alanı içeren oldukça heybetli, kalın çamur duvarla inşa edilmişti²⁸. Kale'nin tahkimatı Arap saldırılarına karşı koymaya uygun ancak top ateşine karşı kullanışsızdı. 18 Ekimde, 6. Tümen Aziziye'de iken tabya ve blockhavzların yerleri seçilmişti. İnşaat işi Lynch şirketine verilmişti. Anlaşmaya göre de mümkün olduğunca çabuk yapılacaktı. Kasım 1915 başında blockhavzlar temel seviyesine gelmiş, diğer üç haftada tamamlanmış ve dikenli tel sağlanmıştı. Kale inşaatı iyice ilerlemişti. Kale Selman-ı Pak muharebelerinden sonra acele bitirildi ve değişen şartları karşılamak için tasarımı da bir hayli mümkün olduğunca çabuk değiştirildi.

Kale savunma hattı sağ kanatta Kût'tan 3 km uzakta olmasına rağmen sol kanatta ise sadece 1,5 km uzaklıktaydı. Bu plan Kale'ye odaklanmış Arap kuvvetlerine karşı savunmada fena sayılmazdı. Ancak savunma planında kasabanın ve çevresinin ele geçirilmesi için kuvvetle saldıracak Türklere karşı,

28 Bahsedilen kale, Kütulamâre kasabasının kuzeydoğusunda bulunan Hıdeyri Kalesi'dir. (ç.n)

Kale'nin Kût'tan uzaklığı sorundu. Bu son durumda, tabya son derece ateşe açık ve uygunsuz bir pozisyondaydı. Türkler de bu gerçeğin tamamen farkındaydılar.

Selman-ı Pak muharebesinin sonucunun ve 6. Tümenin muhtemelen Kût'a bir an öne geri çekileceği haberlerinin alınmasıyla blokhavz savunma sisteminin değişen koşullarda etkisiz, kullanışsız olacağı kısa zamanda anlaşılmıştı. Savunmayı değiştirmek için olağanüstü efor sarf edildi. Mevcut her kişi işe koşuldu. Blockhavzlar şimdilik olduğu gibi bırakıldı. Ancak Kale topçu ateşiyle desteklenmiş organize kuvvetin saldırısına direnilmesine daha iyi uyum sağlaması için süratle değiştirildi ve düzeltildi.

Bir süre Kût'ta alınan savunma önlemleri konusunun dışına çıkacak olursak; ordu komutanı General Sir John Nixon, 27 Kasım'da Kût'a varmış, 28 Kasım'da Basra'ya doğru nehirten ilerlemişti. Bununla birlikte gemisi ve diğer eşlik edenler, Şeyh Sa'd'da düşman kuvvetleri tarafından ateşe tutulmuş, hepsi daha yeterli bir koruma için Kût'a dönmeye zorlanmıştı. Gemiler 30 Kasım'da Kût'a geridöndü. 400 kişilik bir güçlü bir muhafız kuvveti ordu komutanının yolculuğunun güvenliği için görevlendirildi. Aziziye'deki 30. Tugayın yardım gerekirse diye Kût'a gidişi emredildi. Filo 30. Dağ bataryasından iki dağ topunu da yanına alarak kuvveti artmış şekilde Kût'u 1 Aralık'ta terk etti. Kale civarında bir az gecikmeden sonra nehirde başarılı bir şekilde yol aldı.

Sir John Nixon'ın başına gelenler ve yaklaşık 4.000 kişilik büyük bir Türk birliğinin iki top ile birlikte her an saldırabileceği söylentisi Kût'ta biraz endişeye yol açmıştı. Kût'un aşağısında Dicle'de kuvvetli bir birliğin operasyon yaptığı söylentisi dolaşıyordu ortalıkta. Bu korkuların temelsiz olduğu ortaya çıktı. General Townshend daha yukarıdan iki toplu 4.000 kişilik bir Türk kuvvetinin Kût'a doğru ilerlediğini telgraf ile

bildirmesine rağmen muhtemeldir ki bu grup Şeyh Sa'd taraflarında operasyon yapan Arap süvarileriydi. Gelgelelim Kût'un küçük garnizonu kayıplarıyla 3 Aralık 1915'te gelen 6. Tümene ve eklenmiş birliklerine şükran borçluydu. Selman-ı Pak'tan dönen kuvvetin varışının yol açtığı Kût garnizonun kuvvetindeki büyük artış kasabanın etrafındaki savunmaya hız kazandırmıştı. Her günün çok büyük önemi vardı. Çünkü düşmanın ilerleyen kuvvetlerinin büyük bölümü her an varabilir ve henüz daha tahkim edilmemiş Kût'u almaya teşebbüs edebilirlerdi. Kale'nin tutulmasına ve dört blockhazın yıkılmasına, bunların işgal ettiği zigzaglı siper hatları ile bağlantılı tel örgü hattının dört kuvvetli direnek noktası ile güçlendirilmesine karar verildi. Bu direnek noktaları sağ kanattan sola doğru; A, B, C, D olarak adlandırıldı. Dört blockhaz 7 Aralık'ta barut ile tahrip edildi.

Bu dört direnek noktası 12 Aralık'a kadar kabaca tamamlandı. Siperler, her bir direnek noktasından yakınındaki ya da öbür tarafındaki direnek noktasına uzandı. Böylelikle 15 Aralık'a kadar tamamlanmış, dört direnek noktası ile güçlendirilmiş, Kût'un içinde bulunduğu boyun şeklindeki araziye boydan boya geçen zigzaglı avcı siperlerimiz olmuştu. 2. savunma hattı siperlerimiz kabaca birkaç gün önceden tamamlanmıştı. Tabi ki hem direnek noktalarında hem de avcı siperlerinde yapılacak birçok iş daha vardı. Ancak her halükarda Aralık ortasına kadar Kût'un önünde oldukça kuvvetli bir savunma hattına sahiptik.

Ayrıca güvenlik için 1. ve 2. savunma hattı siperleri arasında 14 Aralık'ta orta savunma hattı diye adlandırılan ilave bir avcı siperi yapılmaya başlanmış ve Noel'e kadar (24 Aralık) aşağı yukarı tamamlanmıştı. Zaman elverdiği ölçüde Kût'tan 1. savunma hattına uzayan ya da farklı hatları bağlayan derin irtibat siperleri kazıldı. Örneğin Gurka irtibat siperi, Reserve

irtibat siperi, 67. irtibat siperi, Hurma koruluğu irtibat siperi ve Tuğla Ocakları irtibat siperi. Toplarımızın büyük bölümü metruk tuğla ocaklarının arasına ya da etrafına, düz ovada, Kût'un 500 metre kuzeydoğusunda gruplandırılarak çeşitli batarayalar için platformlar yapıldı. Noel günü "yeni siper" hattına başlandı ve bir haftada tamamlandı.

Dicle'nin sağ yakasında karşıda, Kût kasabasının hafif yuvarısındaki Elhan köyünü²⁹ düşmanın bu yakadaki harekâtlarını engellemek ve toplarını sağ yakaya yakına getirmesini önlemek için tutmanın gerekli olduğuna karar verildi. Bundan dolayı Araplar köyden çıkartıldı. Köy kuvvetli bir şekilde tahkim edildi ve zaman zaman 2. Norfolk Alayının bazı birlikleri yardım edecek şekilde 18. Tugayın 110. ve 120. Piyade Taburları tarafından savunuldu.

Savunma tüm olarak değerlendirildiğinde, ilk göze çarpan; kuvvetli bir karakol, kıvrılan nehrin iki uzun genişliğini kontrol eden mükemmel bir gözlem istasyonu ve Kût'un etrafındaki topçu mevzilerinin kanadında olmasına rağmen, Kût'tan uzaklığı ve bağlantının kesilmesine meyilli olması nedeniyle Kale'nin en zayıf nokta olmasıydı.

Elhan köyü başka bir zayıf noktaydı. Geniş nehir yatağı Kût ile köy arasında olduğundan çok izoleydi. Kuşatma sırasında cephane ve yiyecek takviyesi Sumana gemisine, bir çatanaya ve iki motorbota bağlıydı. Köye karşı yaptıkları hücumların gösterdiği gibi, Türkler Elhan köyünün bu elverişsiz konumuna kayıtsız kalmadılar.

Karar verilmesi gereken, ziyadesiyle zor başka bir nokta da, 1. savunma hattı siperlerimizin hemen kuzeyindeki bazı kum tepelerinin tarafımızdan tutulup tutulmamasıydı. Onları tutmak demek gereksiz yere savunma hattının genişlemesi iken,

29 Elhan köyünde bulunan meyan kökü fabrikasından dolayı İngiliz kaynaklarındaki ismi Woolpress köyü diye geçmektedir. (ç.n)

boş tutmak buradan düşmana saldırı başlatabileceği, birkaç faydalı gözetleme istasyonu kurabileceği kuvvetli mevziler vermektir. En sonunda, onları tutamayacağımıza karar verildi.

Dicle'nin sol yakasındaki hat Kût ile aşama aşama irtibat siperleri ile bağlı tahkim edilmiş mevzilerde bizim ileri postalarımızca işgal edilmişti. Her bir ileri karakolumuzun karşısında, düşman olabildiğince erken kendi karakollarını yerleştirdi. Ayrıca Elhan köyünü Dicle'nin köyün üst tarafındaki yakasını Garraf kanalına³⁰ bağlayan bağlantı siperleriyle yakından kuşatmak için ilerlediler. Burada belirtilebilir ki, Türklerin üstün olduğu bir şey varsa o da kazmaktır. Bu çalışmada tekniği ve dayanıklılığı ile küçük bir mükemmellik örneğiydi. Türkler tarafından kazılan Kût'u çevreleyen siperlerin uzunluğu bu gerçeğe tanıklık ediyordu. Tabii düşman tamamen Arap işçi kullanıyor iken küçük kuvvetimiz Kût'taki çok sayıdaki Arap'ı toplayamıyordu. İlave olarak kuşatmanın başlangıcında Türkler bize karşı 3-1 üstündüler. Kazma işlemi bizi kuşatanlarca yapılırsa bile rakamlar göz önüne alındığında gerçekten muazzamdı.

Bereket versin ki, Türk askeri kararlı ve disiplinli birliklerce tutulan tahkim edilmiş mevzilere saldırmada beceriksizdi. Kendi siperinde çok iyi çarpışırken açık araziye sevmiyordu. Buna rağmen bazıları keskin nişancılık oyununda yiğitlik gösteriyordu. Türk keskin nişancıları tek başlarına gün boyunca siperdeki bazı adamlarımızı avlamak umuduyla, çoğunlukla hafif yükseltelerin arkasında, korunmasız durumda uzanıyorlardı. Ancak bu maceracı ruhlar, Türk'ün askerliğini çok az temsil ediyordu.

Düşman bizim 1. savunma hattımıza olabildiğince yaklaştırılmış, ilerletilmiş siperlerine ilave olarak kuvvetlerimizce

30 Kûtulamâre ile Nasriye arasında Dicle nehri ile Fırat nehrini birbirine bağlayan yaklaşık 150 km'lik kanala Garaf veya Şattülhay denmekteydi. (ç.n)

işgal edilen arazi boyunca tahkim edilmiş üç ayrı siper hattını, Kale'nin etrafında çok sayıda siper hattını ve bunun yanı sıra Elhan köyünün etrafındaki siper hatlarını tamamlamıştı. Bu çalışma aralarında direnek noktalarının olduğu, yaklaşık 30 km'lik zigzaglı siper hattı kazılmasını kapsıyordu. Bununla amaçları açık bir şekilde, şehri kuşatmak için çok kuvvet ayıramadıklarından, kuşatmanın son dönemlerinde muhtemel Kût garnizonunun huruç (yarma) hareketına karşı, kendilerini korumaktı. Labirent siper hatlarının tamamlanmasını kapsayan bu çalışma, Türk'ün küreğini kullanma yeteneği ve hamaratlığı hakkında fikir verecektir.

Kûtulamâre çevresinde başlıca topçu mevziimiz tuğla ocaklarında iki adet 15 cm'lik top (86. Ağır Topçu bataryası) diğer ikisi kuşatmanın büyük bölümünde Kût'un nehir yakasında olacak şekilde, sonlara doğru ise Kût'un doğusunda konuşlandırılmışlardı. Sahra topçularından 63. Batarya (altı adet 10 cm'lik sahra topu) ve Hants Havan Bataryası (dört adet 15 cm'lik obüs) da tuğla ocaklarının yakınındaydı. Bizim orta savunma hattımızın arkasında 76. Batarya, Kût'un kuzeyinde, nehrin üst tarafındaki hurmalıkta 82. Batarya bulunuyordu. Bu hurmalığın doğusunda, kuşatmanın ilk dönemlerinde iki adet 12 cm'lik top (104. Ağır Topçu Bataryası) bulunuyordu. Bunlar daha sonra, Kût'un kuzeybatısına yakın hurmalık çevresine konuşlanmak için taşındılar. 82. Bataryanın güneyine, kuşatma boyunca bir uçaksavar ve 6 cm'lik sahra topu kuruldu.

Kût'un bizzat içinde kendi sallarında dört adet 15 cm'lik donanma topu (86. Ağır bataryanın), iki adet 15 cm'lik top (dışarı taşınıncaya kadar), bir adet 7,5 cm'lik sahra topu, bir adet 6 cm'lik sahra topu, iki adet 6 cm'lik donanma topu bulunuyordu. İki tanesi Ocak ayına kadar Kale'de, iki tanesi kuşatmanın erken dönemlerinde kuzeybatı sektöründe siperlerdeydi.

Ayrıca ayrılmış bir adet 1,5 cm'lik küçük top Sumana gemisinden hiçbir zaman karaya çıkarılmadı.

Kûtulamâre'de sahip olduğumuz top sayısı 36 top ve 4 obüs olmak üzere toplamda 40 adetti.

Türkler topçu mevzilerini sık sık değiştiriyorlardı. Her bir Türk topçu mevzii bir ya da daha fazla bataryamızın karşısındaydı. Çok nazik olmayan bir sıfatla “kış” diye anılan köhne bir 30 cm'lik havan Elhan köyünün hemen kuzeyinde bulunurdu. Komik bir şeydi! Çok dikkate almak gerekmezdi.

Kût etrafındaki Türk topçusu toplamda 32 topa 5 obüs ve bir havan topuna ulaşmıştı. Bizdeki toplamdan nispeten eksik olsa da topların aynı miktardaki cephaneye sınırlı olmadığı hatırlanmalıdır. Düşmanın toplarının büyük kısmı, bizimkilerden daha düşük modeldeydi. İki donanma topu hariç tahrip gücü yüksek daneli top ateşlemediler.

Türklerin bizden ele geçirdikleri Firefly gambotundaki 12 cm'lik donanma topunu kasıtlı olarak saymadım. Çünkü bu top nadir ateşlendi ve Kût'tan çok uzaktaydı.

Birliklerimizin Kût'un etrafındaki tahkim edilmiş hatların savunmasına ayrıldığı genel savunma sistemi, tüm savunma pozisyonunun dört bölge ya da sektöre bölünmesine dayanıyordu.

Bunlar:

Kuzeydoğu Sektörü: Kale ve birinci ve orta hatların bir kısmını ve buna birleşik siperler,

Kuzeybatı Sektörü: Birinci ve orta savunma hatlarının kalan kısmını kapsıyordu.

İkinci Savunma Hattı: Genel ihtiyatlarca kullanıldı.

Elhan Köyü: Kût ve Kût'un aşağısındaki karakollar.

Her bir bölge ya da sektöre bir tugay ayrılmıştı.

Kuzeydoğu sektörü kuşatma boyunca başlangıçta Tuğgeneral Hoghton komutasında iken daha sonra Tuğgeneral Ewans komutasındaki 17. Tugay tarafından savunuldu. Bu sektör, 'daha ayrıntılı tarif edecek olursak, Kale'nin kendisi dahil ve birinci hat (B tabyası hariç, 21 Ocak 1916'daki selden sonra B Tabyasını kapsıyordu) orta hat ve nehir hattı ve birinci hattın bu bölümünün yakınındaki diğer siperler de aynı zamanda kuzeydoğu sektörüne dahildi.

Kuzeybatı sektörü dönüşümlü olarak iki tugay tarafından savunuldu. General Delamain komutasındaki 16. Tugay ve General Mellis komutasındaki 30. Tugay. Birinci ve orta hat siperlerini B tabyasından itibaren Kût'un kuzeybatısı Dicle nehrine kadar kapsıyordu. 21 Ocak 1916'daki selden sonra Kuzeybatı sektöründe orijinal birinci ya da ön hattımız sular altında kaldığından bu sektördeki önceki orta hat bizim ön hattımız oldu.

2. savunma hattı, Kût kasabasının yerleştiği arazi boyunca uzanıyor, hem 16. hem de 30. Tugay tarafından tutuluyordu. Kuzeybatı sektörü savunmasının genel ihtiyatı olarak görev yapıyordu.

Kût bölgesi ve Elhan köyü kuşatma boyunca Tuğgeneral Hamilton komutasındaki 18. Tugay tarafından tutulacaktı. Bu tugayın yarısı 110. ve 120. Hint piyade taburları kalıcı olarak nehir karşısında Elhan köyünü bölüştüler. Kût'ta bulunan 2. Norfolk Alayı ve 7. Rajputlar ise nehir devriyelerini destekleyeceklerdi.

Görüldüğü üzere iki tugay (Kale'nin içindeki ve yakınındaki 17. Tugay ile Kût'un içinde ve yakınındaki 18. Tugay) sabit iken, 16. Tugay ve 30. Tugay dönüşümlü genel ihtiyatı oluşturuyorlardı. Kale'ye uzaklık ve kuvvetlerin sık sık Dicle üzerinden transfer etmenin zorluğu düşünüldüğünde, 17. ve 18. Tugayların neden her zaman aynı bölgede kaldıkları ve diğer tugaylarla değiştirilmediği anlaşılabilir.

Şüphesiz ki, Dicle yanındaki kuzeybatı sektöründe (D Tabyası yakınında) 1. hat siperlerimiz, Kût'un savunulmasında hayati noktaydı. Çünkü buradaki birinci hat Kût'un yakınındaydı. Eğer düşman hattımızı bu yerden yararsa Kût işgal edilebilir, Kale ve kuzeydoğu sektörü izole kalabilirdi. Bununla birlikte savunma hattımızın bu kanadı çok kuvvetli tahkim edilmişti. İki tugayla dönüşümlü tutuluyordu. Her ikisi de görevlerini tüm harekât boyunca mükemmel yerine getirdiler.

Şüphesiz genel olarak savunmamızın zayıf bir özelliği Kût'a saldırma durumunda, 1. hat siperlere uzayan bu hatta ihtiyatların ulaşmasını sağlayan korunaklı, yeterli irtibat siperlerinin eksikliği idi. Kuşatmanın çok erken döneminde, orta hattın tamamlanmasından önce, zayıflığın başka bir kaynağı da 1. ve 2. hatlarımızın arasındaki uzaklıktı. İrtibat siperlerinin genel saldırıya karşı yeterli olamayacağı anlaşılmıştı. Sonuçta böyle bir durumda ihtiyat kuvvetlerinin, birinci hatta açıktan ilerleyeceklerine dair emirler yayınlandı. Bu da doğal olarak ağır kayıplara yol açacaktı. Bu şartlarda ise kaçınılmazdı. Daha fazla irtibat siperi 1. hat için son derece yararlı olabilirdi. Ancak Kût'a ulaşan birliklerimizin son derece bitkin olduğu hatırlanmalıdır. Kuşatmanın sonlarına doğru yiyecek miktarı düşürülmüştü. Zamanımızın büyük bölümünü Türklerin yanı sıra yükselen sularla savaşmakla geçirmek zorundaydık. Böylelikle kazılacak ekstra metre siper son derece yorgun askerlere ek görev yüklüyordu. 21 Ocak'tan sonra sel suları ile kaplı alan kuzey ve kuzeybatı sektöründe düşman tarafından yapılacak saldırıyı pratikte imkansız kıldığı ayrıca dikkate alınmalıdır.

Bu bölümde Kût'un savunması ve kuşatma boyunca kuvvetlerimizin konuşlanması hakkında bazı fikirler vermeye çalıştım. Gerekli bazı detaylar okumayı sıkıcı kılar. Bununla birlikte, kuşatmanın safhaları hakkında anlatımına devam ederken, kuşatılan bölgede askeri durumu anlayabilmek için bazı bilgiler de gereklidir.

KÛT KUŞATMASINDA İLK GÜNLER

3 Aralık 1915 sabahında General Townshend'in takatten düşmüş kuvvetleri, Selman-ı Pak geri çekilişinden sonra Kûtulamâre'ye yürüdükleri zaman, birliklerin savaş yönetimi için mümkün olan her şey yapılmıştı. Ancak konforlu yerlere ya da kamplara yerleştirilmeden biraz zaman vardı. Kısa zamanda iyi ve bol tayın sağlandı. Gemi filosuyla Amâre ve Basra'ya göndermek için ayrılacak kalan hasta ve yaralıları için süratle düzenlemeler yapıldı. Sumana gemisi ile 4 çatana, 2 motorbot ve 6 değişik büyüklükte şat hariç, bütün gemi ve çelik şatlar Kût'ta nehirden aşağı yöne gitmek emri almışlardı. Öyle görünüyor ki, düşman nehrin akıntı yönünde geçişi birkaç gün içerisinde imkânsız kılacaktı. Bu dönemde genel kanaat Kût, Türkler tarafından kuşatılırsa, kuşatılma müddeti Noel'i, en azından Aralık sonunu çok fazla geçmeyecekti.

Ancak bu boş bir umutmuş! Önümüzdeki günlerde neler yaşayacağımızı çok az biliyorduk!

Kût için ayrılmışlar hariç, Blonse Lynch, Mousul ve diğer nehir gemileri ve şatlar 4 Aralık'ta bizi geride bırakarak gittiler. Daha sıcak, ama daha emniyetli iklimlere giden yolcular gibi bize iyi şanslar dilediler ve yardım için iki ya da üç haftada geri döneceklerine söz verdiler. Uzun ve görkemli gemiler yola koyuldu ve gözden kayboldular. Kût'un nehre bakan cephesi cephaneye ve erzak ile doluydu ve hepsinin üzerinde yükselen birkaç darağacı ile değerli malzemeleri kasabada güvenli yerlere taşıma da zor şartlar altında çalışan birliklerin ve Arapların

merhametine kalmıştı. Darağaçları, Ekim'de Es-Sin muharebesinde yaralılarıımıza işkence yapmak ve soymakla suçlanan iki Arap caniyi idam etmek için tarafımızdan dikilmişti.

Kale'ye bir köprü inşa etmek emrini aldım. Bundan dolayı 5 Aralık'ta güneş doğunun bomboş, ıssız düzlüklerinin üzerinde pırıl pırıl parlarken, ilk çatanam sal zincirini yedeğe alarak yola koyuldu. Önünde Sumana, arkada sallarıyla birlikte diğer iki çatana ve L-9 benim şatım ile birlikte yolculuğuna Elhan köyünün karşısından başladı ve nehrin aşağısına yöneldi. Şatım rüzgâr nedeniyle bentte sağ yakaya çarptı, uzun bir süre yüzdürülemedi ve daha sonra akıntı yönünde kötü bir şekilde karaya oturdu. Kale'ye sallardan bir saat sonra, öğleye doğru 11.00'e kadar ulaşamadım. Burada nehir üzerinde kıyıdan sağ yakaya tabyaya yakın bir köprü inşa etmek için büyük bir şevkle çalışmaya başladık.

Bu köprünün inşası için burada bulunan istihkamların yardımını almaktan ve Kale'nin hemen altındaki yakada çok büyük bir kalas yığınının sahip olmaktan, her tipte kirişin el altında olmasından dolayı da ayrıca şanslıydım. Bu malzemeler olmaksızın, benim yetersiz köprü inşa malzememle bir köprü yapmak imkansız olurdu. Malzemeler Teğmen Aldous yönetiminde 40 müheyladan oluşan konvoy ile Amâre'dan getiriliyordu. Bu zamanda kuvvetli güney rüzgârlarının artması sayesinde nehir yukarısına rekor sürede seyahat yapmıştı. Müheylalar sadece 28 Kasım'da varmışlardı tabyaya. Böylelikle tabyadaki varış noktasına salimen götürmek için kereste tam zamanında gelmişti.

Kûtulamâre'de acilen bir köprünün inşa edilmesinin nedeni, 6. Süvari Tugayının General Aylmer'in komutasındaki kuvvete katılmak için Amâre'ye oradan da Aliyülgarbi'ye harekete geçmesi hususunda alınan karardı. Kût'ta sadece, Süvari

Tugayına mensup Hind süvarilerinden bir birlik ile iki topçu bataryası kalacaktı.

En az birkaç hafta kuşatma altında kalacağımızdan süvari tugayının kasabadaki varlığı avantajdan ziyade ayak bağı olacaktı. Öte yandan bu seyyar kuvvet General Aylmer'in ilerleğinde çok değerli olabilirdi. Tugayın Aliyülgarbî'ye güvenli yolculuğu için, sağ yakada ilerlemesi gerekiyordu. Ayrıca çok gecikme olmadan Kût'tan ayrılmalıydı. Nehrin sol yakası boyunca Türkler Kût'a doğru kuvvetle ilerledikleri biliniyordu. Her saatin çok büyük önemi vardı. General Townshend bu noktada çok hassastı. Aldığım emir mümkün olan en kısa zamanda köprünün tamamlanmasıydı.

30 Kasım'dan birkaç gün önce Kraliyet Mühendislerinden Yüzbaşı Colbeck komutasındaki Sirmoor istihkamacıları Kale'nin nehir boyunca 2 km kadar aşağısında eski bir Türk ya da Arap "cisare" köprüsünün düzeltilmesiyle bir hayli meşgul olmuştu. Eğer 6. Tümen Kût'a geri geldiğinde Aliyülgarbî'ye geri çekilmek için nehri bir an önce geçmek isterse böylelikle üzerinde "top trafiğini" mümkün kılabilirdi. Bununla birlikte O sırada Aziziye'de olan General Townshend'dan 6. Tümen için Kût'ta tahkimli mevziler kazılmasını emreden bir telgraf gelmişti. Bu mesajı alır almaz, Ulaştırma Genel Müfettişliği Yüzbaşı Colbeck'e eski köprüyü sökmesini ve nehrin yukarısına getirmesini istedi. Böylece varışında, 5 Aralık 1915'te Kale'de, Sirmoor İstihkamacıları sayesinde kullanıma hazır yığınla malzeme buldum.

5 Aralık'ta gün boyunca Dicle üzerinden yüzer köprü inşaatında, dikenli tel ile çevrilmiş tabyanın içerisinde başlayarak çok çalıştık.

Nehir üzerinde yeterince uzanacak "Danack'ım yoktu. Başlamak için sol yakanın yanında üç cisare verildi. Yol bu durumda küpeşteden küpeşteye uzuyordu. Bu kayıklar yaklaşık

13 metre uzunluğunda 23x23 santimlik kirişlerle sıkılaştırılarak karşıdan karşıya iple bağlandı. Bu kemerler için kıyıdaki yığından kereste kullandım. Bu üç büyük kayıktan sonra tüm danack, bellum ya da salları geldi. Demir atmak işi bir çatanadan yapılmak zorundaydı. Çünkü tombazım yoktu. Zor bir işti, ancak sağ salım güvenle başardık. Yaklaşık 8 saatlik zorlu çalışmadan sonra kendimizi sağ yakanın 10 metre kadar yakınında büyük bir kumluk alanda bulmuştuk. Başka bir danack kullanım için mevcut değildi. Karanlık çökmüştü. Dondurucu soğuk vardı. Adamlarım yorgun ve açtı. Bununla birlikte yaklaşık 1,2 metre derinliğindeki buzlu suya girmişler, iki ayağı ve çapraz kirişleri yerleştirmişler, kumluk alana kadar köprüyü tamamlamışlardı.

6. Süvari Tugayı komutanı Tuğgeneral Roberts, öğleden sonra köprüyü görmeye gelmiş, ancak bu gece geçmeye teşebbüs etmemeye karar vermişti. Kumlu alan nehrin kıyısından yaklaşık 20 metre genişliğinde 1 metre derinlikte daralmış bir akıntı ile ayrılmasına rağmen sert ve dayanıklı görünüyordu. Bu sığ kanala bir adam yolladım, tabanın sert ve uygun olduğunu rapor etti.

Sonraki sabah adamlarım erkenden köprü üzerindeydiler. Kayıklardan suyu tahliye ettiler. Fazla sızdıranları çamur ile sıvadılar. Bazı danacklar çok yıpranmış durumdaydı. Ancak elimizde başka olmadığından kullanılmak zorundaydılar

6 Aralık 1915 saat 09'da 6. Süvari Tugayı, Kût'tan Kale'ye gelmeye başlamıştı. İlk önce süvari taburu geçti. Karşı sahile sığ bölgeyi aşmalarını gözlemlemek için ben de kumlu alana geçtim. İlk dakikalarda her şey yolunda gidiyordu. Ancak kumluk alan giderek bataklığa dönüşmeye, durum ciddileşmeye başladı. Atlar bir şekilde bata çıka sığlık boyunca geçerken, en sonunda birisi düştü, binicisini sığ suya bıraktı. Bu durumdan zorlukla kurtulabildi. İki top hızla sığlık alanı

geçti ve çok şükür hiçbir at düşmedi. Ne var ki yüreğimiz ağzımıza gelmişti.

Bu zamana kadar sağ yakaya köprü'nün sonundan yaklaşık 20 metre uzaklıktaki tüm kumlu alan artık ortadan kalkmış ve çamur kitlesine dönmüştü. Dolayısıyla bundan sonra gidiş-geliş mümkün değildi. Bu arada Kale'nin yakınındaki nehrin sol yaka'sı, hepsi nehirden geçmeyi bekleyen toplar, vağonlar, süvariler, develer, at arabaları, eşeklerle doluydu. Türkler görünecek ve kalabalık tugaya çok az topla bile ateş edebilecek diye yüreğim ağzımdaydı. Çabucak 8 küçük köprü ayağı elimde kalmış tüm kiriş, kalas, tüm döşeme tahtası bulabilirdiğim ne varsa toplayabildim. 20 metre uzunluğunda suyun ve batan kumun üzerine ayaklı bir köprü ve kumlu alanı geçen üçünü derine uzatarak döşeme tahtalarından bir yol yaptım. Bu iş 1,5 saat sürmüş ancak tamamlandığında trafik akışı köprü üzerinden sağlanmıştı. Tugayın tamamı tüm transport araçlarıyla bir aksilik olmaksızın geçti ve Kale'nin karşısındaki meyilli nehir yakasından devam etti. Son ama en önemlisi geçmesinde ciddi şüphelerim olan ağır bir otomobil geldi. Bu devasa araç bile derin kuma yapıştıktan sonra karşı kıyıya sonunda ulaşabildi. Üstteki sağlam zemine tutundu. Bu arabayı karşı kıyıda görmekten ve bütün kolu geniş nehrin karşısında olduğunu bilmekten dolayı hiç bu kadar mutlu olmamıştım. Eğer herhangi bir Türk topçusu birliklerin ve nakliye araçlarının geçişi esnasında ateş açıyorsa, bir felaket olurdu. Düşünmesi bile dayanılacak gibi değil. Çünkü hasar görenin yerine konulacak ayıracak tek bir kaygım yoktu. Hakkaten de süvari tugayının hasarsız olarak Kût'tan ayrılışı olağanüstü bir şanstı.

Köprüyü sökmeye başlama emirleri gelmişti. Süvarinin artçı birlikleri veda için ellerini salladılar Aliyülgarbi'ye ve özgülüğe doğru öğlene doğru kayboldular. Biz sığ yer boyunca

olan ayaklı köprüden ve yaya yolundaki kerestelerden başladık. Ancak bunlar sökülürken büyük bir sürprizle karşılaştım. Kale'nin nehrin akış yönünde, yaklaşık 300 metre kadar uzanmış köprüyü koruyan bir Hind piyade devriyesi, Kale'ye doğru geri çekiliyordu. Devriyenin geri çekilmesinden kısa bir süre sonra gezinen ve köprü'nün aşağı tarafındaki hendeğe doğru koşan birkaç silahlı Arap fark ettim. Birkaç dakika içerisinde diğerleri izledi ve oyukta kayboldular. 5 dakika içerisinde mermiler başımızın üzerinden vızıldamaya başladı. Ateş o kadar artmıştı ki gün ışığında işi bırakmak zorunda kaldık ve Kale'ye saklandık. Saat 22.30 sıralarında düşman açıkça geri çekilmiş görünüyordu. Karanlıkta olabildiğince çabuk köprüyü sökmeye yeniden başladık. Bana verilen emir nehrin yukarısına ikinci köprü'nün yerine, General Townshend'in gereksinim duyduğu 9 no'lu devriyenin yanına ilerlemektir. 7 Aralık sabah 03.30'da son danack alındı ve çatanaya bağlandı. Kale'ye şimdilik elveda dedik. Sallar yeni yerlerine son kısa yolculuklarına başladılar.

Şafak sökmeye başladığında 9 no'lu devriyenin yerine varmıştık. Şatım uygun bir şekilde karaya demir atmadan önce yeni köprüye vakit geçirmeksizin başlanması emrini almıştım. Adamlarım çok zayıf, halsiz düşmüş ve o kadar uykum gelmişti ki, ayakta zor durabiliyordum. Ancak yapabildiğimiz kadar işe başlamak zorundaydık. Yeni seçilen yerde köprü'nün erken tamamlanmasının büyük önem taşıdığı belliydi.

Neden yeni bir köprü gereksinimi vardı? Bence General Townshend Kût'u boşaltmak için son dakika da karar verse bile, tüm kuvvetlerinin sağ yakaya, Aliyülgarbi'ye geri çekilmesi amaçlanmıştı. Kale'deki köprü, Türkler 6. Süvari Tugayını ellerinden kaçırdıklarını farkettiler sonra güvenli geçiş için çok daha hassas bir konumdaydı.

Danacklarımın sayısının bilinmesi 9 no'lu devriye yakınından nehirden geçilmesine yeterli olmayacaktı. İşi başlatmak için ilk önce çok sayıda Arap "cisare" kayığı gerekliydi. Adamlarım sol yakanın yakınındaki pozisyonda yüksek köprü ayakları yaparken, ben bir grubu bir çatanayla nehrin aşağısına, önceki köprü'nün tarafımızdan sökülmiş cisarelerine götürdüm. Yedeğimizde yukarı aldık. Bu üç kayık köprüye yerleştirilirken Kalenin yukarısında Kraliyet Mühendislerinden Yüzbaşı Colbeck tarafından demir atılmış iki uzun cisare zincirine tekrar gittim. İki cisare daha serbest bıraktık, yeni köprüde yerleştirmeye götürdük. Çok yavaş ve yorucu bir işti. Ayrıca kereste ve kiriş yüklü iki müheyle getirildi. Beş cisare yerleştirilinceye ve kirişlerle sağlamlaştırılmasına, açıklıklar ayarlanıncaya kadar, öğleden sonra saat 2 olmuştu. Köprü'nün 50 metreden azı tamamlanmıştı. Kaybettiğimiz dubaları ne kadar arıyorduk. İnşaat devam ederken köprüyü korumak için 1. Oxford ve Bucks hafif piyadelerden ikişer bölük şafakta Sumana gemisiyle çekilen bir şatta geldi. Gemi sağ yakada gün boyunca kalırken piyade birkaç siper kazdı, köprü inşaat alanı etrafında devriye gezdi. Bu sırada düşmandan hiç iz yoktu. Köprü yapımı çok hızlı ilerlemiş ve ben güneş batana kadar ayrıca 120 metre daha tamamlamıştım. Daha sonra ara verdik ve şata akşam yemeği için döndük. Gece olaysız geçti, şafak güzel, sakin, güneşli ve ferahlık veren bir gün sözüyle doğdu.

8 Aralık 1915'te uyandığımda Sumana gemisini sağ yakada, kısmen tamamlanmış köprümün yukarı tarafında ve karşısında, yanında küçük bir şatla birlikte demir atmış olduğunu farkettim. Her zamanki piyade örtme kuvvetinin de bizi saldırdıdan korumak için zaten öte yakada olduğunu düşündüm. Tam bu sırada, Sumana'dan köprüme doğru büyük bir müheylanın sürüklendiğini bildiren acil bir mesaj aldım. Müheyle gerçekten de köprü'nün 200 metre kadar yakınındaydı.

Akıntıyla birlikte süratle geliyordu. Adamlarıma elimizde olan kayığa atlamaları, süratle kürek çekerek köprüyü dolanıp başıboş tekneyi engelleyip ve demir attırmaları için bağırdım. Galiba tam zamanında yetişemeyecektik. Sumana'daki Teğmen Tudway, bunu görür görmez askerlerinden birkaçını bir kayığa bindirerek gönderdi ve böylece müheyla kısmen inşa edilmiş köprü yakınında kısa sürede demir attı.

Müheyla tamamen terk edilmiş görünüyordu. Köprünün sonundan dolaşarak yedeğimize aldık sol yakanın aşağısında, köprünün altında demir attık. Birkaç saat sonra, müheyladan çıkıp nehir kenarına koşan bir Arap gördüm. Güverte kabininde bir yerde saklanmış olmalıydı. Düşmanın hesabına çalıştığına hiç şüphem yoktu. Köprüyü tahrip etmeyi amaçlayan kasıtlı bir girişimdi bu. Ancak macerasının zamanlamasında çok gecikmişti. Çünkü müheyla benim kırılğan zayıf danaklarıma çarpmadan şafak sökmüştü. Bu Arap'ı yakalamak, vurmak çok isterdim, ancak kaçırdık. Çok çabuk davranmıştı.

8 Aralık boyunca iş zorlu koşullarda devam etti. Öğleden sonra büyük bir düşman piyade kitlesinin nehrin sağ yakasından bir miktar uzakta yukarı doğru hareket ederken görüldüğü mesajı geldi. Ancak nehir boyunca düşman olduğuna dair bir işaret yoktu. Dolayısıyla haberlerden çok endişelenmedim. Teğmen Sadar Din tabyadan daha fazla cisare getirmek için iki yolculuk daha gerçekleştirdi. Varan kayıklar yerlerine yerleştirildi, düşük kalite tahtadan yollar döşendi. Çürük keresteler eklendi ve çakıldı. En sonunda son cisare de sağ yakaya yakına kaydırıldı ve adamlarımcı külüstür kayıklara son dokunuşlar yapılırken ben karaya ayak basmıştım.

Sumana'ya giderek örtme kuvvetinin nerede olduğunu sordum. Hiçbir örtme birliğinin olmadığı cevabını aldım. Öyle görünüyor ki, bu zamanda güvenliğimiz yalnızca yukarıdaki Sumana'nın makineli tüfeklerine kalmıştı. İşaret verilerek

Kût'tan acilen bir koruma kuvveti istendi. Sumana'nın komutanıyla konuşmam süresince 300 metre kadar nehrin yukarısında ileride, benim köprümü ilgiyle gözetleyen iki Türk subayı gördüğünü öğrendim. Ancak 67. Pencaplılardan bir örtme kôruma kuvvetinin yarım saat sonra varışıyla endişeye nokta koyulmuştu. Sumana, köprü yerinden ayrıldı ve yanında şatı ile birlikte Kût'a doğru seyretti. Nehrin bendini döndüğünde Kût'un üst tarafından, nehir sağ yakasındaki sekiz Türk topu tarafından bombalandı Ancak karanlık basmadan önce sağ salim Kût'a varmıştı.

Köprüye iyi kötü son dokunuşlar yapılırken, diğer yerlerin aksine en iyi bölümü burası olmuştu. Bir şekilde köprü tamamlanmıştı işte. Bu koşullarda daha iyisi beklenemezdi. Dikkatli olunursa sahra topunun bile geçişine uygundu. General Townshend tamamlanmasından sonra, akşama doğru 05'te köprüyü ziyaret etti. Beni de çalışmamdan dolayı tebrik etti. Köprü hiç te gözalcı görünmemesine rağmen yapılandan memnun görünüyordu.

Mezopotamya'da istihkam birliğim tarafından tamamlanan bu son köprünün inşasının nedeni bana açıklanmamıştı. Ancak daha önce söylediğim gibi öyle görünüyordu ki, 6. Tümenin ve 30. Tugayın eğer karar verilirse, son dakikada bile, Kût'u boşaltmak ve Aliyülgarbi'ye geri çekilmek için Dicle'nin sağ yakasına geçişi amaçlanmıştı.

9 Aralık 1915 sabahının ilk saatlerinde adamlarım köprünün dışında sızıntıları tamir ediyor, kalasları düzenliyor, bağları sıkılaştırıyor, köprü çalışmasından ayrı olmayan çok sayıda küçük işle meşgul oluyorlardı. Saat 08'de nehir yukarısından uzaklardan birkaç tüfek sesi duydum. Tam bu zamanda, bir de baktım ki, inşaatını daha yeni bitirmemize rağmen, köprüyü sökme emri almışız. Yukarıdan çok daha fazla tüfek atışı geldiğinde ve birkaç mermi köprü üzerinde

vızıldadığında baskı kirişlerindeki askı bağlarını sökmeyi yeni tamamlamıştık. Biz köprü üzerine işimize devam ederken sağ yakadaki örtme kuvvetinin devriyeleri birkaç atışla cevap verdiler. Kısa zaman içerisinde, nehrin sağ yakasının yukarısında ateşin miktarı artmaya başladı. Nehir bendinden yukarı baktığımda 7 no'lu devriye noktasının karşısında köprüme yönelmiş koşturan birkaç Türk gördüm. Peşlerinden çok sayıda düşman daha geliyordu. Tıpkı; “*Daha daha daha çoğalarak birbiri ardı sıra geldiler sonunda*”³¹ şiirinde geçtiği gibi. Köprüdeki işimizi sonlandırdık. Silah ve ekipmanlarımızı alarak şatta toplandık. Köprü saldırıya uğradı diye kargâha telefon ettim.

Bu dönemde sağ yakadaki çarpışma giderek heyecan verici hal almıştı. Bizim koruma kuvvetimiz, 67. Pencaplılardan bir grup, görülebildiklerinde sürekli ateşle onları durdurmaya çalışırken, kılıcını sallayan bir subayın liderlik ettiği Türk piyadesi kısa adımlarla sağ yakaya indi. Bir yere kadar arazide kum tepelerinde küçük oyuklar aradılar. Kum tepecikleri Türklerin görünmesini engelliyordu. Nehir yukarısındaki kum tepesini düşman ele geçirdikten kısa bir süre sonra, buradan Hint piyadesi üzerine yoğun bir ateş yağdı. Birliğin komutanı olan subay Yüzbaşı Gribbon, eğer sağ yakada destek almadan kahlırlarsa küçük kuvvetinin alt edileceğini düşündü. Adamlarına köprümün üzerinden geri çekilmeyi emretti. Birlikler yaralılarını beraberinde getirerek uygun adım geçtiler. Hayret ki Türkler kum tepelerinde kaldılar, köprüyü geçmeye çalışmadılar! Örtü kuvveti benim şatımı geçerek sol yakaya geldi, nehir kenarında düşmanın ateşine karşılık vermek için açıkta mevzi aldı. Adamlarımdan birkaçını aşağıımızdaki şatımın

31 Meşhur “Alice Harikalar Diyarında” romanının yazarı İngiliz şair ve yazar Lewis Carroll’un (1832-1898) “The Walrus and the Carpenter” adlı şiirinde geçen dizeler. (ç.n)

yanındaki siperde bırakarak, diğerlerini piyadeye yardım için nehir kenarına götürdüm.

Sabah 09'da, ihtiyattaki 30. Tugay komutanı Tümgeneral Mellis, kendi kurmaylarından olan 16. Rajputlardan Yüzbaşı Mc Kenza ile birlikte köprüye geldi. Kendisini nehir kenarının yukarısında otururken buldum. Kısaca neler yaşandığı bilgisini verdim. Yüzbaşı Gribbon'a neden örtü kuvvetini çektiğini sordu. Çok kuvvetli bir saldırıya karşı elindeki birliklerin sağ yakadaki kum tepelerini ve siperleri tutmak için yetersiz olması nedeniyle diye cevap verildi. General Mellis, 67. Pencaplılara tekrar sağ yakaya dönmelerini ve kum tepelerindeki düşmana saldırmalarını emretti. Bu güçlü önlem Türklerin sağ yakadaki köprübaşını ele geçirmelerini engelleyecek kesinlikle tek yoldu. Yüzbaşı Mc Kenna bu arada General Townshend'e danışmak için dörttnala Kût'a gitmişti. Yüzbaşı Gribbon, 67. Pencaplılardan cesurca kendi küçük birliğine önderlik ederek köprümün üzerinden sağ yakaya geri döndü ve kum tepelerine doğru nehrin üst tarafına ilerledi. Çok şiddetli tüfek ateşi altında çarpışma oldu. Ancak ne olduğunu görmek mümkün değildi. Durumun nasıl gittiğini öğrenmek için General Mellis bizzat karşıya geçti.

20 dakika kadar sonra, düşmanın ateşinin miktarı hâlâ artıyordu. Örtü kuvvetinin kayıpları ağırlaşmaya başlamıştı. Adamlar birer birer devriliyorlardı. Yüzbaşı Gribbon, karşı saldırıda adamlarını korkusuzca cesaretlendirirken ağır yaralanmış, yardımcısı Teğmen Arbuthnot ağır bir yara ile etkisiz hale gelmiş ve bir Hintli subay öldürülmüştü. En sonunda birliğin kalanları çok daha fazla tutunamadılar. Köprü üzerinden geri çekildiler. General Mellis'in kendisi de yakına kadar gelen kurşun yağmuru altında kalmış, neyse ki hiç yara almamıştı. Çok sayıda yaralı sağ yakada bırakılmış, onları getirmeye, kurtarmaya zaman olmamıştı. Ancak çoğuna birliğin

astsubayı dahil silah arkadaşları tarafından geri gidilerek yardım edildi. Kanla boyanmış şekilde taşınmalarına rağmen yine de neşeliydiler.

Örtü kuvveti geriler gerilemez Türkler ilerlemişler, köprüye bakan, bizim birliklerimizce kazılan siperleri tutmuşlardı. Buradan sol yakada hemen hemen korunmasız adamlarımıza isabetli ve zamanında ateş açtılar. Şükürler olsun ki bu yakada bir önceki sabah keşfe çıkmıştım ve kıyıya giden ve biraz koruma sağlayan sığ küçük bir dere yatağı biliyordum. Burası iğrenç derecede kirli bir yerdi aynı zamanda.

General Mellis'in bizzat kendisi örtü kuvvetinin askerlerini yönetti. Ben de elimden geldiği kadarıyla yardımcı oldum. Nehir yatağının kenarından çalıştığımız yol boyunca küçük kanala doğru bir kısmına liderlik ettim. General Mellis, Kût'a dönmek için ayrıldı. Takviye gelen 2/7 Gurka piyadelerinin, arkamızda Kût'a doğru uzanan düz arazide tek sıra halinde ilerledikleri görülebiliyordu.

Bir makineli tüfeği, nehrin kenarında, derenin sonuna yerleştirdim ve aralıklı yaylım ateşi ve tüfek ateşlerimizin de yardımıyla, Türklerin Gurkalar varmadan köprüye doluşma girişimi engellendi. Karşı yakadaki düşman 300 metre uzaktan ateşini ısrarla sürdürdü. Biz de elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorduk. Türklerin arasında bize ateş eden birkaç Arap da vardı. Renkli başlıkları nedeniyle göze daha çok çarpıyorlardı. Zaman ilerledikçe yanımdaki Sepoy'dan³² tüfeğini ödünç aldım. Dürbünle, mermileri bizim hendeğimizi hedeflemiş olan Arap'ın tam yerini belirledim ve tüfeğimle ateş ettim. Arap'ın vurulup vurulmadığını bilmesem de sınırları bir dereceye kadar yıprandığını biliyordum. O kadar ki siperinin ateş basamağının üzerinden, hedef gözetmeksizin ateş

32 Sepoy: Hint askeri (ç.n)

etmeye başlamıştı. Güzel bir manzarayı çalılıkların arkasından seyretmek oldukça eğlendiriciydi.

Diğer alaylardan Gurkaların yanı sıra ihtiyatlar da geldi. Nehir yakası boyunca, karşıdaki düşmana sürekli ateşi devam ettirerek sağa ve sola yayıldılar. İçinde uzandığım dere hemen hemen 6 metre derinliğindeydi ve iğrenç kokuyordu. Ne var ki gün sona ererken bitmek bilmeyen yedi saat boyunca içinde bulunmak zorunda kalmıştık. Birkaç bisküvim ve mataram vardı. Isınmak için kabanımı giymiştim. Çok acıkmıştım. Kahvaltı etmemiştim çünkü. Güneş yavaş yavaş batıya doğru devrildi. Gün batarken ateş azalmaya başladı. Adamlarımdan sekizini topladım, şata doğru nehir yakasına doğru öncülük ettim. Birkaç hasta adamı ve uşağımı Kût'a gönderdim. Ayrıca gece için biraz battaniye de istedik. Kendi kuru ekmeğimden bir parçayı diğer subay ile paylaşıırken, General Mellis'in 100 metre ötede metruk bir kerpiç evde olduğunu duydum. Emirleri almak için oraya gittim. Köprünün tahrip edilmesine karar verilmişti. Yarbay Wilson, Kût'tan gelmiş ve köprüyü pamuk barut ile havaya uçurmak için hazırlıklar yaptığını rapor etmişti. Teğmen Matthews bu iş için gönüllü olmuş, beraberinde hazır yapılmış iki pamuk-barut patlayıcı ile birlikte istihkamlılardan birkaç adam toplamıştı. Patlayıcılar yolu ikiye ayırmak için kalaslar arasına yerleştirildi. Her bir patlayıcı 25 kg'lık barut içeriyordu. Ateşlemek için dört tapa vardı. Kût'ta ayrıca nehrin aşağısında seyredecek bir gambot hazırlanmıştı, eğer gerekirse Sumana'dan yardım alacaktı. Ancak gerekmedi.

Teğmen Sweet ve bir kısım Gurkalar eşliğinde Teğmen Matthews ve adamları, kendilerine karşı her an bir ateş kavgası beklentisiyle tehlikeli yolculuklarına başladılar İki danackı batmış buldular, yüksek miktarda patlayıcı ile birlikte oldukları için karanlıkta ilk açıklığı geçmek için oldukça zorlandılar, engellendiler.

Gelgelelim suya gömülmüş botların arasında mücadeleye buz gibi suda devam ettiler. Gurkalar çapaların halatlarını keserken patlayıcıları iki yere yerleştirirerek tapaları ateşlediler. Bu arada köprüdeki bir kaç yaralı kurtarılırken grup tüm hızıyla tabanları yağladı. Hiç ateş edilmemişti onlara. İki kulağı sağır eden patlama havayı kapladı, kadersiz köprümün mezarı üzerine yağdı. Aylarca çalışmanın sonucunu düşündüğümüzde, saniyeler içerisinde tahrip olurken kaçınılmaz olsa da gerçekten bizi çok üzmüştü. Hem ben hem de adamlarım bu köprü ile gurur duyuyorduk. Büyük ölçüde bizim tasarımı ve imalatımızdı. Çok üzgün bir şekilde nehirden uzaklaştık. Köprünün kaldırılması gerekiyordu. Çünkü Kût'un güvenliğine bir tehdit olmuştı.

Patlamalarla tamamen tahrip olmamış, ancak bölümlere ayrılmıştı. Her bölümün kayığı parçalanmış, bu parçalar akıntı yönünde yavaşça ayrılmışlardı. Hepsi dibe vuruncaya kadar halen birkaç çapa ile duruyorlardı. 11 Aralık 1915'te Kale'deki Topçu Bataryasının toplarından birisi halen kalan kayıklara 18 atış yaptı, 8'ini batırdı. Zaten büyük bölümü sızıntıdan yavaş yavaş batmıştı.

Köprünün üst tarafındaki çatanalarımın bir grup, ölü ve yaralıları geri almak için, belki de Türklerin geri çekildiğini düşünerek diğer yakaya doğru gitmiş, ancak mermi yağmuru ile karşılaştıklarından girişimden vazgeçilmişti.

Ben ve adamlarımın Kût'a yürümesi ve orada bir bölgeye yerleşmesine karar verilmişti. Bundan dolayı mühendislerden Yarbay Wilson yönetiminde yola koyulduk. Sabah 10'da Kût'un nehir cephesindeki Mühendisler Evine ulaştık. Adamlarım biraz yiyecek ve yer buldular. Mühendislerin yemekhanesinde güzel bir yemek yedim, üst kattaki odaya uyumak için çekildim.

Böylece Mezopotamya'daki küçük birliğimin köprü yapma çalışmaları sona ermişti. Kurna'dan Bağdat'ın yakınlarına kadar

uzanan Dicle'nin uzunluğu boyunca başarılı köprü yapımı serisine üzücü bir son! 1915 Mart ve Aralık ayları arasında nehir üzerinde tam 17 köprü inşa ettik. Biri Kurna'da (Yüzbaşı Campbell'in yönetiminde) 3 Amâre'de, 1 tane Aliyülgarbi'de, 1 tane Sanaiyat'ta, 1 tane Nahilat'ta, 2 tane Kût'ta, 2 tane Aziziye'de, 2 tane Kûtuniye'de, 1 tane Zor'da, 3 tane Lec'de.

Nehir üzerinde en kısa köprü Amâre'de kabaca 130 metre uzunluğunda iken en uzun olanı ise Aziziye'de 300 metre'nin biraz altındaydı. Sanaiyat'taki köprü de 287 metre uzunluğuna biraz yaklaşıyordu. Köprülerin ortalama uzunluğu 220-250 metreydi. Bu uzun köprülerin yedisi Aziziye'den ilerleyiş ve Aziziye'de geri çekiliş sırasında her iki tarih dahil 16 Kasım ile 28 Kasım 1915 tarihleri arasında yapılmıştı. 28 subay ve asker 1. İstihkam Taburu, 3. İstihkam ya da Sirmoor istihkamcı silah arkadaşlarının yardımıyla, Dicle'deki 6. Hint Tümeni için ellerinden gelenin en iyisini yaptıklarını sanırım herkes kabul edilecektir.

1915 ARALIK AYI BOYUNCA KUŞATMA

6 . Hint Tümen ve 30. Tugay, neden Selman-ı Pak'tan geri çekilişte Amâre'ye devam etmek yerine Kûtulamâre'de durmuştu?

Kut'ta kalan, Türkler tarafından yetiştirilip kuşatma altına alınan, kötü hava koşullarınca gecikmiş, eli ayağı bağlanmış bir ordu tarafından kurtarılınca kadar yetersiz erzakla Kut'u tutacak General Townshend komutasındaki kadersiz kuvvet için, defalarca sorulan ve üzerinde hararetle tartışmalar yapılan bir soruydu bu.

Tartışmalı bir konu olan 1915'te Bağdat'a ilerleme meselesinde olduğu gibi, bu konuda da okuyucuyu kendi sonuçlarına varma ve eleştirilerini yapmada kendi başına bırakacağım. Bununla birlikte General Townshend'in Kûtulamâre'ye varışında karşılaştığı sorunun bazı yönleri ilginç bir çalışma ortaya koyacak. Sorunun avantaj ve dezavantajlarını saymadan önce müsaadenizle General Townshend'in 26 Ocak 1916'da birliklerine resmi tebliğinden bir bölüm aktarayım:

“Bütün askerlerimin Selman-ı Pak'tan çekilme sırasında neden Kût'ta kalma kararı aldığımı bilmelerini arzuladım. Biz Kût'u elimizde tuttuğumuz müddetçe Türkler gemilerini, şatlarını, malzeme ve cephanelerini buradan geçiremez, dolayısıyla Amâre'ye saldırıya geçemezlerdi. Böylece bütün Türk ilerleyişini engelliyor, ayrıca Basra'dan gelecek ihtiyatlarımıza, şu an İran'ı geçmiş, Bağdat'a ilerleyen müttefikimiz Ruslara zaman kazandırıyoruz. Kût'ta durmakla geçen yıl kazandığım araziyi

elimde tutuyor ve Amâre'ye hatta ilerisine uzayacak felaket zincirine izin vermek yerine seferimizi zaferle devam ettiriyoruz.”

Bu açıklama geri çekilen kuvvetlerin Kût'ta durmasının lehine birçok noktaları sayıyordu. Ancak okuyucularımın düşünceleri için belli birkaç nokta ben de ekleyebilirim. Birliklerimiz çok şiddetli çarpışmalardan çıkabilmiş, üstesinden gelmiş ve zorlu yürüyüş ile Kût'a gelmişlerdi. Sonucunda askerler ve hayvanlar takatten düşmüşlerdi. Toparlanmak ve iyileşmek için istirahat ihtiyaçları vardı. Buna ek olarak Garrafkanalından Nasıriye'ye gidiş açısından Kût'un stratejik önemi göz ardı edilmemeliydi. Kût'un tahliye edilmesiyle Garraf kanalına sel suları kısa zaman içerisinde kolaylıkla dolabilir, düşmanı Nasıriye'ye indirecek su yolunun açılmasına yol açabilirdi. Böylelikle Türklere büyük birlik ve malzemeleri kolaylıkla Amâre'ye kanat saldırısı toplayabilecek ya da Nasıriye'nin bizzat kendisine saldırabilecek ve yahutta Garraf çevresindeki bölgedeki mevcut büyük hububat desteğinden faydalanabilecekti.

Yine mevcut gemi ulaşımıyla, burada toplanmış tüm malzeme ve cephanenin Kût'tan tahliyesi mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla büyük miktar da malzeme ve cephane düşman eline geçmesin diye imha edilecekti. Diğer bir görüş ise Kût'un kasabasının her çeşit erzağı, bol miktarda içerdiği gerçeği idi. Öyle görünüyor ki kısa süreli kuşatılmış 13.000 kişilik kuvvet için erzak boldu. Son olarak talihsiz ve kaçınılmaz bir şekilde Selman-ı Pak'tan geri çekilmemizin neden olduğu prestij kaybımız, eğer kuvvetimiz Kût'ta tutunur ve daha fazla gerilemez ise kısmen telafi edilecekti.

Kût'ta durmanın kazandırdığı avantajlarını yeniden özetlersek;

a) Dicle yoluyla Amâre'ye saldıracak herhangi bir büyük Türk kuvvetinin nehir nakliyatını engelleyecek, Basra ve ötesinden ihtiyatlarımızın varışı için zaman kazandıracaktı.

b) Düşman kuvvetinin büyük kısmını Kût'a yönlendirerek Rusların, İran'dan Bağdat'a hareketine yardımcı olacaktı.

c) Bitkin kuvvetlerimizin istirahatine ve toparlanmasına olanak sağlayacaktı.

d) Garraf kanalını düşmanın nehir ulaşımına kapatacaktı.

e) Çok değerli büyük miktarda erzakın imha edilmesi gereksinimini ortadan kaldırdı.

f) Aksi durumda kaybedilecek, Kût'ta bulunan malzemeleri avantajından yararlanıldı.

g) Sürekli geri çekilmenin yol açtığı çok ciddi prestij kaybını önledi.

Herhangi mantıklı bir kişi kabul edecektir ki, bu görüşlerin bazıları ya da hepsi, sahadaki komutanın önüne geldiğinde önem taşımaktadır. Her sorunun iki yüzü olsa da, karışıt yönleriyle olguyu incelemek iyi olacaktır.

Kût'u elde tutmaya başlıca itiraz, Kût'ta kalmayla 6. Tümen Selman-ı Pak'tan itibaren Türk takibini geride bırakmış iken, düşmanı yenmek için yeterli ihtiyatlar ulaşmadan önce düşmana yeniden irtibat kurmaya izin verdiği gerçeğinde yatmaktadır.

Kût'u tutmaya başka bir itiraz ise; her 10 vakadan 9'unda çarpışan kuvvetler için doğru yer hareket serbestisinin kısıtlanmadığı inisiyatifin her zaman sürdürülebildiği açık arazidir. Birçok durumda, kuşatılmış kuvvet zayıftır, bundan dolayı savunma durumuna bilerek geçecek, sonrasında kuşatmada pasif savunma gelişimine eğilimli olacaktır.

Pasif savunma, savunan birliklerde moral kaybına yol açmaya, kuşatanlarda ise morallerin yüksek olması eğilimine neden olacaktır.

Yine Dicle'nin yaklaşan sel sezonu büyük önem taşıyan konuydu. Nehrin yüksek su seviyesi Kût'un alçak arazisini

bataklığa çevirecek, bu da kurtarma kuvvetinin ilerleyişini engelleyecekti. Kararlı bir savunma ile karşılaşacak, durumu daha da zorlaştıracak muhtemelen büyük can kaybına yol açacaktı.

Son olarak eğer 6. Tümen Amâre'ye geri çekilse, orada General Aylmer'in topladığı kuvvetleri ile gücünü birleştirseydi, bu birleşme uygun olmayan koşullar altında herhangi bir acil ilerleme zorunda kalmamış büyük bir sahra kuvveti oluşturacak, tüm birliklerimiz erzak ve cephane depolarına nispeten yakın düşman ise kendisinininkinden uzakta olacaktı.

Kût'un elde tutulmasına karşı görüşleri özetlersek, başlıca noktalar şunlardı:

a) Takipten paçayı kurtarmayı başarmış, ancak yeterince takviye edilmemiş geri çekilen birliklerin durmasına neden oldu.

b) Sahrada, açık alanda çarpışmak için hazırlanmış kuvveti, kısıtlı ve çok iyi olmayan bölgeye hapsetti.

c) Kurtarma kuvvetinin sel sularıyla kaplanmış arazide ulaşmasının zorluğu nedeniyle tümen birliklerinin ele geçirilme tehlikesine maruz kalmasına yol açtı.

d) Ordumuzun bir kısmının Kût'u, kalanının Amâre yakınlarını tutarak kuvvetlerin stratejik dağılımına yol açtı.

Kût'ta durma kararı ne aceleyle ne de her bir yönden, sorunun uzun tartışmaları olmaksızın alınmıştı Bundan emin olmalıyız. Generallerimizin emirleri hakkında tamamen bilgi sahibi olmayan hiç kimse, konu hakkında görüş belirtmeye ya da 8 Aralık 1915 gecesi alınan kararı eleştirmeye yeterli değildir. 6. Tümen ve 30. Tugay Kût'ta kalmadı, kurtarma kuvveti aşağıdan gelene kadar Union Jack'³³ uzaklarda Dicle'nin öte-lerinde dalgalandırmalıydı.

Bu kararın Kût kuşatmasının felaketle sonuçlanmasına yol açacağını kimse öngörmemişti. Ortaya çıkan durum Aralık

33 Britanya İmparatorluğu bayrağı.(ç.n)

1915'te yaşanan şanssızlıkların ve gecikmelerin kombinasyonu sonucuydu. Anlattıklarımın dikkatle okunması Kût'taki 6. Tümenin yanı sıra Kût'a ulaşmak için aylarca çabalayan kurtarma kuvvetinin gözüpek subaylarının sorunları ve zorlukları hakkında belki biraz bilgi verebilir. Kût'un General Townshend'in komutasındaki kuvvetle tutulması gerekli olduğunu varsayarsak bu kadar küçük bir kuvvet için mümkün olan tek savunma pozisyonu Kût'un bulunduğu seçilmiş, işgal edilmiş nehir bendi olduğuna şüphe yoktur. Ancak kuvvetimiz dört zayıf tugay yerine bir kolordu olsaydı, en iyi pozisyon kasabanın nehrin üst tarafı ve özellikle kuvvetin tahkim edebildiği ve nehir kıvrımını tutabildiği, Dicle'yi düşman ile kendisi arasına düşmanın ilerleyişine doğal bir engel olarak yerleştirdiği sağ yakası işgal edilmeliydi. Halbuki köprüm tahrip edildiğinde Kût'ta nehir kıvrımının bizzat kendisi geri çekilişimizi kesti. Türklerin ilerleme hattı ile bizim aramızda doğal engel yoktu Aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık durumundaydık.

Şimdi bu strateji konularını işin uzmanlarına bırakıp Kût'ta Aralık 1915'teki yaşantımıza dönelim.

10 Aralık'ta adamlarım Kût'ta gün boyunca dinlendi. Ben de iaşeleri ile ilgili düzenlemeler yaptım. Kuşatmanın başlamasıyla ve kuşatma sırasında görevlerimiz açısından emirler aldım. Köprü istihkam birliği tuhaf bir adla, "kasaba mühendisleri" diye yeniden isimlendirildi. Görevimiz kasabadaki çeşitli dahili ulaşım yollarını yapmak ve sürdürmektir. Bunun yanı sıra yolların tamir edilmesini devam ettirmek, düşmanın keskin nişancılarına karşı kalkanlar dikmek ve zaman zaman yapılması gereken bazı tuhaf işleri yapmaktır.

Kraliyet mühendislerinin yemekhanesi nehir kenarındaki Mühendisler Evinin zemin katındaydı.

Evin en üst katındaki dik sarmal merdivenlerle ulaşılan düz çatıda tuğla duvarla çevrili Garraf kanalının ağzında, Dicle'den 950 metre uzakta Türk ve Arap keskin nişancıların mermilerinden oldukça güvenli, duvardaki açıklık ya da oyuklardan (kuzey ve kuzeydoğuya doğru olanlar hariç) araziye gözetleyebildiğimiz küçük gözlem istasyonumuz vardı.

D.E.C evine bitişik, nehir üst tarafında, nehir tarafı yüksek duvarlı, üç yanı iki odalı evlerle çevrili yaklaşık 50 metre-karelik bir alan vardı. Atölye olarak kullanılan bu yerde kalaslar, birkaç teneke ve diğer malzemeler gelişi güzel dağılmıştı. Derin sığınaklarla petek görünümü almıştı. Bombalara karşı koruyucu olsun diye tarafımdan yapılmış Arap oturakları ile yerin yaklaşık 1 metre yüksekinden kapatılmıştı. Bu sığınaklar yemekhanemiz, adamlarım ve hizmetçilerimiz için yapılmıştı.

Bu kapalı alanın yan kapısı küçükük merkezi avlusu olan benim küçük iki odalı evime açılıyordu. Zemin katta bir tarafta istihkam birliğindeki adamlarım, nehir tarafındaki öbür taraftaki üst katta konutum vardı.

Evin arkasında, Kût'un yöneticisi (kaymakam) büyük, asil, yaşlı Arap, her zaman şık giyinen Şeyh Hacı Abbas Ali, birlikte oğlu Sa'd ve kuzeni Muhammed Necib çok sayıda karrısı ve hizmetkârı yaşıyordu. Evim aslında birliklere kalacak yer olsun diye, şeyhin bizim için kullanımdan vazgeçtiği evinin bir parçasıydı. Oğul Sa'd iri yarı, aylak ve haylazdı. Yeğeni Muhammed Necib, askeri vali Albay Taylor'un emrinde çalışıyordu. Bize oldukça faydası dokundu. Evimin ilerisinde bir ahır, bunun daha ilerisinde 106 no'lu sahra ilk yardım istasyonu, çok sayıda ev ve bir Arap lokantası vardı. D.E.C evinin arkasındaki periskopların yapımı, aynalı tüfek ayarlamaları, el bombaları vs. her tipteki metal tamiri dahil her tipte işin beceriyle yapıldığı kraliyet mükendisleri atölyesinden de bahsedilmelidir.

Kût'un cephesinin bir kısmı benim evimin dışından başlıyor, orijinalinde pazar kurulan yuvarlak ahşap levhalar ile birleştirilmiş kirişleri üzerine her zaman olduğu gibi kapalı hasır çatı ile üstü örtülmüş caddeye uzanıyordu. Bu cadde ya da çarşı, kuşatma boyunca yürümek isteyen için hiç güzel bir yer değildi. Şubat, Mart ve Nisan 1916'da gün boyunca tamamen nekâhat dönemindeki güneşlenen bir deri bir kemik kalmış, çoğu çok kirli Hintliler ile doluydu. Nehir 50 metre yakın olmasına rağmen, mermi riski olmaksızın bol su temini çok zordu. Bu şanssız, talihsizler grubu arasında kalan birisi, değişik nedenlerle çok yavaşça ve dikkatlice yolunu seçmek zorundaydı. Çarşının çatısı Mart 1916'da birliklere yakacak sağlamak için sökülüyordu. Bu ayın sonundan itibaren odun son derece nadir ve değerli hale gelmişti.

Köprü istihkâm birliğinin Aralık 1915'teki çalışması herşeyden önce çeşitli yaya yollarının ya da isimlendirildiği gibi "acil yol"ların kasabanın içinde nehre paralel yollar boyunca inşaatını kapsıyordu. Yaya yolları A, B, C, D ve E olarak gösterilmişti. Bu tavşan yollarını evlerin içinden geçirmek nispeten şaşırtıcı bir işti. Evi delmek için askeri validen resmi izin almam zorunlu olsa da zaman genellikle buna el vermiyordu. Birkaç soruşturmadan sonra, herhangi bir etkili Arapa rahatsızlık vermekten kaçınmak için adamlarımı kazma ve levyelerle belli duvarlara girişmeleri için düzenledim. Bir süre sonra duvarda küçük bir delik arkasında protesto eden, *Makoo! Makoo!* (Hayır! Hayır!) diye bağırarak bir Arap'ın gözüyle belirir. Çalışan kibarca el sallayarak cevap verirdi "*Akoo!, Akoo!*". Kısa bir süre sonra zemin kattaki odasına tırmanır, daha sonra yakın zamanda oluşturulmuş delik iyi bir kapı yoluna dönüşürdü. Sonra tekrar yandaki eve doğru yeni oyuna başladığımız avluya çıkardık. Böylelikle evden eve çalışarak, kasaba boyunca üç haftada gayet iyi örtülü yollar inşa etmiştik.

Bir duvarda delik oluşmaya başladığında kimin nereden çıkacağı konusunda her zaman memnuniyet verici belirsizlik mevcuttu. Buna ilaveten devrilen şeylerin şüphesiz çoğu erkek için cazibesi vardı. Verilen hasar edeniyle evlerin Arap sahiplerine cömertçe ödeme yapıldı. Paravan olarak kullanmaları için hasır örtüler verildi. Avuçlarına parlayan rupiler damlamaya başlayınca, duygularına verilen hasardan çabucak kurtuldular.

İlginç bir bina da 4 numaralı caddenin nehir tarafındaki sonunda bulunan Türk hamamıydı. Bu bina biri erkekler, diğeri kadınlar için ikiye bölünmüştü. Duvarlar 90 cm kalınlığında ve çimento ile inşa edilmişti. Her odanın çatısı kubbeliydi. Kasvetli odaların pratikte havalandırması yoktu. Erkekler bölümünde büyük bir dış oda ve küçük bir iç oda içeriyordu. Sonuncusu binanın aşağısında bir fırınla ısıtılan çimento kaplı su dolu tanklarla çevrilmişti. Su odalara tıpanın yapıştırıldığı borularla dağıtılıyordu. Bu iç odadaki atmosfer inanılmaz ölçüde boğucuydu. Çünkü hiç havalandırma çabası yoktu. Türk hamamının çatısında Teğmen Tudway'in gözlem istasyonu ve binanın ötesinde kuşatma sırasında un değirmeni uydurduğumuz bir alan vardı. Diğer subayların da yardımıyla Yüzbaşı Winfield Smith tarafından yönetiliyordu. "A Acil Yolu", nehir cephesindeki evlerin içinden, yakından seyrediyor, hamamın ve un değirmeninin içinden geçerek dolanımını tamamlıyordu.

Adamlarım acil yolu tamamladığında, tüm köşelere isim tabelaları yazdım ve yapıştırdım. Caddeleri ve su deposunu nehir karşısındaki keskin nişancıların dikkatinden perdelemek için çalışmaya koyulduk. Başlangıçta Kût'ta oldukça fazla hasır örtü vardı. Bu örtüler siperdeki askerler için koruyucu olarak son derece yararlıydı. Bazı hasır örtülerden bambu kamışı ile dikilmiş, büyük perdeler yaptık. Nehir tarafında geceleri büyük oyuklar kazarak bambu kamışları diktik. Perdeleri

yerlerine astık. Böylece şafak söktüğünde, nehrin karşısındaki kurnaz keskin nişancı gözünü her şeyi saklayan perdeyle kapatılmış engellenmiş 3 numaralı caddeye diksin. Bu paravanları dikme işi mermiler karanlıkta uçarken her zaman memnuniyet verici değildi. Ancak paravan hemen her zaman pusu ateşine duvar gibi davranırdı. Üzülerek söyleyeyim ki bütün paravanlar Araplar tarafından birer birer çalındı. Bundan dolayı da biz yolların sonu karşısına kaba tuğlalardan ya da toprak doldurulmuş karosen tenekeler ile yüksek duvar ördük. Bu durum kuşatmanın sona ermesine kadar sürdü. Bu çalışma ayrıca karanlıkta yapılmak zorundaydı. Duvarlar tamamlanmaya kadar “A Acil Yolu”, yaya trafiği olması için üzeri köprülül derin siperlerden, çeşitli caddelerden geçmek zorundaydı. Bu daha fazla kazma anlamına geliyordu.

Karanlık basarken, Arap kadınlar koruma duvarlarının arkasındakileri uzun boyunlu testi ya da tulumlarla toplamaya başlardı. Hepsi çok gevezelik eder ve bir mermi dışarıdan duvara vurduğunda, şakladığında çok korkarlardı. En sonunda, karanlıktan hemen önce maceraperest biri sessizce sıvışır, nehre yönelir, bir başkası sonra bir başkası bir uzun zincir oluşturmaya kadar izlerdi “crack, crack” sesleri karşı yakadaki zalim tüfeklilere gider. “Phut, phut” nikel kaplı ya da kurşundan mermiler gelir. Buna rağmen. kadınlar yalnızca homurdanarak şikâyet eder, aceleyle su kenarına giden dar bozuk yolda kayarken, yalpalarken, Allah’a dua ederler. Arada sırada bir mermi yerini bulduğunda canhıraş bir ağlama yükselir, sonrasında korkuyla koşuşturma izler. Yaralı kadın, gözü yaşlı akrabaları tarafından hastaneye götürülür. Kısa bir süre sonra nehir cephesinin can sıkıcı alanı boşaltılır. Dolanan bir iki köpeğe kalır. Her gece bu küçük drama oynanır. Hepsinde çok sıklıkla perde masum bir çocuk ya da kadının üzerine kapanır. Mezopotamya’da hayat ucuzdur.

11 Aralık'ta ben köprü istihkâm birliğinin kuşatma boyunca tuttuğu Şeyh Abbas'a ait eve taşındım. Kendi malzemelerimi, merkezi avluya bakan birinci kattaki odaya koydum. Mobilyalarımı ayarladığımda Mühendisler Evindeki Kraliyet Mühendisleri yemekhanesine birkaç dakikalığına uğradım. Oradayken, artık alışlageldik “brrp” yukarıdan ağır topçu sesi, sonrasında gürültüye doğru şiddetlenen, birkaç metre ötede müthiş bir çarpışma ile sonuçlanan mermilerin cayırtısını duydum. Atölyeden avlusu şimdi enkaz kaosu içerisinde olan kendi evime koştum ve buna rağmen kimse yaralanmamıştı. Bir 20 kg'lık mermi benim üst katıma isabet etmiş, içinde patlamış, tüm tahta bölme duvarı avluya uçmuştu. Şans eseri kıl payı kurtulmuştum. Avlu toz ve duman bulutu içerisindeydi. Odanın kendisi adeta çöp tenekesine dönmüştü. Sigaralarım her yere dağılmıştı. Tabanı kaplayan birkaç santimlik tuğla tozu ve alçı arasında aranıp bulunmalıydılar. Sanki uzun süredir devam eden tüfek ateşindenmiş gibi duvarlar deliklerle oyuk oyuktu. Gerçekte burası, “*Bir İngiliz Evi*”nin³⁴ bir bombardıman sahnesinin çok kötü bir taklidiydi.

İşin kötü tarafı da benim önceki küçük kuytu, güvenli odamın şimdi sadece üç duvardan ibaret kalmasıydı. Üstelik geniş giriş odasıyla birleşmiş ve nehre bakıyordu. Bu dönemde kullanılamazdı. Çünkü çok sayıda penceresi, nehrin öte yanındaki kurnaz keskin nişancıların mermileri için çok cazipti. Ancak çok sayıda saman balyası yardımıyla küçük odamın açık sonundaki duvarı yaklaşık 1,5 metre yükseklikteki açıklığı onardım. Bu havadar apartmanda kış aylarını geçirdim. -En uygun tanımı açık hava tedavisi- Düşmanın patlayıcı gücü yüksek mermisinin olmaması Kût garnizonu için gerçekten büyük bir şanstı. Kasaba, siyah barutlu mermi altında

34 1909 yılında sahneye konan, İngiltere'nin yabancı güçlerce işgalini konu alan bir tiyatro oyunu (ç.n)

yaşayabilir ancak yüksek patlayıcılı mermiler kısa zamanda ezer geçerdi.

Kût'a vasil olmamızdan kısa bir süre sonra Türkler büyük miktarda ardı sıra Kût'un çevresine varmışlardı. Kuvvetlerinin, 15.000 tüfekli muharip ve 38 toptan oluşan 4 piyade tümeni olduğu söyleniyordu. O zamandan beridir de sürekli takviye ediliyorlardı. Yetenekli genç komutan Halil Paşa, saldırıyla burayı almak için en iyi dönemin, daha sonrasından ziyade bu zaman olduğunu biliyordu. Bundan dolayı Dicle yanındaki kuzey-batı hatlarımıza hatırı sayılır büyük bir kuvvetle bir saldırı planlandı, 12 Aralık'ta düşmanın, siperdeki birliklere yemek götüren partilerin Kût'a geri dönüyor olduğunu bildiği akşam saat 7 sıralarında, ön cephemize "D tabyası"nın yakınına ağır bir yayılım ateşi açıldı. Düşman perakendeleri siperlere saldırmak için karanlıkta ilerlerken bir saat kadar sürdü. Topçumuz devreye girerek saldıranlara şarapnel attı. Bir yolunu bulup dikenli tellerimize ulaşabilmiş küçük perakendeler yok edildiler. Çarpışma saat akşam 9'a kadar sürdü. Ancak cephemiz yarılamadı. Sonunda Türkler çabalarından vazgeçtiler. Tahminen yüzlerce adam kayıp vererek siperlere geri döndüler. Bu püskürtme Türkler için çok ümit kırıcı olmalıydı ve Selman-ı Pak'tan yapılan uzun geri çekilmenin birliklerimizin moralini etkilemediğini onlara gösterdi.

16 Aralık'ta, 3. İstihkamlara katılıp Lec'e kadar ilerleyen ve Kût'a geri çekiliş sırasında köprü istihkâm birliğine eşlik etmiş Üsteğmen East vuruldu. Üzücü bir şekilde 24 Aralık'ta yaralarına yenilerek öldü. İstihkamların 17. Bölüğü için üzücü bir kayıptı. Noel arifesinde ayrıca bir Türk mermisi Kût'ta Tümen kurmayları ofisinin çatısında patlayarak levazım subayı Yüzbaşı Begg'i öldürdü. Yarbay Curtenay'ı ve Yüzbaşı Gerneft'i ağır yaraladı. Her iki subay hastanede öldü. Bizim için en acı kayıplardı.

12 Aralık'ta kuzey-batı siperlerine beyhude Türk taarruzlarından sonra düşmanın ilgi merkezi Kale'ye kaymış görünüyordu. Burayı mümkün olduğunca çabuk ele geçirmekte kararlıydılar. Dolayısıyla, Kût'taki birliklerimizin en hassas ileri karakolu içinde ve etrafında olayların seyrini anlatmak çok iyi olacaktır. Tabyaya Türk saldırısının, 6. Süvari Tugayının büyük bir şansla, tam zamanında, 6 Aralık 1915'te nehri geçmesi ile başladığı söylenebilir.

Düşmanın bazı çalışmaları mükemmel bir şekilde enerjik ve hızlıydı. Kale'deki garnizon için ise şanssızlıktı. Türklerin bölgesinde Kale yakınında büyük, işgal edilmeye müsait derin dereler vardı. Bu dereler 300-450 metre uzunluğunda, Kale'nin nehre doğru aşağısında kuzeybatıdan nehrin yakasına uzanıyordu. İçinde duran bir askeri saklamak için yeterince derindiler. Birliklerimiz onları doldurmaya başlamış, adam yokluğundan 5 Aralık'ta çalışma durdurulmuştu.

8 Aralık-24 Aralık tarihleri arasında, Türkler gece ve gündüz durmaksızın çalışarak kabaca Kaleye paralel kuzey ve kuzeydoğu tarafına, 5 ya da 8 derin avcı siperi kazdılar. Gece boyunca çalışarak kazıyı ilerlettiler. Günler geçtikçe bu kazılar derinleştirildi, genişletildi. Ancak tabyadaki savunanlar için kürek dolusu toprağın aşağıdan atılması hariç hiçbir şey görünmüyordu.

18 Aralık'a kadar düşman kendi ileri hatlarından tabyaya doğru uzanan, tabyanın duvarlarından kabaca 100-150 metre öteye kadar dik siper kazısına başladı. Bizim dikenli tellerimizi el bombası ve bir çeşit makine ile atılan yuvarlak bombalarla tahrip ediyorlardı. Bu bombalar genellikle dikenli tel den yaklaşık 50 metre öteye düşüyor, yuvarlanarak toprak üzerinde patlayarak etki gösterdikleri tahkimata ulaşınca kadar yuvarlanıyordu Gece gürültü fasılasızdı. 23 Aralık'a kadar çok sayıda bomba harcandı. Bunlar o kadar etkiliydi ki;

kuzeydoğu mevzilerinde ve Kalenin doğu tarafında pratikte ne dikenli tel, ne ileri karakol kaldı.

Türkler operasyonlarını her gece yeni inşa edilen sıçan yollarından gece ve gündüz biteviye tüfek ateşleriyle desteklediler. Milyonlarca mermi harcanmış olmalı. Ancak Allah'tan Kalenin duvarları hemen hemen hiç kuru olmamasına rağmen, hedefe yönelmiş mermiye karşı dirençliydi. Çevresindeki kayıplar çok azdı. Ancak kuşatmanın erken günlerinde “yukarıdan” gelenler (top mermileri) garnizonda, Kale'nin içinde ve etrafında çalışanlar arasında, her gün devamlı 10-20 kişi arasında kayba neden oluyordu. Su, kapalı bir yol yapılarına kadar eski su pompa istasyonu yakınında sadece geceleri nehirden çekilebiliyordu.

Düşmanın tüfek ateşi, gün be gün aralıklı topçu bombardımanı ile destekleniyordu. Genellikle bir saat süresince, ya da belli zamanlarda sabah 7.30-9.30 ya da öğleden sonra 4-6 arasında, hatta öğlen civarı. Başlangıçta mermiler güneydoğu burcunu, çıkıntısını ve arkasında bulunan -boşaltılmak zorunda kalınsın diye- Arap evlerini hedeflerken sonradan kuzeydoğu burcuna yöneldi. Sirmoor istihkamları çok sayıda adamını kaybetti. Şiddetli yangınla tüm ekipmanları tahrip oldu ki, patlayıcıların olduğu sığınağa varmadan cesurca söndürdüler.

Bu kuzeydoğu çıkıntısından sonra doğu yüzü, gözlem kulesi ve nehir tarafı ağır topçuyla dövüldü. Gözetleme karakolu yanındaki kolayca tutuşabilen tüm malzeme ve nakliye araçları, depolar, büyük miktarda çalı çırpı ve saman balyası dahil yandı.

Karakolun kendisi bir yüksek yapıydı. “Atta”³⁵ çuvallarından yapılmış, mermi ateşine fevkalade dirençliydi. Ancak saman balyaları ile bloke edilen nehir kapısı açıklıkları yanan

35 Hint unu (ç.n)

balyaların yerine kum torbası ya da “atta” çuvalları konarak her gece yeniden yapılmak zorundaydı.

Düşman topları genellikle her sabah değişik mevzilerden ateş açarlardı. Bizim toplarımız, ateşlerini bastırmada mükemmel iş yaptılar. Ancak onları susturmak için yeterli cephaneyi sağlayamadılar. Kale’deki iki adet 15’lik sahra topu cesur topçuların beceriyle yönetiliyordu. Sürekli düşmanın çalışan gruplarını taciz ediyor ve ağır misillemeyi üzerine çekiyordu. Değişik yerlerdeki toplarımız tabya garnizonuna yapabildikleri ölçüde yardımcı oluyorlardı. Örneğin, 13 ve 14 Aralık’ta tuğla ocaklarındaki 15’lik obüslerimiz Kale’nin etrafındaki düşmana bazı kazı çalışmalarını geciktirmek için düzenli olarak ateşi devam ettirdiler. (Kısa periyotlarla her 45 saniyede bir bir atım). Yine 16 Aralık’ta obüsler ve bizim 12’lik toplarımız birkaç atım gerçekleştirdiler. 17 Aralık’ta uzun aralıklarla dört atımlık çok daha hızlı ve devamlı ateş ettiler. 15 Aralık 1915’den önce Kût’un üzerine ve savunmasına bizim ateşimize cevap olarak, Türklerin 6.000 top mermisi harcadıkları hesaplanmıştır.

Bu zamanda Kale garnizonunda yaşam koşulları çok ağırdı. Kuşatma başladığında birliklerin ne sığınağı ne de irtibat siperleri vardı. Günler içinde, sığınak inşası için belli bir miktar çalışıldı. Ancak işin büyük bölümünün gece yapılması zorunluydu. İlk 15 gün savunmadan ayrılabilenler üç saatlik dinlenme saatlerinde, hatta sabah 3’e, 4’e kadar çalıştılar. En sonunda 23 Aralık’ta, yetersiz olmasına rağmen Kale’den geriye, kum tepelerine ve orta hat siperlerine ulaşım nispeten güvenli hale gelmişti. Garnizonun her askeri iyi bir sığınakta korunmak için yer bulabildi. Gelgelelim çalışma, kazma kılığından dolayı adamlarımıza çok zor gelmişti. Gece vakti, irtibat siperleri için yakınlarda, yeni yer açmak hemen her zaman birçok kayba neden olmuştu. Bu zorlu çalışmaya ek olarak, sürekli

beklenen gece saldırılarından birçok alarm durumu söz konusu oldu. Üstesinden gelmek için son derece uyanık, ihtiyatlı olmak gerekiyordu. İstihkamecılar Kût'tan ayrılabildiklerinde topçu ateşiyle zedelenmiş duvarların tamirinde ya da siper çalışmasında yardım ettiler.

Türklerin kazı çalışmasını engellemek için çok az şey yapılabildi. Ancak birliklerimiz Kale'nin hendeğinden ve dikenli tellerimizden düşmanın tüm kazılarına doğru "SAP" adı verilen dikey siperler kazdılar. Kazılar diğerine yaklaştığında düşman bombacılarını taciz etsin diye gece bombacıları görevlendirdik. Bombacılarımız tüneller yoluyla SAP'lara ulaştılar. Bununla birlikte Türkler çabalarını özellikle bizim dikenli tel tahkimatını tahrip etmeye yoğunlaştırmışlardı. Kendi bomba ve el bombalarını kendileri maruz kalmadan fırlatabiliyorlardı. Bombalarımıza misilleme yapmak için nerdeyse hiç uğraşmadılar. Ancak adamlarımıza, taşa ya da sopaya sarılmış, hepsi kısa düşen Hint dilinde basılmış el ilanı attılar. Bu ilanlar ancak kuşatmanın son dönemlerindeki huruç hareketi sırasında bulunmuşlardı. Açıkça Hintli birliklerinde hoşnutsuzluğu arttırmayı amaçlıyordu. Bu planın tamamen başarısız olduğunu da söyleyemem.

Kût'ta el bombası başlangıçta çok kıttı. Bu konuda Türkler bize karşı büyük bir avantaja sahipti. Çok sayıda el bombası arttırmayı sağlayamamıştık. Çünkü muhtemel bir saldırıyı geri püskürtmek için büyük miktarda yedeği elde tutmak gerekliydi. Kût'taki mühendislik sınıfı asilce kendini ispatlamış ve çok çeşitli etkili, geliştirilmiş bir nevi "Jam-pot" bombalarını bunun yanı sıra devamlı Mc Clintock tipinde bombaları sağladı. Hepsi Mühendisler Evinin arkasındaki atölyede yapıldı. Sirmoor istihkamecilerinden Teğmen Mayo 20-30 pamuk barut doldurulmuş eski "Jam-tin" bombaları yaptı. Kalenin yakınındaki Türk şarapnel mermileri toplandı. Kısa

menziller için bunlar mükemmel bulunmuştu. Mühendislerin atölyesi Kale'ye ve siperlerimizin diğer yerlerine ayrıca iki ahşap bomba atan aletleri gönderdi. Olağanüstü silah olarak görünüyordlardı. Bununla birlikte patlamaya eğilimli oldukları için kısa sürede vazgeçtiler. Yine de Kale'ye gönderilen bomba atan iki ahşap alet, iki eğitimli bombacı grubu tarafından yönetildiğinde düşmanın en yakın dikine siperini tüm gücüyle günlerce meşgul etti.

Mühendis Yüzbaşı Stace, daha sonra 70 beygirlik Gnome uçak motoru silindirinden son derece etkili ve zekice bomba topları geliştirdi. Bunlardan iki küçük top gönderildi. İlk başta bu toplar özel ahşap adaptörle donatılmış 1,5 kg'lık TNT uçak bombaları attı. Her şey yolunda giderse 100 metre menzili vardı. Ancak istendiği gibi bir an önce ayrılacağı yerde adaptör sıklıkla bombaya sıkışır, bu da ateşlemeyi engellerdi. Anlaşıldı ki bu bomba topları eski bomba varyantı, teneke silindir bombaları eşit şekilde iyi atıyordu. Dolayısıyla eski tip yenisinden adapte edildi. Bu çelik bomba silahları yaklaşık 20 atımdan sonra tahtanın kuruyup kısa zamanda açıldığı ahşap aletlerden daha güvenli, daha hedefi bulucudur. Ahşap aletlerde bombalar kesinlikle kalibre etmeye uymaz, herhangi bir doğrulukla birkaç atım yapıldıktan sonra sıklıkla silahın içinde sonuçta deforme olur.

Mühendisler atölyesi başlangıçta eksik olan periskop teminini de düşünmüştü. Kût'ta mevcut her ayna getirildi ve küçük dikdörtgen parçalara bölündü. Bu da ahşap parçalara doğru açıyla eklendi. Bu yararlı aksesuarlara ek olarak "hypos-kop" az sayıda periskopik tüfekler birliklere dağıtıldı. Gelibolu'daki Avustralyalılar tarafından geliştirilen benzer yapımın resimli bir gazetede gösterilen fotoğrafından kopya edilen tasarımı bu. İçerisine tüfeğin yerleştirildiği ahşap periskop çerçeve nişancıya kendisi tamamıyla saklanırken parapet üzerinden nişan

almasını ve ateşlemesini sağlıyordu. Uyarlanmış 2-3 tüfek Kale'ye ya da diğer yerlere gönderildi. Düşman keskin nişancılarıyla uğraşmada çok yararlı oldular.

Kale'de yaşam kalabalıklaşmıştı. Hatta aşırı kalabalık bile denilebilirdi. Garnizon sürekli yaylın ateşi takırtısına alışmıştı. Sadece çok fazla olmayan sessiz dönemlerde endişeleniyordu. Su temini büyük zorluk gösteriyordu. Sirmoor istihkamcılar bombaya dayanıklı, nehre inen korunaklı bir yol inşa edinceye kadar yıkanmak mucizeydi. Herkes korkunç derecede kirliydi. Pompa istasyonundaki eski sulama motoru 16 beygirlik Hornsby'i ve pompayı çalıştırmak için çok uğraşıldı. Ancak alt karter ve ayrıca motorun kendisi metruk pompa istasyonunun makinesinde cesurca bir hafta kadar çalışan Kraliyet havacılarından bazı kişilerin çabalarına rağmen temizlenir temizlenmez sürekli düşmanın mermi ateşiyle gelen molozla doluyordu. En sonunda su dağıtım tankına mermi isabet etti. Mekanizmayı tamir çabasından vazgeçildi. Motor bir gece hava birliği mensupları ve istihkamcılar tarafından alındı ve kasabada Türk hamamının yanındaki un değirmenini çalıştırması için Kût'a gönderildi.

Garnizonda başka bir görev de daha önce de bahsettiğim gibi kuşatmadan hemen önce müheyle filosu tarafından getirilmiş tel, kereste yığınlarının neden olduğu durumdu. Bu malzemeler yığını, geceleyin parça parça ve yoğun keskin nişancı ateşi altında Kale'ye getirilmek zorundaydı. Son parça Nisan 1916'ya kadar alınmamıştı.

Türklerin 17 Aralık'a kadar Kale'ye saldırmaya niyetlendikleri açıktı. Garnizon, düşmanın kazdığı yerin ucundan lağım kazacağından korkuyordu. Bizim istihkamcılarımız Kale'nin doğu noktasının karşısına bir sığınak bacası sapladılar ve diğerini kuzeydoğu burcuna. Küçük dinleme galerileri oluşturdular. Sadece yaklaşık 4 metre aşağıda suyla karşılaşıldığı

için derin Türk lâğımı korkusu yoktu. Ancak düşman lâğım kazımının ilerleyip ilerlemediğinden emin olmak için ve düşmanı durdurmak için 18 Aralık'ta sabah ilk saatlerinde iki huruç harekâtı planlandı.

Başlangıçta Sirmoor istihkamlarından iki grup karanlık bastıktan sonra dışarı süzüldü. 17 Aralık'ta kalan dikenli tel tahkimatımızdan iki yol açtı. Gerektiğinde açığı kapamak için elde hazır bulunsun diye hafif bambu kamışından telörgü piramidini yakına yığdı. Huruç harekâtı için bizim uçak ekibimizden bir parçası olan kırmızı verey lambası bir sinyal olarak yakılacaktı. Bunun üzerine topçumuz Türk destek siperlerini bombalayacaktı. Kale'deki tüm makineli tüfek ve tüfekler mermi yağmuruna katkıda bulunacaklardı. Huruç harekâtı, ay batır batmaz sabahtan bir saat önceye ayarlanmıştı.

1. Huruç Grubu, Teğmen Hinds komutasında 103. Mahrattas hafif piyadesinden 50 kişi, Yüzbaşı Colbeck eşlik ettiği 1. Oxford ve Bucks hafif piyadeden 4 bombacı ile birlikte lâğım menfezlerini takip için patlayıcı taşıyan 6 Sirmoor İstihkamlarından oluşuyordu. Bu parti, kuzeydoğu burcundaki en yakın düşman siperine koşturdu.

2. Huruç Grubu da Teğmen Haddon komutasında 119. Piyade alayından askerlerle, Teğmen Durga Singh yönetimindeki istihkamlar gurubu ile birlikte benzer kompozisyondaydı. Aynı anda siperlerimizden dışarı fırladılar.

Siperde çalışan Türkler tamamen gafil avlanmışlardı ve tüfeklerini alamadan süngülendiler. Huruç grupları Türk siperlerini de bombalarla tahrip ettiler, geriye onlarca esir, bir miktar tüfek ve tahkim edevatı gönderdiler. Şiddetli çarpışma kuzey tarafının karşısında üçüncü dik sipere atlayan Türklerle devam etti. Ancak en sonunda bu siper bombalarla temizlendi. Beş siperin başı kontrol edildi, hiçbir lâğım çalışması izine rastlanmadı. İki huruç grubu, 18 Aralık şafaktan

kısa bir süre önce düşmandan 50 kişiyi öldürmüş olarak ve iki gruptan sadece bir kişinin hafif yaralanmasıyla dönmüş, Teğmen Hinds daha sonra “Military Cross” madalyası almıştı. Kale garnizonu Türklerin duvarlara doğru bir lağım aktivitesi olmadığını bilmekle derin bir nefes aldı ve huruç harekâtının bu başarısını sevinçle kutladı. Kale’deki birliklerimizin bu başarılı saldırısından sonra Türkler dikenli telörgü tahkimatına bombalar yoluyla gece saldırıları gerçekleştirdiler. Tüfek ateşi öncesinden çok daha yoğundu. Bütün bunlar Kale’yi saldırı ile ele geçirme niyetine işaret ediyordu ve bu durum kanıtlamıştı.

24 Aralık 1915’te sabah 7’de başlayarak dört saat süren düşmanın 12 topunun ateşini kuzeydoğu burcuna ve doğu yüzüne yoğunlaştırdığında, Kale’ye uzun süredir beklenen saldırı kaçınılmaz görünüyordu. Kale’nin duvarları düşük seviye siperler ve sıçan yolları yanı sıra orijinal yüksek düzey sıçan yolları içeriyordu. Ancak bombardıman daha sonra doğu yüzündeki ve doğu noktasındaki duvarların büyük bölümlerine yıkmak için yoğunlaştı. Pratikte tüm gözcü ve devriyeler öldürüldü ya da toprak altında kaldı. Kuzeydoğu burcu savunulamaz hale gelmişti. Bu garnizonun bir sonraki çabası bu gibi acil durumlar için burcun yakınında karşısındaki geçitte daha önce dikilmiş olan etrafı kazık çitle çevrili, saman balyaları için yüksek koruma sağlayan yeri tutmak oldu.

Yoğunlaşmış mermi yağmuru altında tabya duman ve toz ile çevrelendi. Savunanlar bombardımanın sona erdiğini idrak etmeden önce, Türkler saldırılarını başlattılar. Ancak gözetleme karakolundan kısa zaman içerisinde alarm verilmesiyle garnizon sığınaklarından fırladı. Topçu bataryası, tüm telefon kabloları kopmuş olan Kraliyet topçusu ileri gözlem subayı Yüzbaşı Darling ile birlikte Yüzbaşı Freeland komutasında kuzeydoğu burcunda çitle çevrili yerin arkasında mevzi aldı. 30 kişilik 1. Oxford ve Bucks hafif piyadelerinden bir

müfreze ile birlikte ile birlikte topçular ihtiyat askeri gibi davrandı. Çitle çevrilmiş alanı tutmak zorundaydılar. Her iki taraflarında 103. Mahratta hafif piyadeleri vardı. Burada Türkler şiddetli bir saldırı başlattılar. Burcun harabe duvarlarına yaklaştılar. Ancak öyle bir mermi ve el bombası yağmuru ile karşılaştılar ki hiçbir Kale'ye giremedi. Geri çekilirken de siperlerine girmeden çok fazla kişi kaybettiler. Düşmanın bir kısmı kuzeydoğu burcunun yakınındaki hendeğe girdi. Bizim mazgal deliklerini, sırt çantalarını süngülerine geçirerek kaputmaya çalıştılar. Ancak işe yaramadı ve bu askerlerden hiç biri hayatta kalmadı.

Bu arada Türkler, çok telaş etmeden nehir kenarındaki doğu noktasına karşı da benzer saldırıyı gerçekleştirdiler. Bununla birlikte yaklaşık 100 kadar düşman askeri, 119. Piyade taburundan bir grubun karşı saldırısına kadar Kale duvarı yıkıntıları arasında karşılık görmeksizin girmişlerdi. Topçu bataryasından Binbaşı Anderson'un ve mevzilerinde kalan altı topçu erinin yardımıyla doğu noktasındaki çitli alanda şiddetli göğüs göğüse çarpışma sonrasında Türkleri püskürttüler.

Yaklaşık yarım saatte Türkler artık yılmışlardı. Arada sırada topçu ateşi hariç tutulacak olursa ortalık sessizleşmişti. Garnizon, çevresindeki yıkıntıları temizlemek ve yaralıları sığınaktaki hastaneye toplamak için çok gayret etti. Buradan karanlıkta Kût'a gönderildiler. 119. Piyade Taburu, iki subayını ve çok sayıda adamını kaybetmişti. Öğleden sonra 1. Oxford ve Bucks hafif piyadeleriyle yer değiştirdi. Kale karargâhı, karanlık bastıktan sonra, tamir işlerine yardımcı olması için istihkamcılardan bir grup istedi. Türklerin çok sayıda ihtiyatı bütün öğleden sonra kuzey ve kuzeydoğu tarafının karşısındaki uzak siperlere girerken görüldü. Garnizon karanlık başınca da silah başındaydı. Sirmoor ve 48. İstihkamcılar ikinci

nehir siper hattında, nehir cephesini ve kanadını korumak için ve tabyanın güney tarafındaki siper boyunca çalıştılar.

Her zamanki şiddetli gece ateşi bulutlu gökyüzünde ay belirinceye kadar, karanlık bastıktan iki saat sonraya kadar devam etti. Türkler daha sonra Kale'yi ele geçirmek için ikinci denemeye giriştiler.

Düşman sabahki gibi çoğunlukla ancak tamamında daha iyi bir başarıyla aynı hatlara saldırdı. 52. Sihlerden Yüzbaşı Gilchrist, 119. Piyade Taburundan Rajput bölüğü ile savunma alanımızın doğu noktasının dışındaki siperleri tuttu. Burada karşılarındaki Türk siperlerinden çıkan her adamı devirdiler ve saldıran kuvvetlerin bu bölümünü tamamen yıldırırlar. Benzer şekilde Oxfordlar, kuzeydoğu yüzünde, düşmanın içeri girmek için bütün girişimlerini püskürttüler. Ancak kuzeydoğu burcunda işler biraz kritikti. Burada düşman yıpranmış savunmamıza çullanmış, 103. Mahratta hafif piyadelerin iki bölüğü burcun içinde ve yakınında kanatlardan bombardımana tutulmuş ve ciddi kayıp vermişti.

Bu alayın kuzey taraftaki geri kalanı kendi yerini tutmuş, böylece Türk saldırısı kuzeydoğu burcundaki kazıklı geçite yoğunlaşmıştı. Düşman yıkıntıları geçmiş, kendi bombacıları yana bakan ve iç irtibat siperlerine sürünürken kazıklı çitle- rin mazgalından, doğrudan doğruya yakından öldürücü ate- şini devam etmişti. Topçu bataryası askerleri yine büyük bir cesaretle çarpıştılar. Yüzbaşı Darling hâlâ onlarlaydı. Akşa- mın ilk saatlerinde bombayla yaralanmıştı. Hemen ardından adamlarından bazılarıyla yardım eden Oxfordlulardan Teğmen Mellar ve sonrasında topçu bataryasından Binbaşı Andersen ve Üsteğmen Davern ciddi şekilde yaralandılar. Oxfordlular ve topçular saldırının şiddetine, tüfeklerini ve el bombalarını keskinlik ve başarıyla kullanarak büyük bir soğukkanlılık ve cesaretle hâlâ ayakta durup dayanıyorlardı. Gelgelelim durum

o kadar ciddi idi ki Kale karargâhı 48. İstihkam birliğini (yaklaşık 200 kişilik bir kuvvet) Yüzbaşı Freeland ve topçu birliğinin cesur hayatta kalanlarını değiştirmek için çitlerle çevrilmiş alana gönderdi. Son derece tehlikeli bu yerin konumunu umursamadan şiddetli çarpışmayı kendileri başlattı.

Türkler burcun sağ galerisine bir makineli tüfek taşıdılar. Bizim de bir tane çitle çevrili yerimizde vardı. Maximimiz, makineli tüfek bataryasındaki Hintli askerler tarafından çok cesurca kullanıldı. Makineli tüfek devre dışı kalana kadar, ölenin yerine hemen diğeri aldı. Kazıklı çitle çevrilmiş alanın saman balyası mazgalları bu zamana kadar dağılmış, hemen hemen kullanılmaz hale gelmişti. Buradaki 48. İstihkamcılardan ilk 30 kişinin hepsi mermi ya da bombalarla ya öldürülmüş ya da yaralanmışlardı. Birliğe komuta eden Yüzbaşı Newman da yüzünden yaralanmış ve geriye alınmak zorunda kalınmıştı. Teğmen Raynor daha sonra komutayı aldı. Kendisi ve kendi Hint birlikleri gece yarısına kadar düşmana karşı şiddetli çarpıştılar. Ancak Türklerin kazıklı çitle çevrili alanın etrafından ya da üzerinden geçmelerini engellediler. Savunmamızın geri kalanı bu arada sağlam durdu. Saldırı zayıflamaya başladı ve en sonunda durdu.

Noel günü diğer şiddetli saldırı yaklaşık saat 2.30 sıralarında gerçekleşmiş bu da püskürtülmüştü. Türkler açık bir şekilde mücadelelerinin sonuna gelmişler, Kale'yi ele geçirmek için çabalarına son vermişlerdi. Kum tepelerinin yanında ihtiyatta olan Norfolk Alayı, Kale'ye yürüdü ve cesur istihkam taburunun yerini aldı. İstihkamcılar hak ettikleri Noel günü dinlenmesi için yaralılarıyla Kût'a geri döndüler.

Günün onuru bence son derece yürek paralayıcı, göğüs göğüse çarpışmalarda soğukkanlılık ve cesaret örneği sergileyen topçu bataryası erlerine aitti. Birliğin Kale'deki toplam kuvveti 3 subay ve 29 erden iki subayı yaralanmış, 6 askeri ölmüş ve

12 askeri yaralanmıştı. 103. Mahratta hafif piyade birliğinden Yüzbaşı Goldfrap kuzeydoğu burcunun kuzey tarafında komutandı. Korkunç bir gün ve gece geçirmişti. Soğukkanlılığı ve cesareti her türlü övgünün üzerindeydi. Teğmen Roynar komutasındaki 48. İstihkâmcılar düşmanın nerede konuşlandığı ve karşılarında kim olduğu açısından sadece belirsiz fikre sahip olabilecekleri çok kritik bir noktada, inatçı savunmaları ile büyük onur kazandılar.

Kaledekiler Türk saldırısında topçumuzun kendilerini destekleyeceklerini asla düşünmemişlerdi. Savaşın gürültüsünde o kadar muhteşemdi ki. 104. Ağır topçu bataryasından ve Hants obüs bataryasından en yakın belirlenmiş hedeflere (örneğin Kale'den 450 metre uzaklıktaki dereye) 300 kadar atım muhtemelen düşman takviyelerinde çok ağır kayba neden olmuştu. Kafkas cephesinden gelip bu saldırıya katılmış olan Türklerin 52. Tümeninin 4.000 kaybı olduğunu daha sonra duymuştuk. Bu rakam muhtemelen abartmaydı ancak kayıpların büyük olduğu kesindi³⁶. Böylece Ocak 1916'da Türkler siperlerinde çalışmaya devam etmelerine ve başka bir saldırıya girişebilecek gibi görünmelerine rağmen, daha sonra bahsedeceğim gibi böyle bir saldırı asla gerçekleşmedi. Kale'ye ya da gerçekte hattımızın bir kısmına tüm ciddi saldırılar sona ermişti. Kût savunması böylece geri çekilmiş tabya ve dikenli tel tahkimatı, keskin nişancılarla taciz, aralıklı bombalama ve seller ile sınırlanmıştı. Adamlarımız düşmanla göğüs göğüse çarpışma şansı bir daha bulamadılar.

Bu unutulmaz Noel gününde, Kale'deki küçük garnizonumuzun yaptığından bundan daha gözü pek savunma yapılmamıştır. Başarımızın sonucu muhteşemdi. Hem düşmana savunmamızın kalitesini hem de bir kere daha göğüs göğüse

36 Yazarın söylediği gibi rakamlar gerçekten de abartmadır. 52. Tümenin Hıdeyri Kalesi taarruzundaki kaybı 13 şehit, 18 yaralı subay, 360 şehit, 532 yaralı erdir. (ç.n)

çarpışmada adamlarımıza Türklerin onlara uygun olmadığını göstermişti. Kale'nin çevresinde haftalar sonra bu ıstırap verici karşılaşma korkunçtu.

Başlangıçta Türkler bir ateşkes antlaşması yaparak yaralıları almak için hiçbir girişimde bulunmadılar. Ölüleri Kalenin etrafında uzanıyordu. Nihayet 29 Aralık'ta Kalenin yakınındaki Türkler beyaz bayrakla, yalpalayarak yürüyen bir binbaşyı temsilci gönderdiler. Bölgedeki Türk kuvvetlerinin komutanının ölülerin gömülmesi için bir ateşkes öneren mektubunu taşıyordu. Ancak teklifi Halil Paşa yapmadığı için General Townshend kabul edilemeyeceğine karar vermiş, temsilci ret yanıtıyla geri dönmüştü. Ateşkes teklifinin başarısızlığa uğraması sonucunda, Kalenin etrafındaki Türklerin cesetleri yaklaşık iki ay gömülmeden kaldı. Sonuçlarını tahayyül etmek tarif etmekten daha iyi olabilir.

Adamlarımız, Kalenin yakınında yatan çok ciddi yaralanmış birkaç Türk'ü getirdiler. Gerçekten de bulunan birkaç kişi, saldırıdan dört gün geçmiş olmasına rağmen hâlâ yaşıyordu. Düşman yaralılarından birkaçı, yardımsız Kalenin içine sürünmüş ve teslim alınmış, büyük kısmı ise Kalenden bir taş atımı mesafede sefil bir halde açlıktan, susuzluktan herhangi bir yardım almadığından ateşe maruz kalarak mahvolmuştu. Gece bizim birliklerimiz tarafından kurtarılan zavallı askerlerin teşekkürü çok dokunaklıydı. Doktorlarımızın elinde iyi bakıldılar, önemli bir kısmı iyileşti. Bunlar eğer iyi yönetilirse mükemmel, güçlü, zorlu birinci sınıf piyade olabilecek askerlerdi.

Düşmanın Kaleye saldırı için Noel arifesini seçmesinin herhangi bir özel amacı olup olmadığı bilinmiyordu. Muhtemelen Türkler, bizim başlıca festivalimiz olduğunu bildikleri Noel gününde, bu saldırıyı yaparak Kût'u ele geçirebileceklerini

düşünmüşlerdi. Böyle bir günde, böyle bir olay şark zihnietinin hoşuna gidecekti.

Noel arifesinde adamlarım sabah saatlerinde Kût'un güneyindeki hurma koruluğunda çalışıyorlardı. Çok uzun bir brandadan tüm nakliye hayvanlarını sulayacak yalak yapımı ile meşguldüler. Aniden, düşmanın top mermilerinden biri 100 metre kuzeydeki eve düştü. Sonra diğeri 20 metre kadar solumdaki eve düştü. Bir çeşmeyi tuzla buz etti. İçindeki bir Arap kadın öldü. Evdeki Arapların çığlıkları, feryatları arasında başka bir yaklaşan merminin gürültüsünü duydum. Başlarımızın üzerinde patladı, hiç birimize bir şey olmadı. Çalıştığımız yerin hayati açıdan çok iyi bir yer olmadığı anlaşılmıştı. Böylece adamlarımı topladım, hurma koruluğunun girişine doğru yürümeye başladık. Yolun köşesini tam dönmüş, yaklaşık 120 cm'lik yükselti ile çevrelenmiş alandaki bir grup atın yanından geçiyordum ki, bir başka ölüm mesajının yaklaştığını duyduk. Benimle aynı hizada yanımdaki atların arasına korkunç bir patlamayla geldi. Düşerken arkamı döndüm. Bu saçma içgüdü böyle durumlarda bunu yapmaya yol açıyor gibiydi. Toprak, yıkıntı ve duman üzerime doğrugeldi. Ancak hepsi o kadardı. Duman bulutu dağılınca atları kontrol ettik, hepsinin ölmüş olmasını bekliyorduk. Sanki bir mucize gerçekleşmişti ve sadece bir at ölmüştü. Mermi doğrudan sadece ona isabet ettiğinden, at şekilsiz bir yığına dönmüştü. Yanındaki atın hemen yanında patlamış olmasına rağmen görebildiğim kadarıyla onda ufak bir çizik bile yoktu. Kaçışım kıl payı olmuştu. 4-5 metrelik bir sapma ölümüne sebep olarak okuyucularımı bu anlatımlardan mahrum edebilirdi. Kût'a bombardıman gün boyu sürdü başka yerdekiler gibi. Sanırım sadece kasabaya 500 mermi ateşlenmişti. Herkesin 1915 Noel arifesini hatırlaması için iyi bir nedeni vardı!

Noel günü, geniş Dicle'nin kenarında, kanla boyanmış Kaleyeye ve hasar görmüş kasabanın üzerine doğdu. Yeryüzünde büyük bir tutkuyla bugünü bekleyen insanlara iyi dilekler dilemek adeta alay etmektir. Hastanelerimiz acı çeken yaralılarla dolmuştu. Cesur ölülerimiz son istirahatgâhlarına konular. Türk yaralıları, görevlerini cesurca yapmaya çalışırken ani sonla karşılaşan şehit silah arkadaşlarının arasında Kalenin yıkıntıları çevresinde can çekişerek kaldılar. Öyle bir dönemdi ki bu; modern savaşın cesaret ve dayanıklılıklarını çoğu zaman hayranlık derecesinde karşılayan birisi, kendileri gibi olan binlerce askerin, bazen hiçbir düşmanlık hissi beslemedikleri kişileri öldürmek için ileri atıldıkları duygusuz ve vahşice bir şey olduğunu düşünebilirdi.

Kervansarayın üst katındaki küçük şapelde İngiltere'nin birçok kilise ve katedrallerinde olduğu gibi aynı geleneksel ayin icra edildi. Herkesçe bilinen benzer ilahiler söylendi. Mutlu ortamlarda sevdikleriyle birlikte defalarca duyulan sesler ve sözler, kalplerin ve seslerin yükseldiği küçük odamızdan tamamen farklı topluluk manzaraları göz önüne getirdi.

Noel arifesinde saldırının başarısızlığından sonra, düşman istirahate çekildiği, yorgun birlikleri yeniden düzenlediği için Noel günü Kût'ta ve Kale'de sessizdi. Bu saldırıların hazırlanmasında top mermisi israfı ve ilerleyişindeki kayıplar düşmanı rahatsız etmiş olmalıydı. Her durumda ortada bir gerçek vardı ki Türk topları ve silahları, tüfekleri, 25 Aralık 1915'in büyük bölümünde boyunca hemen hemen sessizdi.

Noel gecesini, nöbette olmayanlarımız için Kût'taki Kraliyet mühendisleri yemekhanesinde mükellef bir akşam yemeği vardı. Dekorasyon için çaba gösterilmişti. Maalesef çoban püskülü-müz ya da ökse otumuz yoktu. Ancak çok iyi beş çeşit yiyeceğimiz, çeşit çeşit üzümlü Noel pudingimiz ve kuşkonmazımız ekstra olarak vardı. Eksikliği telâfi ediyordu. Filtre edilmiş

suyla uygun şekilde seyreltilmiş mükemmel İskoç viskisi yiyeceklerin yanında sürekli yerini almıştı. Sıcak küçük odada nispeten şenlikli bir yemektir. Öğleden sonraki çay için, gerçek konserve edilmiş erik kekimiz, koyulaştırılmış sütümüz, şekerimizle birlikte çayımız vardı. Böylelikle parti saat 22'de dağıldığında herkes kendini ve tüm dünyayı mutlu sayıyordu. Kısa bir süre için Türkler ve entrikaları unutulmuştu. Ne yazık ki Noel partimiz tam değildi. Çünkü Barker ve Tomlinson, Kale yakınında yeni bir siper hattı kazıyorlardı. Geç saatlere kadar geri dönmediler. Yaklaşık bir hafta sonra bu yeni siper hattının kazılması tamamlandı. Yakın zamanda Kaleye yapılan saldırı bu ek savunmayı gerekli kılmıştı.

Bize mutluluk veren haber, 1915'in Noel günü ulaştı. Kurtarma kuvveti General Aylmer komutasında Aliyülgarbi ve Şeyh Sa'd yakınlarındaki Türk mevzilerine doğru harekete geçmek üzereydi. Genel kanaate göre kurtarılma tarihi olarak 15 Ocak 1916 muhtemel görülüyordu. İlk mektupları Basra'ya ulaşırsa Bombay'dan ne isteyeceklerinin listesini yapanlarca ordu ve donanma malzeme kataloğumuz büyük ilgi görmüştü.

Noel gününü izleyen günler, her gün belli saatlerinde Türk toplarının bombardımanı ile canlanıyordu. Birçok birlik noksan olan subay ihtiyacını yerine koymakta zorlanıyordu. Bir İngiliz piyade alayında, seferin başında Mezopotamya'ya gelen 25 subayından geriye bir albay, bir astsubay ve bir doktor kalmıştı. İki istihkâm bölümünde Hindistan'dan gelmiş olan 8 istihkam subayından görev başında sadece Teğmen Matthews sağlam kalmıştı. Bu rakamlar, bölgedeyken 6. Tümenin subay kayıpları hakkında bir fikir verecektir. Grip ürkütücü etkisiyle şimdiden yayılmaya başlamıştı. Çok sayıda kişi etkilenmiş bereket versin çoğu çabucak iyileşmişti.

23 Aralık sıralarında bir mesaj geldi. Köprü istihkâm birliğinin 36 No'lu şatı, 9 No'lu devriye karakolu yakınında

demirinden kurtulmuş ve gece Kale'nin karşısındaki kumluk alana sürüklenmişti. Bu haber çok sinir bozucuydu. Şattaki tüm geri kalan malzemelerimizin tamamen kaybı demekti. Şatın bağlandığı yerden nasıl kurtularak sürüklendiği konusu hâlâ gizemini koruyor! Çünkü Şat hem baş, hem de kış tarafından güvenli demir almış, üç sağlam halat ile çok iyi inşa edilmiş kazık grubuna bağlanmıştı. Büyük ihtimalle bu bir sabotajdı ve Araplar karşıdan yüzerek karanlıkta halatları kesmiş olmalıydılar!

27 Aralık'ta Binbaşı Winsloe ve ben, iki periskopumuzla İkinci Savunma Hattı siperlerinin doğu ucuna, zarar görmüş şatın durumunu görmek ve şanssız köprümün enkaz haline bir göz atmak için gittik. İkinci Savunma Hattının sonuna fark edilmeden vardık ve çevreye iyi bakmak için dikkatle periskoplarımızı yerleştirdik. Daha bir dakika geçmemişti ki nehrin karşı yakasındaki bir keskin nişancıdan "ping!" diye bir mermi periskoplarımızı geçti. Hemen ardından bir diğeri izledi. Ama daha sonra istediğimiz her şeyi gördük. Üç cisare kayığı yüksekte ve kuru olarak yakınımda, nehrin sol yakasında duruyordu. Aralarda batmış, sallarla birlikte 6 ya da 8 danack akıntının ortasında sallanıyorlardı. 3 çatana tüfek ateşi ile batırılmış, bu kadar kısa zamanda bile çamur içerisinde kaybolmuşlardı. Benim şatım sağ yakada, Kale'nin karşı tarafında akıntı yönünde ileride bulunuyordu. Öyle görünüyor ki Kale'deki sahra toplarından ateş edilmiş, ahşabı ve hasırı alev almıştı. Üzüntüyle söylemek gerekirse içindeki bazı viski ve vermutla birlikte yangın dehşetle büyümüş, rüzgârın yardımıyla yayılmış ve azmıştı. Şatın üzerindeki kitaplarım, enstrümanlarım, çadır ve bazı malzemeler dâhil tüm değerli şeylerin sonu gelmişti. Bu enkaz bir süre Türkler tarafından keskin nişancılar için bir mevzi olarak kullanıldıktan sonra sürüklendi ve düşmanın Es-Sin mevzilerine doğru,

akıntı yönünde seyretti. Yanlarında mermilerin yol açtığı deliklerin bu talihsizliği önleyeceği düşünülmüştü. Ancak delikler su seviyesinin üzerinde olduğu için, zavallı eski kayık akıntı yönünde düşmana kaçmıştı. Sonrasında da Türkler tarafından Dicle üzerinde Sin mevzileri yakınında Makasis'te birlikleri ve silahları karşıdan karşıya taşımak için kullanıldı.

1915'in son günlerinde 6. Tümen ve 30. Tugay düşmana karşı pes etmemiştii sağlıklı oldukça yerinde, moralleri yüksekti. Hepsi büyük bir güvenle süratle kurtarılmayı dört gözle bekliyorlardı. Kût'un etrafındaki savunma üç aşağı beş yukarı tamamlanmıştı. Belli bir süre için yiyecek boldu. Muhtemel gereksinimler için cephane yeterliydi. Hava güzel ve serindi. Nehir seviyesi oldukça düşüktü. Kût'ta iyimserlik hakimdi.

1916 OCAK AYI: SEL VE DÜŞMAN

Kût garnizonu 1916 yeni yılını “kurtarma kuvveti”nin çabalarının kısa zaman içerisinde başarıyla sonuçlanacağını verdiği güven ve mutlulukla karşıladı. Nehirde çok yakın zamanda Amâre’ye doğru ve belki de Hindistan’ın bizzat kendi uzak sahillerine yolculuk olacaktı. Kurtarma ve saldırganlara karşı son zafer umudu Kût etrafındaki sel basmış siperlerdeki aç, üşümüş, çok çalışmış çoğu askere moral veriyordu. Aksi halde askerler, yorgunluk ve hastalıkla artan umutsuzluğa boyun eğmeye eğilimliydi.

Ocak ayının baskın zorlu koşullarında İngiliz erlerin neşesi gerçekten görülmeliydi. Hemen hemen bileklerine kadar suda, yağmurla iliklerine kadar ıslanmış, gece boyunca donmuş, üstüne üstlük açıkgöz düşman tarafından durmaksızın avlanmasına rağmen, her şeyi şakaya vuruyor, koşullar ne kadar zorluyorsa o kadar fazla hoşuna gidiyordu. Britanyalı askerinin karakteri daha önceden asla Kût’taki kuşatma sürecinden daha fazla zorlu sınava maruz kalmamıştı. Buna rağmen Kût’takiler büyük bir onurla ayakta kalmayı başarmışlardı. Bir övgü de, küçük Britanya birliğimizi büyük gayretlerle destekleyen sabır, dayanıklılığı yüzünden Hintli askerlere ve azimli cesur Gurkalara. İşte bu Britanyalı ve Hintli askerler hep birlikte yaklaşık beş ay boyunca Türk imparatorluğunun en iyi birliklerine karşı durdular.

Kuşatmanın ilk günlerinde Türk keskin nişancıları birinci hat siperlerimiz önünde her zaman çok faallerd. Gün

içerisinde en avantajlı pozisyon için, her sabahın ilk ışıklarıyla bizim keskin nişancılarımızla düşmanınkiler arasında çatışma yaşanırdı. Türklerin çoğu tüfeği de çok iyi teleskopik görüntüye sahiptir. Bunlardan bizde yoktu. Ancak Britanya birlikleri ne olursa olsun bu keskin nişancı oyununda pes etmemeyi sürdürürlerdi.

Daha önce bahsettiğim gibi çok çeşitli el bombaları kullanıldı siperlerimizde. İlk dönemde olanlar Kraliyet mühendisleri atölyesinde yapıldı. Küçük teneke silindirde 2 onsluk³⁷ fünye barutu içeriyordu. Ancak daha sonra 1 onsluk (yarım fişek, kartuşluk) dinamitten de çok iyi sonuçlar alındı. Kısa ihtiraklı tapa her el bombasından çıkıyordu ve bomba atılmadan önce kibritle yakılmak zorundaydı. Türk el bombaları genellikle sferik, atmadan önce içerideki sürtünme tüpüne yapışmış bir telin çekilmesiyle alev alan tapayla birlikteydi. Bu el bombaları bizim el yapımı aletlerimizden tabii ki daha üstündü. Düşman sınırsızca yerine koyuyor görünüyordu.

3 Ocak'ta Türkler, ateşkes bayrağı altında Kût'taki karargâhımıza bir mektup gönderdiler. 67. Pencaplılardan Yüzbaşı Gribbon'un cesedi, onlar tarafından büyük bir saygıyla gömüldüğüne inanıyorum. Gribbon, 9 Aralık'ta köprümü koruyan birliği yönetmişti. Aynı gün gözetleme subaylarından öğleden sonra saat 4 ile 5 arasında alınan mesaj heyecan dalgasına neden oldu. Büyük bir düşman kitlesi Kût'a 10 km uzakta yukarıda nehir yakasında Şamran'ın yakınlarındaki kamplarında, aynı zamanda nehrin sağ yakasında Kût'un karşısında Elhan köyünde toplanıyor görünüyordu. Ek olarak iki tümendenden az olmayan bir kuvvetin Kale'ye doğru yürüdüğü rapor edildi. Bu hareketler doğru gözlenmiş olmalıydı. Kût'ta tüm hazırlıklar genel bir saldırıya karşı durmak için yapılmasına rağmen bunlardan hiçbir sonuç çıkmadı.

37 Ons: Yaklaşık 28 grama eşdeğer bir ölçü birimi

5 Ocak 1916 akşamı saat 9 sıralarında Kût'taki yemekhanemizde otururken, Elhan köyünden gelen birkaç silah sesiyle ve hemen ardından hızla sesi artan ve yaklaşık yarım saat süren yayılım ateşiyle irkildik. Nehrin karşısından mermiler evimizin önünde vızıldıyordu. Şafakta Sumana'nın 12'lik toplarının düelloya katılmasıyla arttı. Ateş azaldığı zaman, bu nefretin, öfkenin nedeni açısından bize hiçbir haber ulaşmadı. Sonraki gün duyduk ki düşman aniden köye, yakından çeviren siperlerinden şiddetle ateş açmış, ancak buraya saldırı gerçekleştirmemişti. Türklerin köyün kısmen boşaltıldığını düşündüklerini tahmin ettim. Bazı birlikler önceki gece Kût'a geri almıştı. Ateşleri sert ve isabetli karşılık bulunca saldırmamaya karar vermişlerdi. Nedeni ne olursa olsun Türkler bu olayda siperlerinden ayrılmamışlardı.

Ocak 1916'nın ilk günleri boyunca Türkler, Kaleye ve Kût'a yönelen düzenli öğleden sonra bombardımanlarına devam ettiler. Ancak Elhan köyüne hiç ateş etmediler. 2 Ocak'ta ben grip nedeniyle yatarken yoğun bir ateş vardı. Önceden merminin açtığı deliğin altında yatakta uzanmak zorunda kalmak ya da yakındaki evlerin arasına düşerlerken ağır mermilerin çarpmalarını, gürültülerini dinlemek çok rahatsız ediciydi. Ancak kalkıp yemekhaneye gitmek için de çok perişandım, merminin evime düşme riskini tekrar almak zorundaydım. Bereket versin hiç biri olmadı. Eğer nehrin yukarı yönünden ateşlenirse, odaya girmeden önce bir merminin 4 tuğlalık duvarı delmesi gerektiğinden mühendis yemekhanesi nispeten güvenliydi. Çok sayıda mermi yemekhanenin nehir tarafının hemen dışında patladı. İkisi evin merkez avlusuna girdi. Ancak yemekhane isabet almamıştı.

General Aylmer komutasındaki kurtarma kuvvetinin Kût'a doğru ilerlemeyi başlatacağı tarih hakkında diğer söylentiler

bize ulaşmıştı. Bu haberler moralimizi oldukça yüksek tutma eğilimindeydi.

Garraf kanalının ağzındaki keskin nişancılar dikkatlerini giderek arttırıyor, sürekli D.E.C evinin yakınındaki bazı keskin nişancı karakollarına ateş ediyorlardı. Duvarın hemen üzerinden geçerken ya da eve çarptıklarında kulakları sağır edici bir çatlama sesi çıkarak atölye duvarları yanındaki evlerin üzerinden mermiler hızla birbirini izliyordu. Bu keskin nişancılar 6 Ocak'tan sağlıklı dersler çıkarmışlardı. Nehir yakasındaki sahra toplarımızdan birisine yuvasının yakınında mermi isabet etmiş, neredeyse onu tahrip etmişti. İki kişinin ölmesine neden olmuş, kalanlar daha güvenli bir yer için kaçmıştı. Bizim başlıca keskin nişancı mevziimiz, 5. Caddenin nehir tarafındaki sonunda, 7. Rajputlar tarafından işgal edilen birinci katındaydı. Burada her zaman birkaç nöbetçi görevdedir, nehrin karşısında gafil Türk keskin nişancısı için makineli tüfek mevzii her daim hazırdır. Menzil yaklaşık 900 metre idi. Rajput nişancılarının hedefi bulan atışları ile çok sayıda düşman vurulmuştu. Kût'un nehir cephesinin herhangi bir yerinde zaman zaman diğer küçük keskin nişancı karakolları kuruldu ve istendiğinde değiştirildi. Kût dışında nehir nöbetçileri kendilerine en yakın keskin nişancılarla meşgul oldular. D.E.C'in birinci katında mazgal delikli çelik plaka, bir masa, bir gözlem aralığı ile son derece kullanışlı bir keskin nişancı mevzii yapmıştık. General Townshend bizzat kendisi de bir kaç olayda ateş etmişti.

Ocak'ın ilk günlerinde 2-3 kez kurtarma kuvvetinin uçakları Kût üzerinde uçtular, arkadaşlarımızın bizden çok uzakta olmadıklarını gösterdiler. Gelgelelim 5 Ocak'ta karanlık bastıktan sonra motoru bizim uçaklarınkinden farklı uğuldayan bir uçak kasabanın üzerinde uçtu. Uzmanlarımız tarafından düşman uçağı olduğu rapor edildi. Mevcut durumda ilginç bir

gelişmeydi bu. Bir dereceye kadar bizleri rahatsız edici olasılıklarla meşgul etti. Şu zamanda yeni gelenle vuruşması için ne uçaksavarımız vardı ne de Kût'tan bir uçak gönderebilirdik.³⁸

6 Ocak'ta Persia'nın³⁹, çok sayıda yolcusuyla birlikte batmış olduğu haberi geldi. Reuters'in telsiz-telgrafı çok ayrıntılı bilgi içermese de bu namertçe hareketin, Lusitania'nın batırılmasıyla aynı etkiye yol açtığı yeterince söylenebilirdi. Tüm birlikler bu duyuguyu kuvvetle hissetmişlerdi.

Bu dönemde konserve ve salamura etle yaşıyorduk. Günlerce bunları yedik. Her zamanki günlük tayınımız 450 gramlık taze etten 250 gramlık konserve ete düşürülmüştü. Konserve sığır eti büyük 3,5 kg'lık tenekelerde sunuluyordu, gerçekten çok iyiydi ve salamuraya tercih ediliyordu. Taze et sunumu şimdilik 26 Aralık'ta sonlandırılmıştı. Gelgelelim 7 Ocak'ta bir miktar taze ete kavuştuk. Çünkü ağır topçularının çok sayıda öküzü mermiyle vurulmuş ve kesilmek zorunda kalınmıştı. Bu et, yoklukta memnuniyetle karşılandı.

6 Ocak öğleden sonrası Türklerin piyadelerinin büyük kitleler halinde muhtemelen General Aylmer'in kuvvetlerinin ilerleyişine karşı hazırlık için Es-Sin mevzilerine doğru ilerlediği rapor edildi. 7 Ocak'ta, Kût'un nehir aşağısındaki Es-Sin mevzilerinin ötesinde, uzaklarda tüfek sesleri belirgin biçimde duyuldu. Sanırım, doğudaki arkadaşlarımızın kolayca tanınan seslerini duyduğumuz ilk durumdu bu. Ateş o kadar belirgindi ki adamlarımızın çoğu topların Es-Sin mevzilerinin

38 Osmanlı Genelkurmayı Irak cephesine 1 Aralık 1915'te 2. Tayyare Bölüğünü göndermişti. Yüzbaşı Von Aulock komutasındaki bölükte dördü ilkel av uçağı ile tek kanatlı Pflaz Parasol olmak üzere 10 uçak vardı. Faaliyetlerine 2 Şubat 1916'da başladı. (Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu*, Vadi Yayınları, İstanbul 2004.) (ç.n)

39 "Persia" Londra ile Bombay arasında sefer yapan bir yolcu gemisiydi. 30 Aralık 1915'te Girit Adası açıklarında Alman U-38 denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmış, mürettebatın ve yolcularının çoğu ölmüştü. (ç.n)

hemen ilerisinde olduğunu düşünse de tabii ki böyle değildi. Bu seslerin Şeyh Sa'd'daki muharebeden geldiğini anladım. Aynı gün saat akşam 7'de Türkler Kale'yi ve A tabyasını yoğun bir ateş altına aldılar. Saldırı beklendiyse de siperlerinden ayrılmadılar.

Hava kısa zamanda bozulacağı sinyali vermişti. Bulut kümeleri güneyde ve güneydoğuda görüldü. Rüzgâr giderek şiddetlendi. Dicle üzerine çok şiddetli yağmur yağmış, su seviyesi yavaşça yükselmeye başlamıştı. Kurtarma kuvvetinin düşmanla mücadeleye başlaması göz önüne alındığında Kût'ta endişe hâsıl olmuştu. 8 Ocak'ta gökyüzü tamamen bulutlarla kaplanmış, akşam da canımızı sıkıyordu. Yağmur sağanak şeklinde yağdı. Her yol nehre döndü. Tüm siperler hemen hemen geçilmez hale geldi. Askerler sinsi çamurda sendelememeye çalışırken sürekli kayıp düştüler. Kasaba etrafındaki savunma hatlarında birlikler su geçirmez çarşafları altında sel baskınından korunmak küçük bir sığınak yapmak için boşuna çabaladılar. Bu şiddetli yağmurun, zemin kuruyana kadar kurtarma kuvvetinin ilerlemesini imkansız hale getireceğini ve zaten gecikmiş olan kurtulmamızı birkaç gün daha erteleyeceğini iyi biliyorduk.

Çok hoş savaş armağanları koleksiyonu mühendis yemekhanemize ulaşmış, levazım ve ulaşım birliğinin yönettiği depodan Kût'taki bütün birliklere ve yemekhanelere dağıtılmıştı. Nasibimize düşen purolar, sigaralar, tütün, kek ve bisküvi takviyesi, tarafımızdan büyük bir minnettarlıkla karşılanmıştı.

Birkaç gündür Kût etrafındaki düşmanın topları az-çok sessizdi. Genel kanı, kurtarma kuvvetlerimizin saldırısına direnmesine yardımcı olmak için bir kısmının daha aşağıya nakledildiği idi. Ancak bundan dolayı mı yoksa sadece Türklerin cephanelerinin kısıtlı olmasından mı belli değildi.

Adamlarım tüm gün boyunca Kût'taki yolları trafiğe açık hale getirmek için yoğun bir şekilde çabaladılar. Özellikle 1 numaralı cadde, baştan sona çamur deryasıydı. Çünkü kayda değer bir yamaç olmadığından uygun drenaj mümkün değildi. Dolayısıyla başlangıçta yolların kenarına hendekler kazıldı, tüm çamur bir tarafa küreklendi. Ancak bu sorunu daha da güçleştirmeye başlamıştı. Yapılacak tek şeyin yolun geniş kısımlarına تنها köşelere, küçük kuyular kazmak, çok sayıda Arap hamal kiralamak, onlara karosen yağı tenekeleri temin etmek, yoldaki gölcükleri tahliye etmek için onları gruplara ayırmak, tenekeleri kuyulara boşaltmak olduğunu en sonunda anlamıştım. Ardından maruz kaldığımız yumuşak çamuru kazıyarak en sonunda yolun tuğla zeminine ulaştık. Birkaç saatlik güneş ve rüzgâr burayı geçilecek derecede kuru hale getirdi. Kirli gölcükleri ortadan kaldırdıktan sonraki iğrenç koku dayanılacak gibi değildi. Araplar bile arada sırada başlıkları ile ağızlarını kapadılar. Hızla temizler temizlemez yağmur yeniden başladı ve yeniden her yerde işe başladık. Son derece yavan ve monoton bir işti. Haftalarca adamlarım bu yollarda çalıştı veya çalıştırdığımız Arap grupları yönetti. 1 nolu caddeyi düzeltmek için evlerin gereksiz tuğla duvarlarını çok büyük oyukları doldurmak için söktük. Sağlam olanlar malzeme olarak kullanıldı. Bu plan oldukça sonuç verici oldu.

L-9'un ufacık tefecik baştayfası Basamiah komutasında, üç tane kaybedilmiş L çatanasının tayfalarından oluşan Hintli gemicilerden şöyle böyle yardım alıyorduk. Bu adamlar kuşatmanın önemli bir bölümü boyunca benim emrim altında çalıştılar. Bizim deniz ulaşım subayımız Teğmen Merriman tarafından bana ödünç verilmişlerdi. Bizim tarafımızdan lakapları "Maymun adamlar"dı. Maymun adamların giysileri, onlarla çalışırken karşılaşılan bazı Hint piyade askerlerini şaşırtıyordu. Biri durup benim çavuşuma bunların suçlu olup

olmadığını ve hangi cezayı aldıklarını sormuş. Bu şaka istihkâmcıların kahkahaları arasında tiksintiyle bakan Hintli gemicilere hemencecik anlatılmış.

Kuşatma boyunca en başta gelen sorun, insanlar ve hayvanlar için uygun su temininin sağlanmasıydı. İletişim siperleri kasabanın nehir cephesi boyunca aralarda el pompaları içeren, nehre inecek şekilde kazılmıştı. Yeraltına dört büyük tank yerleştirdik. Kût'un kuzeyi ve güneyinde, hurma koruluklarında, bunlar kuzey koruluğa muşamba ile bağlandı. Üstteki pompa su dolu bahsedilen tanklarla takviye edildi. Ayrıca bu tanklardan biraz uzakta yalaklar su ile dolduruldu. Aşağıdaki pompa da güneydeki koruluktaki su tankları ve yalak yakınlarında uzun branda için aynısı yaptı.

Nehrin karşısındaki Türk keskin nişancıları bunları biliyordu ve her gece üstteki pompa istasyonunu hedef aldılar. Bundan dolayı Yüzbaşı Stace'nin adamları bazı askerlerin de yardımıyla küçük evin dışındaki karteri tamir etmek ya da emme borusunu değiştirmek zorunda kaldılar. Yapılan iş son derece riskliydi. Pompa istasyonları birçok kişinin canı pahasına bulunduğu her zaman kaçınılması gereken yerlerdi.

Kût'taki küçük odamda, Ocak ayı boyunca serçeler tam bir baş belası olmuşlardı. Aşırıya kaçmadan kuşları seven biri olarak odamın hayvanat bahçesindeki kuşhane bölümü gibi kafese benzeyen bir şeye dönüşmesi, eş zamanlı gürültü ve karışıklıkla birlikte hiç mutluluk verici değildi. Sadece üç duvarı olan odada kitaplarımın, yatağımın ve çok değer verdiğim şeylerin üzerinde canlarının istediği şekilde hopleyan zıplayan bu küçük sefilleri uzaklaştırmak mümkün değildi.

9 Ocak'ta, A tabyası düşman tarafından yoğun makineli tüfek ateşine tutuldu. Tabyanın önündeki tel örgü mermi-lerle zarar görmüştü, onarılması gerekiyordu. Bu dönemde Kale'nin etrafındaki Türkler çok az ateş ettiler. Ancak ileri

doğru kazarak ve bombaları bizim siper başlarına ve tel örgülere atarak mücadele ettiler. 12 Ocak akşam 7.30'da Türkler, bizim 1. Hat siperleri ve tabyaları yarım saat yoğun ateşe tuttular. Bundan sonra nispeten ağır ateşi gece 11.30'a kadar devam ettirdiler. Toplarımız A ve C tabyasının karşısında siperlerinden küçük partiler halinde beliren ancak kuvvetli bir saldırı girişiminde bulunmayan düşman birlikleriyle meşgul oldu. İzleyen gün düşman, C tabyasının batısındaki 67. iletişim siperlerinden çok uzakta olmayan birinci hat siperlerimizin tel örgülerinin altında mayın patlattı. Türkler birkaç gündür galeriyi ilerletmişlerdi. Piyadesi kratere doluşmak ve ele geçirmek istedi. Ancak adamlarımız hazırды. Çapraz ateşle ve bombaların uygun kullanımıyla tel örgü onarılıncaya kadar düşman gedikten uzak tutuldu. Kamp yatağımdan bu küçük saldırı ve sahte çıkışlara eşlik eden yayılım ateşleri duydum. Çünkü sıtma atağı beni 10 Ocak'ta yatağa düşürmüş ve beş gün sürmüştü. Çok sayıda kişi bu dönemlerde benzer şekilde zor durumdaydı.

14 Ocak'ta ikisi de bizi ferahlatan haberler aldık, aynı zamanda bize kurtarma kuvvetinin zorlukların üstesinden geldiği haberi geldi. Gelen bir telsiz mesajı, General Aylmer'in birliklerinin -hepsi General Younghusband komutasında ek bir tugayla ve süvariyle desteklenen Fransa'dan 7. Meerut Hint Tümeni- 12 Ocak 1916'da Şeyh Sa'd'ın aşağısında Türklere saldırdığını, saldırıda 4.000'den fazla adamını kaybederek zorlukla mevzilerini ele geçirdiğini bildiriyordu ⁴⁰. Öyle görölüyor ki düşmanın kanatları, mevzilere sadece ön cepheden adamlarımız saldırabilsin diye büyük oranda iyi askeri eğitimli Araplar tarafından uzatılmıştı.

Bu haberler Kût garnizonuna biraz rahatlama getirmişti. Çok azımız ne Türklerin nehrin aşağısında Şeyh Sa'd gibi güçlü

40 Gerçek sayı 4.262 idi. (y.n)

mevziyi tutmaya yeterince istekli olduğunu ne de Avrupa'dan gelmiş iyi donanımlı kuvvete karşı verilen bu kadar kayıplara dayanabileceklerini farzediyordu. Bununla birlikte öyle görünüyordu ki kurtarma kuvvetinin ilerleyişi Türk ordusunun en iyi birliklerince karşılanmaktaydı. Söylentiler bu tümenlerden bazılarının hiç yenilmemiş, Türklerin daha sonra belirtecekleri gibi "alt edilemez", "boyun eğmez" olduğunu belirtiyordu. General Younghusband'ın karşısındaki Türk birliklerine, bizim birkaç defa yenilgiye uğrattığımız Nureddin komuta ediyordu. Şeyh Sa'd'deki geri çekilme sonrasında, Nureddin'in en sonunda komutanlıktan azledilerek geriye gönderildiğini duyduk. Türk ordusunun komutanlığı, daha sonra ordu komutanlığına yükselecek olan Halil Paşa'ya geçmişti. Kût'ta 15 Ocak'a kadar kurtarılabildiğimize olan inancımız sonlanmıştı. Kurtuluş için ayın sonu daha muhtemel tarih olarak görünüyordu.

3. Lahore Hint Tümeninin Fransa'dan Basra yakınlarına geldiği ve oldukça iyi durumda olduğu haberleri gelmişti.

Gelgelelim Ocak ayının ortalarından itibaren şans pek bizden yana gitmedi. 16 Ocak'ta güney rüzgârları artmaya başladı, bulutlar geldi. Sonraki gün sağanak yağmurlarla birlikte şiddetli rüzgâr patlak verdi güneyden. Tüm bölge suyla kaplanmış, çamur denizinin oluşması da General Aylmer'in kuvvetlerinin ilerleme imkanını bir süre için ortadan kaldırmıştı.

Kût'ta tahta giderek az bulunmaya başlamış, pişirme için gerekli odun neredeyse temin edilemez hale gelmişti. Kuşatma ilerledikçe kapılar hatta pencereler bile kullanılıyordu artık. Yakacak temini sorununu gidermek daha da zor hale geliyordu. Mümkün olan her tahtayı levazım ve ulaşım birlikleri terk edilmiş ya da harabe evlerden topladı. Bu bile yetmemişti. Yeterli olmasa da kapalı çarşının çatısının büyük kısmı yakacak temini için söküldü. Güney hurmalıkta depo edilen ham petrol, pişirme için odun yerine kullanıldı. Kömür kıt

olmaya başladığında, Sumana gemisi ve çatanaların ocakları için tahta ve petrol yakıtı kullanmak gerekliydi. Bu çalışma çok fazla miktarda tahta gerektirdi. Kazanlara yakıt veren düzenekler onarılmak zorundaydı.

Türkler dikkatlerini yeniden Elhan köyüne çevirdiler. 19/20 Ocak gecesi, buraya kararlı bir saldırı başlattılar. Başlangıçta yoğun bir yaylım ateşi başlatıp daha sonra siperlerinden fırlayıp kısa mesafe boyunca tel örgülerimize koşuştular. Burada ateşimizle karşılaşp kolayca avlandılar. Tahkimatımız yakınında 21 ölü bırakarak geri çekildiler. Ertesi sabah belki de dikenli telimizi geçmelerinde yardım etmesi ya da köye girerlerse bir kısmını ateşe vermesine yardım için Türklerin silah ve mühimmatlarına ek olarak deste deste çalı çırpı taşıdıkları fark edildi.

General Younghusband komutasındaki kurtarma kuvveti Türklerle tahkim edilmiş mevzilerinin dışında, Kelâl vadisinin doğusunda 13 Ocak'ta karşılaştı. 21 Ocak'ta Felahiye'deki Türk siperlerine saldırdı. Ancak yarmada başarısız oldu, çok ağır kayıp verdi. Saldırı son derece berbat bir havada, çamur denizi boyunca gerçekleşmişti. Dolayısıyla sınırlı cephede, bu kadar kuvvetli tahkim edilmiş mevzilere, General Younghusband'ın cesur birliklerinin cephe saldırısında başarısız olması hiç de sürpriz değildi. Kurtarma kuvveti şimdiye kadar 8.000'e yaklaşan kayıp vermişti ve bunun kaçınılmaz sonucu da şimdilik ilerlememek ve siper kazabilmek ve ihtiyatları beklemektir. Ertelemeyle sonraki muhtemel saldırılar olmadan önce Türklerle art arda Felahiye mevzilerinin yakınında siper hattı kazanması için zaman kazandırılıyordu.

Hava fırtınalı olmaya devam ediyor, arada sırada güneş ışığı ortaya çıkıyordu. Kût'un caddeleri korkunç durumdaydı, siperlerdeki berbat durumun daha ötesindeydi. Herkes az ya da çok yapışkan çamura, balçığa yenilmişti.

Binbaşı Winsloe dizinin üzerinden serseri bir kurşunla 24 Ocak'ta vuruldu. Ancak merminin yeri doğru bir şekilde tespit edilemedi. Çünkü Kût'ta röntgen cihazımız yoktu. Kuşatmanın geri kalan günlerinde hemen hemen sakat olarak 1 no'lu caddedeki subay hastanesinde kaldı. Görev başında mevcut az sayıda Kraliyet mühendisi subaylar için büyük bir kayıptı. Daha sonra 17. İstihkâm bölüğünden Teğmen Crawford 17 Aralık'ta her iki bacağından geçen, kuşatmanın geri kalanında onu hareketsiz bırakan mermi ile vurulmuştu. Diğer Kraliyet mühendisi subayları da bizim sağlıksız çevremizde hemen hemen kaçınılmaz bir şekilde hastalıklar yüzünden değişik zamanlarda hastanedeydiler.

Şiddetli yağmur yüzünden, Dicle nehrinin düzeyi hızla yükseldi. Çok ciddi bir problemle karşı karşıya kaldık. Kût'un çevresindeki savunmamız hem uyanık düşmana hem de tehdit eden sele karşı nasıl sürdürülecekti? Sorun çıkarması muhtemel siperlere set yapıldı. Ancak sağanak yağmur tüm araziye kuzeybatı sektörümüzün kuzeyinde büyük bir göle dönüştürdü. Zaman içerisinde kaçınılmaz şey gerçekleşmişti.

21 Ocak 1916 günü sabah saat 6.30'da, kuzeybatı sektöründe ilk hat siperlerimize uygun yerlerde, siperler boyunca setler inşası yoluyla sel ihtimalini önleme çabalarına rağmen su bastı. D tabyasında engeller daha çapraz geçişlerde ve destek siperlerinin sonu üzerinde inşa edilmişti. Bu yolla destek siperleri sel basmadan kaldı. Ancak ilk hat siperlerinin büyük kısmı, kuzeybatı sektöründe kısa zamanda sulara gömüldü ve elde tutmak imkânsız hale gelmişti. Birliklerimiz siperlerini boşaltmaya başladılar. Orta hat siperleri kafilesine çekildiler. Adamlarımız siperlerinden çıkar çıkmaz, Türkler kendi taraflarından ateş açtılar, çok sayıda iyi adamımızı kayarken, sendelerken cephane sandıkları ve ekipmanla dolu bataklıkta kaybettik. Gelgelelim sabah 8'de boğulma sırası Türklerde idi,

artık çok daha fazla dayanamadılar, gerideki siperlerine geri çekilmek zorunda kaldılar. İyi yönlendirilmiş bir ateşle düşmana askerî kayıplarını arttırma sırası bizim birliklerimizdeydi. Saat 10'a kadar tamamen ilk hat siperlerimizi, kuzeybatı sektöründeki her birinde destek siperlerinin arka tarafındaki siperle korunan kuvvetli ileri postalarla tuttuğumuz tabyalar hariç tahliye etmiştik. Karşıdaki kuvvetler ileri postalar hariç kısa zamanda 1,5 km uzağa düştüler. Gece düşman genellikle kendi hattımızın 600 metre kadar yakınına ileri postalar gönderirdi. Ancak karşı siperlerden uzanan büyük sel tabakası Türkler tarafından herhangi bir saldırı olasılığını önlüyordu.

Sel kuzeydoğudan B tabyasına, bu tabyanın yakınında yeni ateş siperi geriye orta hatta kadar uzuyordu. Bu tabyanın yakınından, yeni atış siperi geriye orta hatta kadar, her basamak önünden uygun olan ateşi sağlamak için basamak basamak geri gidiyordu. Yeni siper daha sonra dümdüz 300 metre uzunluğunda, orta hat boyunca yan ateşi imkânı sağlayarak sel basmış geri iletişim siperine paralel devam ediyordu ta ki orta hat siperine katılınca kadar. Böylece 21 Ocak seli sonrası birinci savunma hattımız Kale'den A tabyası üzerinden B tabyasına yaklaşıyordu. Orada orta hatta daha önce bahsedilen basamaklı siper ve düz siper hattının gerisine düşüyor, böylece hurma koruluklarının kuzeyine Dicle nehrine uzanıyordu. Sellere karşı durmak ve iyi bir atış alanı elde etmek için Orta hat siperlerinin ön duvarı 6 metre temel ile birlikte 120 cm yükseltildi. Dışarıda da ariyet çukuru yapıldı.

Kût'un tesliminden sonra Halil Paşa'nın Bağdat'taki anlatımından, Türklerin Ocak 1916'da Kût'a karşı genel bir saldırı icra etmeye niyet ettikleri anlaşılmıştı. Saldırının planı sekiz taburla ilk önce Kale'ye saldırmayı içeriyordu. Bu saldırı birliklerimizi Kale'ye çektiğinde 16 tabur, kuzeybatı sektörümüze, Dicle yanındaki birliklerimize saldırarak, Kût hızla

alınacaktı. Bununla birlikte Mareşal von der Goltz, bu harekâta şiddetle karşı gelmiş, Türklerin altından kalkamayacağı, olağanüstü kayba yol açabileceğine işaret etmişti. Yardım ulaşmadan önce garnizonumuzu aç bırakmaya bel bağlayarak kuvvetli tahkim edilmiş mevzilerle kuşatma yapmayı önermişti. Olayları tahmininde Alman generalin ne kadar uzak görüşlü olduğu kanıtlandı. Önerileri Türkler tarafından kabul edildi, kısa bir süre sonra da sel Kût'a kuvvetle bir saldırı ihtimalini zaten ortadan kaldırmıştı.

Bazı birlikler 24 Ocak'ta at eti sunumunu tüketmeye başlamasına rağmen, bizler 26 Ocak 1916'da, ağır topçu bataryasının vurulan öküzlerini yiyorduk hâlâ. Bazıları çok sertti. Un giderek bulunmaz oluyor, tütünü elde etmek zorlaşıyordu. Hava gerçekten berbattı. Genellikle sık sağanak yağmur birlikte şiddetli rüzgâr vardı. Özellikle geceleri buz kesiyordu.

General Townshend, 26 Ocak'ta dikkatle okunmayı hak eden ayrıntılı ve uzun bir bildiri yayınladı. Bildiri General Aylmer'in Felahiye'de⁴¹ birkaç gün önce başarısızlığı ile başlıyor⁴² ve kendisi büyük bir özgüvenle Şubat'ın ilk yarısında kurtarılmayı umduğunu ekliyor, Kût'u tutma nedenlerini açıklayarak devam ediyordu. Selman-ı Pak muharebesinden önceki güçlendirilmiş kuvvetlerle Türk mevzilerine saldırmasından bahsediyor, birliklerine cephanelerine sahip çıkmasını öğütleyerek bildirisini bitiriyordu.

Kût'taki durumun herkese açıkça anlatılması, tüm rütbelilerce takdirle karşılandı ve herkesi sonuna kadar dayanmaya sevketti. Bununla birlikte kurtarıcılarımızın Kût'a varmaları uzun sürebilirdi. General Townshend ayrıca, Kût'ta yenebilecek 3.000 hayvan hariç 83 günlük yeterli yiyecek olduğunu

41 Felahiye'ye İngilizler "Hanna" diyordu. (ç.n)

42 General Younghusband saldırıda birlikleri yönetmesine rağmen, General Aylmer genel komutandı. (y.n.)

belirtti. Bu açıklama, izleyen olaylar ışığında çok önemli oldu. At eti hariç, eldeki yiyeceğin bitiş tarihi, 19 Nisan 1916 olarak belirlendi.

Ocak ayının izleyen günleri nispeten olaysız geçti. Çok az bombardıman oldu ve düşmanın saldırı olasılığı yoktu. Başlıca endişe kaynağı nehir sularının yükselmesiydi. 29 Ocak'ta fazla rağbet görmeyen at eti, Britanya birliklerine ve bazı Hint birliklerine verilmeye başlandı. Ancak Hint birliklerinin çok büyük bir kısmı (Müslümanların çoğu dahil) yemeyi reddetti. At etini ilk tattığımda çok hoşuma gitmesine şaşırmıştım. Hafif kokusu hariç, İngiliz etiyle hiçbir şekilde karşılaştırılamasa da Hindistan'da temin edilen etler kadar iyiydi. Bazılarımız başlangıçta öncelikle duygusal nedenlerden hafif ön yargılı olsak da açlık görüşlerini hemen değiştirmiş, hepsi çok kısa zaman içerisinde yemekten tat almaya başlamışlardı.

Ocak sonunda havalar çok soğuk olsa da önceki kadar yağışlı değildi. Bir gün sabahın erken saatlerinde, sıcaklık -6° olarak ölçülmüştü. Adamlarım saat 8'de kazma ve kürekleriyle yollara günlük çalışmaları için çıktığında, her sığ gölcüğün üzerinde ince bir buz tabakası görölüyordu. Mezopotamya yazının yakıcı sıcaklığını izleyen -11° dereceyle dondurucu soğuk puslu bataklıkta hakimiyet kurmaya çabalıyordu.

Ocak son günü, General Aylmer'in kuvvetlerinden İngiliz uçaklarından biri Kût'a beyaz kumaştan uzun bir kurdeleye bağlı küçük bir koli attı. Kolinin yalpalanarak düşmesini görmek hoş bir manzaraydı. Yere ulaşmasını 25 saniye olarak saptadım.

Ocak 1916'nın sonu hâlâ daha, önceki hayal kırıklıklarına rağmen nispeten zinde, oldukça fazla cephanesi olan, kullanımı kısıtlanmasına rağmen, vasat bir konforlu hayatı destekleyecek yeterli yiyecek 6. Tümen ve 30. Tugayı Kût'ta bulmuştu. Şimdi daha büyük endişe kaynağı Türklerin saldırısından ziyade Dicle'nin yol açtığı sellerdi.

1916 ŞUBAT AYINDA KÛT

Uzun süredir yolu gözlenen General Aylmer komutasındaki kurtarma kuvveti doğu ufkunda görüldüğünde, kuşatma altındaki Kût garnizonunun kendi sınırları içerisinde eli kolu bağlı oturup beklemeye hazırlandığı hiç düşünülmemeli. Gerçek daha farklıydı. Şubat 1916 boyunca Kût'taki genel karargâh tarafından kurtarma kuvveti ile aktif işbirliği için çok sayıda plan hazırlandı. Bu kuvvet izole kuvvetimizle temasa geçtiğinde, mümkün olan her olasılığı kapsayan bu planlar A dan E'ye kadar belirlendi. Kalenin batısında bizim siperlerimizin karşısındaki kum tepeleri yoluyla A ve B planları kuvvetli bir huruç harekâtı içeriyordu. Bazı bölgelerde gerektiğinde topların geçisi için köprüler inşa edilecek ya da hazırlanacak, askerlerin dikenli teller gibi herhangi bir engeli süratle geçmesini sağlamak için çok sayıda hafif ahşap asma köprüler yapılacaktı.

Dicle ve Garraf kanalı üzerinde 3. İstihkam bölüğünün de yardım edeceği, istihkâm birliğimin inşa edeceği köprülerle ilgili olarak General Aylmer ile çok sayıda telgraf iletişimi oldu. Bu planlardaki en büyük zorluk köprü inşa malzemesinin kıtlığıydı. Kût'ta hemen hemen hepsi sızdıran 30 müheyle vardı. Ancak 15 metre ya da daha fazla uzunlukta çok sayıda müheyle direğini alıp yol için kullanılabilecek olmasına rağmen, yol için pratikte sağlanan kirişler ve keresteler temin edilemezdi. Kale'nin 1,5 km aşağısındaki eski Arap köprüsünün yeri hariç (o da eğer kurtarma kuvveti 800 kereste getirebilirse) Dicle'nin

hiçbir yeri köprü yapmak için uygun değildi. Türkler Dicle'nin aşağı mıntıkasını tuttuklarından, kalaslar nehir yoluyla gönderilemezdi. At arabası da yetersiz olduğundan kurtarma kuvvetinin Kût'a ilerlemesini sağlayacak Dicle nehrinde herhangi bir tipte köprü yapımı imkansızdı.

Daha sonra, selle birlikte yaklaşık 150 metre genişliğine ulaşan, ancak çok fazla derin olmayan Garraf kanalı üzerinde köprü düzenlemeleri ele alındı. Ayaklar gerekirse diye Kût'tan özellikle de Kale'den kare şeklinde ahşaptan uzunlukları 60 cm'den 180 cm'e değişen 29 köprü ayağı hazırladım. Ayrıca inşa çalışmasına yardım etmek için duba örneklerinde 24 kiriş hazırladım. Ancak asıl problem kereste idi. Kasabadaki Arap evlerinin ön kapıları kerestenin yerine kullanmayı düşündüm. Her caddede, dar sokaklarda dolaştık Kût'ta. Uygun kapılara boyayla büyük beyaz numara yazdık. Sonradan paralarını alcakları sözü verilse de parası peşin verilse de, Arap ev sahiplerinin nefret dolu bakışları altında 200 büyük, güçlü kapı işaretlendi. Test olarak, kasabanın doğusunda küçük bir köprü inşa ettim. 15'lik sahra topunu bütün ağırlığıyla birkaç kez kapıların üzerinde yürüttüm. Kapıları birbirine vertikal trabzanların vertikal çubuklarındaki küçük çivilerle birleştirdim. Sonuç bir hayli tatmin ediciydi. Mühendis atölye parına 200 kapı toplandı. Muhtemel Garraf köprüsünün kereste problemi çözülmüştü.

Bununla birlikte Garraf kanalı üzerinde köprü, General Aylmer birlikleri eğer Dicle'nin sağ kanadında yer alan Es-Sin'deki Türk mevzilerini yararlırsa Kût kasabasına girmesini sağlayacaktı. Tabii ki birlikleri geniş nehirde, Sumana yoluyla, L çatanaları ve elde mevcut olan şatlar ile taşıyacaktık. Ancak bunu desteklemek için 8 no'lu ileri karakolun yakınında 3 ya da daha fazla yüzen köprü servisi emredildi. Köprü istihkâm birliği bunun sonucunda üzerine tüm mevcut olan 2 ya da 1

inçlik çelik tel levha sarılı büyük tahta sopalar, bloklar, kazıklar ve taşıyıcılar ve diğer donanımları hazırlamakla uğraştı. Gerekli yüzen köprüleri yapmak için, kablolar nehir boyunca çekilip fikse edildiğinde çelik kabloları uzatarak, 2 küçük müheylanın her iki yanına ayrıca sal dizayn ettik.

Altı küçük müheyla sal yapımı için seçildi. Kût'ta nehrin aşağısındaki 5 no'lu devriye karakolunun karşısında gruplandırıldı. Büyük miktarda hazırlanmış malzeme güneydeki hurma koruluğuna yığıldı. Daha sonra seçilmiş yerlere hemen iki seyyar köprü yapımına her an götürülebilmesi için hazır olsun diye karanlık gecelerde küçük müheylaların dördüne bu malzemeler tüm donanımlarıyla yüklendi. Seyyar köprü herhangi bir rüzgâr durumunda Dicle gibi çok geniş nehirlerde kullanılamayabilirdi. Ancak kurmaylarımız bu gerçeğin tamamen farkındaydılar. Havalarda çok kötü olduğunda düşmanın ateşi üzerine çekmek, bizim gemilerimizden uzak tutmak için sahte bir seyyar köprü uydurmayı planladım. Tasarladığım bu düzenekte adamlarımızın oturabileceği ve kendilerini saklayabileceği bir müheylanın üzerine top arabası tekerleğinin bir sopasını yerleştirilecek ve müheyla kapılarının koruması altında kablo boyunca sopayla ilerletilecekti. Bereket versin, Türk topçusu için hareketli hedef olmak zorunda kalmadık.

Kurtarma kuvveti ile işbirliği planlarının her biri kurmaylarımızca ve değişik birliklerin komutanlarıyla çok ayrıntılı olarak çalışıldı. Gerekli emirler yayınlandı. Tüm subaylar eğer herhangi bir planda görev almaya çağırırlarsa görevlerinin ne olabileceğini biliyorlardı.

Kurtarma kuvvetiyle irtibat kurmadan Kût'tan bir taarruz yapılması mümkün değildi. Kût şimdi çoğunlukla tel örgülerle güçlendirilmiş, yakınlarında güvenli mesafede çok iyi korunan topçu gücüyle desteklenen düşman siperleri ve tabyaları ile çevrilmişti. Kûtulamâre'den Türk hatlarını yarmak

veya Türklere saldırı için yapılacak girişim, Türkler oldukça sarsılmadıkça, yıpranmadıkça ya da geri çekilme durumunda olmadıkça bir süre başarılı olsa bile, kuvvetlerimizin ağır kayıp vermesine yol açabilirdi. Bu gibi kayıplar zaten küçük olan garnizonumuzu çok daha azaltabilir, küçültebilir, buna karşılık başarısız olunursa bölgeye muhtemelen gelebilecek büyük Türk birliklerine kolayca yem olunabilirdi. Kût savunmasını sürdürmek için çok küçülecek, savunulan alana tekrar geri dönmek zorunda kalınacaktı. Bunların hepsi mümkündü. Dolayısıyla Kût'ta kalınacak sabırla, olayların seyri beklenenecekti. Bu arada her muhtemel olasılık için daha sonra kurtarma kuvvetine komuta edecek General Aylmer'le sürekli irtibatta olunacaktı.

1 Şubat 1916'dan sonraki her gün, askerlere yiyecek sağlamak için atlar öldürülürken kuvvetimiz daha az hareket halindeydi. Birliklerin kendisi azaltılan porsiyonlar nedeniyle giderek daha zayıf düşmeye başlamışlardı. Zaten az hastanelerimiz, yaralı ve hastalarla yavaş yavaş doldu.

Her geçen gün iyi beslenen, iyi silahlanmış ve sayı olarak çoğunlukta düşmana karşı bizi vurucu bir güç olarak sahayı kavrama kapasitesi giderek azalıyor görünüyordu. Düşmanın Kût'u ele geçirmesini önlemek için ve gemi ulaşımıyla Dic-le'nin kullanımından vazgeçirmek için Kût'taki kuvvet bu şartlar altında yapılabilecek her şeyi elinden geldiğince yapabildi.

General Aylmer'in karşısındaki Türk birliklerinin, yiyecek ve cephane temini açısından çok zorlandıkları belliydi. Düşmanın Bağdat'tan Kût'un yukarısında Şamran'daki ana karargahına materyal ve malzemelerin taşınması için sadece beş büyük nehir vapuru mevcuttu: Basra, Bağdat, Burhaniye, Halife ve Hamidiye, ayrıca bir römorkör, Tikrit isimli bir çatana ve bizim geri çekilen birliklerimizden ele geçen birkaç L çatanası vardı. Bağdat'tan Şamran'a kadar 200 km'lik nehir yolculuğunu akıntı yönünde tamamlamak 1,5 gün sürüyor iken

nehirin yukarısına, akıntı yönünün tersine ise muhtemel gecikmeler göz önüne alınması durumunda 3 gün sürüyordu. Gemilerin yanındaki şatlara yükleme, boşaltma için gerekli zaman da dâhil edildiğinde her bir geminin her hafta Bağdat'tan Şamran'a ve geriye birden fazla seferi tamamlaması mümkün değildi. En fazla 5 gemilik materyal, birlikler görmezden gelindiğinde, Kût'u kuşatan birlik dâhil en az 30.000 kişilik bir orduyu her hafta desteklemek için çok fazla değildi.

Şamran'dan Felahiye mevzilerine bir kara yolculuğunun 25-30 km'lik taşlı yollarda, sık sık geçit vermez çamur nedeniyle ve sonunda birkaç km'lik siperler boyunca olduğu görülür. Türkler bu işin çoğu için büyük deve konvoyları ve at arabası konvoyları kiralamışlardı. Konvoyların yönetiminde tecrübeli biri, Felahiye'den Şamran'a Türk birliklerine yerli malzeme, yiyecek ve cephane temininin sürdürülmesindeki zorlukların gerçekten çok büyük olduğunu itiraf edecektir. Nehrin aşağısındaki Türk yaralıları, genellikle yüksüz dönen nakliye kollarının üzerinde Şamran'a getiriliyordu. Uzun yolculuk boyunca büyük acı çekiyor olmalılar.

Düşmanın Dicle'den aşağı ileri mevzilerde tutunmayı başarmasına birçok faktör yardım ediyordu. Burada bazılarından bahsedildi. Öncelikle Türkler çok dayanıklıydılar. Avrupalıyı hayal kırıklığına, umutsuzluğa düşürecek yiyecek istihkakı ile idare edebilirlerdi. Demir kadar sert birkaç bisküvi, günlerce az miktarda ve belki de Araplardan el koyulmuş küçük bir et onu zinde ve kuvvetli tutmaya yeterlidir. Bundan dolayı yiyecek konvoyu gidiş-gelişi minimuma indirilmişti. İkinci olarak Türkler, çok acımasız ve aynen karşılık verebiliyorlardı. Arap köylülerin gözünü korkutmayı ve daha önce hiç çalışmadığı kadar çalışmaya zorlamayı, onların buğday ve büyükbaş hayvan kaynaklarını elde etmeyi biliyorlardı. Üçüncü olarak kurtarma kuvvetimizin Aliyülgarbi'den varışının çok gecikmesi

şüphesiz düşmana Es-Sin mevzilerinin altında, sonraki muharebelere hazırlık için, büyük miktarda cephane malzemesi toplamasına imkânı vermişti. Bununla birlikte tüm bu avantajların hepsi hesaba katıldığında, şüphe yok ki Nisan 1916 sonunda bu kasabanın teslim olmasına kadar Türkler Kût'tan bir hayli uzakta ileri kuvvetlerinin idamesini sağlamada çok iyi bir iş başarmışlardı.

Bağdat'ta Türkler tüfek ve küçük silah cephanesine dönüşen iyi donanımlı cephaneye sahiptiler. Ancak Türkler topçu cephanesinin büyük kısmını, 1300 kilometrelik demiryoluyla iki dağ geçitinden geçtikten sonra, 600 kilometrelik çöllük araziden ya da son istasyondan Fırat nehrinin buklüm buklüm kanallarından, çorak araziden geçerek İstanbul'dan Dicle'ye getirilmek zorundaydı. Gerçekten hiç kolay bir görev değildi. 6. Tümenimiz gibi Türklerin doğru dürüst olmayan ulaşımlarını tam savaş zamanında görme şansına erişmek gerçekten harikaydı.

Kût'ta Ocak ve izleyen aylarda kasabayı ve savunma hattımızı çeviren alanı sel basmasını önlemek için çok ayrıntılı önlemler alındı. Yeterince yüksek seviyeye ulaştığında Dicle'nin her iki yanından da ve siperlerimizin kuzey tarafındaki taşmış alandan sel ihtimali vardı. Sel suyunu uzak tutmak için orta hat boyunca çamurla yapıştırılmış tuğlalardan oluşan, 10-15 cm yükseklikte, mevcut siperlerin önünde çok dolmuş toprağa istinat duvarı gibi duran, dörtte bir ön yamaçlı, 2-3 metre yükseklikteki toprak bir set yapıldı.

Set nehrin sol yakasında tamamen kıvrımı dönüyor, kuzeybatı sektörü siperlerinden Kaleye kadar uzuyordu. Birçok başka set, suyu uzak tutmak için yapıldı.

İçerisinde çok sayıda Arap hamala iş verdiğimiz inşaat ve sağlamlaştırma işi düşman askerince ve keskin nişancılarınca görülmemek için gece yapılmak zorundaydı. Gün batarken her

gün üç yüzden biraz fazla hamal gruplar halinde Spink yolu yakınında toplanmaya başlar, başlarında bir kişi oturur, hamal gruplarından sorumlu Teğmen Snell tarafından sayılırdı. Adamlar daha sonra kazma ve küreklerle donatılır, gerekli sıraya yerleştiren, çalışmaya başlatacak bir istihkam subayı ya da astsubay yönetiminde yürümeye başlardı. Arada sırada düşman topları şarapnelle aniden ateş açar ve tüm hamallar malzemelerini alıp canlarını kurtarmak için kaçarlardı. Dolayısıyla gece işin ne kadarının tamamlanacağı biraz belirsiz bir konuydu. Hamallar dört saatlik gece işi için 1 rupi alırdı. İyi ödeme oranı, kayıpların nispeten az olduğunu düşündürüyordu.

Su düzeyleri yükseldiğinde setlerin yararı ortaya çıkmış, kesinlikle Kût ve çevresi su baskınından kurtulmuştu. Nehir kıyıları düzenli olarak kontrol edilmiş, sel sırasında her eksiklik bir an önce giderilmişti. Kût'un nehir tarafına bakan cephesinde çalışan hamallar set yapımında şarapnele daha fazla maruz kaldılar. Çünkü nehir cephesi geceleri sıklıkla düşman topçusu tarafından bombalanıyordu. Ancak en sonunda evlerin cephelerinin birkaç metre önünde mükemmel set bitirildi ve olağanüstü yükselmeler hariç kasabanın her türlü selden tamamen korunmasını sağladı.

Ayrıca Türkler de aynı şekilde siperlerini sel basmasından, kendilerine gereken araziye kullanışsız olmaktan korumak için geceleri bir hayli çalıştılar. Tıpkı düşman toplarının bizim çalışmalarımızı engellemesi gibi toplarımız, Türklerin faaliyetini durdurmaya çalıştı. Ancak düşmandan ziyade şüpheli hedeflere harcamak için çok az cephanemiz vardı. Burada Türkler büyük avantaja sahiptiler. Yine hatırlanmalıdır ki, Türkler Kût'u saldırarak ele geçirme fikrinden vazgeçtiklerinde, çevremizdeki araziye sel basması gerçekten de avantajlarına oldu. Çünkü garnizon tarafından huruç harekâtının yoluna ek engeller girmiş oluyordu. Böylece çok az sayıda asker

ile Kût'u çember içine alabildiler. Düşman, şartlar gerektirdiğinde kampının yerini, daha yüksekte sel basmamış alanlara her zaman değiştirebildi. Onu herşeyin üzerinde en çok ilgilendiren ulaşım hatlarını açık tutmaktı. Kût garnizonu ise çok farklı bir pozisyondaydı. Hiçbir yükselti yoktu. Kût çevresindeki sel sularıyla kaplı tüm alanlar kurtarma kuvveti ile işbirliğini çok zorlaştıracaktı.

1 Şubat 1916'da, garnizonun genel durumu iyiydi. Ancak yiyecek sorununun çok dikkatli halledilmesi gerekiyordu. Ekmek uzun süredir beyaz un yerine 2/3'si normal undan, 1/3'ü "atta" adlı kalın taneli buğday unundan oluşan kahverengi renkte çıkarılıyordu. Yine de nispeten iyi ve besleyiciydi. Tereyağı giderek zorlukla bulunuyordu. Dolayısıyla mühendislerin kaldığı konağımızda sadece kahvaltıda çayla birlikte ve makul miktarlarda "chota-hazri"⁴³ kullanım hariç olmak üzere öğle ve akşam yemeğinde tereyağı kullanmamaya karar verdik. Şekerimiz tamamen tükenmişti. Levazım ve ulaştırma birliğinden sadece İngiliz tütünü ödemeye sağlanabiliyorduk. Denizci kesimiyle kuşgözü kadar tütünden güzel bir karışım yapmıştım. Son derece güçlü olmasına rağmen hiçbir şey yapmamaktan iyiydi. Avrupa yapımı sigaralardan temini mümkün değildi. Herkes tarafından Arap versiyonu sürdürülmüştü. Bu ağız bölümünden uzakta kapatılmış ve kısmen toz halinde tütünle doldurulmuş uzun bir kâğıt tüpten oluşuyordu. Zayıf bir duman ve hemen her zaman yanan kısmın külü başkasının elbisesine dökülmeye eğilimli ve çabuk yanabilen haki kıyafetin hızla zarar görmesi. Kraliyet mühendisleri yemekhanesi 6 şişe viski elde etmeyi başarmıştı. Soğuktan tir tir titreyen, bitkin, gece işinden dönen birçok subaya bu büyük bir mutluluktu. Akşam yemeği sonrasında yemekhanenin neşeli atmosferine katkıda bulunurdu.

43 Hindistan'da sabahın ilk saatlerinde yenen peynirli tost ve çaydan oluşan bir çeşit kahvaltı. (ç.n)

Kût'ta Şubat'ın ilk günlerinde çok az olay yaşandı. Türkler köstebek gibi sürekli kazmaya devam etti. 4 ve 5 Şubat'taki bombardıman hariç topçu cephanesinde çok dikkatliydiler. Teğmen Tudway yönetimindeki Sumana gemisi, Teğmen Meriven komutasında L çatanaları ve motorbotlar, Kût ile Elhan köyü arasında gece taşıma operasyonlarındaki mükemmel çalışmasına devam etti. Bu teknelerin herhangi birinin demir alıp harekete geçmesi Garraf kanalının yakınındaki Türk keskin nişancılarından ateş sağanağı için sürekli bir sinyaldi. Ancak yiyecek istihkakı Elhan köyü garnizonuna her zaman güvenle taşındı, yaralı askerler ya da malzemeler Kût'a geri getirildi. Şiddetli seller sırasında, akıntı çok hızlı olduğundan Sumana gemisi her türlü taşımayı üstlenmek zorunda kalmıştı. L tipi çatanalar, çelik şatları çekmek için yeterince kuvvetli değildi çünkü. Motorlu kayıklar mesajları, postaları ya da birkaç kişiyi getirip, götürme gibi çok yararlı çalışmalara devam ettiler. Teğmen Merrivan'ın küçük motorlu kayığında geceleri, geniş nehirde yapacağı çok ciddi riskli işleri vardı. Türk keskin nişancılarının tüm çabalarına rağmen büyük bir yetenekle görevini tamamladı. Yüzbaşı Winfield-Smith, motorun gürültüsünü azaltmak için bir motorun üstüne keçe örtüsü sarmıştı, iyi sonuç alındı.

4 Şubat'ta Kût'ta sadece 3 tane kalan develer, at eti yemeyen Hint birliklerine et sağlamak için boğazlandılar. Ben de bir süredir et yememiş 29 personelim için yaklaşık 13 kg'lık et aldım. Deve etinden bir hayli yediler, tadının iyi olduğunu söylediler. Ancak tadı Avrupalıların damak tadı için bir hayli sertti sanırım. Adamlar hâlâ dini bütün diğer Müslümanlarda olduğu gibi at etine dokunmayı reddediyor, ancak deve eti açısından vicdanları elveriyordu. Kalan tüm topçu bataryalarına ait öküzler de yiyecek için kesiliyordu. Böylece biraz fazla et elde etmiştik. Bu gibi iri hayvanlar aynı amaç için kesilecekti.

Yine de öküzler sahra topçusu atları ya da süvari atları kadar değerli değildi, biri ya da diğeri gitmek zorundaydı.

Bundan bir önceki gün, kurtarma kuvvetlerinden bir uçak General Townshend için çok sayıda mektup ayrıca da “The Times”in haftalık baskısının Noel sayısını attı. Türk tarafı açısından Selman-ı Pak muharebesinin anlatımını içerdiğinden subaylara çok ilginç gelmişti. Uçaklarımızdan atılan herhangi bir gazete, tugaylara kural olarak General Townshend ve kurmayları gördükten sonra dağıtılıyordu. Onları içeren haberler kolaylıkla her biri tarafından taranıyordu. Selman-ı Pak muharebelerinin Türk tarafının anlatımı sürpriz bir şekilde tamamen doğru olsa da yazı doğal olarak Britanya kuvvetlerinin tamamen yenildiği ve demoralize olduğu fikrini taşıyordu.

6 Şubat’ta Kût’ta artık süt bulunmaz olmuştu. Taze süt hastanedeki hastalar hariç kesinlikle bulunamaz hatta daha fazla elde edilmiş sütün şüpheli kaynaktan olduğu düşünülmüştü. Yemekhanemizde şekerimiz yoktu, yumurtamız azdı. Bundan dolayı puding yapmak zorlaşmıştı. Subaylara reçel istihkakı o kadar azalmıştı ki daha fazla şekerin burnumuzda tütmesi artık kendini hissettirmeye başlamıştı.

General Aylmer’in yeni bir ileri hareket için toplanması 6 Şubat 1916’yı bulacağı bize bildirilmişti. Ancak o gün yağmur tekrar yağdı. Muhtemel bir gecikme olacağını anladık. Başka bir haber de İstanbul’dan, düşmana 30.000 kişilik yeni Türk tümeninin varmış olduğuydu. 8 ve 9 Şubat’ta nehir aşağısında yoğun ateş sesleri duyduk. Bunlar ya General Aylmer’in topçularından geliyordu ya da ilerleyen birliklerine Türk topçusunun bombardımanıydı. Muhtemelen ilkiydi, çünkü ses nehir yukarısına taşıyordu. 9 Şubat öğleden sonra 6’da yeniden şiddetli yağmur yağmış, nehrin aşağısından herhangi bir saldırıya nokta koymuştu. Umudun ve hayal kırıklığının sürekli değişimi beş aylık Kût kuşatmasının en sıkıntılı yönüydü.

General Townshend 9 Şubat'ta kısa bir bildiri yayınladı. Burada tam donanımlı bir Britanya tümeninin Basra'ya gelmek için Mısır'dan ayrılmak üzere olduğunu belirtiyordu. Mümkün olduğunca çabuk kurtarma kuvvetine katılacaktı. Bunun muhtemel kurtarma tarihimizi nasıl etkileyebileceği açısından spekülasyonlar garnizada yapıldı.

Yakın zamandaki Türk ihtiyatları ve General Aylmer komutasındaki kuvvetlerin Şeyh Sa'd muharebelerindeki devam eden olağanüstü kayıpları ve Felahiye'deki beyhude girişimi ışığında bizim kurtarılmamız Britanya tümeninin (13. Tümen) kurtarma kuvvetine ulaşınca kadar gecikebileceği muhtemel görünüyordu. Bu kuvvetin Basra'ya ulaştığını ve toplanmasını 25 Şubat'a kadar tamamladığını farz edelim, Felahiye civarlarına varması tam olarak 16 Mart'tan önce pek beklenemezdi. Bizim kurtarılmamız da muhtemelen 20 Mart'a kadar gecikecekti. Bu düşünceler kayda değer bir şekilde umudumuzu kırmaya meyilliydi. Ancak çoğumuz yeni bir çabadan önce General Aylmer'in Britanya tümeninin ilerlemesini beklemeyeceğini düşünüyordu. Sanırım bu görüş Dicle nehrinin seleri göz önüne alındığında çoğunluk tarafından paylaşılmıştı.

11 Şubat akşamı, 2 no'lu caddenin nehir tarafındaki bitiminde, adamlarım metruk bir evi yıkmakla meşgulken, nehrin üst tarafından üç Türk topundan aniden istenilmeyen bir "brrp! brrp!" salvosu yankılandı birkaç dakika sonra mermileri izledi. Hepimiz korunmak için koşuştuk. Mermiler hemen başımızın üstünden geçti. Hemen ardından üç tane daha... Bir tanesinin Mühendisler Evinin yakınına düştüğünü biliyordum. Ne olup bittiğini öğrenmek için gittim. Merminin evimin çatısının hemen üzerinden geçtiğini, 30 derece açıyla D.E.C avlu duvarının tabanına çarptığını gördüm. Stace'nin postası Nahrain'in son anda kaçtığı bizim küçük mutfağımız havaya uçmuş, tüm alan kırılmış fırın aksesuarları, teneke, çöp ve tabak

parçalarıyla dolmuş, ancak tek bir kişi bile yaralanmamıştı. Karanlık bastıktan sonra mutfak genellikle uşaklarla dolduğundan mutluluk veren bir şanstı bu. Kazada tabakların yok olması yemekhanemiz için üzücü bir kayıptı.

Aynı gün kurtarma kuvvetinin topçusu belirgin şekilde yine duyuldu. Muhtemelen bir sonraki saldırı açısından toplumun gelecekteki hedeflerini belirlediği, asıl bombardımanın daha sonra olacağı düşünüldü.

Havalar yeniden düzelmişti. 13 Şubat'ta hava çok soğuktu. (Aynı zamanda benim doğum günümdü). Uçağın sesini ve sonrasında patlamayı belirgin bir şekilde duyduğumuzda yemekhanemizde kahvaltı için 9.15'te oturuyorduk. Uçağı görmek için herkes konaktan dışarı koştu. Gördüğümüze çok şaşırmıştık. Koyu renkli bir uçak 900 metreden yüksek olmaya-
cak şekilde uçuyordu. Tam bu sırada bir tuhaf ıslık sesi başladı, garip bir şekilde uğuldayarak giderek yoğunluğu arttı. Gürültüyü vahşi ve acımasızca bir çarpma izledi. Siyah bir duman sütunu kasabanın yakınında yükseldi. Biz de şafak atmıştı. İlk kez bir düşman uçağı tarafından bombalanıyorduk. Tüfek atışları bombalara yanıt olarak kasabanın dört bir yanından başladı. Ancak bu doğal olarak boş yere cephane harcanması demekti. Zaten sonraki atışlara izin verilmedi. Öyle görünüyor ki uçağın pilotu oldukça cesur bir Alman'dı. Hemen Fritz adını taktık. Bu onun Kût'a ilk saldırısıydı. Özellikle alçaktan uçarak bizi gafil avlayacağını bekliyorduk. Gerçekten de garnizonu şaşırtmış ancak bu ilk girişiminde çok fazla hasar verememişti.⁴⁴

44 Türk kaynaklarında Kût'a uçakla ilk saldırı 19 Şubat 1916 olarak belirtilmektedir. Pilotlar da yazarın iddiasının aksine Alman değil Türk'tü. Pilot Üsteğmen Cemal ile gazetleyici üsteğmen Süleyman, 1250 metre yükseklikten Kütulamâre'ye 8 bomba atmışlardı. (ç.n)

Düşman uçağıyla ilgili ayrıntılı önlemler bir an önce hayata geçirildi. Mermi kartuşu içeren çanlar değişik yerlere asıldı. Havaalanı, Dicle'nin sol yakasında, Şamran'ın altında 6 km ötede olan Fritz'in, yerden ilk havalanma işaretini gözetleyen her zaman bir kişi vardı. Uçak havalanır havalanmaz, çanlar çalıyor ve herkes dikkat kesiliyordu. Fritz daha sonra sarmallar çizerek yükseliyor, -ufuklarda bir noktacık- birkaç dakika içerisinde yükselmeye başladığında geçtiği sağ yakadan yana eğimle nehrin aşağı tarafından geliyordu. Tehdit edici uçak gözlerde hızla büyüyor ve Kût'a saldırıya geçtiğinde motorunun gürültüsü giderek farklılaşıyordu. Sonrasında yaklaştığında, sahra toplarının boğucu gürültüsü sessizliğini bozuyor. Kısa bir süre sonra görünüşe bakılırsa gökyüzünde beyaz duman bulutu Türk uçağından uzaklaşıyordu. Ancak doğru bir şekilde karar vermek çok zordu. Bir mermi, bir başka mermi daha gökyüzüne haykırıyor, mavinin derinliklerinde patlıyor, ancak uçak hâlâ bir şey olmaksızın uçuyordu. Sonra bir grup uçaksavar makineli tüfeğimiz adeta çok sayıda saksaganlar gibi takırdamaya başlıyor, dakikada 3.000 mermi gökyüzüne doğru püskürtüyor, buna rağmen yine de Fritz yoluna cesurca devam ediyor, C ve D yolları hattı boyunca uçarak tekrar evimizin üzerinden ve nehrin üzerinden, daire çiziyor, karanlık çökerken de uzaklarda kuzeybatıdaki hangarına gidiyordu. Kasabanın üzerinden geçerken 4 bombası hızla birbirini izleyerek vızıldıyor, her birini alışıldık çarpma ve siyah duman izliyor, kasabanın fakir mahallelerinde yıkılmış evler ve ezilmiş cesetler bırakıyordu. Ağlayan, feryat eden Arap kadınların kalabalığı, harap olmuş evlerin çevresinde toplanıyor, hemen sonrasında Arap ya da Somali polisine felâket manzarası için eşlik ediyor, yaralıları hemen hastaneye kaldırılıyor, ölümler Arap geleneklerine göre gömülmek için hazırlanıyordu.

Bazı değerlendirmeler ve Türkler tarafından kullanılan, 15 kg'lık TNT ile vurulan evlerin dikkatli muayenesi sonucunda çamurdan kulübelerin çatıları bombayı patlatmakta yeterli olduğuna karar verildi. Böylece iki katlı binanın zemininde bulunanlar bu gibi mermilerin etkilerinden, belki dşen yıkıntılar/molozlar hari nisbeten daha güvenliydi. Tüm birlikler düşman uçağı üzerlerine doğru geldiğinde her zaman iki katlı evlere gitmeleri için uyarıldılar.

Saldırı uçaklarının bombardımanları için önlemler ilginçti. Çünkü mevcut olan malzemelerden her Şey düzeltilmek zorundaydı. 18. Tugay kurmay ofisinin çatısında (1 no'lu cadde) bitişiğindeki kraliyet hava kuvvetlerinin evi ve diğer binaya geniş aħşap silindirlerin üzerine 6 makineli tüfek yerleştirildi. Her birinde yerleştirmenin dizaynı dik pozisyonda kazığa oturtulmuş demir bir çubukla, ucu delinmiş bir silindir aħşap bir tabana fixe edilmesi şeklindeydi Bununla silindir adeta makaraya sarılmış gibi dönebiliyordu. Silindir tabanı aħşap dayanak üzerinde döndüğünde sürtünmeyi azaltmak için iyice yağlanmıştı. Bir makineli tüfek tripodu güvenli bir şekilde silindir üzerine bağlanmıştı. İki n ayağı yatay olarak silindir tepesine doğru yayılırken üçüncü ayak dik olarak silindir aşağı kısmına bağlanmıştı. Bu eğik duruştaki makineli tüfek dik pozisyona kaldırılabilir, silindir döndürülünce zigzag izebilirdi. Sistem oldukça iyi çalıştı. Ancak isabetli atış zordu. Hayli yüksekteki kartuş kemerine yerleştirme de dikkat gerektiriyordu. Uçağa ateş etmede doğru metod mermi akımını, uçağın çevresine küçük spirallerle gndermekti. Bu üstünkörü hazır konuşlanmada yapılamıyordu. Bununla birlikte, Türklerin bir anlatımına göre Fritz'i yandan vurabilmiş, buna rağmen ne yazık ki hatlarımız içerisine inmesini sağlayamamıştık.

Makineli tüfeklere ek olarak, bir uçaksavar silağı 13'lk sahra topundan geliştirildi. 6. Süvari Tugayı bizden ayrılırken

Kût'ta bıraktığı iki topundan biriydi. Büyük bir dairesel çukur ve yine onu çevreleyen derin siperler kazıldı. Çukurun ortasına dikkatlice bir ahşap kazık yerleştirildi. Topun taşıyıcısı küçük tekerlekler kazığın başına makarayla askıya alındı. Taşıyıcının kuyruğu kazığın tabanına yerleştirilirken, 13'lük top onu kaldıran taşıyıcı ile çok yüksek açığa kaldırıldı. İlk planda sadece 90 dereceye, daha sonra her tarafa zigzag çizebilir iken daha sonra hurma koruluğunun arkasına, Kût'un kuzeyine konuşturılmış, bu tek uçaksavar topumuzla Türkler Fritz'in iki kere vurulduğunu söylediler.

13 Şubat'ta, kasabadaki Arap ahali tarafından dikkatlice saklanan bir miktar tahıl bulundu. Bu tahıla el koyuldu ve fiyatı neyse ödendi. 16 beygirlik Hornsby motoru ile çalıştırılan Türk hamamı yakınında un değirmeni, tahıl öğütölüp birliklere un ya da ekmek olarak sunulsun diye Yüzbaşı Winfield Smith tarafından, çoktan düzenlenmişti. En fazla övgü kuşatma sırasında düşük kalite malzemeden çok zor koşullarda uydurulmak zorunda kalınmış çok değerli un değirmenini büyük bir beceriyle yönettiği için Yüzbaşı Winfield Smith'eydi. Çok fazla miktarda buğday da Lynch Şirketi'nin yerel temsilcisi Mr. Tod'dan sağlanmıştı. Diğer Hornsby motoruyla başka bir değirmen, mevcut değirmenin yan kapısına yapıldı ve iyi işledi. Kuşatmada sonraları bu un değirmenleri zengin tahıl depoları İngiliz nöbetçiler tarafından dikkatle korunmuş, değirmen boyunca acil A yolu çıkışları genel trafiğe kapatılmıştı.

Yiyecek istihkakı için şimdi katırlar kesiliyordu. Kraliyet Mühendisleri yemekhanesi katır güveci yapmaya çalışmış, sekiz üyesinin çoğu çok beğenmişti. Çünkü güveç harika olmuştu. Uygun şekilde tuzlanıp kurutulduğunda at etine tercih edilebilirdi. Yemekhanemizde kalan tenekelerdeki malzemelerin tamamı, eğer kuşatma uzun sürerse diye kontrol edildi

ve son 7 haftaya bölündü. Bu zaten az olan, günlük tereyağı istihkakımızın belirgin şekilde azalması demekti.

Şubat 1916 boyunca, Kût'taki hurma koruluğunda çok sayıda sığırcık kuşu vardı. Karanlık basarken bu küçük kuşlar, hurma yaprakları üzerinde yoğun bir şekilde kümeleşiyorlar, kafa şişirici gürültü yapıyorlardı. Kût'taki bazı avcılar 12 kalibrelik tüfeklerle, gün batımında ortaya çıkmaya alışmışlardı. Uygun ağaç dallarına dikkatlice silahlarını nişan alıp ateş ederlerdi. Kuş sağanağı aşağıdaki bir asker tarafından toplanırdı. İki atışta 37 sığırcık kuşu rekordu. Közlenerek servis edildiklerinden çok iyiydiler. Serçeler bile yararlıydı. Vurulduktan hemen sonra sığırcık kuşunun kafasını koparmak gerekliydi, yoksa pişirildiği zaman tadı acı olurdu. Vurulduktan sonra mümkün olduğunca çabuk pişirilmeleri gerektiği, bekletilmekle düzelmediği anlaşıyordu. Karanlık basmadan hemen önce düzenli tüfek atışları özellikle güneydeki hurma koruluğunda duyulabiliyordu. Çok sportif ateş sayılmazdı bunlar. Fişekler pek dolu değildi ve yiyecek kıttı.

Birlikler bu dönemde dizanteriye yakalandılar. Kût'ta zaman zaman hemen herkes şikâyetin orta formlarından az çok muzdaripti. Şüphesiz büyük ölçüde nehir suyundaki bol balçıktan kaynaklanıyordu. Kendi konağımızda biz her zaman içme suyumuzu filtre ediyorduk. Bu amaç için yapılmış Arap işi konik testiyi ahşap bir basamak üzerinde avluda tutuyorduk. Su ayrıca kaynatılıyordu. Testi yoluyla filtrasyon su içinde dağılmış balçığı almak için yapılıyordu tabii ki. Herhangi bir bakteriyi yok etmek için sonraki kaynatmaya güveniyorduk.

17 Şubat'ta General Townshend birliklere başka bir kısa bildiri yayınladı. Kût'u kurtarmak için yapacağı girişimden önce General Aylmer, Mısır'dan gelecek İngiliz tümenini beklemeye eğilimindeydi. Bu pek beklenmedik bir haber değildi. Kût'ta eğer yiyecek temini sağlanırsa, kurtarma kuvvetinin

çok daha kuvvetli olmasını garanti etmek ve ordularımız için kesinlikle zaferle sonuçlanacak bir girişim için garnizonumuzun güven içerisinde haftalarca beklememesi hiç sebep yoktu. Ancak Dicle nehrinin yaklaşan selleri ve Türklerin geçici olarak kurtarma kuvvetinin ilerleyişini engellemek için inşa edilebilecekleri ek mevziler için ne bekleniyordu? Telgrafta ayrıca gördük ki Kût'un gerçekten kuşatılmış olduğu ve zorlu bir kuşatmanın devam ettiği haberi İngiltere'ye de şimdi ulaşmıştı. Garip olan şu ki bu haber haftalardır kuşatma altında iken yayınlanmamıştı.

General Townshend, majesteleri kral tarafından 17 Şubat'ta bir mesajla onurlandırıldı. Mesaj şöyle devam ediyordu:

“Bütün vatandaşlarınız gibi ben de komutanız altındaki birliklerin cesurca çarpışmasını büyük bir hayranlıkla izlemeye devam ediyorum. Düşmana karşı yaptığınız parlak savunma ve direnişinizi desteklemeyi sürdürmek için gereken herşey yapılmaktadır.

George R.I.”

Kralımızdan gelen bu nazik mesajla çok memnun olmuş ve sevinmiştik.

Düşman öğleden sonraları arada bizi bombalaması hariç Kût'un kendisinden ziyade, nehrin aşağı tarafında çok meşgul olduğundan birkaç gündür etraf sessizdi. Bununla birlikte 19 Şubat'ta öğlen ve sonrasına tek bir silah sesi ve bombardımanı yoktu. Bu düşmanlığın kesin sonlanması Kût'ta endişeye yol açtı ve General Townshend bir bildiri yayınladı. Bu sessizliğe güvenmiyordu. Tüm garnizonun gece taarruzuna hazırlıklı olmasını emretti. Böylece birlikler ekipmanları ile birlikte, tüfekleri yanlarında siperlerde uyudular. Neyse ki hiçbir şey olmadı.

Aynı gün, 18. Tugay Komutanı Tuğgeneral Hamilton, Kût'ta kendi ofisinin çatısındanayken bir Türk uçağının baskını

sırasında keskin nişancının serseri bir kurşunu ile yaralandı. Kurşun şans eseri bel adalelerinin arasından geçmiş, birkaç hafta içerisinde görevine dönebilmişti. Bu arada Albay Evans tugayın komutasını devralmıştı. Her ne zaman bir Türk uçağı Kût'un üzerinde uça nehir boyunca keskin nişancılar evlerin çatılarına uçaksavar silahlarımızın muhtemel mevzilerini hedefleyerek şiddetli ateş açarlardı. Tam bu zamanlarda nehrin aşağı yakasında çok yoğun bir topçu bombardımanı duyuldu, ancak ne olduğuna dair hiçbir haber ulaşmadı. 20 Şubat'ta bizim uçaksavar 13'lük top, düşman uçağına ilk atışını gerçekleştirdi. Vurulmamasına rağmen Fritz'e ya da başka bir arkadaşına pek hoş olmayan sürprizdi bu. Artık düşman uçaklarının kasabaya yaklaşırken temkinli oldukları farkedilmişti.

Kût 22 Şubat 1916'da heyecanla çalkalandı. General Aylmer'in kuvvetli bir taarruza başlamak üzere olduğu beklendiğinden tüm garnizona teyakkuza geçmesi emredildi. Aslında bu Türklerin Felahiye mevzilerini boşaltmalarına zorlamak için bir gösteri saldırısıydı. Kût'taki birlikler emirlerin gösterdiği gibi gün boyunca tam hazır ol durumundaydılar. Ancak akşam rahat komutu verildi. Bazı esprili arkadaşların belirttiği gibi "kısımlî hazır olmama" haline döndük. Nehrin aşağısında ağır bombardıman gün boyunca sürekli duyuluyordu, ancak ne olduğunu bilmiyorduk. Gerektiğinde engeli kısa sürede geçebilmek için bu dönemde Garraf kanalı üzerine muhtemel köprü için köprü ayakları yapmakla meşguldüm. Akşam bize Reuters telgrafıyla büyük Erzurum kalesinin çok büyük miktarda top ve cephane ile birlikte müttefikimiz Rusların eline geçtiği haberleri ulaştı. Birliklerimiz çok sevinirken Türk esirlerimiz ısrarla inanmayı reddettiler, Erzurum'un asla ele geçirilemeyeceğini iddia ettiler.

Karosene yağı iyice kıt hale gelmiş, yalnızca lambalar için çok az kullanılır hale gelmişti. Askerlere yakmak için ham

petrol veriliyor ancak bu da çok az ışıık veriyordu ve çok dumanlı alevi vardı. Yemekhanemizde bizi öğlen yemeği ve çay için idare edecek elde iyi bir hurma stoğumuz vardı. Bir dereceye kadar verilen, günlük gıdalarımızda en çok istenen bu yararlı meyvede fazla miktardaki şekerin değerini asla bilemedik. Viski de benzer şekilde bitmişti. Temini hemen hemen mümkün değildi. Dicle'nin düz suyu viski ve suyun yerini almıştı. Reçel hâlâ Levazım birliği tarafından 450 gramlık tenekelelerde 8 kişilik yemekhanemiz için her iki günde bir dağıtılıyordu. Basit bir hesaplama düşünürse bu adam başı yaklaşık 28 gramlık reçele denk düştüğünü bulacak, ancak çok az 28 gramlık tatlı bir şey aranmasında bize benzer durumda kendisini bulmadıkça aç bir kişiye nasıl görüneceği konusunda hiç bir fikri olmayacaktır. Yumurta kasabada o kadar kıttı ki sadece hastanede yatanlar için satın alınabiliyordu, bunun için bile fazla alınamıyordu. Piliçlerimiz yavaş yavaş çalınıyordu sadece üç tane kalmıştı, yine de ayakta kalanlar günde en az bir yumurta almak için yemekhaneye uğramaya devam ediyorlardı, hiç yoktan iyiydi.

Çoğu Hint birliğinin at eti yemeyi reddetmeleri yüzünden, aralarında iskorbit kendini göstermeye başlamıştı. Hastaneler daha önceden güçlü kuvvetli şimdi ise bir deri bir kemik yığınınına dönmüş, tüm enerjileri kaybolmuş askerlerle dolup taşmıştı. Biçarelerin güneşin altında battaniyelerinin üzerinde uzandığı 2 no'lu caddenin sonundaki hastane-pazar yolundan geçerken gören biri için dehşet verici bir manzaraydı bu.

26 Şubat'ta, adamlarım öğle vakti atölye parkında çalışırken başımızın üzerinde kanatlarındaki hedef işaretlerinden ayırt edilebilen İngiliz uçakları dört tanesi, nehir yakasına doğru Şamran'daki Türk kampına doğru uçuyorlardı. Bir süre sonra çeşitli yerlerde yerden duman fışkiyeleri fışkırdı. Türk havaalanının yakınında ve ötesinde, büyük bir mutlulukla

biliyorduk ki düşman uçaklarımızın bombalarıyla aynı şekilde bedelini ödüyordu. Bir süre sonra duman fıskiyesi sonlandı ve uçaklar gökyüzünün mavi derinliklerinde kayboldular. Ne kadar hasar verildiğini bilmiyorum. Ancak gördüğümüz şey oldukça memnuniyet vericiydi. Yakın zamanda yaşadıklarımızdan sonra Şamran'daki Türk kampının yakınında düşmanın cisare kayıklarından oluşan bir köprüsü vardı. Buraya sanırım Bağdat yakınlarındaki Diyale nehrinden getirilmişlerdi. Bu köprü'nün aşağısında akıntı yönünde daha önceden bizden ele geçirilen Firefly gambotu bulunuyordu. Orada her şeyden ziyade belirgin şekilde şov için tutuluyordu. Uçaklarımızın köprü ve Firefly'ı bombalamaya gayret etmelerini ümit etmiştik. Bunu bile yaptıklarını düşünmüyorum. Türkler ele geçirdikleri Firefly'ın güvertesindeki telsiz makinesi vasıtasıyla, başarısızca bizim Kût'tan göhderdiğimiz telsiz mesajlarımızı "çalmaya" çalıştılar. Yine de Firefly'ın telsiz makinesi şüphesiz düşmanı bazı mesajlarımıza ulaştırmış olabilir. Türkleri kandırmak için bir defasında sahte bir mesajın aşağıdan Kût'a gönderildiğinden şüphelenildi. General Aylmer'in topları çok uzaklardan gürlemeye devam ediyordu. Gürültü özellikle 26 Şubat'ta belirgindi. Ancak bir saldırıya işaret edecek yeterli düzeyde değildi.

Uçaklarımız son dönemde bir kaç İngiliz ve Hint gazeteleri getirmişlerdi. Beklendiği gibi birçok konağa dağıldı, tekrar tekrar okundu, yeniden okundu. Bunlardan anladık ki İngiltere ve Hindistan halkı bizim zor durumumuzdan en azından tamamen haberdardı. 29 Şubat'ta Reuters'in telgrafından Fransa'da Verdun etrafında büyük bir muharebe gerçekleştiği, Almanların yoğun bir saldırı gerçekleştirdikleri buna rağmen büyük başarı elde edemedikleri haberleri ulaştı. İngiltere'deki kar fırtınası da haberlerin başka bir konusuydu.

General Aylmer'in belki de ilerleyebileceğini günden güne umut ettiğimiz 29 Şubat kısa güzel hava döneminin sonunu gördü. Yağmur yine üzerimize çökmüş, umutlarımızı savurmuş, morallerimizi bozmuştu. Bu kış aylarında Kût'ta bir fazilet varsa bu "sabır"dı. Türk uçakları bugün biraz huysuz görünüyordlardı. Üç tane vardı şimdi. Ancak hepsi kısa süreli uçuşlar yapıyordu yalnızca. Birisi kötü bir şekilde tutuşmuş görünüyordu. Fritz bununla birlikte son derece yetenekli bir pilottu, meslektaşları da nispeten yetkinlerdi. Ne yazık ki uçaklar bir kez daha derlenip toplandılar. Türklerin uçaklarında birkaç hasar olduğunu düşünüyorum. Bir ara uzak düzlükte, hasarlı bir şekilde düşman uçağının belirgin bir şekilde tepesinin üzerinde durduğu görüldü. İran'daki Rus kuvvetlerinin komutanı General Baratoff daha geç dönemde General Townshend'e birkaç mesaj göndermişti ve sonuncusu Kût'taki birliklere kısa bir bildiri olarak yayınlanmıştı. General Townshend, Rus generalin Kirmanşah'a girdiğini, Mezopotamya'da General Townshend ile en kısa zamanda el sıkışacağını ümit ettiğini belirten bir alıntı yapmıştı.

Kurtarma kuvvetinin ilk gemisinin Kale'yi geçebileceği günde 28 Şubat'ta Kût'ta iki piyango düzenlendi. Her bilet 5 rupiydi. Biri Teğmen Mattheus tarafından ve diğeri de General Townshend'in emir subaylarından East Surrey alayından Teğmen Cripton tarafından başlatıldı. Teğmen Mattheus tarafından yönetilen piyangoda "alan" Tuğgeneral Mellis tarafından çekildi. Bu bilet "Musul" olarak biliniyordu. Kût'a geri çekilmeseydi varış yeri olarak düşünülüyordu. Çekilişin sonucu biraz şaşkınlığa yol açtı. General Mellis böyle bir durumda Musul'u görme beklentisindeki en son kişiydi. Yazık! Her neyse piyangoyu kazandı. Anladım ki onun emriyle para hayır işi için bağışlandı.

Yiyecek aynı şekilde sorun devam ediyordu. Bununla birlikte Şubat'ın son günü konağımızda nefis bir yiyecek vardı: "Katır dili jölesi"!

Gerçekten birinci sınıftı ve kısa bir sürede yok oldu. Ayrıca "atta" unundan, ekmek kırıntısı, kaba şeker hurma suyu, zencefil kökü ve biraz yağ güzel bir puding hazırladık. Çok tatlı olmasa da nispeten yenilebiliyordu. Büyük ikram olarak levazım birliğinden üç gün önce keşfedilen birkaç puro kutusu her birimize 12 adet uzun puro sunulmuştu. Uzun bir zaman kadar acemi işi sarılan düşük kalite, sert tütün krizinden sonra bu gerçekten tam bir lükstü. Bu puroları son milimine kadar içtik ve bu son milimler bazılarımız tarafından pipolarına konuldu. Dolayısıyla hiçbir şey boşa gitmedi.

Düşmanın Kût etrafındaki topları ay sonuna kadar muhtemelen cephaneye eksikliğinden ya da çok daha muhtemel bir kısmı bir süreliğine nehrin aşağısına gönderildiğinden hemen hemen sessiz kaldı. Her hâlükârda kuşatılmış kasabanın çevresinde sessizlik hâkimdi. Böylece Kût'ta Şubat 1916 da sona ermişti.

1916 MART AYINDAKİ OLAYLAR

Sakinliğin huzurlu zamanlarında Kût'u ziyaret eden çok az kişi, daha önceden cıvıl cıvıl gölgeli ve kalabalık olan çarşı caddesini ve nehir tarafını Mart 1916'nın başlangıcında tanıyabilirdi. Giden, kaybolan gemilerin, müheylaların her zamanki kalabalığıydı, kaybolan gürültülü Arapların izdihamıydı. Çarşı caddesinin kapalı çatıları da ya düşmüş ya da toptan kaldırılmıştı. Nehre bakan kapılar ve pencereler tuğlalarla örülmüş, tüm büyük caddelerin nehre doğru çıkışları büyük duvarlarla bloke edilmişti. Tüm cephe mermi delikleriyle delik deşik olmuş ve nehir kenarındaki tüm çarşı dükkânları hemen hemen yıkıntı haldeydi.

1 Mart 1916 da Kût'ta sabah yeterince sakin geçiyordu. Her zamanki günlük rutin sanki kesilmeksizin devam edecek gibiydi. Ancak böyle olmadı. Öğleden sonra 4'te düşman bizim iyi korunan bataryalarımıza alışkanlık haline getirdiği birkaç kasıtlı atışı denerken, Kût çevresindeki topçu mevzilerindeki her topundan aniden ateş açarak her zamanki prosedürünü değiştirmişti. -32 top hepsi aynı anda- Büyük Liz'ler arı gibi çalışıyor, gürüyor sahra topu mermileri vızıldıyor, patlıyor ve şovun ortasında yaşlı, adı pek nazik olmayan, Elhan köyünün yukarısında çağlar öncesinden kalan bir havan olan "Kıç" olağanüstü mermilerini bizim kuzey hurma koruluğuna fırlatıyordu. Bu tuhaf silah ilk olarak kuvvetlerimizce yüksek seddin yakınında Selman-ı Pak muharebesinde görülmüştü. Daha önce anlattığım gibi ele geçirmiş ancak yok etmemeye

karar vermiştik. Bronz ya da top metalinden son derece eski bir havandı. 13,5 inçlik kalibreli, çok süslü ve Spherik siyah barutla doldurulmuş 100 kg'lık mermi atıyordu. Mermi çelikten görünüyordu. Duvarla birlikte yaklaşık ¾ inç kalınlığında ve saniyeli fitil ile donatılmış ateşleme ile tutuşturulan bu büyük gülle atıldıktan sonra yerin üzerinde yaklaşık 10 saniye ya da daha fazla patlamadan dururdu. Dolayısıyla bu muhteşem mermi en yakındaki hurma ağaçlarını havaya uçurmadan ve arazide yaygın olarak dağılmadan önce, herkesin iyi bir korunak altına girmeye vakti vardır. Eğer bir şey yapmazsa garnizona kuşatmanın hatırası olarak diğer yerlerde ve atölyemizde güzelce parlatılmış parçalar kalıyordu. Yalnız görünen o ki; bu tuhaf, acayip ortaçağ silahı için cephane çok kıttı. Arada nadiren arkebus tüfeğinde uzman biri (galiba bu şekilde adlandırılması gerekliydi) tarafından ateşlenirdi.

1 Mart'taki şiddetli bombardıman başladığında kaldığımız yerdeki bir kaçımız Mühendisler Evinin üzerindeki gösteriyi görmek için küçük gözlem istasyonuna çıktı. Böyle hassas bir yerde olmak çok da mutluluk verecek bir şey değildi. Ancak yine de manzara risk almaya değerdii. Türk topçu mevzileri arazinin her yanından ateş ve duman püskürtüyordu. Bizim toplarımız cevaplarıyla gürler, şarapnellerimiz araziye beyaz dumanın küçük fıskiyelele ile benek benek işaretlerken, buradan Türk topçularının üzerine mermiler yağıyordu. Türklerin açıklamalarından ateşimizin büyük hasara yol açtığı anlaşılıyordu. Örneğin bir defasında 15 cm'lik mermi bir topun tüm personelini yok etmişti. Düşmanın büyük toplarının 20 kg'lık mermilele büyük bir gürültü ile Kût'a giriyor, evlerimizin üst tarafında, tüm nehir cephesi boyunca infilâk ediyordu. Üç tanesi 5 inçlik toplarımızın birinin mevzisinin hemen yakınına düşmüş, siper duvarını yakındaki kimseye zarar gelmeksizin vurmuştu. Mevzideki cesur askerler korkusuzca toplarısıyla

meşgul olmaya devam etmişlerdi. Bugün Kale'yi bombalayan Türk toplarının ateşi de son derece isabetliydi. Bu atışlarla gözetleme kulesi beş kez vurulmuş, iki mermi de sıyrıp geçmişti.

Kût'taki pompa istasyonunun aşağısında su üzerindeki 12 cm'lik donanma toplarının denizci personelinin kahramanlığı, kuşatma boyunca olduğu gibi bu bombardımanda da her türlü övgünün ötesindeydi. Bu dört uzun menzilli, yararlı silahlar için görevlendirilen denizciler toplarının hemen çevresinde gruplaşmışlar, bu mini botlar nehirde demir atmışlardı. Toplar kalkanları ve sadece tüfek mermisini geçirmeyen birkaç çelik plaka hariç nispeten korunaksızdılar. Öyle görünüyordu ki Türklerden bir ağır merminin tam hedefi vurabilmesi ve ölüm ya da sakatlık taşıması küçük bir salın üzerinde sadece zaman sorunuydu. Buna rağmen, çok şükür ki bu hiç gerçekleşmedi. Adamlardan biri kendini şöyle tarif ediyordu: *"Eninde sonunda ölmek zorunda olduğumu biliyorum. Ümit ederim sonra olur."* Memnuniyetle söylüyorum, bu topların personelinin çoğu için, öngörüsü doğru çıkmamıştı.

Bu unutulmaz 1 Mart gününde mermi üstüne mermi 12 cm'lik top taşıyan küçük şatların etrafında suya çarpıyor, suları üzerine püskürtüyor, dalgaların yükselmesiyle onları sallıyordu. Ancak uzun narin topları gürleyerek cevap vermeye devam ediyordu. Nehir yakasından bir mermi hemen yakını-mızda demirlemiş bir müheylayı vurdu. Uzun süre gürültülü bir şekilde nehir kenarından sadece yüksek pruvası görüne kadar, bu tuhaf kayık nehir dibini boyladı. Güneş batı ufkunda batmaya, karanlık çökmeye başlayıncaya kadar 2,5 saat kadar mermi yağmuru durmaksızın devam etti. Sonrasında düşman bataryaları teker teker sustu ve sonunda Kût'un çevresindeki iç karartıcı bataklık ve araziye sessizlik yeniden hâkim oldu.

Kervansarayın kuzey ucundaki çatıda topçu gözlem istasyonumuz vardı. Çok sayıda kum torbasıyla korunuyordu. Burada

Teğmen “Nunky” Johnston kuşatma boyunca çok tehlikeli ve hassas bir pozisyonda bulunuyordu. Düşmanın büyük mermilerinden kıl payı kaçışlara rağmen görevini büyük bir cesaret ve soğukkanlılıkla icra etti. Hemen sağındaki veranda çatısı vurulmuş, birden fazla mermi hemen kum torbalarından yapılmış siper ön duvarının üzerini sıyırmış, ancak istasyonun kendisi kuşatmanın sonuna kadar sağlam kalmıştı.

1 Mart 1916'daki bombardımanın başlamasından sonra, düşmanımız Fritz, kuzeydeki hangarından sırasıyla iki yoldaşı ile birlikte havalanmış, iki uçak havada iken üçüncüsü yerde yakıt ve bomba ikmali yapıyordu. Hızla, ardı ardına Kût'a doğru çullanmış, bombaları birbiri ardına inleyerek gelmiş buna topların, makineli tüfeklerin ve şarapnellerin gürültüsü eklenmişti. Uçaklar saldırılarına 40 bombanın hepsi de Kût'un üzerine atılıncaya kadar devam ettiler. Akşam yaklaşırken, uçaklar kuzeybatıdaki kendi havaalanlarına inmişlerdi. Onları bir daha bu korkunç öğleden sonrası kadar görmemiştik.

Kayıplarımız, bombardımanın şiddeti düşünüldüğünde çok ağır değildi. Ancak Araplar mermilerden ciddi panik içerisindeydiler. Bununla birlikte hızla kendine güvenleri geri gelmişti, ertesi gün her şey yolunda görünüyordu. Uçaklardan atılan bombalardan dördü 35'er kg civarındaydı. Bunlardan bir tanesi subaylarımızın hastanenin yanındaki eve düşmüş, bereket versin patlamamıştı. Ertesi gün patlatmak için başarısız bir girişimden sonra güvenli bir şekilde çıkarıldı. Kuşatma sırasında bir keresinde bombanın neden patlamadığı bulunmuştu. Pilot bombayı salmadan önce güvenlik pimini çekmeyi unutmuştu çünkü!

Ardından hiçbir saldırı girişimi gelmediğinden 1 Mart günündeki tüm öfkenin nedenini anlamak güçtü. Bazı Türk zaferlerinin anması ya da yenilginin intikamı için ya da yüksek rütbeli bir Alman'ın (von Pilsener takma ismini taktığımız)

Türk ordugâhını ziyaret ettiği söylentileri ve Kût'a saldırmak için nasıl enerjik olduklarını göstermek için onun onuruna bir gösteri olduğunu düşündük. Sebep ne olursa olsun, düşmanın büyük miktarda cephaneyi küçük sonuçlar için boşa harcadığından emindik. Sonraki birkaç gün boyunca Türkler işlerini bırakıp istirahate çekildiler. Ortalık sessizliğe ve sakinliğe büründü. Biz de kurtarma kuvvetine varışında yardım için Kût'ta, hazırlıklarımıza devam ettik.

3, 4 ve 5 Mart 1916'da General Aylmer'in topları uzaklardan belirgin duyuluyordu. Ancak küçük kuvvetimize sızan herhangi bir şiddetli çatışma haberi yoktu. Kurtarma kuvveti nehrin sağ yakasında Mason ve Ebu Roman kum tepelerini tutuyor iken, sol yakada Felahiye mevzilerinin karşısındaydı.

6 Mart'ta garnizonda bir heyecan dalgası yaşandı. Gözlemcilerimiz Şamran'dan çok sayıda metal silindirin düşman gemilerinin birisinden boşaltılırken teleskop ile görüldüğünü rapor etmişti. Yoksa modern savaşın en şeytanca yönlerinden biri olan zehirli gaz mıydı bu? Bu düşünce biraz huzursuzluğa neden oldu. Ne aynı şekilde karşılık verebilirdik ne de öldürücü gaz ile savaşmaya hazırlığımız vardı. Bununla birlikte askerlerimizi gaz bulutu ile etkisiz hale getirmeye karşı ateş hattımız çabucak bir çeşit gaz maskeleri ile donatıldı ve her türlü önlem alındı. Öyle görülüyor ki silindirler, tipleri ne olursa olsun gaz saldırısı amacı gütmüyordu. Kısa sürede herşey eski haline döndü. General Aylmer'in topları yeni hedefleri belirleyerek, düşmanın daha engellenmemiş tahkimat planını önlemek için uzaklarda homurdanmaya ve gürlemeye devam ediyordu.

Mart'ın başlarında 6. Tümen karargâhı Türklerin bir süre önce Garraf kanalında Besoula sığılğının önünde kurdukları müheyla köprüsünün tahribi için yüzer mayınla bir plan geliştirdi. Müheylalar kanalın aşağısından getirilmişti. Dicle'nin sağ yakasındaki Türklerin trafiği bu köprü üzerinden

geçiyordu. Dolayısıyla büyük öneme sahip olduğundan tahrip edilmesi gerekliydi.

Mayın kapaksız boş sandıktan tasarlandı, su geçirmez hale getirildi. Sandıktan 20 cm kadar çıkan, hafifçe aşağı eğilimde 4 tane ahşap ayakla donatıldı. Sandık içerisine 75 kg'lık dinamit kutu yapılarak dikkatle yerleştirildi. İç kutunun üzerine kuru pil bataryası konuldu. Özel hazırlanmış saat donanımına eklendi. Patlayıcıya gömülmüş iki ateşleyici elektrik devresinin bir bölümünü oluşturdu. Saat öyle ayarlanmıştı ki kurulduktan dört saat sonra elektrik devresini tamamlayacak, böylece salıverildikten sonra dört saat içerisinde bomba otomatikman patlayacaktı. Saatin dakika ve saniye ibreleri çıkarılmıştı. Akrep bir rupinin dövülmesi ile elde edilen ince bir gümüş tabakası ile kaplanmıştı. Gerçek kontakt gümüş kaplı ahşap, benzer şekilde saat yüzünde gümüş kaplanmış zembereke dokunmasıyla sağlanacaktı. Gümüş kullanılmıştı çünkü mevcut olan en az koroziv metaldi. Mayın patlaması açısından ayrıca ayarlanmıştı. Eğer suyla dolar, süratle köprünün aşağısına sürüklenirse, uzayan ayaklar öyle uzunluktaydı ki, köprüde iki müheyle arasından geçmeyi imkânsız kılıyordu. Eğer bir bacak tekneye çarpsa, mayın eğilecek, su açık olan bölümden dıştaki sandığa dolacak bu da suyun püskürmesinden sadece içine sıkıştırılmış katranla korunan mekanizmaya ulaşacaktı. Elektrik devresinde saatin etrafında iki paralel demir tabaka içeren yaklaşık 1 cm aralığında, kurşunlara bağlı bir kumaş poşetin içerisine konulmuş, bir miktar tuz ile ayrılmış bir paralel devre ayarlanmıştı. Su sandığın içine girdiğinde demir tabakalar arasında akacak ve büyük tuz karışımı yüzünden plakalar arasında elektrik akımı için iyi bir yol sunacaktı. Elektrik devresi böylelikle otomatikman tamamlanacak, saat dikkate alınmaksızın ve bomba bir an önce patlayacaktı. Öte yandan su sandığın içerisine girmezse, mayın salıverildikten

dört saat sonra patlayacaktı. Bu imha motorunu ayrıntılı tasvir ettim. Kraliyet mühendislerinin süratle yapılmak zorunda oldukları dikkatle tasarlanmış tipik bir savaş aracıydı.

Mayının, Elhan köyünden salıverildiğinde Garraf kanalının ağzında yüzmesi, akıntıya kapılması ve görölmeden Türk köprüsünü geçecek olması umut ediliyordu. Görülse bile, tamamen boş bir sandık görünümünde olduğundan engellenmeden yüzmesine izin verilecekti Karosen yağı tenekeleri akıntının etkisini test için salıverilmiş, Garraf kanalının aşağısında kaybolmuş, ancak girişte engellenmesi mayının benzer akıbete uğrayacağı konusunda şüpheler bırakmıştı.

7/8 Mart gecesi Yüzbaşı Stace bazı adamlarını alıp Elhan köyüne geçti. Birlikler arasında yaygın olan sarılıktan daha yeni iyileşmelerine rağmen bileklerine kadar suda çalışıp karanlıkta mayını yerleştirdiler ve son bağlantıları yaptılar. Köy etrafındaki tel örgüsü orada çalışmayı gerekli kılmıştı. Kurşunları karanlıkta bağlamak korkutucu bir işti. Operatörü bir dereceye kadar rahatsız eden en ufak bir hata her şeyin sonu olabilirdi. Bununla birlikte her şey yolunda gitti. Mayın gece yarısının zifiri karanlığında kırık dökük zararsız bir sandık görünümünde nehrin aşağısına doğru yüzmeye başladı.

8 Mart sabaha karşı yaklaşık saat 4 sıralarında korkunç bir patlama Kût'u sarstı. Yatağım sallandı, zıpladı, sanki zemin çökmek üzereydi. Mayın açıkça çamur engeline takılmış Garraf kanalının girişinde, nehir yakasında büyük bir gedikte patlamıştı. Patlayıcı saat devresiyle ateşlenince yakınındaki Türk keskin nişancılarda sinir bozukluğuna yol açmış olmalı. Ancak misyonunu tamamlayamamıştı. İki adet benzer mayın daha sonradan işleme koyulsa da hiçbir şekilde kullanılmadılar ve söküldüler. Es-Sin mevzileri yolunda tahmin edilen Türk köprüsünü ve onun (8 no'lu nöbet kulesinin karşısındaki) selden korunma bentlerini mayınlarla tahrip etmek için diğer

planlar düşünöldü. Ancak reddedildi. Gerekli yeni mayın hazırlanmasının zorluğundan ve kurtarma kuvvetlerinin gemilerine tehlikeli olmasından dolayı imkânsızdı. Yeri gelmişken, Kût'un düşüşünden önce, Türkler kasabanın aşağı tarafında nehir üzerinde köprü kurmayı asla başaramamışlardı.

8 Mart'ta büyük yüzen mayın patladıktan sonra bir kaç saat uyudum. Nehrin aşağısından devam etmekte olan yoğun bombardımanın sesiyle uyandım. Acele giyinip Mühendisler Evinin yanındaki posta ofisinin çatısına yolun karşı tarafındaki keskin nişancı arkadaşlar tarafından görölebilen son birkaç merdivene dikkat ederek dürbünümle çıktım. Nehrin aşağısında sabah sisi dağılırken, muhteşem bir görüntü ortaya çıkmıştı. Şarapneller Es-Sin mevzilerinin ilerisi boyunca salvolar halinde patlıyordu. Ancak ne kadar uzağında tahmin etmek zordu. Toprak yüksek patlayıcı mermilerle birçok yerde birbiri ardına fıskırmış ve atışların pat! pat! pat! sesleri ara vermeksizin devam etmişti. Sabahın büyük bölümünü muhteşem manzarayı seyrederek, emirleri bekleyerek uzaklardaki silah arkadaşlarımızın haki üniformalarını görmeyi saatlerce ümit ederek çatıda geçirdim Ne yazık ki mutluluk veren görüntü oluşmadı. Türk bataryaları, bizim tarafımızdaki Es-Sin mevzilerinden süratle ilerliyor. Türk piyadesi toz bulutu içerisinde hızla yürüyordu. Ancak mermilerimiz ne mevzilerin Kût tarafına düşüyor görünüyor ne de patlamalar bize yaklaşıyordu.

Akşama doğru, evlerin tepelerindeki biz izleyiciler bir şeylerin ters gittiğinden korkmaya başladık. Çünkü herkes biliyordu ki bu Kût'un kurtarılması için uzun zamandır beklenen büyük girişim olmalıydı. Bütün birlikler gün boyunca hazırola beklemişlerdi. Hemen hemen birkaç saat azalıp çoğalan ateşten sonra, kısa bir süre akşam iken bombardıman yoğunlaştı. Ancak hâlâ haber ulaşmamıştı. Bu gece yemekhanede sus-pus

haldeydik. Her bir kişi önemsiz konuları kendi kafasında tartışmakla meşguldü.

Bir sonraki sabah (9 Mart'ta) saat 6.30'da başka bir ağır bombardıman patlamaları duyuldu. Bir saat içerisinde kesildi. Günün geri kalanında her şey sessiz kaldı, uzaklardan arada sırada kasten açılan tüfek ateşi hariç gelişme olmadı. Hâlâ haber yoktu ve şimdi en kötüsünden korkmaya başlamıştık. Bu gibi durumlarda haber gelmemesi kötü haber demekti.

10 Mart'ta General Townshend, birliklere uzunca bir bildiriy yayınladı. General Aylmer kuvvetlerinin Kût'u kurtarmada başarısız olduğunu bildiriyor, 8 Mart'taki General Aylmer'den gelen başarısızlığın nedenlerini ve muhtemelen sonuçlarını anlatan iki telgrafın içeriğini açıklıyordu. Bu iki telgraf Es-Sin mevzilerindeki Dicle'nin sağ yakasındaki Sabis Tepe⁴⁵ tabyası taarruzunun başarısız olduğunu bildiriyor, başarısızlığın nedenini çok sayıda düşman ihtiyatının Şamran'dan nehri geçerek tabyaya ulaşması olarak açıklıyordu. Telgraf ayrıca kurtarma kuvvetinin yeniden nehrin aşağısına Kelâl Vadisi'ne geri çekilmesinin mümkün olduğunu üstü kapalı bir şekilde belirtiyordu. Bildiri bir Britanya tümeninden alınan bir tugayın daha General Aylmer'in emrine girdiğini belirterek devam ediyordu. Çok sayıda atın, tahıl tüketimini azaltmak amacıyla boğazlanacağını ima ederek sona eriyordu. Hakikaten de yaklaşık 200 at, 10 Mart'ta bu nedenle boğazlandı.

Bu açıklamadaki bir nokta bizi can evimizden vurmuştu. Bu da General Aylmer'in yeni Britanya tümeninin yardımı olmadan saldırmış olmasıydı. Daha önce bahsettiğim gibi, 20 Mart'tan önce bu tümenin Kelâl Vadisi'nde toplanması zaten beklenmiyordu. Çoğumuzca sorulan soru, neden kurtarma kuvveti, büyük miktarda birinci sınıf ihtiyat çok yakın, ancak henüz varmamışken bu girişimi riske atmıştı. Bu erken

45 İngiliz kaynaklarında Dujaila diye geçen tabya. (ç.n)

saldırının nedeni konusunda resmi bir bilgiye sahip değilim. Tahmin ediyorum olması gerekenden daha az yiyeceğimiz kaldığından gerçekleşmişti. Dicle'deki su seviyesinde beklenen yükselmenin arazinin geçilmesini imkânsız kılacağına düşünülmesi de ihtimal dahilindeydi. Ya da yine ilerlemenin karşısına çok sayıda ihtiyat Türklere ulaşmış olabilirdi. Bu cesur girişimin nedeği ne olursa olsun felâketle sona ermişti. General Aylmer komutasında bu kadar küçük bir kuvvetle o zaman da girişim yapıldığında hemen hemen imkânsız bir görevdi. Ancak şansımızın yardımıyla ve hatasız bir şekilde yapılsaydı başarılı olması ihtimal dahilindeydi.

Saldırının öyküsü, savaş üzerine resmi kitaplarda şüphesiz ayrıntılı yazılmıştır. Ancak Kût'ta sonradan öğrendiğimiz tüm şey General Aylmer'in kuvvetlerinin büyük kısmının 7/8 Mart gecesi Ummul Brahm'ın kuzeyinde, Orak kanalı yakınından, yaklaşık 30 km gece yürüyüşü icra ettikleri ve buradan da batıya Sabis Tepe tabyasına ilerledikleriydi. Bu kuvvet 8 Mart sabahı tabyayı bombardımana tutmuş, ancak bazı gecikmelerden dolayı, düşman Makasis'teki dubalar ve Şamran yoluyla birinci sınıf birliklerini çabucak getirmeye zaman bulmuş, birliklerimiz saldırdığında hattı yaramamıştı. Uzun ve kanlı bir çarpışma sonrası 8/9 Mart gecesi birlikler korunma için kazdıkları siperlere çekilmişler, en sonunda kurtarma kuvveti çok sayıda adamını kaybederek ve ciddi sıkıntısından muzdarip olarak Kelâl Vadisi'ne çekilmişti. Çekilen kuvvetlerin Sanaiyat ve Felahiye'deki güçlü mevzileri tutan Türklerle uğraşarak Vadi'ye geri çekilmenin nasıl tehlikeli olduğunu anlamıştık.

General Aylmer'in bir an önce saldırmanın gerektiği kararını verdiğinde karşılaştığı problem hakikaten en zor olanıydı. Çünkü Es-Sin mevzilerinin aşağısından birer birer Türk mevzilerine saldırmak en az iki veya üç haftayı alabilir, küçük

kurtarma kuvvetinin riskini alamayacağı büyük kayıplara yol açabilirdi. Öyleyse tek alternatif Es-Sin'deki ana mevzi hattını yarma ve sağ yakada çok ileri pozisyonda bulunan Türkleri geri çekilmeye zorlama umuduyla sürpriz taarruza bağlanmıştı. Dicle'den uzak suyun eksikliği yüzünden, saldıran kuvvet eğer bir an önce başarılı olamazsa, daha doğrusu uzaklığı izole kalma tehlikesini beraberinde getiren Garraf kanalına varmadıkça kaçınılmaz olarak taarruzu devam ettiremeyecekti.

Yine farz edelim ki kanat saldırısı Sabis Tepe'de Es-Sin mevzilerini yarmakta başarılı olsun, Sanaiyat'ta, nehrin sağ yakasındaki Türk mevzileri ele ele geçirilmeden kaldığı mutlaka hatırlanmalıdır. Dolayısıyla sağ yakadaki Es-Sin mevzilerinin hızla elimize geçmediği müddetçe Sanaiyat mevzileri hemen hemen dokunulmaz olacaktı. Yine, eğer kurtarma kuvveti Kût'un karşısında Dicle'ye ulaşırsa, elde tutmanın ve geniş nehrin karşısında Kût garnizonu ile köprü yardımı olmaksızın çabucak birleşmenin zorluğu ortadaydı. Hakikaten de bu, bütün kuvveti çok sayıda topla desteklenen, tahkimatlı siperlerde onu bekleyen disiplinli düşmanı geçmeyen herhangi bir komutanın karşılaştacağı dehşet verici problemdi.

General Aylmer kuvvetlerinin başarısızlığı erken kurtulma umudumuza acı bir darbeydi ne yazık ki. Kût'taki çok ıstıraplı, yorgun birlikler Avrupa ve Hindistan'daki silah arkadaşlarına kavuşma beklentisinden önce çok uzun günler geçmesi gerektiğini biliyordu, daha fazla çarpışmaya, kazmaya ve açlıktan kıvranmaya devam ediyorlardı.

9 Mart 1916'da General Aylmer'den başka bir telgraf geldi. Türklerin kaybının çok fazla olduğunu, 13. Tümenin ulaştığını ima ediyor, ancak Britanya tümeninin savaşta yer almayacağını belirtiyordu. Bu haber o zamanda Kût'taki bilgisi olmayanlara muamma görünmüştü. Eğer İngiliz birlikleri haki-katen Kelâl Vadisi'ne ulaşıtıysa neden çarpışmanın en önemli

bölümünde yer almamışlardı. Olayların gerçek yüzünün açıklaması, İngiliz tümeni bilgisinin Türkleri yanıltmayı amaçlıyor olabileceğiydi. Türklerin bizim telsiz-telgraf mesajlarımızı yakalamaya çalıştıkları biliniyordu. Doğru olanı da oydu ki, General Aylmer'in Sabis Tepe tabyasına saldırdığı zaman, 13. Tümen Dicle'nin aşağısında çok uzaklardaydı.

Kût'un teslim olmasından sonra Bağdat'ta Türkler tarafından yapılan açıklamada öyle anlaşıyor ki 8 Mart 1916 sabahı düşman Sabis Tepe tabyasında General Aylmer'in birliklerini görünce çok şaşırılmıştı. Tabya çok zayıf bir şekilde tutuluyordu. Eğer İngilizler saldırı için uzun topçu hazırlığı olmaksızın daha erken harekete geçselerdi, tabyadaki Türklerin geri çekilebileceği söylenmişti. Zaten Halil Paşa'nın emirleri ile Şamran'a çekileceklerdi. Geri çekilmeleri, Kût'un aşağısındaki Dicle'nin her iki yakasındaki tüm Türk mevzilerinin boşaltılmasının işareti olabilirdi. Bu hakikatte Kût'un bir an önce kurtarılmasına yol açabilir ve düşmanın Bağdat'a ricatiyle sonuçlanabilirdi. Sabis Tepe tabyasında sabahın erken saatlerinde kendi adamları endişe ve korkuyla önlerindeki açık arazide İngiliz birliklerini izlediğini Türkler de onaylamıştı. Ancak herhangi bir saldırı gerçekleşmedi. Beş saat topçu bombardımanı hazırlığı Türk ihtiyatlarının oluşması için zaman kazandırıldı. Düşman o gün sadece 3.000 kişi ile Kût'u kuşatmıştı. Olaylar olduktan sonra fikir yürütmek kolaydır. Ancak bu açıklamada herhangi bir doğru varsa o da gösteriyor ki General Aylmer Kût'u kurtarmak için gözü pek girişimini neredeyse başarıyordu. Gelgelelim, belki de alt ettiklerine saygı duygusundan olsa gerek Türklerin başarılı olduklarında esirlerine Osmanlı kuvvetlerinin neredeyse yenileceğini söylemeye meyilli olduklarını da gözardı edilmemeli.

Mutluluk verici haberler Reuters'ten 10 Mart'ta geldi. Dostumuz Ruslar, Van gölünün güneyindeki Bitlis'e ulaşmış, bir

diğer Rus gücü de İran'da Kirmanşah'tan Hanikin'e ilerliyordu. Telgraf ayrıca İzmir'deki Türk birliklerinde isyan olduğunu belirtiyordu. İstanbul'da da bir hoca Almanlar aleyhine dua etmişti! İsyân ve dua konusundaki haberlerin nispeten abartma olduğuna inanıyordum. Ancak o zaman tartışmasız doğru olarak kabul ediliyordu ve bizleri cesaretlendiriyordu.

Güzel havalar 10 ve 11 Mart'ta devam etti. Mart 12'de tekrar şiddetli yağmur bastırdı. İki gündür Kelâl Vadisi tarafından duyulan gelişigüzel ateş durdu. Tüm arazi bir kere daha çamur ve balçık denizine dönmüştü. Gidiş-geliş için kullanılmazdı. Askeri operasyonlar icra edilemeyecek hale dönmüştü.

8 Mart'taki kurtarma girişiminin başarısızlığından sonra yemek istihkakı Kût'ta azalmıştı. Her bir İngiliz subayı ve askeri şimdi 280 gram ağırlığında günlük arpa-buğday karışımı çok kaba ve sindirimi zor somun alıyordu. Hint birliklerine eş değeri un veriliyordu. Her zamanki gibi kendi chupatties⁴⁶lerini yapıyorlardı. Garnizonun at eti yiyenleri her gün 450 gramlık et alıyor ve az miktar yulaf lapası da belli birliklere veriliyordu. Reçel istihkakı ile birlikte birliklere hurma ve tereyağı temini de sonlandırılmıştı. Kraliyet mühendisleri yemekhanesinde kendimize özel reçel ve tereyağ istihkakımızı bizim yemekhanenin yüklüğünden alıyorduk. Her kahvaltıda tereyağsız bir çay kaşığı reçele, ikinci çayında küçük bir miktar reçelsiz tereyağa John Gilpin⁴⁷ gibi gerçek dengeyi sağlasın diye kendimize izin vermiştik. Sabır oyunu ki duruma çok uyuyordu. Yemekhanemizde favorimizdi. Dört paket oyun kâğıdı da sürekli kullanımdaydı.

12 Mart 1916'da Türkler sanırım ikinci kez, Kût'a garnizonun teslim olmasını öneren bir görüşmeci gönderdiler. Düşmanın

46 Hintlilere özgü mayasız hamurdan yapılan bir çeşit bazlama. (ç.n)

47 John Gilpin: 1782'de William Cowper'in yazdığı komik bir İngiliz şarkısının kahramanı. (ç.n)

ön hat siperlerinde bir beyaz bayrak yükseldi. Birkaç saniye sonra bir Türk subayı görüldü. Hemencecik bir İngiliz subayı siperlerimizden çıktı. Hatlar arasındaki “No Man’s Land-Tarafsız Bölge” boyunca onu karşılamak için ilerledi. Türk subayı gözleri bağlanarak bizim siperlerimize alındı. Siperler boyunca birkaç km eşlik ederek kasaba içerisinden General Townshend’in evine götürüldü. Bandajı çıkarıldı. Yazılı mesaj teslim edildi. Aynı zamanda Türk komutanı Halil Paşa’nın hediyesi olarak General Townshend’in muhtemelen memnun kalacağı sigara sıkıntısı çektiğini belirten nazik bir mesajla serinletici içecekler ve iyi sigaralarla dolu bir kutu sundu. Bu küçük nezaket örnekleri ile kimileri, günlük yaşamda hayran olmasa bile, gerçek savaşta bir Türk’e şövalye olarak saygı gösterebilirdi. Türk subayı dikkatlice gözleri bağlandıktan sonra Halil Paşa’ya yazılı cevap mesajını geri aldı. Kût’ta bulunduğu zaman boyunca karşılıklı ateş edilmedi. Tabii ki teslim tek-lifi nazik ama kararlı bir şekilde General Townshend tarafından reddedilmişti.

Sonraki 3-4 gün kayda değer bir olay olmadı. Havalar kötüydü. Nehir seviyesi yavaş yavaş yükseliyordu. Kurtarma kuvvetlerinin uçakları sık sık Kût semalarında uçuyordu. Bir seferinde her subay yemekhanesine kişi başı 28 gram yetecek şekilde bir miktar sakkarin attılar. Sakkarin büyük bir keyifle çayımıza eklendi. Ancak bedenlerimizin şimdiye kadar ısrarla istediği gerçek şekerin yerini tutmuyordu.

Bu zamana kadar yaralanma ya da hastalıklardan ölümlerle Kût garnizonunun kuvveti belirgin derecede azalmıştı. 14 Mart 1916’da piyade taburlarının ortalama gücü 500 adamdan biraz fazlaydı. Bazı taburların mevcudu bu rakama yakın bile değildi. Taburların etkin gücü nadiren 300-400 askeri aşı-yordu. Kût’ta bulunan taburların mevcutları 2. Norfolk Alayı subay ve asker 413, 1. Oxford ve Bucks hafif piyade 415 subay

ve asker, 104. Piyade Taburu 417 subay ve askerdı. Garnizonun 14 Mart 1916'daki toplam mevcudu 13.676'ya ulaşıyordu. Bu sayının 3.310'u Hintli silahsız hizmet personeliydi. Dolayısıyla eli silah tutanların toplamı tüm İngiliz ve Hintli subay-er olarak 10.336 kişiydi.

1915'in sonlarında hasar görmüş bir Türk gemisinden (muhtemelen Goeben) alınan büyük kalibreli iki donanma topunun İstanbul'dan Mezopotamya'ya yola çıktığı söylentileri 6. Tümen'e ulaşmıştı. 20 cm kalibrelik olduğu belli iki devasa topun şimdiden yaklaşık 7.000 metre uzaklıkta kuzeyde konuşlandırıldığı gözlemcilerimiz tarafından rapor ediliyordu. Bir 20 cm'lik top yaklaşık 90 kg ağırlığında mermi atar ve gemi topları kesinlikle yüksek patlayıcı mermiler içerir. Böylece bu silahlardan yapılacak bombardıman Kût'u harabeye çevirebilir, yaşanılmaz kılabilirdi. Bundan dolayı kendimizi çok mutlu hissetmediğimizi tahmin edebilirsiniz. 18 Mart'ta bu ağır topların bombardımanı beklentisiyle birisi 18. Tugay ofisinde olmak üzere adamlarımla birlikte çeşitli sığınakları düzeltmekle meşguldüm. Ancak bereket versin bu büyük mermiler hiçbir zaman ateşlenmedi. Kurtulmamızın nedenini daha sonra açıklayacağım. Bu topların bildirildiği kadar büyük olduğu konusunda şüpheliyim. Ancak en az 18 cm'lik olmalıydılar.

Aynı gün, Fritz yeniden Kût üzerinde uçtu ve dört tane TNT 13,5 kg'lık bomba attı. Bunlardan bir şanssız bir şekilde genel hastanenin İngiliz bölümüne düştü. Kasıtlı olmadığına eminim. Uzun çarşının harap olmuş geniş çatısına belli aralıklarla, biraz solmuş olsa da kolayca görülebilir Kızılhaç bayrağı yerleştirilmişti. Ancak sonuç yine de felâketti. Bombaların düştüğü küçük kapalı çarşı caddesi zavalı İngiliz yaralılarımızın yatakları ile doluydu. TNT bombası yan duvarı vurmuş, yatakların arasında patlamıştı. Sonuç; 5 kişi anında ölmüş, 26

kişi yaralanmış, bunların 11'i sonradan ölmüştü. Bir bomba için ağır bir kayıp listesi.

18 Mart'ta Mühendisler Evinin çatısından şamran'daki Türk kampının yakınında büyük bir yapıyı gözlemledim. Sonraki gün tamamlandı. Yüksekçe bir gözlem kulesi olduğu ortaya çıktı. Görünen o ki müheyla direkleri birlikte dikilmiş, yerden çeşitli yükseklikte değışik üç platformu destekleyen bu kule, Türk topçu ateşinin gözlenmesi için çok değerli olmalıydı. Ancak 13.000 metre uzakta olduğu için bizim topçularımızın menzilinin dışındaydı.

Havalar şimdi daha berbattı. şiddetli rüzgâr güneydoğudan patlak vermiş Dicle'nin Kût'un karşısındaki geniş bölümde akıntıya karşı bir hayli büyük dalgalara yol açmış, yüzen köprüyü sökölmesi gerekmesi bile, yeterince büyük dalgalar birlikler için geçilmez hale getirmişti. Kelâl Vadisi'nin aşağısında İngiliz yüzer köprüsünü yöneten subay nasıl başardığını, köprüsünün hâlâ sağlam olup olmadığını merak ediyordum. Muhtemelen benimkinden daha iyi tombazlara sahipti. Daha önce bahsettiğim gibi Kasım 1915'te Hindistan'dan telgraf ile benim çok zayıf 18 tombazımı destekleyecek 50 tombaz istenmişti. Bunlar kurtarma kuvvetine Mart 1916 ya kadar ulaşmış olmalıydı.

Günlük ekmek istihkakı 18 Mart'ta adam başı yaklaşık 225 grama düşölmüştü. Bu azaltma ile garnizonun 17 Nisan 1916'ya kadar tutulabilmesinin mümkün olacağı tahmin ediliyordu. Tahıl isteği kendini hissettirmeye başlamıştı. Çünkü 225 gr sağlıklı bir erkeğin hatırı sayılır fiziksel işi için yeterli değildi. Vücudun her çeşit besinden orantılı alması gerekiyordu. Tahıl kıtlığı ile bol azot içeren şeylerin (örneğin et gibi) alımına çalışmanın başarısız kaldığı bir gerçektir. Kişisel tecrübemiz bunu kanıtlamıştı.

Nehir aşığısından bize General Aylmer'in komutayı şim-diye kadar kurmayı olarak hareket eden General Gorringe'e (Nasiriye kahramanı) devrettiğı haberleri ulaşmıştı. Laf aramızda her iki subay da kraliyet mühendisiydi ve görevlerinin büyük bir kısmını kurmaylıkta geçirmişlerdi. General Aylmer Hindistan'da ünlenmiş, General Gorringe ise Lord Kitchener'in adamı olarak Güney Afrika'da ün yapmıştı. Herhangi birisi nehrin aşığısından ilerlemeye zorlayacaksa, bu kişinin kurtarma kuvvetini devralacak olan bu general olduğunu herkes hemfikirdi. Her şeyden önce sorun zamana karşı yarış ile çö-züleceğinden, Kût garnizonu ödöldü. Bununla birlikte Türklerin, General Aylmer'in sahada komutan olarak yeteneğı hakkında çok olumlu görüşlere sahip olduklarını söyleyebilirim. Kût'un teslim olmasından sonra Halil Paşa General Aylmer ile karşılaştıklarında, kesin saldırının nereden olacağını tahmin edemediklerini bizzat belirtmişti. General Aylmer saldırı planından sonra başarı garantisi için mümkün olan maksimum gücü hayati noktada korkusuzca görevlendirmişti. Yetenekli ve sözünü esirgemeyen düşmandan bunları duymak büyük önem taşıyordu.

18 Mart'a kadar Sumana gambotu pratikte kendisini he-defleyen Türk toplarının birçok mermisinden yara almadan kurtulmuştu. Düşman, Sumana'nın öneminin büyük oranda farkındaydı. Bizim tek güçlü nehir gemimizdi. Sumana yoluyla Elhan köyündeki birlikler desteklenebiliyordu. Kurtarma kuvveti vardığında bütün büyük nehir taşıma işleri bir dereceye kadar bizim kalan tek L çatananın yardımıyla Sumana tarafından yapılmak zorundaydı. Türkler daha fazla vakit kaybetmeden bu küçük savaş makinasını etkisiz hale getirmekte kararlıydılar.

Bundan dolayı 18/19 Mart gecesi bizden bir yıl önce Ah-vaz'da ele geçirdikleri 18'lik topu çektiler ve 7 no'lu ileri

karakolun karşısına Dicle'nin yakasına konuşlandırdılar. 19 Mart'ın şafağında nehir sisinin de korumasında hemen hemen çok yakın noktadan Kût'un ön cephesinde, aşağıdaki deponun yakınında demir atmış zavallı Sumana'ya ateş açtılar. Gemi kış tarafındaki müheylaların direkleri ile kısmen saklanırken bir mermi bacasını parçaladı. Köprüsünün çatısını harap etti ve diğer kış tarafından ana iskeletini taradı ve personelinen birisini öldürdü. Kısa zaman içerisinde toplarımız ve obüslerimiz ateş açtı ve şimdilik düşman unsurlarını susturdu. Sumana'daki yara ciddi değildi. Görünüşü zarar görse de ana iskeletindeki yaralar gece kısmen onarıldı. Ancak kıl payı kurtulmuştu. Bu şanssızlıktan sonra bizim tek gemimizi gözden geçirmek ve korumak için ayrıntılı düzenlemeler yapıldı. Müheylalar birbirine yakın nehrin akış yönünde aşağısına ve yukarısına toplandı. Bu müheylalar hasar gördüğünde ya da battığında, uzun müheyla sırasından demir almış, diğerleri yerini almak için hareket ediyordu. Çelik şatlar her zaman geminin yanı başında demir atmış, çok özenle hazırlanmış, toprak doldurulmuş yağ tenekeleri, herhangi bir mermiyi geminin ana bölmesine ulaşmadan önce patlatmak için dıştaki en büyük şatın güvertesine dizilmişti.

20 Mart'ta karanlık basmadan önce Fritz, nehrin aşağı yönünden vızıldayarak kararlı bir şekilde 2-3 bomba bıraktı. İlk kez oldukça iyi bir atışla top olan şata hedef aldı. Bomba küçük botları ıskalayarak hemen yanı başlarında patladı. Sonuçta botlara sarsıntı şoku o kadar büyüktü ki uzun 12 cm'lik donanma topu yerinden çıkmış, devre dışı kalmıştı. Bununla birlikte tutacaklar yoluyla top yeniden yerleştirildi. Bir gün ya da daha sonra tekrar kullanıma hazır hale getirildi. 12 cm'lik topları taşıyan şatlar demir attı. Galiba 20 metre uzaklıkla çift çift ayrılmışlardı. Dört topla iş yapmak o kadar zordu ki. Bir top ateşlendiğinde, botun sallanmasıyla öyle bir dalga

oluşturuyordu ki sallantı düzelene kadar diğer top düzgün ateş edemiyordu. Böylece çabuk ateşli tipte olmasına rağmen tüm uzun menzillilerde olduğu gibi tam hedef mutlaka gerekli olduğunda süratle ateş edemiyordu.

21/22 Mart gecesi Fritz başka bir güç gösterisi yaptı. Kasabanın üzerinde karanlıkta uçtu, değişik yerlere 4 bomba bıraktı. Bereket versin ufak hasar haricinde, can kaybına ya da garnizonu etkileyecek bir hasara yol açmadı. Ancak şu da gerçektir ki yataklarımızda bile daha fazla güvende değildik. Artık yataklarımızda bile huzur içerisinde pinekleyemiyorduk. Çoğumuz evlerin zemin katlarında uyumanın üst katlar yerine daha emin olduğuna karar vermişti.

Bundan sonra üst kattaki odamda ne zaman uyansam ve yükseklerden bir uçağın motorunun monoton uğultusunu duyarsam sevgili Fritz'imizin sevinmemesini umut ederek kendi yoluna gidinceye kadar, hemen küçük merdiven boşluğuna saklanıyordum.

22 Mart'ta Türk topçuları bizi başka bir muameleye tabi tuttular. Sabah 6'da 30 ya da daha fazla toplarından korkunç bir bombardıman başladı. Mermiler uğuldayarak, gürleyerek Kût'a ve her yöndeki savunma hatlarına yağıyorlardı. Bu gece Elhan köyüne saldırma niyetiyle hedeflerinin Kût nehir cephesindeki topları yok etmek olduğu söyleniyordu. Düşman ateşinin büyük bölümü, bu olayda kesinlikle nehir cephesine düşüyordu. Toplarımız tabii ki buna karşılık verdi. Nehrin hayli yukarısındaki topların gürlemesi aralıklarla yakınımızdaki iki sahra topunun ve 12'lik iki donanma topunun keskin patlamalarıyla boğuluyordu. Uzaklarda, tuğla ocağındaki ve başka yerlerdeki bataryalar da gümbürdemeyi sürdürdüler. Dışarıda dolaşmaya zaman yoktu. Herkes sessizce olayların biraz yatışmasını bekliyordu. Kahvaltıdan sonra "öfke" dindi ve sona erdi. Daha sonra anladık ki bizim 12'lik top taşıyan botlarımızdan

biri yara almış ve sahile sürüklenip batmıştı. Çok talihsiz bir kazaydı. Faydalandığımız donanma toplarımız konusunda biz son derece hassastık çünkü. Enkazı sonraki gece inceledim. Ancak topun ağırlığı ve akıntının hızı ve suyun derinliğinden dolayı topu bottan ayırmanın imkânsız olduğunu anladım. Bereket versin, topun personeli ciddi bir kayıp vermeden kaçabilmişti. Bu bombardıman boyunca, sadece Kût kasabasına 800 mermi atıldığını hesaplamıştık.

3,5 saat süren olaylar daha sonra sabah boyunca nispeten sakinleşti. Ancak öğleden sonra, yoğun bombardıman başladı ve akşam yediye kadar sürdü. Tamamen sonlandığında akşam 10.30'du. Bu saatte Türk topçusu yeniden işlerinin başına döndü. Hemen hemen tüm gece "korku" ortamı oluşturmak için ateşi sürdürdüler. Riskli odamdan dışarı fırladım. Yemekhanemizin yakın zamandaki yağmurdan dolayı çok nemli olmasına rağmen her durumda güvenli ve konforlu, sığınağında birkaç metre kadar aşağıda uyudum. Benim kuytu mağaramın 20 metre kadar yakınında her bir büyük mermi gürleyerek geldiğinde, sıklıkla nehir tarafındaki araziye sarsıyor, yer titriyor ve gemici fenerim takırdıyordu. Ancak yurtdaki odama çıkardığımdan gece istirahatini engellemedi. Kalan bütün kraliyet mühendisleri konutu bütün gece yemekhanede ve D.E.C evinin giriş katının diğer odalarında uyudular. Ancak sığınakta daha fazla oda vardı ve çok elverişliydi, dolayısıyla orada uyudum.

23 Mart'ta her şey sakindi. Adamlarım avlunun bitişiğinde Teğmen Greenwood komutasında telgraf muhabere bölümünün ve Sumana'nın mürettebatının bir kısmının kaldığı bir kulübede telgraf istasyonu vagonlarının çevresine birkaç tuğla duvar inşa etmekle oldukça meşguldü. Bizim çok değerli kurulumumuzu düşman toplarının hasarından, özellikle nehrin aşağısından Sumana'ya topçu ateşinden korumak son derece

önemliydi. Telgraf istasyonu Kût'un güney ucundaydı. Antenleri kulübenin üst katından daha önce bahsedilen nehir kenarına demirli müheylanın direğinin tepesine uzuyordu. Bu kablolar sıklıkla tüfek mermisi ile kesiliyor, ancak hemen her zaman teğmen Greenwood ve adamlarınca Dicle boyunca Türk keskin nişancıları tarafından ciddi vurulma riskine rağmen hızla tamir ediliyordu.

Bu noktada 23 Mart'ta çalışılırken, daha sonra Binbaşı Alexander komutasında harekete geçecek olan bizim 86. Topçu bataryasının 12 cm'lik iki topu yerinin belirlenmesi için General Gorringe kuvvetlerinden uçaktan bir telgraf mesajı alındığını duydum. Topların ateşini belli aralıklarla duyabiliyordum. Ancak o zaman da bilmiyordum ki hedefleri Türklerin daha yeni mevziye yerleştirdikleri donanma toplarından birisidir. Öyle anlaşılıyorki ertesi günü tuğla ocaklarındaki 6 cm'lik top, iki düşman topuna son derece isabetli ateş açmıştı. Büyük toplardan biri dört, diğeri üç olmak üzere 7.100 metre menzille sadece yedi atım birlikte ateşlenmişti. Sadece tespit amaçlanmasına rağmen bu atışlar o kadar hedefini bulmuş ki, merminin biri, bir topun Alman denizci personelinin tamamını öldürmüştü, ya da yaralamıştı. Muhtemelen topun kendisi de zarar görmüş iken diğeri vurulmuş, bu topun platformunu tamamen kullanılamaz hale getirmişti. Bu olayda Kale'deki gözetleme subayı Kraliyet topçu birliğinden Yüzbaşı Baylay idi. Kût'un teslim olmasından sonra bundan ve diğer Türk toplarından sorumlu bir Alman subaydan bu olayda 12 cm'lik mermilerimizin felâkete yol açan etkilerini duymuştuk. 23 Mart'ta, daha önce belirtildiği gibi, iki 12 cm'lik top tekrar ateş açmış, uçağımız yüksekte her atımın sonucunu bildirirken, kalan hafif hasarlı topun doğrudan vurulduğunu gösteren "tamam" işareti verilmişti. Tam isabet! 12 cm'lik toplarımızla iki günlük ateşin sonucu tuğla ocaklarına çok az ateş

edebilmelerine rağmen topar etkisiz hale getirilmeden önce hiçbir Türk topu Kût'a bir atış bile yapamamıştı. Böylece mü-kemmel belirleyiciler ve şansın da yardımıyla, düşmanın aylarca çalışması boşa gitmişti. Kût yüksek patlayıcılarla doldurulmuş büyük mermilerle un ufak olmaktan kurtulmuştu. Hepimiz için büyük bir şanstı bu. 2.000 km'den fazla demiryolu, dağ geçitleri, çölleri ve nehirleri geçerek büyük masrafla ve büyük çabayla aylarca çaba sarfederek getirdikleri ellerindeki en iyi toparın tahrip edilmiş olmasının Türkleri nasıl bir hayal kırıklığına uğrattığını düşünün.

23 Mart gecesi Türklerin Kût'a saldırmak niyetinde olduğuna dair bir Arap dedikodusu ortaya çıktı. Söylenti o kadar güçlü ve ısrarlıydı ki tüm birliklere saldırı için hazırlanma talimatı verildi. Ön hattımızın tamamı bir saldırı ihtimaline karşı şafaktan önce hazırolda beklediler. Ancak hiçbir şey olmadı. Bu gibi dedikodular alışkanlık halinde çarşıda yayılıyor, nasıl başladığını, kimin başlattığını bilmek mümkün olmuyordu.

Nehir seviyesi şimdi hızla ve sürekli yükseliyordu. Tüm düşünceler Kût'u ve savunmasına ve garnizonu açık alana çıkmaya zorlayacak ve düşman toparlarının merhametine bırakacak selden kurtarmaya odaklanmıştı. Sürekli sel bentlerine dikkat edildi, şekillerinin düzeltilmesine ve yamaçlarının konsolide edilmesi için her gece çalışmaya devam edildi. 26 Mart'ta zirveye ulaşan bu selde Dicle, Ocak ayındakinden 60 cm daha yükseklikte bir seviyeye ulaşmıştı. Araplar bunun 15 cm üstünün muhtemelen en üst düzey olduğunu söylemişti. Taşan su, B tabyasını yarımadanın batısı boyunca basmıştı. Bu sel, gecenin geç saatlerinde gerçekleşmiş, garnizon zifiri karanlığa gömülmüştü. Çok kısa bir süre sonra su B tabyasını A'ya bağlayan siperlere patladı. Suyun akışı çok sayıda küçük bendi sürükledi. A tabyasına ve bitişik siperlere doldu. A tabyasındaki 22. Pencaplılar orta hatta geri çekildiler. Sel sonunda A

tabyası ile Kale arasındaki bendlerle durduruldu. Kum tepelikleri ile orta hat arasında bu sadece Kale'den kum tepeliklerine giden ve nehir yakası yoluyla Kale'den orta hatta giden iletişim siperlerini kuru bıraktı. Böylelikle Kale pratikte izole kaldı. Bununla birlikte kum tepeleri, Oxford'tan 50 kişilik bir grupla tutuldu ve gece bir nöbetçi hattı onları Kale'ye bağladı.

Çok sıkıntılı bir zamandı. Suyun daha ne kadar yükselebileceğini tahmin etmek imkânsızdı. Kale'de siperlerdeki sel suları nehir seviyesinden hâlâ 60 cm ya da daha aşağıdaydı. Küçük setleri güçlendirmek için Kaleden çalışma partileri saat gece 01'e kadar dışarıdaydılar. Şiddetli rüzgârda daha sonra endişeye neden oldu. Çünkü dalgalı su, nehir yakasını ve setleri aşındırmaya başlamıştı ve çalışanlar, devriyeler gece-gündüz meşguldüler. Şükür ki hasarı önlemek için Türkler de benzer durumdaydılar. Kale'nin iç koruması inşa edildi. Garnizon böylece çok fazla çalışmıştı. Bu zamanlarda çok kötü olan keskin nişancılardan da endişeleniliyordu. Sonunda Kale'deki yiyecek istihkakı kısıtlı her bir kişi için en fazla günde 3-4 saatlik, geceleri de 2-3 saatlik çalışma ayarlandı. Ancak kuşatmanın son 15 gününde gece çalışması bir saate indirilmişti.

Dicle nehri 26 Mart'ta çok azgın akıyordu, tamamen taşmıştı. Her set görevini şişman yeleğindeki düğme gibi yapıyordu. Sonunda nehir seviyesi belli bir düzeyde kaldı ve derin bir nefes aldık tekrar. Birkaç gün sonra bir kere daha düşmeye başladı. Havalar düzeldi, soğuk uzun sürmedi. Ancak çevredeki araziye tamamen sel basmıştı. Düşman tarafından sel sularının girmesine kasıtlı izin verilen bölgeler ve diğer bölümler Türklerin arzularının aksine su altında kalmıştı. Görebildiğimiz kadarıyla, Türklerin kampları için ulaşım için kullandıkları birkaç hafif küçük yol hariç sel suyu tüm yönlere uzamıştı. Es-Sin mevzilerinin doğusu bataklıktan çıkıntı yapmıştı.

Elhan köyü etrafında, yakındaki Türk siperlerinin hepsi sular altındaydı ve düşman köyden 900 metre ya da daha fazla uzakta ve yüksek yerlere en yakın siperlere geri çekilmeye zorlanmıştı. Köy sonuçta saldırıdan beriydi. Ancak küçük garnizonu tehdit eden sel sularından korumak için olağanüstü çalışarak bent inşa edilmesine rağmen, hemen hemen tamamen sular altında kalmıştı. 6 no'lu harita, Elhan köyü etrafındaki Türk siperlerinin genel pozisyonunu göstermektedir. Bundan sonra garnizon nispeten düşman keskin nişancılarının dikkatinden uzak kalmıştı. Köy nadiren bombalanıyordu. Askerler köyün nehir yakasındaki bölümünde dokunulmaz bir şekilde oturabiliyorlar, biz öbür tarafta bu ayrıcalığa sık sık gıpta ile bakıyorduk.

Bu zamanda İngiltere'deki halkımızın Kût'la ilgili oldukça endişeli olduklarını duyuyorduk. Anavatanda kiliselerde dualar okunuyor, çabucak kurtulmamız için dua ediliyordu. Sel sularının etkilediği mevzilerde yorgun ve aç askerler için huzur veren bir düşünceydi bu. İngiltere'nin en azından kötü durumumuzu hakikaten bildiğinin kesin göstergesiydi. Artık saygın belli gazetecilerin bir zamanlar lakap taktığı gibi, General Townshend'in kuvveti "pikniğe gitmiş" olarak kabul edilmeyecekti.⁴⁸

Ocak ayında Kût'un kuzeyinde istihkam parkının yanında, sebze ekimine başlanmıştı ve her konut küçük ama yüz güldürücü oranda turp elde etti. Mart'ın sonunda sebze temini sorununu kısmen çözülmüştü. Kasaba çevresindeki araziden gece toplanmış, doğranmış karahindiba yapraklarının kullanımı ile bir süre yemekhanemizde bu yaprakları yemiştik. İyi kıyıldığında bir tabak ıspanağa benzeyen, ancak karışımdan otların

48 Bazı İngiliz gazetelerinde Selman-ı Pak'tan önce alınan bir dizi kolay başarılar üzerine, "Mezopotamya'da Piknik" ifadeleri çıkmıştı. (ç.n)

saplarını ayırmak çok zordu. Karahindiba yapraklarına verdikleri acı tatlarından varlıkları anlaşılması kolaydı.

26 Mart 1916'dan sonra General Gorringe'in Dicle'nin taşkın suları çekildiğinde Kût'u kurtarmak için ilk ciddi girişimi yapması yakın zamanda bekleniyordu. Kesin tarih hakkında ipucu verilmeyecek diye bilgilendirilmiştik. Kasaba tamamen Türkler tarafından beslenen Arap casuslarla doluydu. Hepsi bu gibi önemli bilgileri elde etmeye istekliydi. Havaalar iyi gidiyordu. Nehir suları yavaş yavaş çekiliyordu. Nehir aşağısındaki birliklerimiz eğer saldırıları bir sonraki selden önce olursa başarmak için iyi şansa sahip olmaları gerektiğini ortaya çıkarmıştı. Geç saatlerde Kût çevresindeki Türk topçu mevzilerinden çok hafif bir bombardıman olmuştu. Fritz ve arkadaşları günlerdir havada görünmüyorlardı. Genel kanı General Gorringe'in Felahiye'deki kuvvetlerini seyretmekle meşguldüler.

İngiliz uçaklarının yaptıkları keşiflerle hazırlanan bir harita, Kût'a getirilmiş ve uçakla kasabaya atılmıştı. Harita göstermektedir ki 18 Mart'ta General Gorringe komutasındaki ordu (şu an Kelâl Vadisi'nde) Felahiye'den Es-Sin mevzilerinin gerisine nehrin her iki yakasında uzanan mükemmel bir mevzi şebekesiyle karşı karşıyadır. Her geçen gün bu mevzilerin hızla genişletilmekte, uzatılmakta ve güçlendirilmekte olduğu unutulmamalıdır.

Kelâl Vadisi'nden başlayarak çok sayıda derin siperler, mazgallar, yoğun tel örgü tahkimatıyla birlikte onları destekleyen diğer mevzilerle Felahiye mevzilerimiz ağırlıklı olarak Dicle'nin sol yakasındaydı. Bunların arkasında nehrin sol yakasında onlarla devamlılık sağlayan, Felahiye'de siperlerimiz ve 6 km kadar bunların yukarısında Sanaiyat mevzimizin sol kanadı vardı. 10 km uzunluğunda derin irtibat siperi ile Felahiye yakınındaki ileri mevzilere ulaşıyorlardı. Sol kanattaki bütün mevziler büyük Süveyce bataklığı ile diğer tarafta

Dicle nehri arasındaki kuru arazinin ileri saldırı haricinde ele geçirmeyi engelleyen çok dar boynunda toplanmıştı. Dicle'nin sağ yakasında, Deyrû'l-Said Haşim ileri mevziinin arkasında, Ebu Roman kum tepeleri etrafında sırasıyla izleyen büyük Sanaîyat mevzilerinin sağ kanadında sonra Beyt-i İsa civarındaki siperleri yanında ve en sonunda Nahilat'taki Remile kum tepeleri altındaki siperlerin yanında bir hayli tahkim edilmiş alan bulmuştuk. Bu son sayılan siperler hemen Es-Sin mevzilerinde Sin-Ebter tabyasında kesintisiz bir hat oluşturuncaya kadar uzuyordu.

Bu ileri mevzilerin üst tarafında, Dicle'nin sol tarafındaki Atabe bataklığından Garraf kanalındaki Mahayriye köyüne uzayan yaklaşık 30 km uzunluğunda ve çok güçlü devasa Es-Sin mevzilerinin bizzat kendisini görüyorduk. Nisan 1916'da Kût'u kurtarmak için son girişim öncesinde mevzi gerçekte Garraf kanalında tamamlanıyordu ve hatlarına Sabis Tepe tabyasının güney ve güneybatısındaki beş tabya dahildi.

Es-Sin mevzileri ve Kût arasında, nehrin sağ yakasında, bir ileri mevzi olduğu gibi aynı zamanda çok sayıda küçük tabyalar ve siperler mazgal ve tel örgü tahkimatı donanımıyla avantajlı bölgelere dağıtılmıştı. Kût'ta Türkler çelik mazgal plakaları temini konusunda zorluk çekmiyor görünüyorduk.

General Gorringe karşısındaki Türkler tarafından tutulan bu siper şebekelerinin muazzam kuvveti birçok bataklıkla bağlantılı olduğu düşünülerek bir keresinde vurulmuş, daha sonra çok miktarda sel suyu ya da yağmurla dolmuştu. Sol yakada bir ilerleyiş nehir yakası boyunca olabilirdi. Çünkü gerideki tüm arazi sular altındaydı. Daha kuru iken ama hâlâ fazla sel suyu varken sağ yakada Ebu Roman kum tepelerindeki ve Beyt-i İsa'daki başlıca ileri mevziler, Es-Sin mevzileri saldırılmadan ilk planda mutlaka ele geçirilmeliydi. Es-Sin mevzilerinin çapraz hattı Garraf kanalı tamamlandığında ve

Çahela tepesi ile Sin-Ebter'e tahkim edilmiş hatla korunduğunda Dicle'nin sağ yakasındaki herhangi bir çevirme hareketi engelliordu.

Bu gerçeğe ek olarak, bir komutan sol yakadaki çok kuvvetli mevzileri ayrıca ele geçirmediği müddetçe sağ yakadaki mevzileri adım adım ele geçirerek nehrin aşağısından Kelâl Vadisi'nden erzak gemilerini getirebilmesi mutlaka gerekliydi. Zaman baskısı, kötü giden havalar ve arazinin engellemesi olmasa bile yetenekli bir general neyi izleyeceği konusunda şüphede bırakacak hayli çok zor şartlardasınız. Tıpkı General Gorringe'te olduğu gibi.

29 Mart 1916'da, kuşatma altındaki Kût'ta her İngiliz subay ve askeri hâlâ 225 gramlık günlük küçük kahverengi ekmeğin somunu ve çok miktarda at eti alıyordu. Ancak yemekler, baharat ve sosların giderek kıtlığından dolayı tatsızlaşıyordu. Bu küçük somunlar böylece her subay tam istihkakını alsın ve verdiklerini bir sonraki dağıtıma kadar eğer seviyorsa tüketibilsin diye her sabah yemekhanemize dağıtılıyordu. Her bir subayın yemek saatlerinde yemekhaneye küçük bir ekmeğin parçasını beraberinde getirmesi çok eğlendiriciydi. Ancak komik olan birinin kemer bölgesinde boşluk hissiyle keyfinin kaçmasıydı. Kendi kemerim zaten birkaç delik açarak iyice sıkılaştırmıştım. Normal bel ölçüm 12 cm'e⁴⁹ düştüğünden yenilerini açmayı ciddi olarak düşünmek zorundaydım.

Kurtarma kuvvetinden bir uçak 29 Mart'ta üzerimizden uçtu, birkaç özel mektup paketi attı. Aralarında benim için olanları bulmaktan çok memnun olduğum yedi tane vardı. Hiç beklenmeyen bir şanstı bu ve çok sevindiriciydi. Kût'taki hemen her subay anavatandaki akraba ve arkadaşlarına özel telgraf çekirtmeye çalışıyordu. Her gün çok kısıtlı sayıda özel telgraf gönderilebildiğinden, telsiz-telgraf ünitesinde 300 adet

49 Yazar büyük olasılıkla mübalağa etmektedir. (ç.n)

telgraf gönderilmek üzere bekliyordu. Kût'tan Nisan'da Amâre'daki Kraliyet mühendisleri atölye parkından sorumlu Yüzbaşı Molesworth'e bir telgraf gönderebildiğim için yeterince şanslıydım. Yüzbaşı Molesworth daha sonra o mesajı Manchester'da içinde bahsedilen adrese ilettiler. İngiltere'ye telgraf parasını ödedi. Eve gönderilmek zorunda olan tüm özel mesajların sistemi buydu. Nehrin aşağı tarafındaki arkadaşlarımıza kural olarak güvenmek zorundaydık. Yüzbaşı Molesworth'a ulaşan telgrafım anlam bakımından son derece bozulmuş durumdaydı. Örneğin ismim "Saddle" olmuş, adım "Rusholme" şifreli olarak "Msshlme" diye not edilmişti. Ancak biraz kafayı çalıştırarak ve biraz tahminle telsiz mesajı düzeltmiş ve telgraf İngiltere'ye gönderilmişti. Telgraf oraya ancak 2 Nisan'da ulaşmıştı. Mesajımda, uçakla yedi mektup aldığımı belirtiyor hâlâ yeterince yiyeceğimiz olduğunu söylüyordum. Tam olarak doğru değildi bu. Kût'tan gönderilen çok sayıda özel telgraf, anavatandaki aile ve arkadaşlarımızın endişesini gidermekte iyi iş çıkarmışlardı.

30 Mart'ta sabah 6'da, Albay Evans ile birlikte kablolu telgraf istasyonuna yürürken Sumana'ya ateş eden Türk sahra topunun şiddetli gürültüsü havayı sarstı. Küçük teknenin buhar gürültüsü izledi. Düşman sonunda çok sayıda girişimden sonra etkili bir atışla hedefi bulmuş bir mermi ana buhar borusunun birleşim yerini parçalamış, valfe çarparak buharın kaçmasına yol açmıştı. Bu son derece ciddi bir kazaydı. Kırılmış bölüm tamir edilebilir ya da değiştirilebilir mi? Şüpheli görünüyordu. Bir telsiz mesajı nehrin aşağısına gönderilerek valfle birlikte yeni bir birleşme parçası istendi. İki yeni buhar borusu muhtemelen Sumana'nın kardeş gemisinden alınıp uçakla Kût'a atılabilirdi. Bu arada Kût'ta gösterilen her çaba Türk bombardımanının korkunç etkilerini gidermek içindi. Bir haftadan az bir sürede tamircilerimiz yeniden çalıştırmayı ve uygun bağlantı parçasını ayarlamayı başardılar. Bu da küçük

değerli Sumana'ya son gelmeden önce biraz daha fazla yararlı iş yapmasını sağladı. Dumanın tekrar yükselmesi Sumana'da çok zordu. Çoktan Kût'ta iken geçilen petrol ayarlaması yapılmadan önce kendisinin 50 librelik buhar basıncı için bir ton civarı kaliteli kereste gerektiriyordu. Düşman keskin nişancılarının mermileri çevresinde patlarken, çelik plakalarında çınlarken, Sumana düşmanı sinir ederek yakın zamanda şat dolusu erzakını bir kez daha alarak gece Elhan köyüne geçti.

1916 Mart'ın son günü rüzgâr değişikliği getirdi. Birkaç gün güzel havayı izleyen yüklü bulutlar güneyden göründü. Bir kere daha yağmur bastırdı. Kısa zamanda Kût'un cadde-leri ve çevredeki arazi yine sular altında kaldı. Büyük risk almak haricinde geçilemez hale geldi. Berbat hava saat 22'de korkunç bir fırtına ile zirveye ulaştı. Büyük kara bulut kümeleri olağanüstü parlaklıkla geceyi gündüze çevirerek sürüklendi ve parladı. Şimşek çaktı, yağmur tufana döndü. Birkaç saat süren şiddetli yağmur başlamadan önce, çatımızdaki küçük gözlem istasyonundan muhteşem bir görünüm vardı. Rüzgâr uğuldadı, küçük yeri sarmaladı, duvarlarını sarsıncaya üstündeki tuğlaları kaybettirdi, karanlıklar içerisinde sarmalandı. Öyle görünüyordu ki gücünün büyüklüğü kendi kardeşiyle mücadele eden kişinin cılız çabaları ile karşılaştırıldığında Tanrı biz ölümlülere baskı yapmak için tüm elemanlarını serbest bırakmıştı. Vahşi hava, ölüme ve savaş alanının tahrip edilmesine uyan bir refakatçiydi.

Bu fırtına ve yağmur döngüsüyle Kût'ta uzun Mart ayı sona ermişti. Hemen hemen gün gün değişen umudun ve hayal kırıklığıyla, açlığı, hastalığı ve sıkıntısıyla hepimiz için acı hatıralarla dolu bir aydı bu. Kader bize karşı savaşıyor görünse de her şeye rağmen görevimizi imparatorluk için yaptığımızı bilmekten dolayı mutluyduk. Arkadaşlarımız ise İngiltere ve Hindistan'dan çok uzaklarda, Mezopotamya'da hain Dicle'nin ve Türklerin bizi alt etmesinden korumak için cesaretle çarpışıyorlardı.

KÛT'TA SON GÜNLER

Eriştiğimiz 1916 Nisan ayı, Kût'taki şanssız birlikler tarafından hatırlanacak, General Gorringe'nin emri altında cesur birlikler için şiddetli çatışma dönemi olarak tarihe geçecek bir aydı. Binlerce cesur askerimiz, hemen hemen geçilmez Türk mevzilerinin önünde sonuçsuz gayretle Es-Sin sırtının arkasında, sel sularıyla kaplı arazide açlık çeken silâh arkadaşlarını kurtarmak için seve seve hayatlarını veriyorlardı. Onların onurlu sonları ile henüz övünmeseler de Hindistan'da, İngiltere'de on binlerce erkek, kadın kayıplar için yas tutuyordu. Yeterli topçuyla desteklenen inatçı düşman tarafından tutulan, birbiri ardına mevzilere karşı sel sularıyla kaplanmış arazi boyunca şiddetli saldırı durumunun aciliyetini zorlayarak, bizzat Kût'a kadar ilerlemelerinin yüksek cesaret ile desteklenen insanüstü bir gayrete rağmen başarısız olması sürpriz değildi. Bütün övgüler inanılmaz engeller karşısında kazanmasına ramak kalan gözü pek kuvvete...

1 Nisan artık metruk hale dönmüş Kût'ta kasvetli bir gündü. Yağmur aralıklı yağıyor ve güney rüzgârı gittikçe şiddetleniyordu. Alçak bulutlar kuzeye doğru sürekli birbirini takip ederek sürükleniyorlardı. Garnizon hâlâ umudunu koruyor ve kendine güven devam ediyordu. Biz en sonunda kendimizi nehrin aşağısına teknelerde seyrederken bulacak, sıcak ve nemli iklime istirahate gidecektik. Nisan başında Kût'ta iki şiddetli dolu fırtınası oldu. Dolu taneleri o kadar büyüktü ki bazıları

gerçekten de neredeyse güvercin yumurtası büyüklüğündeydi. Bir kişiyi ciddi şekilde yaralamak için yeterince ağırdı.

Aramızda hâlâ var olan bazı neşeli durumları göstermek için, “1 Nisan” (şaka günü) sabahı olan bir olayı izin verin anlatayım. Narain adında yerli bir uşak hemen efendisinin “Chota-hazri” sini getiriyor. Uykulu subay için uygun bir şekilde çaydanlığı, bir dilim tostı koyuyor. Subay bir bardak çayından bir yudum almaya çabalıyor. Bir de ne görsün talaş tozu dolu! Görevine sadık Narain, tüm soğukkanlılığıyla hemen açıklama yapıyor; “1 Nisan şaka günü!” diye. Bu şaka velev ki bir mizah duygusuyla olsun, “ciddi bir efendi (sahip)” ile ilgili olduğunda cesurca bir hareketli. Ya da efendisinin 1 Nisan’da şaka yapılacağını bildiği beklentisiyle, eksikliği farkedecek beklentisiyle mi yapılmıştı? Bilmiyorum. Hepimizde büyük şaşkınlık oldu. Narain azarlanmadı. Bence gerçekten de görev duygusuyla hareket etmişti.

Bir sonraki gün hâlâ yağmurluydu. Kût her zamanki çamurlu ve sevimsizdi. Kuşatmanın ilk günlerinkinden daha iyi durumda olan ana yollar hariç. At etini yemeyi reddeden Hintliler giderek daha zayıflamaya başlamışlar, gün be gün güç kaybediyorlardı. Günlük 280 gramlık “atta” unundan çörek ve 15 gram hayvansal yağ onları uygun koşullarda idame etmek için kesinlikle yetmiyordu. Birliklerdeki Müslümanlar, her türlü ikna çabasına rağmen at etine dokunmuyorlar, Hint birliklerindeki dindaşlarının henüz yemeye başlamadığını söylüyorlardı. Hinduların çoğu da mükemmel olmasa bile yine de güzel bu at etini yemiordu.

Kût şimdi General Gorringe’in ilerlemesi beklentisi içerisindeydi. Ancak her sabah sakindi. Garnizon bu büyük olay için yarı hazır durumda bekliyordu. Birlikte hareket için her türlü hazırlık yapılmıştı.

4 Nisan'da Türk sahra topları nehrin aşağı yönünde Dicle'nin bendi yanındaki Sumana'ya ateş ettiler. Ancak bereket versin hasar yoktu. Bu tarihten itibaren küçük teknedeki hayat bir girişimde bulunmadan, gün zorlukla geçirdi. Gemiye iskalayan mermiler, benim nehir yakasındaki gözlem odamı da neredeyse yalıyordu. Bu mermilerden birisi yan kapıdaki Mühendisler Evinin çatısının duvarını vurmuştu. Odamı kapatan çatı kırılmış tuğlalara dönmüş, ancak odanın kendisinde hasar olmamıştı.

Sahra toplarından sorumlu Türk topçuları gayretlerinde son derece başarılı ve ısrarlıydılar. Açık alanda, nehirdeki bendin güneyinde birkaç yüz metre ötede çeşitli yerlerde düşmanın mevzilenebileceği topları ateşlemek için çok sığ hendekler mevcuttu. Bu pozisyon topçularımız tarafından K2, K3, K4, K5, K7 ve K8 olarak biliniyordu. Rajputların yemekhanesinin çatısında özel gözlemci subayı bulunan topun ve hendeğin düşük kenarının üzerinde görünen tekerleklerin yerini saptamayı başarmadıkça kendi topçumuz hangi mevziden ilk atışın geleceğini asla bilmiyordu. Topların hepsinin uzaklığı bizim tuğla ocakları bataryamızdan 2.400 metreden fazla değildi. Belki de daha azdı. Sumana'yı bombalayan top 1.500 metreden daha yakındı. Bu küçük belalarla ilgilenmek için tuğla ocaklarındaki 15'lik obüslerimiz ve Kût'un arkasındaki 15'lik topçu bataryasının iki sahra topu her zaman hazırды. Obüsler bir keresinde gerçekten de tam hedeften mükemmel sonuçla vurmuşlardı. Ancak hasar gören top yenisiyle değiştirilmişti.

Türkler toplarını gece mevzilerine getirirlerdi. Gün boyunca farklı zamanlarda (daha çok şafak ve akşamüstü tercih ediliyordu) topçu ünitesi sığ hendek boyunca sürünüyor, sığınaktan topu dolduruyorlardı. Bunu yaparken alçakta çok iyi gizleniyorlardı. Bir kişi hafifçe başını kaldırarak yavaşça silahı yerleştiriyordu. Top ayarlanır ayaflanmaz ve ateşe hazır

hale getirilince arkadaşları topçuyu izleyerek sürünerek geri dönerdi. Çok uzun halat sığınaktan topu ateşlemeye hizmet ederdi. Direkt ateş eder, sıklıkla ateş etmeden önce obüsü örtülü sesi tuğla ocaklarından duyulabilirdi ve uzun bir aradan sonra çok büyük bir duman sütunu görülür ve topun yanındaki hendeği sarmalar ve lyddite'in⁵⁰ boğuk gürültüsü birkaç saniye sonra Kût'a ulaşırdı. 15'liklerin şarapnelleri ve bazen de nehir cephesindeki sahra topraklarında siperler etrafındaki yeri doğrarlardı. Obüsler bazen şarapnel ateşlerlerdi. Bu hendekler de çok iğrenç olmalı. Topçularımız tarafından Türk topçu personelinin gafil avlamak için her türlü savaş hilesine gayret edilir, ancak çoğunlukla başarı elde edilemezdi. Çünkü adamlar çabucak çok iyi saklanırlardı. Çoğu zaman Türkler topu gün içinde yerleştirir, Elhan köyüne gidiş hazırlığı için Sumana'nın personelinin muhtemelen güvertede olduğunu düşündüklerinden karanlık bastıktan sonra ateşlerlerdi.

5 Nisan şafaktan önce, nehrin aşağısından bir bombardıman başladı. Parçalanmış mermilerin ateş alması, toprakların uzaktan gürültüsü, Kût'taki evlerimizi titretiyordu. Mutlaka devam edecek görünüyordu. Bir kişi tüm atmosferi boğuk sarsıntılar ile titriyor hissedebilirdi. Bu durum sabah 6.15'e kadar sürdü, bir fasıla verilmiş görünüyordu. Kalktım ve posta ofisinin çatısına gittim. Yoğun sisten dolayı pratikte hiçbir şey göremedim. Buna rağmen her şey açıktı ki General Gorringe işine başlamış olmalıydı. O, Kût'un aşağısında Türklerin siper lâbirentine saldırıyordu.

Kût garnizonu hazıroldaydı ve heyecanla saldırının ilerlemesinin haberini bekliyordu. Hava çok güzel ve sakindi. Ancak ne yapacağı belli olmayan Dicle yavaşça yükselmeye başlamıştı. Öyle görünüyordu ki bu yılın en şiddetli seli nehrin yukarısından yaklaşıyordu. Birden fazla durumda, bir

50 Pikrik asit içeren kuvvetli patlayıcı. (ç.n)

İngiliz subayından Bağdat'ın doğusundaki Puşt-i Kûh dağlarındaki şiddetli yağmurların neden olduğu yaklaşan sel bilgisini almıştık. Sanırım Yüzbaşı March olmalıydı. İran'daki Rus kuvvetlerinde askeri ataşeydi. Selin Kût'a ulaşması kabaca 10 gün olmakla birlikte ancak tam zamanını tahmin etmemiz ve de bu selin hangi seviyeye yükselebileceğine karar vermemiz çok zordu.

5 Nisan'da birkaç saat General Gorringe'den bir haber gelmedi. Sabahın ilerleyen saatlerinde bununla birlikte, 13. İngiliz tümeninin Dicle'nin sol yakasındaki Felahiye mevzilerindeki ilk beş siper hattına saldırıp ele geçirdiğini belirten mesaj geldi. Bu haber tarafımızca büyük bir sevinçle karşılandı. Sonradan duyduğumuza göre birliklerini geri çektiğinden düşman bu mevzileri kuvvetli tutmamıştı.

5 Nisan boyunca toplar gürlledi, homurdandı doğuda uzaklarda küçük beyaz duman püskürmeleriyle şarapneller aralıksız patlar ve uzun patlamış lyddite sütunları fırlayıp ve hafif rüzgârla dağılırken, Türk ihtiyatlarının Es-Sin mevzilerinin yakınında toplandıkları görülebiliyordu. Öyle anlaşılıyor ki kurtarma kuvveti nehrin sağ yakasında Deyrül-Said Haşim ve Ebu Roman kum tepelerini geçerek saldırıyordu. Öğleden sonra bu yakadaki birlikler Ebu Roman kum tepelerinin alt tarafındaki mevzileri ele geçirmişlerdi. Ele geçirdikleri yerleri tahkim ettiler. Bu hareketlerin ayrıntılı anlatımını veremeyeceğim. Tabii ki başka yerde ayrıntılı rapor edilmiştir. Benim hedefim daha ziyade, Es-Sin mevzileri ötesinde operasyonlar ilerlerken, Nisan ayında Kût garnizonundaki askeri personelin durumunu göstermektir.

Biz Kût'ta gün boyunca aralıklarla, dürbünlerimizle bombardımanı gözlüyorduk. Eğer kurtarma kuvveti Türk hatlarını yararsa herkes yardıma hazırды. Akşamüstü aralıklı ateşlerin yoğunluğunun gürültüsü arttı. Sonunda aralıksız güremeye

dönüştü. Karanlık çökerken ufuk doğuda muhteşem görün-
tüdeydi. Mermilerin durmaksızın 6 ve ya daha fazla salvoyla
patlamaları uzaktaki ovaları parlatıyor, sanki devasa havai fi-
şek gösterisi yapılıyor iken daha yakınlarda Türk kuvvetlerinin
yakınlarına yöneltile renkli ışıklar bize düşmanın cephaneye ya
da takviye isteği gibi gelmişti. Tıpkı kasabadaki evlerin çatı-
larında olan diğerleri gibi Kût'taki posta ofisinin çatısı subay
ve askerlerle dolmuştu. Ancak hiç kimse işlerin nasıl gittiğini
anlatamazdı. Korkunç bombardıman saat akşam 8'e kadar
sürdü sonra yavaşça azaldı ve bir kere daha sessizlik çöktü.
Öyle anlaşıyor ki bu bombardıman nehrin sol yakasındaki
kurtarma kuvvetinin Felahiye'deki Türk mevzilerini ele geçir-
diği çarpışma ile ilişkili olmalıydı.⁵¹

7 Nisan da nehrin aşağısında her şey sakin görünüyordu.
Kurtarma kuvvetinin ileri saldırı için kısa bir ara verdiğini
düşündük. Ancak General Gorringe'in topları aralıklarla Sa-
naiyat'taki Türk mevzilerini yavaşça bombalamaları hâlâ du-
yulabiliyordu. General Gorringe'den gelen mesajda Sanaiyat
mevzilerine saldırıya hazırlandığını sağ yakadan muhteme-
len Ebu Roman kum tepeciklerinden, yakınlarından yaylım
ateşine tutulduğunu belirtiyordu. Kurtarma kuvveti yavaş
ilerlese de genelde durum oldukça tatmin edici görünüyordu.
Kût'a ulaşmak belli ki zaman alacaktı.

6/7 Nisan gecesini, tuğla ocağındaki iki adet 15'lik topu Ma-
kasis mevkiinde Dicle üzerinden benim eski köprü istihkâmı
birliğimin şatı üzerindeki birlik geçişini engellemek için müm-
kün olduğunca aralıklarla bombaladı. Bu şat Türkler tarafın-
dan yüzer köprü olarak kullanılıyordu. Menzil 10.400 metreydi.
Toplara gerekli yüksekliğin sağlanması için top taşıyıcılarının
ray hattı araziye oldukça iyi kazılmıştı. Nispeten iyi iş çıkarıl-
mış ancak şata hasar verilememişti. Bu gece kablosuz telgraf

51 Bahsi geçen çatışmalar 6 Nisan 1916 tarihli 2. Felahiye Muharebesi'dir. (ç.n)

bölümünden Teğmen Greenwood, bir top mermisi parçasıyla vuruldu. Sumana'yı bombalayan bir sahra topunun mermisinin parçasıyla omuzundan hafif yarayla kıl payı kurtuldu.

4 Nisan'da tekrar büyük bir hızla yükselmeye başlayan Dicle nehri 7 Nisan'da hâlâ yükseliyordu. Mart'taki selin en yüksek seviyesine ulaşmış, sonrasında birkaç santim geçmişti. Su seviyesi o kadar yükselmişti ki Kût'un çevresindeki bentlerde büyük tehlike vardı. Öyle görünüyor ki artık sel suları altında kalmak alnımıza yazılmıştı. Suyu seviyesini ölçme aletleriyle düzenli aralıklarla okumalar yapıldı, bentler sürekli gezildi, kontrol edildi. Su, büyük bir tabaka halinde Kût'un çevresinde kilometrelerce uzanıyordu. Türkler de tıpkı bizim gibi dikkatle kazdıkları siper ve sığınaklarının yok olmasını önlemekle meşguldüler.

Nehir yakasının 200 metre aşağısında 7 Nisan'da bir tabya patladı ve yarımada Türk siper hatları şebekesinden önce hızla sular altında kaldı. Batı ve kuzeydoğudaki Kale hendeğini sel basmıştı. Nehir seviyesi tahkimatın nehir tarafına bakan yüzüne yükselmişti. İç kale üstünün kapatılması hariç şimdi hazırды. Ayrıca bir çalışma gerçekte gerekli değildi. Bereket versin, Kale'nin eski duvarları ve güçlendirme çalışmaları yetmişti. Bir gece su Oxfordların sığınaklarına girse de sonunda durduruldu. Bundan sonra nehir seviyesi şükür ki düştü, bir daha asla aynı yüksekliğe tekrar yükselmedi. Kaledeki askerler Bu zorlu döneminde aşırı çalışmadan, yiyecek sıkıntısından ve gün ışığında yapılabilecek birçok işi engelleyen düşmanın keskin nişancılarından çok eza çektiler. Dicle'nin 50 metre kadar içerisindeki tüm sığınakları tedricen sel basmıştı.

General Townshend 7 Nisan'da kurtarma kuvvetinin nasıl başarabileceğini açıklayan kısa bir bildiri yayınladı. Ancak bu ilerleyiş hakkında kesin bilgi bize lütfedilmemişti.

8 Nisan'da nehir aşağısı nispeten sessizdi. Bununla birlikte saat 3'te korkunç bir bombardıman Sanaiyat yönünde başladı ve sabah saat 9'a kadar sürdü. Bu kurtarma kuvveti tarafından bildiğimiz diğer bir taarruz saldırı olmalıydı -muhtemelen Sanaiyat mevzilerine- ancak bombardıman çok uzun süresi her şeyin çok iyi gitmediğini düşündürdü⁵². Büyük bir dirençle karşılaşmış olmalıydı. Birlikler Kût'ta her zamanki gibi hazırolda bekliyorlardı. Ancak hiçbir mesaj gelmedi. Bununla birlikte hiçbir ciddi problem olmayacağını umut ederek ne olduğunu görmemezlikten geldik. Tuğla ocağındaki 15'lik toplarımız Sanaiyat'ta uzayan çarpışma süresince çalışmasını engellemek için Makasis'teki şata düzenli atışlarını devam ettirdi.

10 Nisan'da General Townshend başka bir uzun bildiri yayınlayarak konuyu tüm yönleriyle açıkladı. Bildiride diyordu ki; kurtarma kuvveti, Türklerin Sanaiyat mevzilerine saldırmış tahkimat şimdi düşmana yakın olmasına rağmen henüz daha yarmayı başaramamıştı. Bu umutlarımıza büyük bir darbe olsa da beklenmedik değildi. Çünkü biz tam başarılı saldırı haberi almalıydık. Bildiri, tüm rütbelilerin günlük yiyecek istihkaklarının 140 grama indirildiğini haberiyle devam ediyordu. Bu durumda 21 Nisan'a kadar dayanabilirdik.

General Townshend belli Hint birliklerinin ve işçilerinin at eti yemeyi reddetmesini dayanma gücümüze olumsuz etkisini ayrıca üstü kapalı belirtti. Bunun Hintliler arasında büyük etkisi olmuş, artmış açlıkla birlikte onları at eti yemenin gerekliliği konusunda ikna etmişti.

11 Nisan'da General Townshend birliklere yeni bir önemli bildiri yayınladı. Ordu komutana çektiği; "21 Nisan'a kadar dayanmak için hâlâ yiyecek istihkaklarını azaltabileceği" mealindeki telgrafına yanıt olarak Ordu Komutanı Percy Lake, General Gorringe'e Kût'a tam zamanında yola koyulacağından

52 9 Nisan 1916 tarihli 3. Felahiye Muharebesi'nden bahsediyor. (ç.n)

şüphe edilmemesi gerektiğini, ancak 9 Nisan'da Sanaiyat'taki engelleme yüzünden Kût'a 15 Nisan'a kadar ulaşabilmesi şüpheli gördüğü şeklinde yanıtladığını bilgisini veriyordu. Bildiri, Hintli subaylara Kût'taki Arapların aynen daha sonra yaptığı gibi adamlarını at eti yemeye ikna için çabalamaları çağrısıyla sona eriyordu.

Bizi şaşırtan nokta, Pery Lake'in cevabında ki "zamanında" ifadesiydi. Gerçekten bize, aç halka "Peki hangi zaman?" sorusunu düşündürdü. Yakın gelecekte bu soruya cevap verilemez, kimse tahmin bile edemezdi.

Nisan'ın ilk günlerinde, Kût'ta şimdiye kadar kesinlikle at eti yemeyi reddeden Hintli birlikler ve personelin çoğunun kendi rızalarıyla yemeye başladıklarını söylemeliyim. General Townsend'ın 10 Nisan'daki bildirisinden sonra hemen hemen bütün bunu Hintliler kabul etti ve kendilerinin düzenli yiyecek istihkaklarını tüketti. Gelgelelim maalesef bu zamana kadar hata yapılmış, bu kişilerin büyük kısmı iyi beslenemedikleri için çok zayıf kalmışlardı.

Ocak 1916'da atlar birliklerin beslenmesi için kesilmeye başladığında Kraliyet topçu birliği sürücüleri Yüzbaşı Carlisle komutasında sürücü bölüğünü oluşturmuşlardı. Bu birlik kasabanın daha sonra da Kale'nin polisi ve devriyesi olarak en sonunda da Kût'un güneyinde nehir devriye postaları olarak iyi çalışmıştı. Nisan 1916 da Kût'ta çok fazla topçu atı kalmamıştı.

Kraliyet mühendisleri yemekhanesindeki azalmış günlük ekmek istihkâkımız tarifsiz zenginlikten daha da değerlenmişti. Her bir küçük 280 gramlık somun matematiksel doğrulukla iki adet 140 gramlık porsiyonlara bölünüyordu. Her biri bir subay için 24 saatlik ekmek istihkakıydı. Biz, can-ı gönülden eski bir "Yarım somun ekmek hiç olmayandan iyidir"

atasözünü destekliyorduk Ancak yarım somun sadece “çok az miktar iyiydi” eğer 24 saat yetmek zorundaysa!

Ben her zaman küçük yarım somunumu ya da kalanlarını yemekhaneye boş 250 gramlık sigara kutularında getirirdim. Kendime üç ince dilim kahvaltı için, biri öğlen için, ikisi çay saati için, biri akşam ve biri de ertesi günkü “chota-hazri” için ayırırdım. Her bir yemek için bu düzene kesinlikle uyarak idare edebildim. Türk hamamı yanındaki un değirmeni öğütülecek buğday kalmadığı için 11 Nisan’da çalışmasını durdurdu.

Etten yana fazlalık vardı. İstihkak adam başı günlük 750 gramdı. Dolayısıyla herkes sadece sevdiğinden ya da ayakta kalmaktan değil sırf içindeki bulantıyı bastırmak için de aşırı miktarda at ya da katır eti tüketiyordu. Çok fazla etin kişiyi hasta edebileceği düşünülebilirdi. Ancak öyle görünüyordu ki birinin vücudu aç ise herhangi bir sağlıklı besinin fazlasını sindirilebiliyor iken yalnız başına ette çalışmıyordu. Sadece çok az bir miktar ekmek ve birkaç karahindiba yaprağı ile iyi geliyordu. Öğleden sonra çayı için çok sayıda içinde yağ olan küçük “çörek” yapardım. Yemekhanedeki her bir kişi üç bazen de dört tane alırdı. 60 gramlık un ya da “atta”dan dört çörek çıkardı. Genellikle bu çörekleri gerekli olması durumunda daha önceden koyduğumuz depodan alırdım. Nisan’ın öğleden sonraları kavurucu sıcaktı ve çörek yapmak bir hayli zordu. Genellikle tüm malzemeleri pişirmeye verdiğimde portatif sandalyede aklıktan rahatsızlık hissederek ve sadece ufak bir miktar şeker özlemiyle yanıp tutuşarak yarım saat kadar istirahat etmek zorundaydım. Bu şeker özlemine küçük bir miktar nişastalı yiyecek yol açardı ve hepimiz kuvvetle saldırdık. Şikâyet etsem de bazen benim en kalitesiz sınıftan -Arap tütününün toz ve köklerinden oluşan- çok değerli içecek karışımımı içmeye mecbur kalırdım. Hizmetkârlara bizim küçük

un depomuza girmelerine izin vermek için güvenilmezdi. Dolayısıyla Üsteğmen Abbott ile çörek yapıyorduk.

Birçok subay ve hemen hemen tüm askerler tütünlerinin sonuna gelmişlerdi. Tütün yerine geçecek her tipte tiksindirici şey denenmişti. Örneğin çay yaprakları, ıhlamur ağacının yaprakları, hatta zencefil. Ben bu geçici çözümlerle uğraşmadım. Çok büyük miktarlardaki et bir süre açlık spazmını bastırıldığını ancak bir sonraki yemekten çok daha önce yeniden ortaya çıktığını anlamıştık. Geceleri özellikle ayaklarımdaki kramplardan büyük ısırap çekiyordum. Kaba taş zemin üzerinde sabahın karanlık saatlerinde bir aşağı bir yukarı yürümek gerekiyordu.

Bir süre maruz kaldığımız diğer bir dert pire ısırığıydı. Bu şirin böcekler daha büyük ve kuvvetli arkadaşları ile birlikte odamın büyük bir kısmına yayılmışlardı. Keatings pudrasını⁵³ serpmek iyi bir gece istirahati için gerekliydi. Gerçekten de Mezopotamya'da pire sezonu Ocak'tan, Nisan'a kadar meşhurdur. Bu gerçek, anavatandaki okuyucuya bu parazitlerin, haşerelerin sayı ve vahşiliği hakkında bir fikir verebilecektir. Tatarcık sineği de geceleri havada asılı kalır, ta ki çorap giymeye el ve ayaklarına ve kendi üzerine bir mumya gibi çarşafı sarmaya zorlanıncaya kadar birilerini el ve ayak bileklerinden ısıırırdı. "Mezopotamya pikniği" diyen gazetecilere Kût'taki pikniğimizden bir örnek göstermenin özlemini çekiyorduk. Saygıdeğer okuyucu önceden bahsedilen sıkıntılara birçok vakada sarılıkla daha da komplike olan sık kolik ve dizanteri ataklarını da eklerseniz Nisan 1916 ev yaşamımın konforu hakkında iyi bir fikre sahip olabilirsiniz.

Ölmüş subay ve askerlerin mallarını dağıtmak için kuşatma boyunca birkaç açık arttırma yapıldı. 11 Nisan'da yapılan bir açık arttırmadaki birkaç malın fiyatlarından bahsetmek

53 Keatings Powder: O dönemde haşerat öldürmek için kullanılan bir toz. (ç.n)

bilgilendirici olabilir. 100 sigaralık bir kutu 100 rupi, 1 adet yarım kilo tereyağı 12 rupi, küçük bir tıraş aynası 32 rupi, yarım kilo halka şeker 20 rupi, normal pazar fiyatı ile karşılaştırıldığında 1 rupi olan yaklaşık 1,5 kiloluk Arap tütününü 54 rupiydi. Ayrıca bir şişe viski için 50 rupi istenmiş ancak kabul edilmemişti. Gururlu sahibine 100 sigaralık kutu verilirken öbür taraftaki alıcılar arasından bir ses yükseldi. “Hey diyorum ki, sigaraya karşılık olarak böyle bir şeyin var mı?” Cevap üzgünüm ki olumsuzdu.

Bir sonraki açık arttırmada 1 kutu düşük kalite 100 Hint purosuna 204 rupi, ve 20 gram İngiliz tütününe üstünkörü bir rakama 55 rupi değer biçilmişti. Ancak emin olun Kût'ta milyonlar değildik. Ancak bu gibi yer ve koşullarda kimse biriktirdiği parayı harcama fırsatı bulup bulamayacağını bilmediğinden para normal değerini kaybediyordu. Dolayısıyla niye kullanmasın da yarını düşünsün?

Kût'ta bozuk para ve banknotların temininin güçlüğüne kurtarma kuvvetinin uçaklarıyla büyük ölçüde çare bulunmuştu. Uçaklar sıklıkla kasabanın doğusunda ovada uçuyor, gümüş rupiyle ya da altın liralarla ve büyük miktarda kâğıt para dolu kutular atıyorlardı. Rupiler birliklerin maaşının ödenmesi için ve Arap işçilerin ücretlerinin ödenmesi için çok değerliydi. Altın paralar Arapların cüzdanına gidiyor, İngiliz subaylar için bir fonda tutuluyordu.

Para 1.500-2.000 metre yüksekten yere düştüğünde çarpma etkisinin şoku o kadar büyüktü ki, birkaç rupinin tuhaf bir şekle büründüğünü görmüştüm. Tabii ki para sandığı patladığında hemen her zaman etrafa dağılıyordu. Para devriyeler tarafından toplanıyor Kût'taki karargâha getiriliyordu. Çok sayıda Arap rupi birikimlerini bir çeşit banka gibi hareket eden iyi bilinen bir firmanın temsilcisine teslim ediyordu. Kuşatma sırasında o da sırasıyla parayı askeri otoritelere aktarıyor,

yapılan işler için yeniden ödeme imkânı doğuyor, dolaşımdaki birçok rupinin değerinin çok ötesinde kredisi oluyordu. Para sıkıntısı olduğunda bu sistem çok faydalıydı.

Nisan 1916'nın başlarında, Garraf kanalında, Besula geçidindeki köprüünün yanında çok sayıda danack ve maşuflar toplanmakta olduğu gözcülerimiz tarafından rapor edildi. Bu rapor taktisyenlerimizi derin düşüncelere sevketmişti. Türklerin Garraf kanalının ağzından, karanlık bir gecede piyadeyi botlarla getirme yoluyla Kût'a bir saldırı düşündükleri sonucuna varılmıştı. Böyle bir sürpriz girişimi yenilgiye uğratmak için adımlar atıldı. Sumana'dan alınmış ve bir kaide üzerine yerleştirilmiş 12'lik donanma topu 6 no'lu caddenin sonuna yerleştirildi. Buradan Garraf kanalının ağzına ateş edebilecekti. Top platformu hurma ağaçlarından kabaca kare şeklindeydi ve toprağa gömülmüştü. Bir projektör kalın bir tuğla duvarı ile savunulan telgrafhane avlusunun yanına yerleştirildi. Üç top aşağıdaki su deposunun arkasına yerleştirilmişti. Öncelikle Sumana'yı bombalayacak düşman topunu hedefleyecek ayrıca mevcutlu botların saldırısına karşı kullanılacaktı. Birkaç gece, nehir boyunca olan devriyeler İngiliz subayları tarafından takviye edildi. Bir bot saldırısına girilse bile büyük bir katliam ile püskürtülecekti. Ancak hiçbir saldırı gerçekleşmedi.

Tuğla ocaklarında ki 12 cm'lik toplarımız, Makasis mevkii bombardımanına ek olarak Besala'daki müheyle köprüsü tahrip etme gayretindeydiler. Sığınaktaki raylar ve yukarıya yönelmiş namlularla, mermilerini Kût'un üzerinden nehrin gerisindeki düz alana uzaktan savurdular. Menzil yaklaşık 11.400 metre ve yükseklik açısı 31 derece idi. Nispeten iyi iş çıkarılmış ancak köprü vurulmamıştı. Bu gibi koşullar altında çok küçük hedefe odaklanmış şanslı atışlar olabilirdi.

17. Tugay komutanı General Hoghton, 11/12 Nisan 1916 gecesi aniden hastalandı ve birkaç saat içerisinde öldü. Fiziksel

olarak güçlü ve gürbüz olmasına rağmen bir süredir sağlığı iyi gitmiyordu. Ancak ani ölümü arkadaşlarına şok etkisi yapmış, garnizonda büyük üzüntüye neden olmuştu. Hoghton tüm rütbeliler arasında çok popülerdi. Aynı günün öğleden sonrası, görevli olmayan garnizon subaylarının katılımıyla Kût'un kuzey ucundaki küçük mezarlığa gömüldü. Cana yakın varlığı küçük topluluğumuz tarafından çok özlenecekti. Ancak uzak Mezopotamya'daki bu keder dolu aylarda sonsuz istirahatlerine uzanmış çok sayıda cesur silah arkadaşları arasındaki mezarında unutulmayacaktı.

Kût kuşatması sırasında garnizondaki kayıplar (hastalıklar hariç tutulursa) yaklaşık 3.800 kişiye ulaşmıştı. Bunlardan 1.000 tanesi ölmüş ya da yaralarından dolayı hayatını kaybetmişti. Dört zayıf tugaydan oluşan bir kuvvette bu çok yüksek bir orandı. Birçok yaralıların yoğun ve son derece kötü donanımlı birçok hastanemizden göreve dönmesine rağmen her saat toplama ekleniyor ve her gün savaşma gücümüz azalıyordu. Hastaneler için ilaç temini hap şeklinde ilaçların nehrin aşağısından uçaklarca getirilip Kût'a atılmasıyla sürdürülüyordu. Kût'ta eksikliği son derece hissedilen şeyler için uygun bir elde etme şekliydi. Ameliyatlar, bir Londra cerrahının nutku tutulmuş bir şekilde tiksintiyle bakabileceği yerlerde yapılmak zorundaydı. Yaralılar ve hastalar zemini çamurlu, çoğunlukla aşırı nemli, çok kirli ve her zaman mermi ve bombalara maruz kalan karanlık odalarda yatıyorlardı. Doktorlarımız kendilerini buldukları bu virane çevrede ellerinden gelenin en iyisini yaptılar.

General Hoghton'un cenaze töreninden sonra 11 Nisan'da Kût'ta Hintli birliklere komuta eden tüm subaylar bir emirle General Towshend'in evinde toplandılar. Hintlilerin at eti yemeyi reddetmeleri sorunu tartışıldı. General Townshend, Kût'taki Arap ahalinin Selman-ı Pak'tan buraya döndüğümüzde

kasabadan çıkarılmaları yerine neden kalmasına izin verildiğini açıkladı. General bize ayrıca ordu karargâhına gönderilen 6. Tümenin kurtarılmasıyla dinlenmek ve yeniden toparlanmak için Hindistan'a geri gönderilmesini rica eden telgraftan bir bölüm okudu. Biz büyük bir hevesle umut ediyorduk ki bu rica onayla karşılanacak. "Et yeme" sorununda kesin bir karara varılamadı. Öyle anlaşıyor ki bizim geri dönüşümüzde Arap ahalinin zorla çıkarılması askeri açıdan kuvvetle tavsiye edilmiş, ancak bir kere daha politik durum devreye girmiş ve Arapların kalmasına izin verilmişti. Sonuç kuşatılmış kasabada sadece 13.000 yerine beslenmesi gereken 19.000 kişiydi⁵⁴.

13 Nisan sabah 6'da Es-Sin sırtlarından doğuya doğru uzakta yoğun ve uzayan tüfek patlamaları duyduk. Bu kafa karıştırıcıydı. Birliklerimiz düşmanı tamamen şaşırtmış ve sırtı ele geçirmiş olabilir miydi? Mümkün görünmüyordu. Tüfeklerin tıkırtısı bir süre kesildi daha sonra düşmanın sırt boyunca keşif uçuşu yapan uçaklarımızın birine yoğun bir ateş açtığını, duyduk. Anladığım kadarıyla uçak hasar görmeden kaçmıştı.

13 Nisan'da hava güzeldi. Ancak rüzgâr pusulanın her yönünden esiyordu. Sonunda güney ve güneydoğudan şiddetli esmeye döndü. Sonrasında nefret dolu bulutlar bir kere daha yuvarlandı. Sonraki gün her zamanki huzursuzluğu ile bize çiseleyen yağmur getirdi. Bu hava koşullarına kurtarma kuvveti ne yapabiliirdi? Öyle görünüyordu ki gökyüzü ve yer kurtarılmamızı engellemek için birleşmişlerdi.

Levazım ve ulaştırma birliği son reçel rezervini bildirdi. Yemekhanemiz bir teneke aldı. Her birimiz için 28 gramlık istihkak ayrılmıştı. Uzun süren şeker yokluğu sırasında bu miktar adam başı 120 gramlık istihkak düzenlemesiyle karşılaştırıldığında çok küçüktü.

54 Yazar 13 bin askerin yanısıra, Kût'taki 6 bin Arap nüfusun beslendiğini ima ediyor. (ç.n)

15 Nisan hava nemli ve bulutluydu. General Gorringe yine de sağ yakada birkaç Türk siperi daha zapt etmenin yolunu bulmuştu. Türk kuvvetlerinin sol yakadaki ileri mevzileri, General Gorringe'in sağ yakadaki ileri mevzilerinin gerisindeydi. Bu yüzden Türkler, General Gorringe'in 20'lik toplarının ve 10,5'luk obüslerinin bombardımanına maruz kalıyorlardı. Çok tehlikeli durumda olmalıydılar. Ancak seçkin Türk birlikleri derin siperlerinde, neyi tutabildilerse ölümüne sınıksız tutmuşlardı ve bu siperler de çok sayıda yürekli Anadolu askerine mal olacaktı.

Hava 16 Nisan'da yeniden açtı. Herkes aç olmasına rağmen kendini çok neşeli hissediyordu. İklimin kişileri, ruhu etkilediği ne kadar belirgindi. Aç bir kişi bile güzel bir günde neşeli olabilirdi. Ancak aç bir üstün-insanın yağmurlu günde çok daha neşeli olması gerekiyordu.

Kısa bir süre önce Kût'un uçaklardan istihkak atılması ile ilgili bir plan geliştirilmişti. Bu girişimin ünü tüm dünyaya yayılmış görülüyordu. Anadolu'nun vahşiliğinde bile, Kût hakkında hiçbir şey bilmeyen kişiler bizim uçaklarımızdan yiyecek atıldığını duymuşlardı. Öyle anlaşıyor ki her bir uçağın 150 kg un taşıyabileceği varsayımıyla tüm askerler ve Araplar için her gün adam başı yaklaşık 170 gram un (toplamda tüm kasaba için 2.250 kg diyelim) uçaklarla en az 16 sefer yapılması gerekecekti. Görünen oydu ki 6 uçak sabahtan akşama kadar bu sayıda seferi başarabilirdi. Et Kût'ta yeterliydi. Eksik olanı undu.

Kût'ta birliklere uçaklar yoluyla yapılan yiyecek desteği planı işlememişti. Kısmen başarısızdı çünkü iyi durumda yeterli uçak yoktu. Ayrıca uçakların 150 kg'lık un çuvallarını kaldırmayı başaramadıkları anlaşılmıştı. Tüm silahlar boş iken bile taşıyamıyorlardı. Araplar hesaba katılmadığında Kût garnizonu için adam başı 28 gram un desteği temini için 392

kg unun kasabaya getirilmesi gerekiyordu. General Gorringe'in uçaklarından herhangi bir günde Kût'a getirilen unun azami ağırlığı yaklaşık 1.100 kg, ortalama olarak da 720 kg civarında, çoğunlukla daha azdı. Bu da garnizonun istihkakının çeyreği olduğundan yetersizdi.

Bununla birlikte garnizonu önceki planlanan tarihten sadece birkaç gün daha ileriye dayanmasını sağlayacak yeterlilikte olmasına rağmen, kurtarma kuvveti uçakları ile büyük miktarda un, mercimek gibi bazı yiyecekler Kût'a getirildi. Bazı un çuvaları, deniz uçakları tarafından yanlışlıkla Dicle'ye düşürülmüş, bizi çok kızdırmıştı. Deniz uçağı pilotları bomba atma konusunda daha az tecrübeliydiler. Uçak hafifçe eğilmedikçe uçağın pozisyonu aşağıının tam görüntüsünü görmelerini engelliyordu. Bazı nedenlerle bu değişiklik uçaklara yapılmamıştı. Sonuçta gönderilen birkaç değerli yiyeceği kaybetmiştik. Bir uçak dik bir şekilde birinin başının üzerinde durduğunda karar vermek çok zordur. Gerekli araçları olmadıkça, eğitimini almadıkça pilot için bile 1.800 metre yükseklikten bomba ya da başka bir yük bırakmanın çok zor olduğu bana söylenmişti.

İlk uçak iyi kalite beyaz buğdaydan iki büyük yükünü 15 Nisan 1916'da Kût dışarısındaki araziye attı. Her bir yük uçları bağlı iki çuvaldan yapılmıştı. Her bir çuvalın içerisinde un bulunan başka bir çuval vardı. Yük gövdenin altında asılmıştı. 1.800 metre yükseklikten bırakıldığında döne döne, undan havada iz bırakarak, yavaş yavaş düşüyordu. Tuğla ocakları yanına, alan üzerine tok bir sesle dikine düşüyor, hayrettir ki yük şokun etkisiyle iyi duruyordu. Çok fazla un kaybedilmemişti. 15 Nisan'dan itibaren "Kudret Helvası"⁵⁵ teminimiz gökyüzünden gün be gün devam etti. Bizim için kendi ekmek teminimiz neredeyse sonlanmış iken birkaç ton un tedricen toplandı.

55 İncile atıfta bulunuluyor. İsrailoğullarına gökten indirilen yiyeceğe benzetiyor. (ç.n)

Birçok diğerk gerekli malzeme bundan önce bizim uçaklarımızdan atıldı, örneğın ilaçlar, makine parçaları, balık ağıları ve un değirmeni için granit değirmen taşı. Pilotlar kesinlikle ellerinden gelenin en iyisini yaptılar. Ancak onlar yeterli değildi. Düşmanımız Fritz artık uzun zamandır hiç de hoş olmayan dikkatlerini vermiyordu üzerimize. Daha çok nehrin aşağısındaki göreviyle meşguldü. Kût üzerinde bir daha hiç uçmadı. Türkler kasabanın etrafında, ölmek üzere olan birinin başındaki akbabalar gibi oturuyorlar, sonunu bekliyorlardı.

17 Nisan'da sabah nehrin aşağısından bir başka korkunç bombardıman başladı. Büyük toplar durmaksızın birkaç saat boyunca gürlledi ve homurdandı ve yine harap Kût garnizonu herhangi bir acil durum ve iyi haber umuduyla hazırlandı. Ertesi 17 Nisan sabahı, Tümgeneral Keary komutasındaki 3. Lahor Hint tümeninin Dicle'nin sağ yakasında Beyt İsa'daki çok kuvvetli Türk mevzilerine saldırdığını ve iki top, 3 makineli tüfek 8'i subay 180 esir ele geçirdiğini duymuştuk.⁵⁶ Bu mutluluk verici bir haberdi ve daha fazlası hevesle bekleniyordu. Beyt-i İsa'nın ele geçirilmesi General Gorringe'in büyük topları ile Sanaıyat mevzilerinin sol yakasını yaylım ateşine almayı sağlayacaktı. Aynı akşam uzaklarda gün boyunca süren tüfek ateşinin sesleri sürekli gürlmeye döndü ve doğu ufku patlayan yüzlerce merminin flaşlarıyla aydınlandı. Saatlerce şimşek çakması devam etti. 18 Nisan sabah 4'e kadar azaldı ve daha sonra sessizliğe gömüldü. Türklerin Beyt-i İsa yakınında sağ yakada ele geçirilen siperlerden birliklerimizi atmak için olağanüstü çaba sarf ettiklerini belirten telgraf gelinceye kadar. Bu yoğunlaştırılmış bombardımanın anlamı 18 Nisan gecesine kadar anlaşılamadı. Ardı ardına karşı taarruzlarla tugaylarımızdan ikisi ele geçirilen siperlerden geri çekilmeye zorlanmış, ancak 3. Lahor Tümeninin kahraman 3. Tugayı her sal-

56 17-19 Nisan 1916 tarihlerinde yaşanan Beyt-i İsa Muharebelerinden bahsediyor. (ç.n)

dırıya sağlam durmuş ve durumu kurtarmıştı. 10.000 Türkün kitleler halinde gece boyunca birliklerimize saldırdığı, hattımızın bir bölümüne 12 saldırı gerçekleştirdikleri hepsinin de 'korkunç bir katliam ile püskürtüldüğü söyleniyordu. Düşman ayrıca Sin-Ebter tabyasından Çahela kum tepelerine siperler boyunca çalışmış ve bu siperlerden çıkan, kıvrılan siperlerde toplanmışlardı.' Bu siperlerdeki katliam büyüktü. Resmi telgrafa göre 4.000 Türk ölüsü gün ışığında sayılmıştı. Hattımızın önünde, kanlı ovada, bu rakam eğer doğruysa düşmanın toplam kaybını işaret ediyordu. Tahmin ediyorum ki Türkler kararlı saldırılarında verdikleri kayıpları telafi için gece boyunca takviye alacaklardı. Kurtarma kuvveti bu şiddetli çarpışmada 2.000 adamını kaybetmişti.

General Keary'nin başarılı saldırısının haberi, sonrasında Türk karşı saldırısının geri püskürtülmesi Kût'ta büyük mutluluğa yol açmıştı. Güzel havalarda galibiyet kaçınılmaz göründüğünden muhtemel kurtarma tarihi hakkında iddialara giriliyordu. Ancak çoğu kişi şimdilik General Gorringe'in kuvvetleri çok ağır kayıpla kazanabildikleri mevzileri ancak koruyabildiğini, takviye edilene kadar olası başarı için neden ilerleyemediğini anlamakta zorlandı. Bu arada kuvvetlerin önünde Türk mevzileri büyüyor çoğalıyordu. Düşman tarafından tahkimat yapılmayan arazi sular altındaydı. General Gorringe kuvvetleri sadece Türklerle savaşmıyor, ayrıca bozuk, su basmış araziye toplar, kamyonlar ve askerlere geçilebilir kılmak için millerce yol, çok sayıda bent ve köprüler inşa ediyordu. Yorgunluk ve gün ışığına maruz kalma, bu gibi işleri yapan kişilerin şüphesiz çok büyük olan savaşma değerini mutlaka düşürüyor olmalıydı.

Tam bu sıralarda Türklerin Es-Sin mevziinde Dicle üzerinde köprü inşası için büyük çaba sarf ettikleri söylentileri ulaştı Kût'a. Birçok kez tombazların arazi boyunca uzaklardan

Es-Sin'e doğru çekildiği görüldü. Bizim toplarımız menzile girdikçe ateş açıyorlardı. Bazı tombazlar, daha önce bahsettiğim gibi, muhtemelen Şamran'ın üzerinde bir çatananın terk edilmesiyle benim köprü istihkâm birliğinden ele geçirilmiş olanlardı. Es-Sin'de yüzer köprü Dicle tarafından ayrılan iki mevzi sektörü arasında düşmanın ihtiyatlarının ulaşımını büyük ölçüde kolaylaştırabilirdi. Böyle bir köprüyü mümkün olduğu kadar en kısa zamanda tahrip etmenin bizim için olağanüstü büyük önemi vardı. Bu iş için bir plan yapıldı. Plan şöyleydi; Teğmen Tudway benimle birlikte on adamım ve 20 askerle birlikte bir İngiliz piyade subayı Sumana gambotu ile gece nehrin aşağısına gidecek ve köprüye saldıracaktı. Sumana'nın her iki tarafında pruvaları ahşap kolonlarla yükseltilmiş eğer köprüde cisare kayıkları varsa yükseltilmiş yolu kesmek için güçlü bir şekilde göğüsleyecek çelik şatlar olacaktı. 20 İngiliz askeri bomba taşıyacaktı. Eğer biz köprü'nün büyük bölümüne çarpıp tahrip etmeyi başaramazsak çarptığımızda bombacılar üzerine atlayacaklardı. Ben daha sonra istihkamcılarımın yardımıyla Sumana'yla kalan enkazı yarmaya çalışacaktım. Gemi ve şatlar General Gorringe'e doğru ilerleyecekti. Köprüdeki bombacılar nehre dalecek, gemiye doğru yüzecek ve onlara yardım için can yeleği sağlanacaktı.

Kıç tarafında ahşap kolon için gerekli yapı ile birlikte bir şat ayarladım. Ancak sonraki çalışmadan önce General Gorringe bir uçak gönderip Türklerin Es-Sin'de köprü inşa etmek için yeterli botunun gerçekten olup olmadığını kontrol etmesi için rica edilmesi gerektiğini düşündüm. Bir uçak keşif yaptı ve böyle bir köprü'nün mümkün olmadığı raporu gönderdi. Böylece Sumana'nın gece macerası gerçekleşmedi. Mürettebatını oluşturacak bizim için bir lütuftu bu. Çünkü köprüye zarar versek bile çok az kurtulma şansımız vardı.

Kût'ta un istihkakı İngiliz birlikleri için şimdi adam başı günlük 140 gram ekmek içeriyordu. Büyük miktarda at etiyile desteklenmesine rağmen yaşamı desteklemek için çok az yeterliydi. Sadece çok az çay ve kahve haricinde mühendis yemekhanemizde sütümüz, şeker, tereyağı, reçel ya da hardal yoktu. 3 tavuğumuz ellerinden geleni yapıyorlar, azaltılmış istihkakta üretken üçlü sıklıkla her gün iki yumurta üretiyorlardı. Bu yumurtaları bizim kilerimizden çok az bir miktar pirinç ile akşam yemeği için bir çeşit "sütlü" puding olarak kullanıyorduk. Her bir kişi bu tatsız tuhaflığa yardım ediyordu. Bazıları kendi paylarını tuz ve biber ile karıştırıyordu ancak ben sade tercih ediyordum.

Kût tekrar gündüzleri çok sıcak olmaya başlamıştı. Kokular da buna bağlı olarak genel sağlık önlemlerinde her türlü çabaya rağmen giderek dayanılmaz oluyordu. Nehir yakası pislikten iğrenç haldeydi. Güney rüzgârı bu yerlerin kokusunu konutumuza getiriyordu. Hiçbir çare mümkün değildi. Araplar açlıktan ölecek duruma gelmişlerdi. Belli bir miktar yiyecek, A caddesindeki istihkak deposunda günlük bırakılıyordu. Ancak yeterli değildi. Kasabanın birçok yerinde bir deri bir kemik kalmışlar, değişen derecelerde koma halinde görülebilirdi. Bu şanssız halk için hiçbir şey yapılamazdı. Çünkü biz yaşamımızı sürdürülebilmek için güç bela ancak yetecek yiyeceğimiz vardı.

Nisan'ın ortasından itibaren Araplar her gece, sanki batan gemiyi terk eden fareler gibi, Kût'tan ayrılmaya başladılar. Karoser tenekelerini kavanozları ya da yüzebilecek ne varsa topluyorlar, birbirlerine bağlayarak sal oluşturluyorlardı. Üzerine kadın ve çocuklar yerleştiriliyor, erkekler yüzüyor ve bu derme çatma şeyi itiyordu. Bu salları nehir kenarında hazırlanıyor ve maceracılar sağ yakaya olabildiğince çabuk ulaşmaya çalışıyorlar ve orada karaya çıkıyor, arazide koşuyorlardı.

Arapların bizim çok az olan yiyecek istihkakımızı tükettiğini bildiklerinden Türkler Arapların Kût'tan ayrılmasını istemiyorlardı. Bundan dolayı Kût'a kasabadan ayrıldığı görülen tüm Arapları vuracaklarını belirten mesaj gönderiyorlardı. Araplar bir ara tarafımızdan uyarılmıştı. Ayrıca onlara eğer ayrılırlarsa, içlerinden herhangi birisi geri dönmeye çalışırsa vurulacağını söyledik. Buna rağmen geceden geceye, ay doğmadan yüklü sallar nehrin aşağısına doğru sürükleniyor, yine her gece aşağıdaki yaylım ateşi delik deşik ve batmış enkaz üzerinde Arap cesetlerinin nehirde yüzdüğünü gösteriyordu. Şüphesiz birçok kişi kaçmıştı. Ancak belli ki çoğu değil. Kaledeki gürültü bazı gecelerde olağanüstüydü. Batmış kumluk alan Kale'nin 600 metre kadar yukarısında nehri ikiye bölmüştü. Bazı sığınmacılar sağ yakanın akıntısına güvenle ulaşıyorlar, Kale'nin karşısındaki araziye çıkıyorlardı. Ancak çoğu sol yakada hızlı akıntıya yakalanıyor ve Kale'yi sahile yakın geçiyorlardı. Birbirlerine, karşıya geçen sağ yakadaki arkadaşlarına bağıyorlardı. Sol yakanın yanındaki şanssız topluluk nehrin aşağısında Türk devriyelerinin yakınında özellikle bir noktada sahile doğru seyrediyor, ağlamalar ve gürültüler, patlamalarla tahmin ediyorum çok azı hayatta kalıyordu. Nehir yakası her sabah sallarının enkazı ile doluydu.

Zaman zaman yemekhanemiz için dinamit kartuşları ya da ateşleyicilerle depoların alt karterlerinde patlatarak birkaç balık yakalardık. Bu zamanlarda birlikler için uçaklarımızca uzun ağlarla durgun suyun dibini tarayarak Kût'a getirilen balıkların tutulması için bir girişimdi. Bu planı iki gece sonuç almadan denedim. Sonra vazgeçildi. Bununla birlikte son bir girişimle 21/22 Nisan gecesi 12cm'lik topu taşıyan şa-tın üzerinde yükselen müheyla yatay direğine bir ağ yerleştirdim. Motor botta, yatay direğin üzerinde yaklaşık 2 kg dinamit taşıyan diğer üç subayla karanlık bastıktan sonra seyre

çıktık. Fitili ateşleyerek bombayı nehre bıraktım ve son hızla Elhan köyüne uzaklaştık. 15 saniye sonra dinamit nehir tabanında 6 metre ya da daha derinde ateş aldı. Küçük botumuz sanki büyük bir çekiçle vurulmuş gibi fırladı. Ancak hiçbir şey olmadan yoluna devam etti. Ne yazık ki ölmüş ya da patlamayla sersemlemiş hiçbir balık ağa yakalanmamıştı. Çünkü hızla akan nehirde daha ileride güneyde yüzeye çıkmışlardı. Bomba Elhan köyünü sarstı ve tüm Kût hissetti. Çıkan çok az sese rağmen hissedilen şiddetli sarsıntının neden kaynaklandığına dair araştırma yapıldı.

Bu zamanda Arap tütününü artık neredeyse kasabada mevcut değildi. Ve gelgelelim kalitesi düşük Arap sigaraları, satın almak mümkün değildi. Önceden ambarlarımızda yüksek fiyatlara temin edilebilen mallar da Nisan 1916'nın sonlarında Kût'ta alınamıyordu. Buna karşılık nehrin aşağısında ağır bombardıman başladığında bazı dikkatlice istiflenmiş mallar bazen sokaklarda satış için görülebiliyor, gelgelelim bombardımanın bitmesiyle ortadan kayboluyorlardı. Bu malların fiyatları yenilir yutulur gibi değildi. Sonuna kadar satılık kalanlar benzer şekilde top ateşinden etkilendiler.

Mezopotamya'daki silahlı kuvvetlerimiz için kara bir gün olan 22 Nisan 1916, Sanaiyat'ta yaşanan korkunç mücadeleyi gördü. General Gorringe'in Kût'u kurtarmak için son çabalarını sarf ettiği bombardımanın gürültüsü belli belirsiz biçimde bize ulaşıyordu.⁵⁷ Hindistan'dan silah arkadaşları tarafından desteklenen cesur İngiliz birlikleri kendilerini Türk mevzilerinin tel örgülerine atıyor, olabildiğince en uzağa gitmek için çamur denizinde bata çıka ilerliyor, tahkimatı çeviren onlarca saklanmış makineli tüfek ateşi ile biçiliyordu. Bu berbat alanın üzerinde cesur ve kararlı olmayan hiçbir bir-

57 Kût'u kurtarmaya gelen İngiliz ordusuyla Türk kuvvetleri arasında yaşanan son muharebe olan 22 Nisan 1916 tarihli 4. Felahiye/Sanaiyat Muharebesi. (ç.n)

lik çakılı hem de kendileri gibi çok iyi silahlanmış birliklerle tutulan son derece güçlü savunulan hattı geçerek kazanmayı umut edemezdi. Bu mücadele sırasında araziye yayılmış hayatını kaybetmiş, binlerce cesur arkadaşımız nedeniyle kurtarma kuvvetimiz en sonunda Sanaiyat mevzilerini yarma girişiminden vazgeçmek zorunda kalmıştı. İbretlik değilse bile bizim ordumuzun benzersiz piyadesinin disiplin ve kahramanlığı ifade eden bu dehşetli manzara üzerine bir perde çekmek iyi olacaktır. Kurtarma kuvveti umutsuz bir çabayla İngiltere'nin onuru için kendini feda etmiş, 1916'nın ilk aylarında 23.000 kişiyi kaybettikten sonra başarısız olmuştu.

Ne 22 Nisan'da ne de 23 Nisan sabahında yeni bir felâket haberi bize ulaşmamıştı. Ancak daha sonra gün boyunca General Gorringe'in Sanaiyat mevzilerine yeniden saldırdığı ve çamurlu arazi nedeniyle yaramadığı haberleri yayıldı. Birliklere bunun Kût'a büyük miktar erzak gönderilmedikçe kurtarma kuvvetinin son çabası olduğu bildirilmedi. Ancak bizler durumun son derece kritik ve kurtarma umudunun pamuk ipliğine bağlı olduğunu çok iyi anlamıştık.

İki günlük istihkak zaten dağıtılmıştı ve tüketilmişti. Şimdi iki günlük acil istihkak tüketmemiz için verilmişti. Her bir istihkakımız 180 gramlık olan iyi bisküvileri içeriyordu. Bazıları tatlıydı, dolayısıyla double ödöldü. Bu bisküviler 120 gramlık küçük ekmek istihkakımızda yüz güldürücü bir değişiklikti. Ben aslında acil durumda elde birşeyler bulunsun diye kendi istihkakımı saklamayı başarmıştım.

22 Nisan'dan sonra, Kût çevresindeki nişancılarımıza cep-hane harcamasına bakılmaksızın her muhtemel hedefe ateş etme izni verilmişti. Cephane oldukça bol iken, yiyecek neredeyse bitmişti? Kût'un çevresindeki Türk topçuları bu son günlerde bir hayli zor zaman geçiriyorlardı.

Garnizonu kurtarmanın yegâne yolu sel suları çekilene ve çok büyük kurtarma kuvveti yetişmesine (diyelim iki ayda) kadar Kût'a birlikleri ayakta tutmak için yeterli yiyecek temin idi. Ordu komutanı Dicle'nin yukarısına Kût garnizonu için seçilmiş erzakla dolu bir gemiyi gönderme girişimi yapılmasına karar vermiş, uygun çift pervaneli olan Julnar nehir gemisi bu tehlikeli macera için seçilmişti. 8 Nisan akşamında girişim için uygun olup olmadığı Felahiye'de Amiral Wemyss tarafından teftiş edilmiş, daha sonra tüm kargolarını boşaltmış, aşağıya Amâre'ye gönderilmişti. Kabinleri, salonları, güverte korkulukları kaldırıldı. Direği kesildi, köprü ve makine dairesi kalın zırhlı tabaka ile korundu. Daha sonra açlık çeken Kût garnizonu için yaklaşık 270 tonluk seçilmiş erzak ile yüklenmişti.

Amâre'de gönüllüler istendi. 3 subay ve 11 asker seçildi. Kût'a ulaşmak için gerekli bu göreve hiçbir evlinin gönüllü olmasına izin verilmedi. Bu üç subay Yüzbaşı Cowley (Lynch Biraderler Şirketi'nde görevliydi), deniz kuvvetlerinde mühendis Teğmen Firman, Mühendis Teğmen Lewis Reed (Lynch Biraderler Şirketi'nde görevliydi) idi. 11 asker de çoğunlukla kraliyet deniz kuvvetlerine mensuptu. Bu kahramanların küçük müfrezesine, Julnar'ı Türk mevzilerinden geçirerek Kût'a gitmek görevi verilmişti.

Gemi Felahiye'ye 23 Nisan'da varmıştı. Ancak Kût için bir sonraki geceye kadar harekete geçmedi. Kût'ta Kale'den uzak olmayan, 12 no'lu devriye noktasına (genellikle 3 no'lu devriye diye de bilinen) ulaştığında Julnar'dan malzemeyi boşaltmak için gizlice her türlü düzenleme yapıldı. 25 Nisan sabahı saat 04'te nehir kenarında bekleniyordu.

Yazık ümitlerimize! Julnar Kût'a ulaşmada başarısız olmuştu. 25 Nisan sabahının erken saatlerinde onu Makasis mevkiinde karaya oturmuş ve ele geçirilmiş olarak gördük.

Öyle anlaşıyor ki gemi akşam 8’de kurtarma kuvvetinin filosunun demirlediği Felahiye’den seyre başlamış ve Türkler tarafından yarım saat içerisinde aydınlatma fişeginin yardımıyla saptanmıştı. Gemi nehrin her iki yakasındaki Es-Sin mevzilerinden açılan cehennemi ateş altında ilerlemiş, bu mevkideki seyyar köprünün çelik kablosunu sağ salım geçmişti. Kablonun kırık olduğu söyleniyor. Bununla birlikte Makasis mevkiine varmadan 15 dakika önce, gemi su kenarına getirilmiş yakın mesafeden Türk sahra topları tarafından bombalanmıştı. Mermiler güverteyi vurmuş ve Teğmen Firman’ı öldürmüştü. Tüfek mermileri zırhlı gövdeyi delik deşik ederken, diğer toplar gemiyi yoğun ateş altına almıştı. En sonunda Julnar, Makasis’in karşısında diğer bir çelik kabloya sürtünüp takıldı. Cesur mürettebat sonrasında teslim oldu. Hayatta kalanlar, 5 yaralı dahil karaya çıkarılıp geriye gönderilmişlerdi. Yalnız Yüzbaşı Cowley kayıplara karışmıştı. Türkler tarafından gizlice katledildiğine şüphe yoktu! Julnar’ın ele geçirilmesi ile Kût garnizonunun son kurtulma umudu da suya düşmüştü. Yüzbaşı Cowley ve Teğmen Firman kahramanlıkları nedeniyle sonrasında ölüm sonrası Victoria Cross madalyası ile ödüllendirildiler.

Zaman geçiyor, ancak sabırla ve inatla günlük işlerine devam eden, kendi rahatları ve ülkemizin onuru için ne karar alınırsa alınsın buna inanç ve güven duyan birliklerimize yeni hiçbir haber gelmiyordu. Aşağıdan gelen uçaklar kaderine terk edilmiş kasabanın üzerinde her gün uçuyor, içindeki mahkûmlara, bizlere konfor ve umut taşıyorlardı. Hâlâ, süratle azalan stoklarımıza eklenecek az miktardaki unu beraberlerinde getiriyorlardı. Bir zamanlar rengi saf beyaz olan küçük ekmek somunlarımız arpadan ve atta somunlarından sonra bir kaç gün öncesinde çok lezzetliydi. Ancak 22 Nisan’dan itibaren adam başı 120 gr ekmek herkesin sağlığını bozmuştu. Şimdi

at eti yiyen Hint birlikleri, onlara verilebilen et miktarlarına bakılmaksızın çoğunlukla küçük un istihkakları ile güçlerini toparlamakta çok zayıf kalmışlardı. Son dönemde çok sayıda Hintli açlığın neden olduğu bitkinlikten dolayı hastanede ölmüş, çoğunun da ecel kapısını çalmıştı. Garnizonda hiç kimse silah ve ekipmanlarını taşıyarak 15 km yürüyemez, büyük bölümü 8 km'yi bile tamamlayamazdı. Doktorlarımız çok sayıda askerin ateşini ortalama 36° ölçüyor bazılarında ise 35.5°'ye kadar düşmüş buluyorlardı.

26 Nisan 1916'da bir Türk binbaşı her zamanki gibi gözleri bağlı olarak Kût'a vardı ve yazılı mesajını karargâha teslim etti. Ancak kasabadan gözlerinde bandaj olmadan ayrıldı. Bu garnizonda çabucak duyuldu. Bazı tahminlere yol açtı. Binbaşıya Kale'ye kadar 2. Norfolk Alayından Yüzbaşı Shakeshaft eşlik etti. Binbaşı Kale'nin aşağısındaki düşmana yenden katıldı. General Townshend'in bu gece renkli ışıklandırılmış Sumana ile Makasis dubasına gidip orada Halil Paşa ile görüşmesi ayarlanmıştı. Ancak hiçbir şekilde ateş açılmayacağı kararı alınmışken, sanırım yanlışlıkla olsa gerek, bir Türk topu öğleden sonra Kût'a ateş açmış ve General Townshend buluşma yerine gitmeyi reddetmişti.

27 Nisan sabahı Kût'ta düşmanca vaziyet kesin bir şekilde sonlandırılmış, ateşkes üzerinde anlaşılmıştı. Aylar süren gürültüden sonra sakinlik nisbeten olağanüstüydü. Gün sakindi. Hava çok güzeldi. Nehir seviyesi hatırı sayılır derecede düşmüştü. Acımasız hava koşulları ve seller bizim kurtarılmanızı engellemek için yeterince uzun sürmüştü zaten. General Townshend ile Türk başkomutan arasında görüşme başlamak üzere olduğuna dair haberler yayıldı. Kût'u bu sabah tanımak mümkün değildi. Yavaş yavaş insanlar birer birer daha sonra ikili, üçlü aylarca gündüz vakti kaçtıkları nehir cephesinde dolaşıyorlardı. Günün herhangi bir zamanında

askerler keskin nişancıların mermilerinden korkmadan evlerin çatılarında açıktan yürüyorlardı.

General Townshend'in ve kurmaylarının kullanımı için Teğmen Merriman son derece göz alıcı beyaz üniformaları içerisinde Sumana'nın yanında Yüzbaşı Winfield-Smith ile 4 silindirli motorbotu hazırlamakla meşguldü. Genel karargâh ve diğer subaylarla birlikte kısa zamanda hızla nehrin yukarısındaki Türk mevzilerine gitti. Sağ yakadaki Garraf kanalının altındaki düşmanın keskin nişancıları çok sevinçliydimler, sadece sığ siperlerinden ve nemli sığınaklarından çıkabildikleri için memnundular. Güneş altında uzanıyorlar ya da engellenmeden nehir kenarında yıkanmak için yürüyorlardı.

General Townshend'in motorbotu uzaklarda nehir yukarısında giderek küçüldü. Beyaz bayrak rüzgârla dalgalanırken, yukarıdan bir Türk çatanası (ele geçirilen L çatanalardan biri) ona yaklaştı. O da beyaz bayrak taşıyordu. Botlar Türk ileri siperlerinin karşısında yaklaşık Kût'un 2 km ötesinde karşılaştı, motorbot çatananın yanına geldi. General Townshend'e 7. Rajputlardan Yarbay Parr ve 1. Oxford ve Bucks hafif piyadelerden Yüzbaşı Morland ve tercüman olarak 2. Norfolk Alayından Yüzbaşı A.S. Shakeshaft eşlik ediyordu. Ancak General Townshend Fransızca'yı akıcı konuşabildiğinden sonuncu subay pek gerekmemişti. Halil Paşa ve kurmayları Türk çatanasının üzerindeydi. General Townshend öncelikle kendini daha sonra subaylarını Türk generale tanıttı. Kurmay subaylarımız motorbota dönerek bottakilerle birlikte kaldılar. General Townshend'in bizzat kendisi çatananın içine indi. Halil Paşa'yla yaklaşık yarım saat süren gizli bir toplantı yaptı. Bu çok önemli görüşme sırasında nelerin geçtiğine dair bir şey söylemeyeceğim. General Townshend uygun düşündüğü her konuda tüm öneri ve yetkilere sahipti. Ancak bu önerilerin ne olduğu bize söylenmemişti. Görüşmeden sonra subaylarımız motorbotla

Kût'a döndü. General Townshend ikinci bir emre kadar ateş edilmesinin yasaklandığını bildiren bir emir yayınladı.

26/27 Nisan gecesi Kût'ta top cephanelerinin imhası başlandı. Çeşitli bataryaların belli bir miktar atımlık mermiyi tutarak cephane fazlalıkları Dicle'ye atmaları emredildi. Piring fişek kasaları açıldıktan sonra mermilerin ateşleme fitilleri alındı. Bir sonraki gece yine cephanenin azaltılması emredilmişti. Daha fazlası atıldı. Bu değerli cephanenin imhası teslim kaçınılmaz olduğunu açıkça gösteriyordu.

27/28 Nisan gecesi sessiz, sakindi. Gerçekten birinin başını hiçbir merminin rahatını bozmayacağından emin bir şekilde yastığa koyabilmesi yenilikti. Bununla birlikte tatarcık sinekleri, gece boyunca muhtemelen daha fazla konforu önlemişlerdi. 28 Nisan'da General Townshend birliklerine uzun bir bildiri yayınladı. Düşmanlarımıza karşı zafer umudumuza son ölümcül darbeyi indirirken bizi birkaç gün içerisinde nehrin aşağısındaki silah arkadaşlarımıza yine de katılabileceğinizi düşünmeye cesaretlendirdi. General Gorringe'in Sanaiyat'ta 22 Nisan'da ikinci defa püskürtülmesinden sonra Kût'u kurtarmak için kurtarma kuvvetinin yolu açamadığını aşikar olduğunu belirterek başlıyor, Kût'un teslimi için General Townshend'e görüşmeler yapması emredildiğini bildirerek devam ediyordu. Çünkü kurtarma kuvvetinin göndereceği herhangi bir temsilciden⁵⁸ ziyade Türklere çok daha uygun şartlar alınabileceği düşünülmüştü. Bildiri görüşmelerin hâlâ devam ettiğini belirtiyordu.

General Townshend birliklerinin Türklere karşı bir daha savaşmama sözü ile tahliye edilebileceği, Hindistan için ayrılacağını bildirebileceğini umut ediyordu. Bildiri disipline riayet

58 Bildiri de ima edilen amiral, Amiral Wemyss, daha sonra kurtarma kuvvetinin 11 Fly sınıfı gemi ve Tiger'dan oluşan nehir savaş gemisi filosuna komuta etmişti. (y.n)

edilmesini bildiriyor ve garnizonun serbestçe gemiye binerek Kût'un aşağısındaki ordu kampına gidebileceğini belirtiyordu.

Bildirinin bu bölümü, Hindistan'a dönüşümüz her ne kadar zaferle olmayacağı gerçeğine rağmen hepimizde büyük bir mutluluğa neden olmuştu. Ancak Kût'u savunmak için mümkün olan her şeyin yapıldığını biliyorduk. Ancak korkunç zorunluluklar, kasabanın Türklere teslimine neden olmuştu. Düşmanın hiçbir saldırısına boyun eğmemiştik. Ancak kaçınamayacağımız şartlar ve durumlara yenilmiştik. Biz kalanlar Hindistan'daki silah arkadaşlarımızın esir düşmüş ya da şartlı tahliye ile serbest kalmış gibi değil sanki buradan galip dönmüş kuvvet gibi sıcak bir karşılama göstereceğinden emindik.

28 Nisan sabah 6'da Yüzbaşı Morland ve Yüzbaşı Shakeshaft yukarı doğru motorbotta, beyaz bayrak altında seyre başladılar. Sol yakada nehre çıktıkları düşman ileri hatlarının karşısına vardılar. Onlara ilk önce bir kahvaltı veren, daha sonra at temin eden bir Türk subay tarafından karşılandılar. Türk subay onlarla birlikte 8 km ötedeki Şamran kampına birlikte at sürdü. İki subayımız Basra gemisine çıktı. Halil Paşa ve sonradan 18. Kolordu komutanı olacak olan Kâzım (Karakir) Bey ve diğer Türk subayları tarafından karşılandılar. Daha sonra bizim temsilcimiz olarak teslim şartlarımız üzerinde görüştüler. Halil Paşa çok nazik, Fransızca'yı mükemmel konuşuyordu. İyi eğitilmiş görünüyordu. Yaklaşık 35 yaşlarında, orta boylu, siyah saçlı, bakımlı ve yakışıklı, her yönüyle asker görünüyormuş.

Halil Paşa görüşmeye, Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan bir telgraf aldığını belirterek başlamış. Enver Paşa mektupta Kût garnizonu için herhangi bir şartlı tahliyeyi reddediyor, kayıtsız şartsız teslimi arzuluyormuş. Garnizonumuz mümkün olduğunca çabuk Şamran'daki Türk kampına gidecekmiş. Daha önce tüm görüşmelere noktayı koyan General Townshend'in

önerdiği her teklifin kayıtsız-şartsız teslim olmanın kolaylaştırılması hariç reddedilmesi kesin bir şekilde isteniyordu.

Halil Paşa ile görüşen iki İngiliz subayı Şamran'da yaklaşık bir saat kaldı. Halil Paşa, her çeşit yemekten almaları için çok üstelemiş. Kût'un en kahramanca savunmalardan biri olduğunu, savaş tarihi yazıldığında Plevne ile kıyaslanabileceğini söylemiş. Halil Paşa daha sonra General Townshend'e, Yüzbaşı Morland eliyle bir mektup göndererek kayıtsız-şartsız Kût'un teslimini istemişti. İngiliz subaylar genç bir Türk kurmay subayı refakatinde bir Türk çatanasında Kût'a geri döndüler. Vardıklarında tümen karargâhımıza gittiler ve Halil Paşa'nın mektubunu General Townshend'e teslim ettiler. Çatanadaki Türk subayı, genç bir topçu olan Haydar Bey, 8 yılını Amerika Birleşik Devletleri'nde geçirmiş, Türk Washington büyükelçisinin oğluydu. Birçok eğitilmiş Türk'te olduğu gibi İngilizceyi güçlü bir Amerikan aksanıyla çok iyi konuşuyordu.

28 Nisan saat öğleden sonra 2'de Yüzbaşı Shakeshaft ve Teğmen Merriman ve 3 Türk subayı bizim motorbotumuzla Makasis'e gittiler. Ancak motorbot yolda bozulmuş, kalan yolda sürüklemek zorunda kalmıştı. Subaylarımız Makasis yakınlarında karaya çıkarken, Türkler bir motorbot göndererek bizim bozulmuş botumuzu yedeğe aldılar. Bu arada İngiliz subayları kendilerine yemek de sunulan bir çadırda beklemişti. Ağır hasar görmüş Julnar gemisi daha aşağıda görünüyordu. Türkler erzağını nehir kenarına boşaltmışlardı. Onları kontrolle meşguldüler. Makasis'e ilerleyen Türk subaylarının oraya varmasını kolaylaştıran Yüzbaşı Shakeshaft'a Julnar'dan çıkan çeşitli mallar sunulmuştu. Bir Türk motorbotu bizimkileri yedeğe aldı, iki bot Kût'a Akşam saat 6 sıralarında vardı. Subaylarımız karaya çıktılar ve karargâha rapor ettiler.

Kût'taki tüm küçük birlik ve kıtalara tüfeklerin ve cephanelerin tahribi hakkında gerekli talimatlar verildi. Öyle

ayarlanmıştı ki tüfeklerin %50'si bir an önce tahrip edilecek, adam başı sadece birkaç atımlık cephaneye kalacaktı. Tüfekler emredildiği gibi yakılacak ya da kırılacaktı. Yedekte bırakılan küçük miktar hariç, küçük silah cephanesi Dicle'ye atılacaktı. Ahşap sandıklar topçu cephanesi dağıtımı için hazırlanmıştı. Bunlar Kût'ta nehir cephesinde 28/29 Nisan gecesi sürekli kullanılacaktı. Yorgun gruplar bütün gece mermileri derin sulara atmak için bir hayli çalışacaktı. Binlerce mermi böylece dağıtıldı. Ancak bir deri-kemik kalmış adamlarımız için çok zahmetli bir işti bu. Büyük miktarda cephanenin Türkler tarafından, su seviyesi düştüğünde alındığını daha sonra duymuştuk.

Aralık 1915'te General Townshend'in kuvvetleri ile birlikte Kût'a gelen 1.800 nakliye katırından sadece 26 tanesi kalmıştı. Yem çok azaldığından katırların çoğu, bir süre ince ince doğranmış ve tuz ve kepekle karıştırılmış diğer katırların etiyle beslenmişti. Hayvanlar özellikle eğer et pişirilmişse bu tuhaf karışımı yediler, beğenmiş görünüyorlardı. "Hannibal" diye adlandırdığımız et yiyen katırlar, bu iğrenç diyeti daha sonra yağmurlarla birlikte otlar bollaşınca ve tuz kıtlığı olunca sonlandırdılar. Et diyeti onları zinde tutmuş, geçici amaçlara hizmet etmişti.

28 Nisan öğleden sonra, nehir kenarı boyunca 5 numaralı ileri karakoldan geçerek tuğla ocaklarının yanındaki ve kuzeydeki hurma koruluğunun arkasındaki düz arazide bir yürüyüş yaptım. Yaklaşık 5 ay sonra gün ışığında zevk alabildiğim ilk yürüyüştü. Hava çok sıcak ve nemliydi. 3 millik yürüyüş beni o kadar yordu ki, döndüğümde bir sandalyeye yığılıp kalmışım. Kasabanın nehir kenarı iğrenç bir haldeydi. Çöpler her yerde, koku mide bulandırıcıydı. Araplarda, düşman keskin nişancılarının mermileriyle vurulmak riskinden kaçınmak için çöpü caddelerin sonunu kapatan yüksek duvarları dolaşarak atma

huyu vardı. Hiçbir düzenleme özellikle geceleri, bu kötü alışkanlığı engellemede etkili olmamıştı.

Sumana gambotu, L çatana ve iki motorbotumuz, aşağıdaki pompa istasyonunun yakınında, batmış ya da hasarlı müheylalarla çevrilmiş bir şekilde hâlâ su üzerindeydi. Su seviyesinin ani düşmesiyle küçük bir çelik şat sol üstte ve kuru meyilli alanda kalmıştı. Nehrin ortasında iki batmış müheylanın direği görünüyordu. Diğer müheyla Garraf kanalının girişinde uzanmıştı. Hepsi demirlerinden kurtulduklarında bizim kendi topçu ateşimizle bir süre önce tahrip edilmişti. Yoksa Türklerle doğru sürüklenebilirlerdi. Diğer batmış müheyla nehir cephesine yakın, pazarın karşısındaydı. Üzerinden 12 cm'lik top sökülüş, diğer batmış bir bot üsteki pompa istasyonu civarında üç tane daha şanslı tekne ile birlikte yan yanaydı. Hepsinin daha üst tarafında iki güverteli çok büyük çelik şat Lusitania, meyilli kıyıda karaya oturmuş, kısmen de su altında idi. Nehire bakan cephe boyunca tüm duvarlar mermilerle delik deşik olmuştu. Arazi ise kraterleri ile adeta peteğe dönmüştü. Cephe boyunca giden pazarın duvarları harabe halindeydi. Kervansarayın kuzey ucu da benzer durumdaydı. Bu kısa anlatım ile okuyucu belki de kuşatma sonunda, Kût'un nehre bakan cephesinde enkazı kafasında canlandırabilecek tir. Önceki anlatımlardan da anlaşılacağı gibi Kalenin durumu daha da kötüydü, zorlukla tanınabiliyordu.

29 Nisan 1916 sabahı Kût'takiler tarafından asla unutulmayacak bir gündü. Hava açık ve güneşliydi. Esaretten kurtulmayı ve nehrin aşağısına muhtemel seyahati dört gözle beklediğimiz için kalbimiz yeniden çarpıyordu. Halil Paşa'nın kayıtsız şartsız teslim isteği bize henüz bildirilmemişti. Daha sonra bizim parlak bir gelecek ve iyimser umutlarımıza çok kuvvetli bir son darbe geldi. Karargâhtan tüm birliklere acil mesajla her şey bir an önce imha edilecek, sadece Sumana korunacaktı. En

kötü şey gerçekleşmiş, tüm garnizon şimdi herşeyi anlamıştı. Bu mesajın tek bir anlamı olabilirdi. Kût garnizonu için özel şartlar kabul edilmemişti. Kaderimiz Türklere kayıtsız-şartsız teslim olmaktı.

Bunu tahrip manzaraları izledi. Tüm birlikler tüfeklerini ve cephanelerini, ulaştırma birlikleri, at arabalarını tahrip ettiler, zaman kaldıysa kalan katırları vurdular. Vagonlar yakıldı, çok gelişmiş mekanik ulaşım bölümünden 6 zırhlı otomobil tahrip edildi. Telefon araç ve kabloları parçalandı ve koparıldı, telsiz-telgraf araçları yakıldı. Düşmana yarayacak her türlü malzemeye zarar verildi. Diğer mürettebat da 3 adet – 12 cm’lik donanma topunu, 18 ve 13’lük sahra toplarını kendi pamuk barutu ile imha ederken Kraliyet mühendislerinden Yüzbaşı Stace önceden hazırlanmış pamuk barut patlayıcı ile gitti ve 12’lik donanma topunu ve 2 adet 6 cm’lik topu havaya uçurdu. Her bir gürültü ateşleme başka bir değerli topun sonunu gösteriyor, personeli üzüntüye boğuyordu. Her yerde tuğla ocakları, hurma korulukları, Kût’un doğusu arasında benzer keskin patlamalar yaşandı. Topçular dinamitleri ateşleyip kendilerinin çok güvendikleri silahları imha ederken çok dikkatli olmaya çalışıyor, işlerini iyi yapıyorlardı.

Patlayıcı hesaplanmasından uyarlanan bir kural topun her 9 cm’lik kalibresi için iki kuyruk dolumu ya da civarlarındaydı. Namlu patlayıcılarının çok etkili olduğu kanıtlanmıştı. Bazı durumlarda namluyu içerisindeki her şeyle birlikte birlikte götürüyordu. Topu olabildiğince kullanım dışı bırakmak için 15’lik obüslerdeki küçük bölmeler biraz zorluk gösteriyordu. Ancak lyddite barutu deliklerdeki çok etkili iş yaptı. Kuyruk dolumu kapağı birlikte mümkün olduğunca çabuk kapatıldı. Birçok durumda topların kuyrukları ayrıldı, kapakları kırıldı. Bütün patlayıcılar şimdiden dikkatlice hazırlanmışlardı. Varılan sonuçlar tamamen çok iyi olmasına rağmen pamuk barut

patlayıcı levhalarının dikdörtgen şekli kuyruk dolumu hazırlarken uygun değildi.

Böylece 29 Nisan günü, bir saat ya da biraz daha fazla zamanda, düzgün bir sırayla 38 top ve 4 obüs tamamen tahrip edildi. Sonuçta Türkler Kût'a girdiklerinde, bir tane bile çalışan top ya da obüs bulamadılar. Bu sabah Kût'ta topların tahribinin parasal değeri yaklaşık 100.000 paunddu. İki motorbot, her bir bota yerleştirilen dinamitlerin patlatılmasıyla batırıldı. Hızla su aldılar ve dibi boyladılar. Bu botlar tekrar çıkarılsa bile motorların manyetoları motorları etkisiz kılmak için bundan önce kırılmıştı. L çatanası daha sonra kısaca bahsedeceğim gibi Halil Paşa ile görüşmeye gönderilmiş bizim kurmay subaylarımızı taşımakla görevliydi. Tahrip edilmemiş Sumana ile birlikte düşman tarafından el koyulmuştu.

Bu arada ben de, mühendisler atölye parkındaki tüm köprü yapımında kullanılan materyalleri ve diğer malzemeleri yok ediyordum. Burada petrole batırılmış birinci sınıf manilla ipinden büyük bir havai fişek yapmıştım. Üzerine çeşitli aletleri, ahşap dubaları, kalasları görebildiğim her şeyi üst üste yığdım. Aşağıdaki müheylalara yüklenmiş köprü yapımı için gerekli malzemeler çoktan suyun dibini bulmuştu. Pamuk barutu patlamaları gürültüsü ile birlikte duman sütunları Kût'un her tarafında yükseliyordu. Düşman tarafından tek bir atış yapılmadı. Türklerin ateş etmeme emri aldıklarını düşünüyorum. Gözlerinin önünde tahrip çalışmalarının devam etmesi kesin nişancıları çok kızdırmış olmalıydı.

29 Nisan 1916'da, General Townshend Kût'taki birliklere son bildirisini yayınladı. İçerisinde Halil Paşa'ya yazdığı mektuptan alıntı yapıyor, Kût'u teslim olmaya hazır olduğunu belirtiyor, cesur savunmasından ve adamlarının sağlık durumunun kötü olmasından dolayı garnizona iyi muamele yapılmasını rica ediyordu. Esirlerin değiş tokuşu için hâlâ umut olduğunu

eşkiyalar gibi ayaklarına dolak sarmışlardı. Bir emirle sıra oldular. Sağa sola devriyelerini gönderdikten sonra sırt çantalarını indirdiler, tüfek çattılar.

• Kût, Türklerin elindeydi ve bizler esirdik.

Bana daha sonra bir kurmay subayının anlattığı gibi son anlaşmanın teslim olanlar için gerçek işleyişini izlemek ilginç olacaktır.

Öyle anlaşılıyor ki 29 Nisan sabah 6'da bizim L çatanamızla Teğmen Merriman ile Yüzbaşı Winfield-Smith'in eşlik ettiği Binbaşı Gilchrist, Yüzbaşı Morland ve Yüzbaşı Shakeshaft, Makasis yakınlarındaki Türk kampına gitmişti. Buradan 3 km kadar içeriye, hasar görmüş Julnar'ın kısa bir mesafe yakınında, Halil Paşa'nın çadırına at sürmüşlerdi. Kurmay subaylarımız Halil'in çadırına gitmiş ve General Townshend'in 29 Nisan bildirisinde de bulunan, Kût'un teslimini kabul eden Fransızcaya çevrilmiş mektubunu vermişler. Halil Paşa daha sonra sorunların şimdi hallolduğunu söylemiş. Öğlen 1'de üç taburlu bir Türk alayı, şehri teslim almak için yürüyecekmiş. Binbaşı Gilchrist daha sonra Julnar'daki erzakın bir kısmının alınmasına izin verilmesini, Kût'a L çatanası ile birlikte gelmesini rica etmiş, ancak Türk generali bunu kabul etmemişti. Erzağın birliklerimize Kût'u terkettikten sonra, Şamran'da verileceğini söylemiş, bununla birlikte adamlarımızı Şamran'a götürmek için iki nehir gemisi göndereceğine, hasta ve yaralılarımızın kısa bir süre kalmak zorunda oldukları hastaneleri koruyacağına söz vermiş.

Makasis yakınlarında Halil Paşa ile görüşme bir saatten fazla sürmüş ve subaylarımız Kût'a girecek birliğe kumanda edecek Yarbay Nazmi Bey'e⁵⁹ tanıştırmışlar. Bu subay ve dok-

59 Yazarın orijinal metinde "Nizam Bey" olarak belirttiği söz konusu kişi, Kût'u teslim alan 3. Alay'ın Komutanı Yarbay Nazmi'dir. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde görev almış, Kurtuluş Savaşı'nda değişik görevlerde bulunmuş,

tor ile birlikte sabah 8.30'da tekrar çatanaya at sürmüşler. Türk alayı Kale'ye doğru yürüme ve dışında bekleme emri almış. Çatana Kale'nin aşağısına gelmiş. Kale'ye yaklaşırlarken Yarbey Nazmi Bey ve Türk doktor Türk birliklerine katılmıştı. İngiliz subayları Kale'ye çatananın içerisinde devam etmişler, Kale'nin karargahından 103. Mahrattas'tan Albay Brown'a, Türkleri bir saat içerisinde kabul için hazır olmasını belirtmişlerdi. Bir İngiliz muhafız birliği Türk esirlerle birlikte Kût'tan Kale'ye yürümüş, bu kişileri Kale'de serbest bırakmıştı.

Çatana bizim kurmay subaylarımızla yeniden Kût'a döndü. Yüzbaşı Shakeshaft bizim Kale yönüne doğru orta hat siperlerimize giderek Yarbey Nazmi Bey ve birliklerini öğlen saat 1'de karşılama emri aldı. Yüzbaşı Shakeshaft, kanımca özellikle Türklerin gelişi nedeniyle değil, kuşatmanın sona erişti nedeniyle Arapların büyük gürültüler çıkarak neşeyle danslar ederek, şarkılar söylediği, kasaba boyunca yayan ve silahsız yürüdü. Orta hatta Yüzbaşı Shakeshaft kır at üzerindeki Yarbey Nazmi Bey'i karşıladı. Türk uzun boylu, büyük kelebek gözlüklü, tepeden bakan ve belirgin şekilde Alman kurmay subayı tipinde birisiydi. Enveriye şapkası giymişti. Aşırı kibirli davranıyordu. Fransızca konuşarak belediye başkanına götürülmeyi istedi. Belediye başkanının olmadığı belirtilince karargâha götürülmeyi arzu etti ve hızla yola koyuldu. Yüzbaşı Shakeshaft yürüyerek ona yetişemeyeceğinden yavaşlamasını rica etmek zorunda kalmıştı. Kasaba yolunda Nazmi Bey, Kût'ta kaç topumuz olduğunu öğrenmek istemiş, 42 tane olduğu söylendiğinde, nerede olduklarını sormuştu. Yüzbaşı Shakeshaft çok uzakta olmayan görünen silahların, ordu malzemelerinin birkaç enkazı işaret etmiş ve bunların toplarımızın birkaç örneği olduğunu açıklamıştı. Türk yarbay bunun

Büyük Taarruz'da 6. Tümen komutanlığı yapmıştır. Nazmi Solok, Cumhuriyet'ten sonra 4. Kolordu komutanlığına kadar yükselmiş, 1936 yılında Milli Savunma Bakanı Müsteşarlığı görevinde bulunmuştur. (ç.n)

üzerine korkunç bir Fransızca ile bağırması, çok geç kaldığını anladığından çok heyecanlı görünüyormuş.

Kût'taki karargâhımıza vardığında, Türk subayı General Delamain ve askeri vali Albay Taylor tarafından karşılandı. Türk alayı kasabanın dışında beklerken belli düzenlemeler tartışıldı. Kût'taki Araplar, Nazmi Bey'in gelişinden çok mutlu olmuşlar, etrafında dans ediyorlar, kadınlar arasında revaçta olan tiz ar-
tıp azalan seslerle zılgıtlarına devam ediyorlardı. Çoğu seferinde öpmek için Türk subayının botuna kapanıyorlar, ancak bu yaltaklanmalarına karşılık yüzlerine birkaç tekme yiyorlardı. Karargâhtan ayrıldıktan sonra, Albay Nazmi Bey, Yüzbaşı Shakeshaft eşliğinde Türk alayının çoktan vardığı kasaba dışındaki "Spink" yoluna döndü. 1. cadde ile Spink yolunun birleşiminde iki Türk taburu uygun adım yürüdü ve siperlerimize ve Kût kasabasının içerisine dağıldı. Kalan tabur süngü taktı, sancağını dalgalandırarak Yarbey Nazmi Bey'in önderliğinde, Hintli askerlerimizin çoğu ile Urduca konuşan biraz eğitimli bir Hintli hainin de eşliğinde General Townshend'in karargâhına uygun adım yürüdüler. Yarbey Nazmi Bey, Kût'un Türk kumandanı olarak karargâhını kurdu.

Bundan sonra bir yüzbaşı komutasındaki bir Türk piyade bölüğüyle birlikte Yüzbaşı Shakeshaft tekrar dışarı çıktı ve yakınlardaki tüm nöbetçilerimizin yerini aldılar. Daha önceki gibi Arap kadınları Türk subayının ayaklarını öpmek için, sık sık koşuyor, erkekler bağırıyor, dans ediyordu. Ancak bu ikiyüzlüler, neşelerine ödül olarak tekmelendiler. Türk subayı; eğer zaferi kazanan İngilizler, yenilenler Türkler olsaydı, Arapların benzer mutluluğu göstereceklerini çok iyi bildiğini belirtti. Öğleden sonra 3'e kadar Yüzbaşı Shakeshaft karargâha dönmedi çok yorgun ve açtı. Basra gemisine binerek Şamran'a doğru yola çıktı.

Böylece Kût'un Türkler tarafından tarihi kuşatması, Güney Afrika Savaşı'nda 120 günlük Ladysmith kuşatmasıyla karşılaştırıldığında, 143 günlük bu kuşatma tatmin edici bir son olmaksızın kadersizce sona ermişti. Ancak 6. Hint tümeni ve 12. Hint tümeninin 30. Tugayı, Dicle nehri engeline yakalanmış ve Kût'u açlık yüzünden daha fazla savunmak mümkün olmayana kadar direnmişti. Düşmanın kasabayı elde etmek için girişimini püskürtmüştü. Ancak kaçınılmaz son teslimleri Kût'u kuşatan Türklerin yiğitliğinden değil, açlık çeken garnizonun kurtarılmasını, kurtarma kuvvetinin cesur çabalarının en üst düzeye çıkmasını engelleyen korkunç derecede kötü hava koşullarının devam etmesindendi. Başarılarından dolayı Mezopotamya'da ün kazanmış, son mücadelesini de onuruyla bitirmiş General Townshend'in küçük ordusuna muharip kuvvet olarak artık elveda!

ÜÇÜNCÜ KISIM:
ESARET

BAĞDAT'A VE ÖTESİNE

29 Nisan 1916'da Kûtulamâre Türklere teslim olduğunda, 6. Tümen karargâhı tarafından Mezopotamya'daki Türk kuvvetleri komutanı Halil Paşa'ya verilen resmi rakamlara göre garnizonun gücü şöyleydi:

İngiliz subaylar (5 general dahil): 277

Hint subaylar: 204

İngiliz er ve erbaş: 2.592

Hintli er ve erbaş: 6.988

Hintli muharip olmayan sivil personel: 3.248

Toplam: 13.309

2 Mayıs 1916 tarihli Türk gazetesi “Jurnal de Beyrut”taki rakamlar; 5 general, 277 diğer İngiliz subaylar, 273 Hintli subaylar, 2.592 İngiliz diğer rütbeli ve erler, 6.988 Hintli er ve erbaş, 3.200 Hintli muharip olmayan sivil personel toplam 13.335 kişiydi. Hintli subay esir sayısı hariç, bir düşman gazetesindeki bu rakamlar şaşılacak derecede doğrudu. Journal de Beyrut gazetesi, garnizonun para karşılığı serbest bırakılması için iddia edilen parasal teklif hakkında uzun bir makale de içeriyor, Türkiye'nin parayla etkilenmesinin mümkün olmadığını böbürlenerek ifade ediyordu. Türklerin hiç düşünmeden bunu kabul edeceğini bilen herkes için son derece komik bir iddiaydı bu!⁶⁰

60 General Townshend'in teslim müzakereleri esnasında, serbest bırakılmaları karşılığında 1 milyon İngiliz sterlini teklif ettiği, bu teklifin Enver Paşa tarafın-

Gelgelelim çoğu Türk ve Alman gazetesi teslim olan 13.300 esirin hepsinin savaşçı olduğu izlenimini vermekle kalmıyor, üstüne üstlük hepsinin de İngiliz olduğunun altını çiziyordu. Hâlbuki daha önceki rakamlarda da görüleceği üzere çok sayıda muharip olmayan da (kamp görevlileri, sakalar, çamaşırcılar, çöpçüler) bu sayıya dahildi. Tüm rütbelerde İngiliz esir sayısı 2.900'ü geçmiyordu. Türkiye'deki yolculuğumuzda çeşitli sorgulamalara yanıt olarak doğru rakamları açıkladığımızda biraz şaşkınlığa yol açıyor, çok az kişi bize inanıyordu.

13.309 toplam kuvvetten yaralanmalar ve hastalıklar yüzünden çok sayıda kişi hastanede idi ve muhtemelen 5.000 den fazla olmayan muharip kuvvet, şiddetli bir çarpışmada herhangi bir görevi yerine getirmek için uygun durumdaydı. Bunlardan da %50'sinin uzun yürüyüşe dayanabileceği bile şüpheliydi. Böylece Kût teslim olduğunda, garnizonun savaş operasyonları yapabilecek kapasitede sahra kuvveti olarak düşünülemediği açıktı.

Kût'taki kuşatma boyunca kayıplar şöyleydi: 537 kişi çarpışmalarda, 488 kişi yaralarından ölmüş, 1.958 kişi yaralanmıştı. Hastalıklar da 781 kişinin ölümüne neden olmuştu. Doğrudan veya yaralanıp ölenlerin, yaralı sayısına oranının yüksek olmasının sebebi, ölümcül baş yaralanmalarının çok sık ve ekseriyetle görülmesidir. Subay ve asker 72 kişi kayıp olarak gösteriliyor. Kayıp İngiliz subayı, sanırım 67. Pencaplılardan, talihsiz köprümü koruyan birliğin komutanı Yüzbaşı Gribbon'du. Emrindeki Hintli bir subayla birlikte 70 kişinin geri kalan büyük bölümü Yüzbaşı Gribbon'un iki bölümüne aitti. Kalanların tamamı da başlıca Türklere kaçan Müslüman Hintliler oluşturuyordu. Müslüman askerlerimizin kendi dindaşlarına karşı savaştığı düşünüldüğünde söz konusu firar olaylarının

dan kabul edilmemesi üzerine, miktarı 2 milyonu çıkarmayı düşündüğü belgeleriyle sabittir. (ç.n)

az olduğu gör÷lür. Kaçmaya çalışanların birçok durumda hak ettikleri öd÷lü aldıklarını (idam) memnuniyetle söyleyebilirim. Söylemeye gerek yok, hiçbir İngiliz kaçağı yoktu.

Türkler Kût'u işgal ettiklerinde kendilerini, çok sayıda hasta, yaralı ve açlık çeken askerlerle ve bunlarla uğraşmak için hayli yetersiz görevlilerle ilgilenmek için çağırılıyor buldular. Sonuç, sonraki iki ay boyunca garnizonun birçok askeri, kavurucu sıcak altında Mezopotamya çöllerini geçmenin cefasına yenilmişti.

Türkler için doğruyu söylemek gerekirse, son derece yetersiz nehir ve kara ulaşımıyla kendi kara ordusunun yiyecek ve cephanesini sürdürmekte zorlandıkları hatırlanmalıdır. Bundan başka neredeyse hiç anlamadıkları bir konu da İngiliz ve Hintli askerlerin, Türklerin yedikleri yemekle yaşmalarının mümkün olmamasıydı. Özellikle İngiliz askeri için Mezopotamya sıcağı dayanılmazdı. Teslim olmamız neredeyse 10 gün öncesinden kesinleşmişken Türkler hâlâ daha adamlarımızın yiyecek ve barınması için herhangi bir düzenleme yapmış görünmüyorlardı. Kurtarma kuvveti çok yakında olmasa ve teslimden sonra Kût garnizonu için büyük miktarda erzak göndermese, açlık ve hastalıklardan kayıplar çok korkunç düzeye çıkabilirdi.

Türk alayı 29 Nisan'da varışında, Kale üzerinden yürüyerek kasabaya yayılmış, hızla tüm ofislerin, malzeme depolarının, konut ve hastanelerin sorumluluğunu üzerine almıştı. Türk devriyeleri düzeni sürdürmek ve imha edilmemiş bazı depoların korunması için çok önemli noktalarda mevzilendiler. General Townshend 2 no'lu caddedeki Türk nöbetçilerin beklediği evinde kalmıştı.

Kût'a giren Türk birlikleri savaş yorgunu bir topluluktu. Bizim birliklerimizin kıyafetlerinin tektipliği ve şıklığından sonra Türk askerindeki olağanüstü üniforma çeşitliliği hayli dikkat

çekiciydi. G6mlekleri –çoğu kaba, kalın kumaştan sarımsı-gri renkte– b6y6k 6l66de farklı tasarımıdaydı. Orada burada İngilizlerden yağmalanmış haki elbise ya da Berlin’den getirilmiş mavimsi gri kıyafet g6r6l6yordu. Ayaklarına giydikleri ve bacaklarını doladıkları şeyler bile 6ok farklı tipteydi. 6ok az kişi bizim botlarımızı giyerken diğerleri T6rk ayakkabısı ya da Alman askeri botu ayaklarına ge6irmişlerdi. Bacaklarındaki dolakların 6oğunluğu m6mk6n olan her yolla sarılı, değişik renk ve tipteydi. Bir6ok T6rk askerinin dolakları da yoktu. Bazıları da dolaklarını bot ya da ayakkabı yokluğunda, ayaklarını korumak i6in kullanıyorlardı.

Adamlar her birinin etrafına b6y6k bir parka sarılmış, 6ok b6y6k ve ağır sırt 6antası taşıyorlardı. Palaskalarında 6ok sayıda kocaman cephan kutuları ve bazen de bir ya da iki el bombası vardı. T6fekleri Spitzer cephanesi takılmış maver tipinde, s6ng6leri uzun ve ağırdı. 6ok az T6rk6n su matarası vardı, 6oğunun ekipmanı iyi tasarlanmışsa da 6ok yıpranmış ve kirliydi. Her bir asker, T6rk ordusu i6in Enver Paşa tarafından tasarlanmış, kafayı kapatan tuhaf şekilde yapılmış yarı miğfer, yarı serpuş Enver6 (Enveriye) takıyordu. Bu serpuş bence başa ve boyuna yeterli koruma sağlıyor aynı zamanda, peygamberlerinin yolundan gidenlerin geleneksel sarığına biraz benziyordu

T6rk subayları da daha kaliteli olmakla birlikte 6oğu kez aynı başlığı giyiyordu. Muharip sınıflarda bazı T6rk subayları da, kumaş b6l6m6n6n merkezinden yayılan ta6 yapan altın şeritlerle, muharip olmayan sınıflarda g6m6ř şeritlerle s6slenmiş y6ksek astragan şapkalarla g6r6l6yorlardı. Subaylar olduk6a iyi giyimliydiler. D6rb6nlerini boyunlarından kayışla sallandırıyorlardı. Her iki yanlarında da kamaya benzer kılı6 ya da son derece hafif ve kırılgan, normal uzunlukta kılı6 taşıyorlardı. Genel olarak k666k otomatik pistolleri vardı. 6oğu

Fransızca konuşabiliyordu. Belli ki hepsi de askerlerini demir yumrukla yönetiyorlardı.

Kût'a ilk giren Türkler, Anadolu'dan geliyorlardı. Yukarı Mezopotamya'daki Türklerden ya da zorla askere alınmış aşağı Mezopotamya Araplarından farklıydılar. Anadolu Türk'ü ci-handa dayanıklılığı ve cesareti ile ün salmıştı ve kesinlikle Osmanlı ordusunun temel direğiydi. Zekâ ve ataklığı eksik olsa da kesinlikle birinci sınıf piyadeydi. Türkler tarafından takılan, giyilen malzemeler gösteriyordu ki ilk donanımları malzeme ve tasarımıda mükemmel olsa da aktif görevde kullanmayla aşınabilecekleri düşünülmemişti. Askerler yıpranmış elbiselerini harekât sırasında elde edebildiklerinin en iyisi ile değiştirmek için serbest bırakılmıştı. İçinde bulunduğumuz durum bizi çok sıkıntıya soksa da, uzun süre çarpıştığımız birlikleri görmek ilginçti.

Kût'a ilk giren Türk alayı Kale'den aşağı doğru savunulan bölgeye yürüdüğünde, Kale'nin duvarlarında beyaz bayrak dalgalanıyordu. Alay Kale'ye ulaşır ulaşmaz, 29 Nisan öğle vakti bir bölükten bir grup buraya mevzilendi. Geri kalanlar daha önce anlatıldığı gibi kasabaya doğru ilerleyişlerine devam etti. Birliklerimiz o gün öğleden sonra 5.30'da Kale'yi boşalttılar ve Kût'un 1 km yukarısındaki 17. Tugayın tamamının toplandığı ve gece için ordugâh kurduğu yer olan hurma koruluğuna yürüdüler.

Yerleştiğimiz kuvvetli müstahkem mevkiimize aniden giren Türk birliklerinin kötü giyimli ve yıpranmış ekipmanlı ve bizim adamlarımızı iyi giyimli ve ekipmanlı buldukları gerçeği göz önüne alındığında yağmalama son derece az yaşanmış ve düşmanın disiplinine bağlanmıştı. Adamlarımızın para ve değerli eşyalarını çalmak için sadece birkaç organize girişim olmuştu. Bir askerin yağmalaması Türk subayının dikkatini celbettiğinde çoğu durumda saldırgana cezası hemen

veriliyordu. Bir keresinde subay kendisini hakim tayin ederek gayr-i resmi bir mahkeme kurmuş, saldırgan askeri hemen vurdurtmuştu. Başka bir sefer de subay belinden silahı çıkarmış, askeri bizzat kendi vurmuştu. Subaylarının birisinin kararına karşı gelmenin mahkemesi olmadığını bilen Türk askeri gibi bir kişiyle uğraşıldığında bu gibi sert önlemler etkili görünüyordu. Asker kendisine uygulanan cezaya, azarlarmaya kuzu kuzu boyun eğdi

Türk subayı Alman silah arkadaşını taklit ederek, askerlerini hem insan suretine bürünmüş bir makine olarak hem de kendisinden de aşağı kabul eder. Garip olan şu ki; eğer başarısız olursa beynine tabanca mermisinin girmesi ihtimalinden şüphesiz etkilenmesine rağmen, yalnızca bir makine bu görüşü desteklemekle huzur bulurdu. Türk subayı aktif görevde her bir ve tüm askerlerinin yaşam ve ölümünde mutlak güce sahiptir. Bunu da test etmekten çekinmez.

29 Nisan 1916 öğleden sonra, Kût'un nehre bakan cephesi insanlarla dolmuştu. Türkler önce gruplar halinde dinleniyor, ya da çarçur edilecek sahipsiz şeyler için merakla cadde-lerde ya da kasabanın acil ulaşım yollarında, ara sokaklarda ikili, üçlü geziniyorlardı. Araplar ayrıca nehre bakan cephede volta atıyor, birkaç İngiliz askeri de orada durup düşmanla-rını ilgiyle gözlüyorlardı. Türkler vardığında, Arap toplumunun bize davranışının son derece düşmanca olacağını ummuş-tum. Ancak öyle olmadı. Bir Arap bir Türk'ten, Türk'ün Arap'ı küçümsediğinden daha fazla nefret ediyormuş. Araplar Türk-lerin dayak ve istismarları yerine, genelde çalışmalarda ücre-tini ödeyen İngilizleri seviyormuş görünür. Araplar siyaseten ve göstermelik bir şekilde Türkler Kût'a geldiğinde onları alkış-lasalar da mutlulukları kısa süreliydi ve buna zorlanmış görü-nüyorlardı. Yakalanmadan yapabileceklerini düşündüklerinde

biraz yağmalama yapmayı deneseler de silahsız İngiliz askerlerine sövme girişiminde bulunmadılar.

29 Nisan'da öğleden sonra 3'te Türk nehir gemisi Basra bayraklarla süslenmiş, kaygısızca, nehirde aşağı doğru geldi. Zigzaglar çizdi. Kût'ta nehir cephesi boyunca seyretti, demir attı ve emirler bekledi. Bir Türk mürettebatı çoktan Sumana'yı ele geçirmişti. Yakıtı yakmak için yaptığımız zekice düzenlemeler kafaları nispeten karışık olmasına rağmen, makine dairelerinde çalışmakla meşguldüler.

Eğer bir garnizon, uzun bir kuşatmadan sonra gönüllü teslim olmuşsa, geleneğe binaen tüm subayların kılıçlarını geri almalarına izin verileceği bize çıtlatılmıştı. Dolayısıyla Kût'taki tüm subaylara, kılıçlarını tümen kurmay dairesindeki Türk komutanlığına götürüp teslim etmeleri emredildiğinde şaşkınlığımız tahmin edilebilir. Sanırım General Townshend'e bizzat kendisinin kılıcını geri almasına izin verildi. Ancak diğer subaylar kendi kılıçlarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Ben de sonuçta 2 no'lu caddeye bu hoş olmayan görevi yerine getirmek için iki subay ile birlikte gittim. Kurmay dairesine doğru giderken, bir Türk askeri elleri çarşı caddesindeki hastanede yatan hasta askerlerimizden yağmaladığı matara ve botlarla dolu olarak yanımızdan geçip gitti. Tam bu sırada oradan geçen bir Türk subayına seslendik, çat-pat Fransızcamızla yağmacı askeri gösterdik. Subay hemen askeri durdurarak onu mataraları çalmakla suçladı. Başından ve omuzundan şiddetli yumrukladı, asker bu yumruk yağmuru altında korkuyla sindi ve ganimetlerini yola bıraktı. Hiç kimse ne subayı tarafından böyle muamele edilen ne de gerçekte buna dayanabilecek bir İngiliz askeri hayal edemezdi.

2. no'lu caddedeki kurmay ofisine varışımızda, yolda General Townshend'in evinin dışında bir Türk nöbetçi gördük. Kût'un Türk komutanı Yarbay Nazmi Bey, oraya gelen

subaylarımızın kılıçlarını almakla meşguldü. Daha önce de bahsettiğim gibi komutana kasabaya girişinde Yüzbaşı Shakeshaft eşlik etmişti. Her subay kılıcını sunarken Türk subayı eğiliyor, kılıcı alıyor, çok hoş bir nezaketle tokalaşıyordu. Birkaç hafta sonra biz yürüyüşte iken kılıçlarımızın bize geri verileceğine dair bir söylenti yayıldı. Ancak asla vermediler. Şu anda bu kılıçların İstanbul'da ya da başka yerde belli evlerin duvarlarını süslediğine şüphe yok!

Hastaneden çıkarılmış tüm hasta ve nekahattaki subaylar ve askerler yine dönmüşlerdi. Türk doktorlar hastanemizde, tıbbi birimimiz tarafından kendilerine gösterilen vakaların özellik ve sayılarını not almakla meşgullerdi. İngiliz hasta ve yaralılarına daha fazla ilgi gösteriyorlardı. Çünkü vaka çok ciddi olmadıkça İngiliz esirlerin değiş tokuş edilmesine izin verilmemesine kararlıydılar. Hintlilerle çok az sorun yaşıyorlardı.

Kût garnizonunun Şamran'daki kampa mümkün olan en kısa zamanda gemiler hazır olduğunda partiler halinde hareket edileceği emirleri Türkler tarafından verilmişti. İlk kafilе mümkün olduğunca erken Basra'ya binecek, diğerleri sırasıyla izleyecekti. Basra ve Burhaniye, izleyen seyahatlerde onlar için hazır olacaktı. Her askerin kendi malzemelerini taşıdığı birliklerimiz nehir kıyısında kısa zamanda toplanmaya ve gemiye binmeye başlamışlardı. Daha sonra yola koyulup nehrin yuvarısına ilerlediler.

İkinci esir kafilesi Kût'tan Şamran'a doğru gece boyunca ayrıldı. İstihkâmcılar ve köprü istihkâm birliği ve diğer tümen birlikleri 30 Nisan'daki ilk gemi ile ayrılacaklardı. Dolayısıyla, sorunlu ve rahatsız edici bir geceden sonra sabah erkenden ayaktaydık ve binmeye hazırdık. Her iki tarafında büyük bir şatla hazır olan Basra'ya birliklerin binmesinde bir hayli gecikme olmuştu. Biz subaylar nehir kenarında kavurucu sıcakta birkaç saat istihkâm bölüğü ve diğer birliklerle birlikte,

gemiye biniş emri gelene kadar malzemelerimizin üzerinde oturduk. En sonunda her şey bizim için hazırды. Diğerleri bagajların gemiye yüklenmesine yardımcı olurken uzun insan zinciri gemi ve şatlarının girişlerine doldu, palamarlar çözüldü ve gemi nehre döndü ve yolunu nehir kenarındaki iyi bilinen kıyı işaretlerini ve bir tanesinin çatısında bir grup Türk subayının kahve içtiği harap olmuş evleri geçerek akıntıyı yarararak ilerlemeye başladı. Kısa zamanda evler uzakta kayboldu ve kalabalık nehir kenarındaki seslerin gürültüsü giderek azaldı. Sol yakadaki hurma koruluğunda, piyademiz ekipmanlarıyla birlikte uzun sıralar halinde Kût'a doğru yorgun argın yürüyorlardı. Hava açık, güneşli ancak zaman zaman esen hafif rüzgârın verdiği rahatlama hariç çok sıcaktı. İyi bilinen her nokta geçilirken, kuşatma sırasında yaşananların hatıraları artıyordu. Tehlikeli geçmişin hatırası, iyi silah arkadaşların hatıraları... Yazık! Artık daha fazla karşılaşmamalıydık. Çok çalışmanın ve risk altında kalmanın, keskin nişancının tüfeğinin atışları ve Türk mermilerinin gürültüsünün arasında görev yapmanın anıları. Son defa kasabanın enkazına ve umudumuzun enkazlarına bakakalmıştık. Gemiye sessizlik çökmüştü!

Kût'a ve tüm çok acı hayal kırıklıklarına elveda. Bu gemide bir daha asla Dicle'nin bu ıssız kasabasında gözlerini açmayı samimi olarak umut eden kimsenin olmadığını gönül rahatlığıyla söyleyebilirim.

Nehrin sol yakasının biraz yukarısında birinci hat siperlerimizin sona erdiği yeri geçtik –şiddetli çarpışma manzarası– Kısa bir süre sonra da karşısındaki, bazı askerlerimizin ilgisini çeken ileri Türk mevzilerine, nehrin daha ilerisinde Türk topçu mevzilerine geldik. O kadar iyi gizlenmişlerdi ki bu kadar yakinken bile derin tahkimatlarından ve yerleşimlerinden dolayı topları saptayabilmek mümkün değildi. Orada burada nehrin kıyısında düşmanın topçu asker grupları volta atıyor,

yukarı doğru götürülen bizleri seyrediyorlardı. Bir Türk topçu subayı tripod üzerine yerleştirilmiş periskopik telemetre ile bizi gözetlemekle meşgulken, diğer bir subay kamerasıyla fotoğraflarımızı çekiyordu. Türkler 6. Tümen’de ne yazık ki eksik olan telemetre ve diğer araçlardaki en son ve en iyi ekipmana sahip görünüyorlardı.

Ayrıca, mevzilerine su takviyesi yapan bir pompanın etrafında kümelenmiş üç Alman subayını fark ettik. Bunlar Kût’taki çoğumuzun ilk kez gördüğü Almanlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse Mezopotamya’da ve diğer yerlerde karşılaştığımız Almanların çoğu bize iyi davranmıştı. İçinde bulunduğumuz bu kadersiz halimize merhametli olmaya meyilliydiler. Türklere sevgileri yoktu. Konaklamamız ve yiyeceğimizle ilgili sorunların olduğundan daha iyi halledilmesi için Türkleri uyarmaya gayret ediyorlardı. Türklere kalsa –ki hoşlanırlardı– hiçbir şey yapılmaması demektir bu.

Basra birkaç saatlik kısa bir yolculuktan sonra sel sularıyla taşmış nehrin bendini döndü. Önceki gün Kût’tan gelmiş arkadaşlarımızın kalabalığını bulduğumuz Şamran’da sol kıyı boyunca ilerledi. Birlikler hızla gemiden indi ve bizim kurmay subaylarımızdan birisi tarafından kendilerine ayrılmış kamp bölümlerine gittiler. Subaylarımızdan çoğu kendi küçük çadırlarını getirmişlerdi. Bunlar kolaylıkla kurulup içi donatıldı. Stace, beni büyükçe çadırına nazikçe davet etti. Benim sadece bir açık arttırmada sahip olduğum daha küçük bir çadırım vardı. Kamp yataklarımız, sandalyelerimiz, küçük kamp masamla ve bir gaz lambası ile korunağımızda biraz sıkışmıştık. Karşımızda diğer Kraliyet mühendisi subaylarının çadırları vardı ve sağında, solunda önünde, arkasında İngiliz ve Hint piyade, kazıcı ve topçularının kampları uzanıyordu. Çoğu kişinin çadırları yoktu ve dolayısıyla güneşin tüm hararetine maruz kalıyorlardı. Kendi battaniyelerinden hafif gölgelik yapan

çok az kişi hariç, çoğunun ne bir battaniyesi ne de herhangi bir malzemesi vardı. Türkler tarafından herhangi bir tente ya da malzeme düzenlemesi de yapılmamıştı.

Doğal olarak en büyük problem, Kût'tan 10-12 km uzaklıkta bu çıplak arazide hızla toplanmış İngiliz ve Hint birliklerini beslemektir. Nehirden 2 km kadar uzaktaki Türk kampı her türlü mevcut erzaka sahipti. Birinci gün boyunca bize gönderilen tek yiyecek yere atılmış az miktarda Türk peksimeti idi. Levazım ve ulaşım subaylarımızca dağıtılana kadar tozlu bir yığın içinde orada durdu.

Türk ordu peksimeti bir tuhaftı. Rengi kahverengi, çapı 15 cm, kalınlığı 1 cm, çok büyük bir kalın dilim, kabuk parçaları dağılmış kaba undan ve hatırı sayılır bir oranda topraktan yapılmış, dağılmış kaya benzeri materyal düşünün. Türk askerinin ayakta tutan görünen diyetin ana parçası hakkında anlaşılabilir bir fikre sahip olursunuz. Her bir kişi 2,5 peksimet aldı ve gerçekten aç olan adamların çoğu bir an önce kendilerini ninkini biraz da dişlerini kırarak yemeye başladılar. Spratt'ın⁶¹ köpek bisküvileri kadar iyi bir şey yediklerini düşünmeye çalışın. Bazı askerler önceki günün sabahından beri bir şey yememişlerdi. Daha bilgili ve daha az aç olanlar peksimetlerini yıkadılar, tozu ezdiler, yüzeysel kabukları çıkardılar ve toprağı mümkün olduğunca çabuk temizleyip ve kalan karışımı kaynattılar. Oluşan lapa daha sindirilebilirdi. Ancak hâlâ toprağın iğrenç, mide bulandırıcı tadına sahipti. Her ne kadar bazı arkadaşların umurunda olmasa da şüphe yok ki Türk peksimeti içeriğı ne olursa olsun içinin demir gibi olmasıyla besleyici bir besin tipi idi. Ancak 5 aylık kuşatma ile zayıflamış insanlar aynı fikirde değillerdi.

Halil Paşa, yeterli erzak göndereceğine söz vermişti. Belki de gerçekten, uygun karakterde gerekli miktarda yemek desteğı

61 Dönemin köpek bisküvileri üreten bir firması. (ç.n)

için emirler yayınlamıştı. Ancak büyük olasılıkla kötü organizasyondan, çok daha büyük olasılıkla düşük rütbeli Türk subayları arasındaki düzenbazlık yüzünden ilk gün Şamran'daki Türk kampından sadece Türk peksimetleri bize ulaşmıştı. Bunu belirtiyorum çünkü Türk askerleri sürekli kampımızın etrafında dolanıyor, bizim için neredeyse tamamen serbest dağıtımı amaçlanmış soğan, hurma, bazlama ve ekmek satıyorlardı. Bir seferinde gerçekten de bizim istihkakımızı satan bir Türk yakaladım, bizim erzak tezgâhına kadar eşlik ettim. İtiraz etmeden ve ödeme yapmadan erzakı teslim etti.

Bazı İngiliz ve Hintli askerler öyle açtı ki elbiselerini yiyecek için, üstelik çok az yiyecek için değiştiriyorlardı. Çok az yiyecek karşılığında bir İngiliz askerinin sadece atletiyile kalarak gömleğini bir somun kaba kahverengi ekmek için değiştirdiğini görmüştüm. Zaten paltosunu da kendisine yiyecek bir şey sağlamak için değişmişti. Başka bir asker bir şapka dolusu hurma için 1 altın lira vermişti ki değeri belki 2 peni ederdi. Arap sigaraları da Türkler tarafından satılıyordu. İki Türk askeri karanlık çökerken birkaç kutu Türk sigarasıyla çadırımızın etrafından dolanarak geldi. Peşin parayla satışı reddettiler. Ancak, kendilerinin bir kutu sigarayla bir çift dürbünle değiştirecek şekilde iyi dürbünler için sigaraları değişmek isteyen Türk subayları tarafından gönderildiklerini söylediler. Kimse'nin Türklerdeki sigarayla değişecek dürbünü yoktu, olsa bile hiçbir şekilde dürbünlerimizi düşmana vermezdik.

Belli miktar odun kampa geldi. Öncelikle Türklerin bizimkilere bunu satmanın yiyecekten daha zor olduğu için anladıklarını düşünüyorum. Beklendiği gibi odunun herkese serbest olduğu levazım servisimiz tarafından bildirilmişti. Türkler kampımızın yönetimi üzerine müdahale için çaba göstermediler. Kampta her şey kendi subaylarımız tarafından ve kendi generallerimizin emri altında yapılıyordu. Çok erken dönemde

bile kendimiz için her şeyi yapmanın en iyisi olduğunu anlamıştık. Yoksa hiçbir şey yapılmayabilirdi. Türkler bu prensiplere tamamen razı görünüyorlardı. Bu Türk'ün yaşamında ana kuraldı.

Korkutucu hastalıklar kısa zaman içerisinde adamlarımıza bulaşmaya başlamıştı. Birlikler bir süre hemen hemen tamamen et diyeti ile yaşamışlardı ve açlık durumundaydılar. Şimdi aniden etten yoksun kalmışlardı ve hâlâ tamamen kirli ve demir gibi sert peksimet veriliyordu. Daha önce söylediğim gibi çoğu beklerken, peksimetler ezilirken ve kaynatılırken aç kurtlar gibi 3-4 tane bir an önce yemişlerdi. Kaçınılmaz sonuç, doktorlarımızca “Kholerine” olarak adlandırılan, koleraya bazı yönlerden benzeyen şiddetli bir enterit atağıydı. Sedye-ciler sürekli kampın aşağı ucundaki onlarca hastanın (Hintlilerden daha çok İngilizlerin) birkaç saat içerisinde inleyerek agoniye girdiği hastane çadırlarına gitmek için geçiyordu. Rahatsızlık gün be gün yeni kurbanlar getirdi hastaneye. Birlikler Şamran'dan ayrılmadan önce hepsi köpeklerin bile yemesi için uygun olmayan yiyecek yüzünden olan bu korkunç hastalıktan etkilenen 100 kişi gömülmüştü.

Biz ayrıldıktan sonra Kût'ta yaşananlara bir süreliğine dönenecek olursak; Türkler tarafından Araplara ve Osmanlı vatan-daşı belli kişilere karşı Mayıs 1916'nın ilk günlerinde çok şiddetli ve gereksiz, merhametsizce önlemler alındığını üzülerek söylemeliyim. Kût'un yaşlı şeyhi Hacı Abbas el-Ali Türklerce kötü şöhetliydi. Biz Amâre'den Ağustos-Eylül 1915'te ilerlemeden önce, Türkler tarafından Bağdat'ta hapse atılmıştı. Daha sonra serbest bırakılmış, Nasıriye bölgesindeki kabilelere bir misyonla gönderilmişti. Eylül 1915'te Kût'u zaptettiğimizde Şeyh oraya kendi görevinin başına dönmüştü. Sonuçta da kuşatma sırasında düşman tarafından işbirlikçi olarak damgalanmıştı. Sasoon adında, Yahudi asıllı bir Osmanlı vatandaşının, Kût'ta

olduğu ve bizim kuvvetlerimize yardım ettiği Türkler tarafından biliniyordu. Bu zavallı adam iyi eğitimliydi ve yemekhanemize ilk günlerde erzak satarak kuşatma boyunca çok ilgilenmiş, çok sayıda olan romanlarından bize ödünç vermişti. Kuşatmanın sonlarına doğru anksiyeteden neredeyse aklını kaybetmişti. Ne yapması gerektiğine dair öneriler için sık sık evimize uğruyordu. Gerçekten o ve 2-3 yardımcısı yanlarında zehir taşıyor, Türklerin eline düşmektense içeceklerini söylüyorlardı. Kût'un teslimi kaçınılmaz görüldüğünde onlara nehri geçmelerini ya da bir kelek üzerinde aşağı yüzmelerini önermiştik. Aynı nasihat sanırım Şeyh Abbas'a da verildi. Ancak öyle anlaşıyordu ki bu sorun Sasoon'un sinirlerini yıpratmıştı. Teslimden önceki akşam Kût'ta saklandı. Sanırım bazı Araplara kaçmak için 1.000 paunddan fazla para önerse de onlar bunu yapmayı reddetmişlerdi. Şeyh Abbas, oğlu Said ve yeğeni Muhammed Necib ise bir sal ile nehri geçmişler, ancak girişimlerini sabaha karşı yaptıklarından Türkler tarafından yakalanmışlar, yargılanmak için Kût'a geri getirilmişlerdi.

Kût'ta ayrıca tarafımızca Türk taraftarı olarak bilinen ancak iyi ilişkiler içinde olduğumuz, Puşt-i Kûh valisinin arkadaşı olması nedeniyle varlığına göz yumulan Muhammed Sadi adında bir Arap da vardı. Bu rezil adam, teslimden sonra birçok kişinin yaptığı gibi diğer Arapların da yardımıyla ihanet etti. Yardakçı Muhammed Sadi'nin yardımıyla Sasoon ve yardımcıları saklandıkları yerde Türkler tarafından bulundular. Yaşlı Şeyh Abbas ve Sasoon kurmay dairemiz olan binaya kadar, caddeler boyunca sürüklendiler. Binanın çatısında o kadar vahşice dayak atılmıştı ki Sasoon kendini öldürmek için çatıdan atlamış, ancak 9 metre aşağıdaki avluda sadece bacağını kırmıştı. Türkler bir sonraki gün Sasoon ile Kût Şeyhini, oğlu ve sağ eli daha önce kesilen yeğeni ile birlikte asmışlardı. Sanırım Sasoon'un yardımcıları da ölüm cezasına

çarptırılmışlardı. Onlarca kişi bir seferde küçük üç ayak darağaçlarında, kasabanın nehir cephesinde asıldı. Yaklaşık 250 Arap ve bazı tercümanlar 6-10'lu gruplar halinde kervansarayda idam edilmiş ve çok sayıda kişi de sakat bırakılmıştı. Türkün zorla tatbik ettiği otoritesi işte buydu.

Tüm hasta ve yaralılarımız Kût'ta çeşitli hastanelerde kalmıştı. Şamran'da hepsinin bir an önce General Gorringe'e gönderileceğini duymuştuk. Ancak öyle değilmiş. Bizim hasta ve yaralı İngiliz subaylardan sanırım sadece 4'ü aşağı gönderildi. Hastanedeki İngiliz er ve erbaşlardan ise sadece 100 tanesi, Dicle'nin aşağısındaki arkadaşlarına katılmak için yeterince şanslıydılar.⁶² Türkler, İngilizleri ölmek üzere olmadıkça salmıyorlardı. Yeterince hasta değil diye Türk doktorların aşağı göndermeyi reddettikleri İngiliz er ve erbaşlardan bazılarının bu karardan sonraki üç gün içerisinde öldükleri de bir gerçektir. Çok azı Eylül 1916'da Bağdat'ta değiştirilmesine rağmen hasta ve yaralı subaylarımızın çoğu zamanı gelince Bağdat'a kadar, daha sonra da yeterince iyileştiklerinde Anadolu'ya kadar bizi izlediler. Hintli hasta ve yaralılar açısından Türklerin yöntemi çok değişti. Hemen hemen her Hintli nehrin aşağısına gönderildi. Bir-iki vakada da hastanede kalan, aslında hiç de hasta olmayan, sadece uzanıp yatan Hintliler de, hasta oldukları belirtilerek hasta ve yaralılarla birlikte gönderildiler.

Nehir gemisi Sikkim Kût'tan Amâre'ye hasta ve yaralıları taşımak için General Gorringe tarafından Kût'a gönderilmişti. Dicle'de bir aşağı bir yukarı birkaç seyahat yaptı. Türkler tarafından serbest bırakılıp gönderilen her hasta ya da yaralı asker (ya da sivil görevli için) değiş-tokuşta Halil Paşa belli alaylardan sağlam sağlıklı asker arzu ediyordu. Kût'ta eziyet çekenlerin hayatını korumak için, bu istek hükümetimiz tarafından kabul edilmişti. Halil Paşa'nın değişimde gecikme var diye

62 6 Hint subayı ve 963 Hint askeri ve sivil görevlisi değiş-tokuşta salıverilmişti. (y.n)

tekrar tekrar şikâyet etmesine rağmen esirlerin değış-tokuşu zamanında gerçekleştirildi ve 8 Mayıs'a kadar tamamlandı.

. 30 Nisan 1916 karanlık çöktükten sonra 16. ve 17. Tugaylar onları Şamran'a getirecek bir nehir gemisi olmadığından Kût'tan 10-12 km yürüdükten sonra Şamran'daki kampımıza vardılar. Askerler bitkindi. Dayanma güçleri için çok şey söylenebilir. Bu zayıf, takatten düşmüş halleriyle kısa yürüyüşü bile tamamlamayı becermişlerdi.

1 Mayıs 1916'da bize büyük mutluluk veren beyaz bayrak çekmiş bir İngiliz gemisi nehrin aşağısından bize ulaştı. İki taraf arasındaki anlaşma şartları gereğı, kurtarma kuvveti tarafından bize gönderilmiş oldukça büyük miktarda erzak içeriyordu. İngiliz bisküvileri, inceltilmiş biftek, reçel, süt tozu, küçük şeker ve gerekli diğer şeyler mümkün olduğunca çabuk dağıtıldı ve iştahla tüketildi. Ancak sevkiyat her kişi için fazla olan istihkakı karşılamıyordu. Dolayısıyla Türk peksimeti ve ekmeğı içimizdeki boşlukları doldurmak için hâlâ kullanılacaktı. Reçel ve şeker hemen her zaman bize inanılmaz derecede lükstü. Bu kadar tatlıdan uzak kalmak sonrasında Kût'taki herhangi birimiz başka bir kuşatmaya maruz kalsa -Allah korusun!- biliyorum ki koşullar izin verirse bagajımızın kıyısını köşesini üç şey ile doldurmalıydık: Un, şeker ve tütün! Bir kişi şeker ve un ile varlığını devam ettirir; ama sadece etle aç kalır!

Şamran'da geçirdiğimiz günler boyunca sıcaklık çok fazlaydı. Gün batımına kadar kimse herhangi bir şekilde rahatlıkla yürüyemezdi. Koku ve toz neredeyse sıcaktan daha berbattı. Tabii ki kollar yukarı sıvanmış kısa kollu gömleklerle... Birçok subay rütbe şeritlerini gömleklerindeki omuz kayışına takmış, arkalarına güneşten korunmak için sırt pedi koymuşlardı. Nehrin kıvrım yaptığı yerde olan kamp, kara tarafında geniş aralıklı uzunca sıralanmış Türk devriyeleri ile korunuyordu.

Ancak büyük alan olmasından dolayı kamp içinde yürüyecek çok sayıda boş yer vardı.

Her bir gün, bir öncekiler gibi büyük oranda aynı şekilde geçiyordu 3 Mayıs'ta Sumana gambotu yeni Türk bayrağını dalgalandırarak geldi. Kuşatma sırasında Şamran'da olan, ancak şimdi sökülmiş Türk cisare kayıklarını aşağı götürmekle meşguldü. Makasis ya da Es-Sin mevzilerinin kendisine gerekeceklerini düşündüm.

3 Mayıs gecesi, birkaç pompomla silahlanmış şirin küçük bir Thorneycroft çatana yukarıya doğru ilerlerken nehir kenarına paralel yanaştı. Güvertesinde General Townshend, Albay Parr ve Yüzbaşı Morland vardı. General Townshend askerlerinden içten bir selamlama aldı. Neşeli sesleriyle yine ayrıldı. Bir sonraki gün, midem çok fazla Türk peksimetinden mustarip olmaya başladı. Orta derece hafif bir kholerin atağı geçirdim. Gece uykusunu engelleyecek kadar kötüydü. Ağrıya yol açtı. İyileşmem birkaç gün sürdü ve şansına hastaneye gitmek zorunda kalmadım. Bu şikâyetin bazı formlarından mustarip olan çoğu arkadaşta da, ben de olduğu gibi Türk peksimetlerinin tadına karşı yoğun bir tiksinti gelişti. Belirgin şekilde açlık çekmedikçe bu peksimetlere dokunmadılar.

4 Mayıs'ta Türkler, 100 İngiliz subay, 60 Hintli subay ve emir erlerinin Bağdat için bir an önce hazır olmalarını emrettiler. Böylece akşam karanlığında, nehir kıyısı boyunca Türk çarklı nehir gemisi Burhaniye'nin demir attığı yere yürüyüşe geçtik. Burası bir hayli kalabalıktı. Kendi bölüm subayının malzemelerini taşıyan insan zincirleri vardı. Adı geçen subayların bizzat kendileri ve uğurlamaya gelen arkadaşları hepsi karanlıkta gemiye binış sağlayan tek dar girişte itişip kakışıyordu. Bazı Türk subayları yanımıza aldığımız bagajın içeriğini kontrol ediyordu. Neredeyse hiç ışık yoktu gemide. Türkler gördükleri bize ait olan gaz lambalarına el koyuyorlardı.

Teğmen Sadar Din ve ben, postalarımız Rahmet ve Muhammed birçok zorlu görevde, birçok macerada birlikte olduğumuz köprü istihkâm birliğinden kalanlara veda edip Burhaniye'ye bindik. İngiliz subayları ve emir erleri üst güverte oturuyorlardı. Hint subay ve emir erleri aşağıda oturuyorlardı. Hasta olan General Sir Charles Mellis aşağıda bir kabinde kalıyordu. General Delamain bizimle üst güvertede tuğgeneraller; Hamilton, Grier ve Evans (son ikisi yakın zamanda bu rütbeye yükselmişti) ile birlikteydi. Özellikle ileriye doğru istihkâmcı subayların toplandığı yerde adeta sardalya gibi istif edilmiştik. Herkes kendi valizini gece için yaydığına, uyuyanların üzerinden yol bulmak neredeyse imkânsızdı. Karanlıkta birisinin yüzüne basmadan, yer bulabilmek, oturabilmek bu kadar kalabalık bir güvertede çok zordu.

Burhaniye'nin her iki tarafında büyük çelik şatlar vardı. Sancak tarafındaki Kût'un aşağısından gelen, yaralılarla dolu iken diğerinin bağlantı noktasında Türkler tarafından ele geçirilmiş bir İngiliz deniz uçağı (Short tipi), ayrıca hasarlı tek kanatlı Türk Morale uçağı vardı. Şapkalarında Goeben yazan birkaç Alman denizci uçak taşıyan şatın üzerinde dolaşıyordu. Bu adamlar bizim Kût'taki 15 cm'lik toplarımız tarafından çok çabuk muharebe dışı bırakılan büyük donanma topları personelinin hayatta kalanlardı.

5 Mayıs 1916 sabahı Dicle'nin yukarısına doğru Maymun köyünü ve Aralık 1915'teki uzun geri çekilmemizin manzarasını geçerek ilerliyorduk. Nehir seviyesi şimdi daha yüksek olduğundan, geri çekilmede olayların yaşandığı çoğu yeri tanımak çok zordu. Zamanımızı kitap okuyarak ve bize postayla yollanmış, aşağıdan bizim erzak gemimizle getirilen İngiliz gazetelerini okuyarak geçiriyorduk. Çoğumuz ayrıca birkaç mektup almıştı, bunları tekrar tekrar okuyorduk. Arkadaşlarımıza ve akrabalarımıza Şamran'daki kampı terk etmeden önce çok

sayıda yazılmış posta kartı ve mektubumuz vardı. Ancak öyle anlaşılıyor ki, bir Türk subayı tarafından iyilik olsun diye alınan birkaçı hariç bunların hiç birisi İngiltere'ye ulaşmadı. Bu kişi çok belirgin Amerikan aksanıyla İngilizce konuşuyordu ve daha önce Amerika Birleşik Devletlerinde kalmıştı.

Burhaniye'de Kût'tan Berlin'e dönen bir Alman topçu subayı da vardı. Zamanının çoğunu köprüde Türk gemisinin subayları ve iki diğer Almanla harcıyordu. Uzun sakal bırakmış bu kişi nispeten cana yakındı ve bizim arkadaşlardan bir kaçını ile konuştu. Görünümü ona Von Tirpitz lâkabı kazandırmıştı. Anlaşıldığına göre Kasım 1914'te Belçika sahillerindeki uçaksavar bataryası komutanıymış. Lord Annesley'in uçağını düşüren kişiymiş. Böylece East Christ'ten Teğmen Beaver ile birlikte kendi uçağıyla uçarak kanalı geçen bu cesur subayın ölümüne neden olmuş.⁶³ Bu başarısı ile Alman Demir Haçı almıştı ve bununla gurur duyuyordu. Von Tirpitz Mezopotamya'yı yüksek sesle eleştiriyor, "uğruna ölmeye değecek yer" olmadığını söylüyordu. Biraz haklıydı aslında. Türklerle birlikte çarpışan Almanlar arasında ölüm oranı yüksekti. Bu zorlu iklimi anlamıyorlar, bozuk yiyecekler yiyorlar, çok fazla bira içiyorlar, küçük keplerle dolaşıyorlardı. Böylece çoğu Dicle yakınlarında mezarı boylamıştı. Kût'un üst tarafında düşmanın ağır topçusuna aylarca komuta ettikten sonra anavatanına geri döndüğü için çok mutluydu.

5 Mayıs saat öğleden sonra 3'te gemi Bagile köyünde aniden durdu ve yakın sahile demir attı. Burası becerikli İngiliz askerlerinin geri çekilmemiz sırasında Arap kalabalığına karşı T-2 gemisinde unutulmaz çarpışmalarının yaşandığı yerd.

63 Sandes'in bahsettiği kişi soylu bir aileye mensup olan 6. Annesley Kontu olan Francis Annesley 1. Dünya Savaşı'nda İngiliz Deniz kuvvetlerinde pilottu. 6 Kasım 1914'te Eastchurch'ten uçuş teğmeni C. F. Beevor, ile Bristol marka uçağıyla Manş Denizi'ni geçip Flanders'e gitmek için havalanmıştı. Alman uçaksavarlarınca düşürüldüğü sanılıyor. (ç.n)

Zor durumdaki T-2'ye saldırmak için ortaya çıkmış olan aynı hainler, tamamen İngiliz ve Hintli subaylarla tıka basa dolmuş Burhaniye'yi görmek için sahilde ve evlerin çatılarında toplanmışlar, bizi yuhalıyorlar ve boğazı kesme işareti yapıyorlardı. Bu kalabalığa karşı 1-2 dakika bir makineli tüfek çevirmek bana bu dünyada en büyük mutluluğu verirdi. Türk askerleri ve Arap jandarması bizi herhangi bir düşmanca tepki gösterilmesini engelledi. Fakat Bagile gösterisini açıkça sempatiyle karşıladılar.

Bagile'de güneşin batışına kadar yaklaşık bir saat kaldık. Akşam esintisi oldukça soğuktu. Palamarlarımızı toparladık gün batıncaya kadar yukarı doğru seyrettik. Bir saat kadar sağ yukarıda durduğumuzda şatta ölmüş bir yaralı Türk askeri yanbaşımızdaki silah arkadaşları tarafından gömüldü. Bu yaralı adamların içinde bulunduğu şartlar şok ediciydi. Şatın elbette hasırdan çatısı vardı. Fakat bu şanssız adamlar sert ve yük istiflenen çelik güvertede şuuru kapalı halde kimsenin yardımı olmaksızın yerde uzanmış, kanla boyalı bandajları hiç değişmemişti. Çoğu vakada sadece sahip oldukları yiyecek içecek kaygan çelik üzerindeki dar geçitler üzerinde yavaşça sendeleyerek yürüyebilen daha az sakat ve yaralı arkadaşları tarafından kendilerine getiriliyordu.

6 Mayıs'ta, akıntıya karşı ağır ağır ilerlemeye devam ettik. Saat 9.45'te Delâbiha (Ümmüt-Tubul) çarpışmalarının yaşandığı yeri geçtik. Suların yüksekliğinden tanınmaz haldeydi. Burada yanan Comet gambotunun enkazına ait hiçbir işaret göremedim. Kanalı tıkanması tehlikesinden kaçınmak için Türkler tarafından imha edildiğini tahmin ettim. Kalıntıları nehrin çamurlu tabanına gömülmüştü. Bir saat sonra Aziye'de toprak kulübelerde küçük kaçak grupların uzaktan gözetlendiği Frozen Post'un bulunduğu nehir bendini döndük, sol tarafımızda ova boyunca, ufukta Kûtuniye koruluğu görüldü.

Aziziye'yi ertesi sabah 10'da terk ettik. Dicle'nin belirgin çıkıntı kıvrımını dönerek Bağdat'a doğru yolculuğa devam ettik.

8 Mayıs 1916 sabah erken saatlerde, Burhaniye gemisi Lec'e yaklaşıyordu. Uzakta, ovada yükselen azametli Ctesifon kemerini (Tak-ı Kisra) ayırd edebildik. Lec'de benim titiz köprü çalışmamın yerini sol kıyıyı kesen yol ve birkaç harabe toprak kulübeler yanındaki nehrin diğer bendini döndükten sonra seçebildim. Ağır ağır aramızdaki çoğu kişiye şiddetli çarpışmanın anısını hatırlatan Selman-ı Pak muharebesinin yaşandığı mevkiye yaklaştık. Orada sağımızda küçük Bustan tabyasının kalıntıları uzanıyordu. Yüksek seddin büyük çıkıntısı karşımızda iken, sağ tarafımızda oldukça uzakta "hayati nokta"nın küçük kum tepelikleri, solumuzda çölün her tarafından millerce öteden görülebilen bir nirengi noktası büyük ark (Tak-ı Kisra) yükseliyordu Nehir sola doğru büyük bir kıvrım ile dönüyordu. Tak-ı Kisra'ya doğru yaklaştık, yaklaştık, bir geniş dağınık kumluklarla dolu bende doğru seyrettikten sonra, sola doğru Bağdat'a döndük. Selman-ı Pak köyünden çok uzak olmayan Tak-ı Kisra'yı arkamıza almıştık.

Çok neşeli kalabalık bir Arap topluluğu Burhaniye'nin gelmesini bekliyordu. Biz yaklaşırken geleneksel savaş danslarına başladılar. Kadınlar tiz sesli zılgıtlarına devam ettiler. Memnuniyet ya da zaferlerinin işaretleriydi bunlar. Kıyıdaki mavi üniformalı Arap jandarması, gemi çok yaklaştığında bu gösterileri durdurdu. Daha sonra kalabalık emirle dağıtıldı. Nehir kıyısında ilerlerken, Tak-ı Kisra mükemmel bir manzara teşkil ediyordu. Harabe kubbe kemeri gökyüzüne 30 metreden daha fazla yükseliyordu. Büyük salonu, mükemmel bir taş işçiliğinin yaklaşık 25 metre genişlikte, Pers krallarının kışlık sarayı olarak kullanılmış, yüzyılların fırtınaları ve güneşine büyük bir başarıyla dayanmıştı. Tak-ı Kisra sanırım Pers krallarının sonuncusu Chosroes tarafından inşa edilmiş. Fakat saray

olarak yapılan parçası Bağdat yolunda karşılarına çıktığında Müslümanlar tarafından 700'lü yıllarda yıkılmış. Ctesifon'un Arapça adı Tak-ı Kisra, anlamı "Kisra'nın Takı (Kemerı)" idi. Kisradan muhtemelen Chosroes kastediliyordu. Harabe, gösterişli yapının etrafında 23 Kasım 1915'te şiddetli çarpışmanın yaşandığı, Gurkalarımızın, düşmanın her saldırısına karşı Gurka tepesini tuttukları kulübe ve kum tepelerinin yayıldığı kapalı arazi uzanıyordu,

Ctesifon'un yakınlarında ayrılırken, Burhaniye nehrin ge-nişlediği yerde köpükler çıkarıyordu. Tarlada çalışan Araplar tüm düşmanlıklarıyla nefret edilen İngilizleri nehir kenarına görmeye koşuştular. Yanıbaşımızda, monoton savaş çığlıkları ile başının üzerinde arada sırada elbise sallayan bir adamın öncülük ediyor, ne zaman elbisesini sallasa tüm kalabalık toplanarak dans ediyor ve tezahürat sırasında dönüyorlar, birkaç yerde nehrin aşağısına doğru gidiyor, sonra tekrar yaklaşıp yavaşça ilerleyen gemiyi geçiyorlardı. Araplar bize hakaret ediyor ve ellerini boğazlarına götürerek kesme işareti yapıyorlardı. Bu savaş esirlerine gerçekte ne tip işkence düşünüldüğünün kesin göstergesi, Bağdat'ta bizi bekleyen akıbeti düşündüklerinin işaretiydi.

Gün batımına doğru, Burhaniye tekrar verimli ve iyi tarım yapılan arazinin olduğu sağ kıyıya yöneldi. Dicle'nin sağ kıyısında, Ctesifon'un biraz yukarısında, 1 milyon kişilik nüfusu ile Babil'in ikinci büyüklükteki antik şehir Selucia'nın⁶⁴ kalıntılarını içeren kum tepeleri ile çevrili büyük bir alanı geçtik. Kısa zamanda, yüksek çalılık ve küçük ağaçlarla bezeli bir adanın yakınından geçerek nehrin bir koluna doğru seyrettik.

64 Selucia: MÖ: 312 yılında Büyük İskender'in soyundan gelen Seleucus Nicator tarafından Dicle Nehri yakınında kurulan antik şehir. Nüfusu 600.000'e yaklaşmış çoğunluğu Grek ve Makedonyalıydı. (ç.n)

Karanlık çökerken gemi bir sonraki sabah Bağdat'a olan yolcuğunu bitirmeye hazır sağ kıyıya demir attı.

9 Mayıs 1916'da şafakta kendimizi hareket halinde bulduk. Bir saat içerisinde, ünlü şehrin ilk evleri, ekili alanlar ve meyve bahçeleri sol kıyıda giderek artan bir şekilde görülmeye başlamıştı. Hurma ağaçları nehrin her iki yakasında yayılmıştı. İyi gölgelenen kıyıları arasında Dicle geniş ve derin yavaşça ve sakin akan bir nehir olmuştu. Sol kıyıdaki (bize göre sağdaki) evlerin giderek sayısı ve büyüklüğü arttı. Nehrin yukarısına doğru devam ederken, kısa zaman içerisinde karşısında büyük iki katlı Türk hastanesi olarak kullanılan bir bina olan nehir kıyısına yanaştık. Burada çok sayıda Türk yaralımız indirildi. Çok sayıda nekahat dönemindeki asker kendi kırmızı-beyaz cübbelerinin hastane kıyafetleri içerisinde binanın üst katlarından gidişimizi izliyorlardı. Biraz daha yukarıda iki benzer evle daha karşılaştık. Sol kıyıdaki hemen hemen tüm evlerin binlerce Türk hasta ve yaralı için ikametgah olarak kullanıldığı anlaşılmıştı.

Kendimizi Bağdat'ın yoğun nüfuslu bölgesinde bulduğumuz, Dicle'nin genişlediği yerin bir hayli uzağında önceden İngiliz konsolosluk binası olan üç katlı büyük bina, sol kıyıda göze çarpıyordu. Aynı uzaklıkta biraz yukarısında bir kıyından diğerine uzanan büyük yüzen köprü sol kıyıdaki zengin koloniler ile herhangi bir öneme sahip tek binanın İran elçilik binası olduğu geniş sağ kıyıdaki fakir bölge arasında ulaşımı sağlıyordu.

Üzerinde Türk bayrağı dalgalanan gemimiz, İngiliz konsolosluk binasının tam karşısına varmıştı. Tuğladan nehir duvarının yanında demirledik. Bu bina aynı zamanda hastane olarak kullanılıyordu. Bahçede beyaz giysileriyle ve siperli kadın şapkaları gibi keten bereleri ile üç Alman Kızılhaç hemşiresi bulunuyordu. Bunlar 13 aydan beri gördüğüm ilk Avrupalı

kadınlardı. Üst katın verandasında bir Alman sıhhiye astsubayı bir biri ardına bizim ve geminin fotoğraflarını çekmekle meşguldü, fakat tenteler iyi sonuç almak için çabalarını engellemiş olmalıydı. Üç tipik Alman subayı verandada dikiliyordu ve üç Alman hemşiresi, Burhaniye'nin etrafında keşif yolculuğundan sonra yüksek rütbeli diğer Alman subaylara tanıştırdıkları verandaya çıktılar. Şimdi saat öğleye doğru 11'di. Ortalık sıcaktan kavruluyordu. Burhaniye'deki bizler sundurmanın altında kalmış ve olayların gidişatını bekliyorduk. Gerçekten de Bağdat'a varmıştık fakat istediğimiz şartlar altında değil. Ancak savaş esiri olunsa bile, Basra'dan 750 km uzakta dünyanın bu ünlü şehrini görmek yine de ilginçti.

Şimdi sıklıkla birinci kafile olarak da adlandırılan ilk kafile A'nın ayrılmasından sonra Şamran kampında neler olduğunu kısaca anlatmaya çalışacağım:

Şamran'da 5 Mayıs'ta Türkler tarafından, adamlarına bakmak için kampta kalan İngiliz ve Hintli subayların onlardan ayrılması ve öğleden sonra Bağdat'a yürümek için hazır olması için emirler verildi. Gelgelelim, günün sonunda bu emirler iptal edildi.

İzleyen gün, büyük bir şat aşağıdan getirildi ve kampa sabah 10 sularında ulaşmış kurtarma kuvveti tarafından gönderilen her özellikte erzak ile doluymuş. Birinci kafilenin yararlanması için artık çok geçti doğrusu. Ancak hâlâ kampta olan asker ve subaylar için çok büyük sevinçle karşılanmıştı. Öğleden sonra saat 2'de yürüyüşe geçmeleri emredilen ve kampta kalanlara tam zamanında tereyağı, yağı alınmış süt, kaliteli bisküviler, erik tatlısı hızla birliklere dağıtılmıştı. Şamran kampından biraz uzakta yola ulaştıklarında, 3.30'da düzene girmişler ve Bağdat'a doğru yola çıkmışlar.

Bizim er ve erbaşlarımız, anlaşıldığı kadarıyla Arap muhafızlardan merhametsizce muamele görmüşler. Muhafızlar

çok hasta gördükleri askerleri genellikle eşeğin ya da devenin üzerine koyup yanında götürüyolarmış. Bu düzenleme, Şamran'dan ayrılmadan önce General Delamain tarafından adamları adına yapılmıştı. Esirler kolu Şamran'dan karayolu ile 20 km uzakta Bagile yakınlarında iki gün durdu. Yürümeye mecali olmayan 200 kişi, gemi ile getirilmek için bırakılmıştı. Korkunç tahribatın göstergesi olarak ölüm, yaralanma ve hastalıklar rütbelilerde zaten yaşanmıştı. Oxford ve Bucks hafif piyade birliğinin, subaylar hariç sayısının sadece 252 kişi olduğunu söyleyebilirim. Tüm er ve erbaş esirler kavurucu sıcakta, uzun bir yürüyüşten sonra Bagile'ye 8 Mayıs'ta varmışlar. Bütün gün hiç suları yoktu, bitkinlikten sendeliyorlardı. Kendilerine Şamran'dan ayrılırken üç günlük istihkak verilmişti: 6 Türk peksimeti ve adam başı bir avuç hurma!

Başka bir şey daha almadan önce Bagile'deki kampta 36 saat olmuştu. Her bir kişiye çok az çamurlu bazlama verildi ve Arap muhafızlardan bir rupiye (gerçek fiyatının 10 katı) üç tane fazladan bazlama alabildiler. Geride kalan askerlere Arap jandarmalar tarafından tüfek dipçığı ya da sopayla vuruluyordu. Biraz daha hasta olanlar Aziziye'de nehir gemisine binmiş, ancak kendilerini taşıyan develerden düşüp öldükleri için çoğu buraya ulaşmada başarısız olmuşlardı. Güneş çarpması sonucu şuuru kapanan 6 kişi Türkler tarafından terkedilmiş, ancak sonrasında kendi silah arkadaşlarınınca kurtarılmışlardı. Bir başka hasta kişi o kadar dövülmüştü ki kampa ulaştığında ölmüştü. Esir kolu Bağdat'a 17 Mayıs'ta ulaştı. Böylece bizim asker ve subaylarımızın Anadolu'ya berbat yürüyüşü başlamıştı.

10 Mayıs saat sabah 6'da Şamran'daki iki kafilenin subayları kamptan bir saatte ayrılan Türk nehir gemisine binmişlerdi. (Sadece hareket edemeyecek kadar hasta kişilerle bizim sıhhiyeyi bırakarak). İkinci katile 90 İngiliz subay, 60 Hintli

subay kabaca 200 emir erinden (İngiliz ve Hintli) oluşuyordu. Kıdemli subay olarak 103. Mahratta hafif piyade alayından Yarbay Brown vardı. İngiliz emir erleri geminin bir tarafındaki şata yerleştirilirken, Hintli emir erleri diğer tarafa yerleştirildiler. Dolayısıyla ikinci kafilenin subaylarının olduğu gemi birinci kafileninkinden daha az kalabalıktı.

Gemide birkaç Alman kara ve deniz subayı da vardı. Çok cana yakın olduklarını kanıtladılar ve Fransızca ya da Almanca konuşabilen arkadaşımızla iyi ilişkiler kurmuşlardı. Almanlardan biri iyi bir ressamdı ve gemideki bir Subadar Hintli binbaşının sulu boya resmini yaptı. Almanlar, birkaç İngiliz subayı akşam yemeğine davet ettiler.

Mayıs 11’de gün ortasında Julnar gemisi geçildi. Yukarı doğru ilerleyişinde güvertesinde Kût’ta tıbbi ya da diğer işlerle alakalı olarak görev için geride kalmış birkaç İngiliz subayı, ayrıca bizim büyük hastanenin personeli, Kût’tan bazı hasta ve yaralıları vardı. Yavaş seyrediyordu, bacası ve gövdesi mermi delikleriyle adeta kevgire dönmüştü. (Muhtemelen Kût için felaketle sonuçlanan gözüpekliği öncesinde malzemelere daha fazla yer açmak için dümen kabinleri kaldırılmıştı). Kaptan köşkünde Türkçe “Kendigelen” yazan bir levha vardı⁶⁵. Türkler geminin mürettebatının savaş dışı kaldıktan sonra, yolculuğunun bir kısmını kendisinin yaptığını düşünüyorlardı.

Subay ve emirerlerinin ikinci kafilesi 12 Mayıs’ta Tak-ı Kısra’nın yakınında durduğunda birinci kafile Samarra’ya gitmek için Bağdat’tan ayrılıyordu. 13 Mayıs’ta sabah 10’da gemi Dicle’nin yukarısında, Bağdat’ın içerisinde seyrediyordu. Esirler indirilmiş, yakın zamanda bizim tarafımızdan boşaltılan süvari kışlasına yürümüşlerdi.

65 24 Nisan 1916’da Kût’ta mahsur kalanlara yiyecek yüklü olarak gönderilen Julnar gemisi Türk ordusu tarafından ele geçirilince ismi değiştirilerek “Kendigelen” olarak isimlendirilmişti. (ç.n)

Burada ikinci kafiledeki silah arkadaşlarımdan ayrılacağım ve öncelikle 9 Mayıs 1916 sabahında Bağdat'ta İngiliz konsolosluk binası yakınındaki Burhaniye gemisinde bekleyen birinci kafilenin subay ve emir erlerinin yaşadıklarına döneceğim:

Biz İngiliz konsolosluk binasının yanında demirledikten sonra birkaç Türk subayı Burhaniye'ye bindiler. General Sir Mellis hasta listesinde olduğu için bizim grubumuzun en kıdemli subayı General Delamain'i sorguladılar. Messrs Blockey, Cree&Co şirketinden Mr. Cree ve şirketinden ve Messrs Lynch Kardeşler'den Mr. Tool Türklerin ricasıyla kıdemli Türk subayının önüne getirildi. Çok ayrıntılı sorgulandılar. İki sivil nispeten zor durumdaydılar. Nasıl muamele görebileceklerinden endişeliydik. Öyle anlaşıyordu ki savaşın patlak vermesiyle Türkler, Bağdat'ta tüm İngiliz vatandaşlarını alıkoymuşlar, fakat sonrasında Türkiye'den ayrılmalarına izin vermişlerdi. Diğer ülke vatandaşları da benzer muameleye tabi tutulmuşlardı. Bunun sonucunda sivil Avrupalılar Bağdat'tan Kasım 1914'te ayrılmış, Fırat'ın karşısına ve yukarısına gidederek daha sonra trenle Halep'e burada da bir Akdeniz limanına gitmiş (sanırım Mersin'e) ve gemiye binmişlerdi. Anadolu'da Kayseri'de alıkonulabilecekleri ilk önce söylenmiş ancak bu varış yerini protesto ettiklerinden İstanbul'a gitme emri verilmişti. Daha önce bahsettiğim gibi, gelgelelim en sonunda Türkiye'den ayrılmalarına izin verilmişti. Bağdat'takilerin ise eşleri ve ailelerinin ülkeyi terk etmelerine izin verilmemiş ve Amerika Birleşik Devletleri koruması altında kalmışlardı.

Mr. Cree serbest kaldığında Basra'ya gemiyle gitmiş, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz yoluyla ve Mr. Todd da İngiltere'ye vardıktan sonra o da Mr. Cree ile birlikte tüccar olarak işlerine devam ettikleri Mezopotamya'ya geri dönmüşlerdi. Aynı zamanda hükümetimize zaman zaman yardımcı olmuşlar, daha sonra Kütulamâre ve Bağdat'a doğru ilerlememize eşlik

etmişlerdi. Mr. Cree bizim siyasi şubede bir görev almış, Mr. Todd da Selman-ı Pak muharebesinde çevik kola rehber olarak eşlik etmişti. Hükümetin amaçları için erzak temininde büyük iş yapmıştı. Dolayısıyla Kût teslim alındığında bu iki beyefendi, Türkler tarafından yeniden yakalandıklarında, hakikatte olduğu gibi düşmanın bunların savaşıcı sınıfından olmadığı görünüşüne varıp varmayacağı açısından ciddi endişe hissedilmişti. Kimlikleri ve birliklerimizdeki görevleri hakkında çok ayrıntılı sorgudan sonra bir başka sivil Tom Dexter ile birlikte bir muhafız eşliğinde ayrıldılar. Bir süre onları hiç görmedik. Daha sonra Bağdat'ta kaldığımız süvari kışlasına getirildiler. Ancak kısa sürede tekrar götürüldüler ve bir daha hiç karşılaşmadık. Sanırım, bazı dedikodular bize ulaşmasına rağmen İstanbul'da mahkeme tarafından yargılanıp ilk önce ölüm cezasına çarptırıldıktan sonra zarar görmeden kurtulmuşlar.

Tüm İngiliz subay ve astsubaylar ve ayrıca Hintli subaylar bir an önce karaya çıkıp konsolosluk sınırları içerisinde kalacaklarına dair Türkler tarafından emirler yayınlandı. Daha yüksek rütbeli subaylar şimdilik Burhaniye'de kalacaklardı. Biz yüzbaşılar, astsubaylar ve Hintli subaylar ekipmanlarımızı yüklendik, rütbeliler olarak iki kola ayrılarak sayıldık ve karaya çıktık. Türkiye'de gelenek olduğu üzere daha önce sayılmışken tekrar sayıldık. Öyle görünüyor ki ilk sayım bir çeşit "deneme çalışması"ydı. Süngüleri takılı muhafızlar sıramızın yanında aralıklı duruyorlardı. Sola döndük ve Bağdat içerisinde yürüyüşümüze başladık. Anlaşılan zincirsiz ve giyinik olmamız hariç, açıkça Romalıların zaferi gibi sergilenecektik. Bağdat'ın en yoğun nüfuslu bölgesinin içinden geçirildik. Buna hiç gerek yoktu oysa. Türklerin çok iyi bildiği bazı nedenler için Hintli subaylar ilerlemenin en başındaydılar. İngiliz subaylar tarafından rütbe sırasına göre izleniyorlardı. Bunun bizi sinir

etmek için mi yoksa kaale almamak için mi olduğunu bilmiyorum. Fakat tüm Hintli subaylar hangi rütbede olursa olsun en düşük rütbedeki İngiliz astsubayından rütbesi daha düşüktür gerçeğine Türklerin tamamen umursamaz olması cidden inanılmazdı⁶⁶. Caddeleri geçtik. Sola döndük ve şehrin ticaret ve çarşı bölümüne girdik. Hava çok sıcaktı. Sırt çantam ve büyük su mataramla hatırı sayılır bir ağırlık taşıyordum. Diğerleri de benimkine eşit ya da daha fazla yüklüydü. Daha çok uzağa gitmeden sırlıslam olmaya başlamıştık.

Şehrin başlıca çarşı caddesini geçtik. İlgili kalabalıklar bizi görmek için yola dolmuşlardı. Gazetelerde, anavatanda Alman esirlerin tren istasyonundan gidiş ya da gelişlerinin fotoğraflarını görmüştüm. Ben asla böyle acıklı bir geçit töreninin parçası olacağımı düşünmemiştim. Kalabalık önünde mutlu bir görünüm vermeye çalışıyorduk. İlginç kubbeli bir çatısı olan orijinal bir çarşıya gelmiştik. Dışarının kavurucu sıcağından sonra nispeten serindi. Evlerin üst katlarının birkaç penceresinden şirin yüzler merakla aşağı doğru bize bakıyordu. Sanırım bize karşı acıma olsa da nüfusun büyük bölümü Türklere karşı dost değildi.

Kalabalığın genel tutumu mükemmeldi. Bağırma, ısıklama yoktu. Ya da gerçekte bize müdahale etmek için herhangi kişisel ya da organize düşmanlık gösterisi ve girişimi Türk muhafızlarımız tarafından acımasızca anında bastırılıyordu. Kapalı çarşı boyunca uzun yürüyüş bizi tekrar birisinin önünde sıraya dizilmiş, neredeyse birkaç ay önce Bağdat'ı ele geçirecek İngiliz kuvvetlerinin subay esirlerini görmek için çok meraklanan

66 İngiliz ordusundaki Hintli subayların, İngiliz olan subay ve erler nazarında kıymet-i harbiyesi yoktu. Her sınıftan ve her rütbeden Hintli subaylar, bir İngiliz astsubayından sonra gelirdi. Bu hiyerarşiye çok dikkat eden İngilizler, Hintli subayların kendilerinin önünde yürütülmesini Türkler tarafından kendilerine karşı kasıtlı yapılmış bir hakaret olarak kabul etmişler. (ç.n)

küçük Türk askeri öğrencilerinin beklediği, birkaç büyük binanın olduğu açık caddeye getirmişti.

Sağımızda gerçekten çok güzel ince minareleri ile büyük bir cami belirdi. Tepeden tırnağa turkuaz mavisi mozaik ile kaplanmış dans eden gün ışığında parlıyordu. Hemen yakınında yuvalarını komşu binaların en yüksek tepesine yapmış birkaç leylek kanat çırpıyor, avantajlı konumlarından bizim ilerleyişimizi ciddiyle seyreliyorlardı. Kafile bazı piyade kışlalarını geçerek Bağdat'ın büyük kuzey kapısından yürüdü ve gerisindeki düz alana çıktı. Bir başka çeyrek millik tozlu yol sonrası şehrin kuzeyindeki son durağımız olan, o zamanda bile hâlâ su taşkınında yükselen suların duvarlarının üzerinde çıktığı seviyeyi gösteren işaretlerin görüldüğü Türk süvari kışlalarına vardık. Şehre bakan büyük kemerin içinden kol halinde ilerledik. Kendimizi girişte kemerde iki köşesinde iki katlı ve her bir yanı tek katlı barakalar ve ahır ile çevrilmiş yaklaşık 150 metre karelik bir avluda bulduk.

Biraz gecikme sonrası, kemer üzerinde üst kattaki boş odalara nakledildik. İngiliz ve Hint subaylar öncelikle aynı merkez binada yerleştirildiler. Mobilya yoktu. Fakat bereket versin malzemelerimiz emir erlerimizle sonradan vardığında kendi kamp mobilyalarımız hazırды. Çok kalabalık olmamıza rağmen daha sonraki kalacağımız yerler ile karşılaştırıldığında çok da rahatsız edici değildi. Odalar bir derece kadar temiz ve iyi havalandırılıyordu.

İlk işimiz doğal olarak istedikleri gibi oturup konuşabilecekleri, İngiliz subaylardan varlığı ile kısıtlanmamış, kendilerine ayrı ev ya da evler tercih edeceklerini bildiğimiz Hintli subaylar için ayrı kalacak yer sağlamaktı. Ayrıca biz de doğal olarak ayrı bir eve sahip olmayı tercih ederdik. Hintli subaylarımızla birlikte kalmaya alışkın olmadığımızı –kişisel olarak onları çok seviyorduk– çünkü alışkanlıklarının bizimkilerden

farklı olduğunu, onların kesin önyargıları ve yiyeceklerin hazırlanmasında ve yenmesinde yerleşmiş gelenekleri olduğunu bizden sorumlu Türk binbaşısı açıkladık. Ayrıca Hintli subayların İngiliz subaylardan daha düşük rütbeli olup onların emri altında olduğunu belirttik. Binbaşı nazikçe bu açıklamayı dinledi ve manalı bir gülüşle; “Ah! Onlardan hoşlanmıyorsunuz değil mi?” dedi. Açıkça, kendisine yapılan açıklamaya inanmamıştı ve bunun kendimize daha fazla yer ayrılması için organize bir girişim olduğunu düşünüyordu. Açıklaması bariz öfkeye neden oldu fakat duygularımıza hakim olduk. Daha sonra onu, Müslüman subayların dikdörtgenin güneybatı, Hindu subayların da güneydoğu köşesindeki evde kalmalarına izin verilmesine ikna ettik. Böylece her birimize -çok kalabalık olmamıza rağmen- bir hayli geniş alan ayrıldı. Küçük topluluğumuzun her bir bölümü iyice yerleştirildi.

Büyük avluyu çevreleyen binalar oldukça temiz fakat zemin yakın zamanda selden dolayı aşırı nemli ve yumuşaktı. Kışla'nın temizlik işleri her zamanki gibi çok kötü haldeydi. Aşağı katlar da odalar çevredeki bataklığın su seviyesinden aşağıda olduğu için aşırı nemden dolayı kalınamazdı.

Bizim subaylarımızın bir grubunun süvari kışlasına varışlarından kısa bir süre sonra Arap işportacılar dışarıda belirdiler. Türk nöbetçiler tarafından sundurmaya girip mallarını satmalarına izin verildi. Fahiş fiyatta portakalları, soğanları Arap sigaraları çok çeşitli küçük kekleri vardı. Fakat maliyetini bahane etmelerine ikna olmamıştık. Araplar kısa zamanda kapış kapış satmaya başladılar. Bazı küçük kekler çok tatlıydı ve kurabiyeye benziyordu. Diğerleriyle karşılaştırmamak için elimden gelen çabaya rağmen, kaç tanesini yediğimi söylersem üzülürüm. Kût'un uzun kuşatmasından sonra, şüphe yok ki fena halde ihtiyacımız olan işte bu gibi tatlı tahlı yiyecekleriydi.

Şeker Bağdat'ta pahalıydı, ancak fiyatının yanına yaklaşılamaz olduğu daha ilerideki bölgelerden daha boldu.

Türkler, Hintli Müslümanlara sadece bizim masamızda ve çanaklarımızla yemelerini değil bizim yediklerimizden yiye-bilmeleri için ısrar ederek İngiliz ve Hint subayları arasındaki sorun çıkarmaya çalışıyorlardı. Bir gün, Müslüman subaylar kahvaltılarını yapınca kadar yemekhanede İngiliz subayları bekletmeye kalkıştılar. Fakat Hintli Müslüman subaylar, gele-neksel görgü kuralları ile bu düzenlemeye şiddetli tepki gös-terdiler ve sırayı bize vermek istediler. Ancak Türkler tara-fından bunu yapmamaları emredildi. Biz de odadan ayrıldık dışarıda bir yerde kahvaltı yapmayı başardık. Kıdemli Hintli subay olan binbaşı geldi ve bizim yemeğimiz için hazırlanmış masalara oturmaya mecbur kalmalarından dolayı özür diledi. Bu bizim tarafımızdan minnettarlık duyulan, kendi açısından incelikli bir davranıştı.

Bağdat'ta kalışımız boyunca Türkler, İngiliz ve Hintli su-baylar arasındaki hoşnutsuzluğu tetikleyici ayrıntılı planlara sahip görünüyorlardı. Türklerin çabalarının sonuçsuz kaldığı iki sınıf arasındaki iyi ilişkiler için çok şey söylenebilir. Yine Bağdat'tan ayrılmadan önce maaşlarımız ödendiğinde, Türkler yaptığımız tüm izahata rağmen, bütün subaylara rütbelerine göre ödeme yapmakta ısrar ettiler. Böylece bir subedar major (binbaşı) aylık maaş olarak 20 lira alırken, bir İngiliz astsu-bay, sadece omuzlarında 2 yıldız taşıdığı için gerçekte ise su-badar majorden rütbece daha üst olmasına rağmen 8 lira alı-yordu⁶⁷. Benzer şekilde Türklerin bölük komutanı olarak kabul

67 Hint ordusu rütbeleri hakkında bilgi: 1918 yılına kadar Hint kökenliler Sand-hurst askeri akademisine alınmıyorlar, sadece Hint ordularında görevli İngiliz subaylar girebiliyorlardı. Öte yandan Hint ordularında görevli subaylara Hin-distan Genel Valiliği tarafından unvanlar verilmişti. Buna göre piyade alayla-rında Subedar Major: Binbaşı, Subedar: Yüzbaşı, Jemadar: Teğmen karşılığ-ıydı. Süvari alaylarında ise Risaldar Major: Binbaşı, Risaldar: Yüzbaşı, Jemadar:

ettikleri subadarlar, İngiliz yüzbaşı ile aynı maaşı alıyorlardı. Yaklaşık 10,5 lira. İngiliz subaylar, Hintli subaylara iyi maaş aldıkları için gazez duymuyorlardı. Fakat düşük miktar ödeme ve hatta şok edici düşük oranda alırken onlardan daha kıdemli olduklarından biraz kızgınlık hissediyorlardı.

Generallerimiz, albaylarımız ve binbaşılarımız biz indikten sonra kısa bir süre sonra Burhaniye'den karaya çıktılar. Yayan ya da arabalarla şehirdeki yüzen köprüden çok uzakta olmayan Grand Babylon Otel'e ilerlediler. Cafcaflı ismi binayı güçbela tanımlıyordu. Boş odalarının asla temiz olmadığı derme çatma bir şeydi. General Charles Mellis, General Townshend ve kurmaylarının da kaldığı otelin yanındaki eve alındı. General Delamain ve diğer subaylar otelde kaldılar. 8 Mayıs'ta oteldeki yemek için restorana geçtiler. Ancak sonrasında anlaşmayla hergün adam başı 1,5 meci diyeye yiyecekleri verildi.

10 Mayıs'ta, kahvaltıdan sonra hepimiz isimlerimizin alınması, sayılmamız ve tekrar sayılmamız için aşağı odada toplandık. İsimlerin alınması saçma bir işti. Türkler soyadının neyi kastettiğini asla anlamış görünmüyorlardı. Birinin babasının adının diğerininkiyle aynı olabileceğini ya da öne sürdükleri gibi birisinin doğum yerinin illaki onun memleketi olmayabileceğini düşünemiyorlardı. Örneğin Yüzbaşı Leonard Mathias, "128. Pioneers Leonard oğlu Leonard, Bombay'dan" diye girilmişti. Teğmen Henry Curtis Gallop'un adı, Hampshireli olduğu için "Henry Curse It Hands" olmuş, bir başka subay da "John oğlu John, Londra'dan" diye kayda geçirilmişti. Umarım, arkadaşları onu hatırlar.

11 Mayıs'ta kahvaltıdan sonra 12 subaylık bir grupla iyi niyetli bir Türk askerinin yönetiminde dışarı çıktık. Yol boyunca şehre doğru zaman çok kısıtlı olduğundan aceleyle ilerledik.

Teğmen'di. Ayrıca Havildar Major- Başçavuş, Havildar: Çavuş, Naik: Onbaşı, Sepoy: Er demektir. (ç.n)

Bize karşı herhangi bir düşmanlık gösterisi olmaksızın şehre girdik. Gerçekten de insanlar bizimle çok ilgileniyor görünüyordular. Bir km kadar yürüdükten sonra birkaç fayton kiraladık, çarşı içerisinden kibar idarecisinin ofisine kabul ettiği Imperial Osmanlı Bankası'na sürdük. Bize sigara verdi, konforlu sandalyelere oturttu. Poundlarımızı Türk lirasına çevirttik, sorular sorduk. Daha sonra biraz ilerdeki Amerikan konsolosluğuna sürdük. Buradaki tipik bir Amerikalı bizi büyük bir memnuniyetle karşıladı. "Hemen gelin baylar! Sanırım sizin ne aradığınızı biliyorum". Sonuçta içeri girdik. Kısa zamanda ne aradığımızı doğru tahmin ettiğini anlamıştı. Para!

Amerikalı konsolos (sanırım adı Mr. Brissel'di) çok cana yakındı. Bize mükemmel likör, brandy, kahve ve sigara ikram etti. Sonra bize odasında dikkatlice gizlenmiş kendi küçük kasasından 3 altın lira uzattı. Daha fazla veremediği için özür diledi. Para verdiğinden Türklere bahsetmememizi rica etti. En sonunda bizim hükümetimizden parayı tahsil edebilmesi için, aldığımız para nedeniyle makbuz imzaladık. Konsolos altı aydır dış dünya ile iletişiminin tamamen kesik olduğunu, verecek haberi olmadığını söyledi. Nüfuz sahası neredeyse Anadolu sınırlarına kadar uzanıyordu. Bu da iyi ilişkileri seyahat için gerekli kılıyordu. Türk generali Halil Paşa hakkında konuştu, ona hayrandı. Halil Paşa'nın hemen her zaman cana yakın ve arkadaş canlısı olduğunu, sık sık ofisine sohbet için uğradığını söyledi. Bu karşılaşmalarda savaştan bahsetmekten kaçınırlarmış. Fakat bizi Türklerin hepsinin Halil'den hoşlanmadığı konusunda uyardı. Bunların çoğu söylediği gibi kötü kalpli kişilerdi. Konsolos Bağdat'tan ayrılmasını istediğimiz herhangi bir malzemeyi almak için bir adamını kışlalarımıza biran önce göndermeye söz verdi ve elinden geldiğince onlara göz kulak olacağını söyledi. Ayrıca başka konuşmalardan sonra, nezaketinden dolayı çok teşekkür ederek ayrıldık.

Biraz meyve-sebze ve gerekli olan şeyleri satın almak için tek-rar çarşıya döndük.

Bağdat'ta ne kadar kalacağımıza dair bize hiçbir ipucu ve-rilmemişti. Fakat 11 Mayıs'ta çok yakında Halep'e doğru yola çıkabileceğimizi duyduk. Bununla birlikte 12 Mayıs'ta öğleden önce aniden hareket edeceğimiz bildirildi. Bir gün önce, bazı ayırdığımız malzemelerden Amerikan Konsolosluğuna gönder-miştik. Şimdi yine dikkatlice malzemelerimizi gözden geçiririyor, muhtemelen çok fazla kullanılmayacak birçok malzemeyi atıyorduk. Sabah boyunca bir binbaşı ve diğer Türk subayı ma-aşlarımızla ortaya çıktılar. Her bir İngiliz ve Hintli subay çift katlı ödeme makbuzunu imzaladı. Maaşını kısmen altın kalanı da kağıt para olarak aldı. Benimki 5 altın lira ve 8 tane 1 kağıt liraydı. 29 Nisan'da esir alındığımızdan beri bu gerçekten de peşin ödemeydi. Bize de uzun çöl yolculuğunda yardım için en fazla gerekli olandı. Kût'tan sadece 3 pound ve 4 lira ile ayrıl-mıştım. 3 lira da ABD konsolusundan şimdi alınmış birlikte uzun yürüyüşümüz sırasında en sonunda çok az elde kalacak ile birçok harcamayı ödemeye yeterli 13 altın ve kağıt param olmuştu. 12 Mayıs'ta saat 11'e kadar eşyalarımız süvari kışla-larından ayrıldı. Öğlen eşyalarımızı yükledik. Hapishanemi-zin dışına kuzey kapısından girdiğimiz şehir yolu boyunca sı-rayla yürümeye başladık. Öncelikli varış noktamız Dicle nehri üzerindeki Musul olduğu bildirildi. Trenle Bağdat'tan Samar-ra'ya nehirden yukarıya 120 km seyahat edecektik.

Şehrin bir bölümünden yine meraklı bir kalabalık Dicle üze-rinde uzanan yüzer köprüde bizim ilerleyişimizi seyrediyordu. Dicle'nin sağ kıyısındaki Bağdat caddeleri çok kirli, evler çok yoksul ve baştan savmaydı. Çok sıcak ve tozlu yol boyunca en sonunda Bağdat istasyonuna gelene kadar 1 km yürüdük. Bu-rada kıdemli subaylarımızı trende manevra hattında bizi bek-leyen 1. ve 2. sınıf vagonlarda bulduk. Yüzbaşılar, astsubaylar

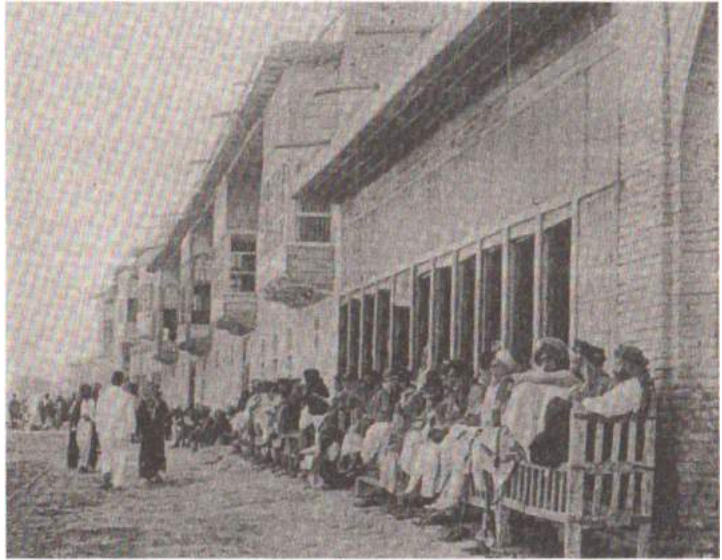
ve Hintli subaylar ve tüm emir erleri koridorlu 3. sınıf vagonlarda seyahate mahkumdular. Çok kalabalıktık. Her kol-tuk dolmuştu. Hintli subaylar kendilerine ayrılmış vagona gitmeyi tercih etmek istediklerinden, protestolarına rağmen her bir vagona bir kısmı olacak şekilde aramıza dağıtılmıştı.

Demiryolu ile yolculuk çok sıkıcı ve çok rahatsız ediciydi. Az miktardaki yiyeceğimizi yedik, çene çaldık, sigara içtik. Çevredeki arazi uzun dalgalanmalarla yalın ve çorak düzlük olarak devam ediyordu. Fransızca'yı akıcı konuşan ufak tefek, yaşlı bir Türk, karşısındaki oturaklarda aralarında benimde olduğu üç subayla dostluk kurdu. Küçük şarap şişesinin yarısını ikram ederek onları o kadar büyüledi ki susuz yolcular ona minnettar kaldılar. Çok sallanarak, görebildiğim kadarıyla ne yolcunun ne de yakınlarda kasaba ya da köylerin olmadığı sıklıkla ilgisiz istasyonlarda sık sık durarak ilerledik. En sonunda karanlık çökmüştü. Bağdat'tan 120 km uzakta akşam saat 9'da tren, Samarra istasyonuna yaklaşmış ve bizim Türkiye'deki ilk tren yolculuğumuz sona ermişti.

**FOTOĞRAFLAR VE
HARİTALAR**

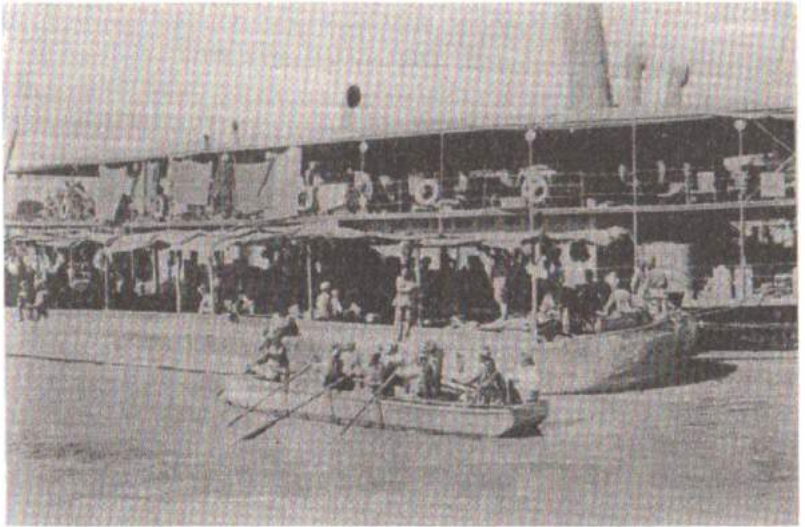
Dicle kenarında Üzeyir Peygamber'in Türbesi

Amâra kasabasında Araplar

Aliyü'l-Garbîde kayıklardan oluşan köprü

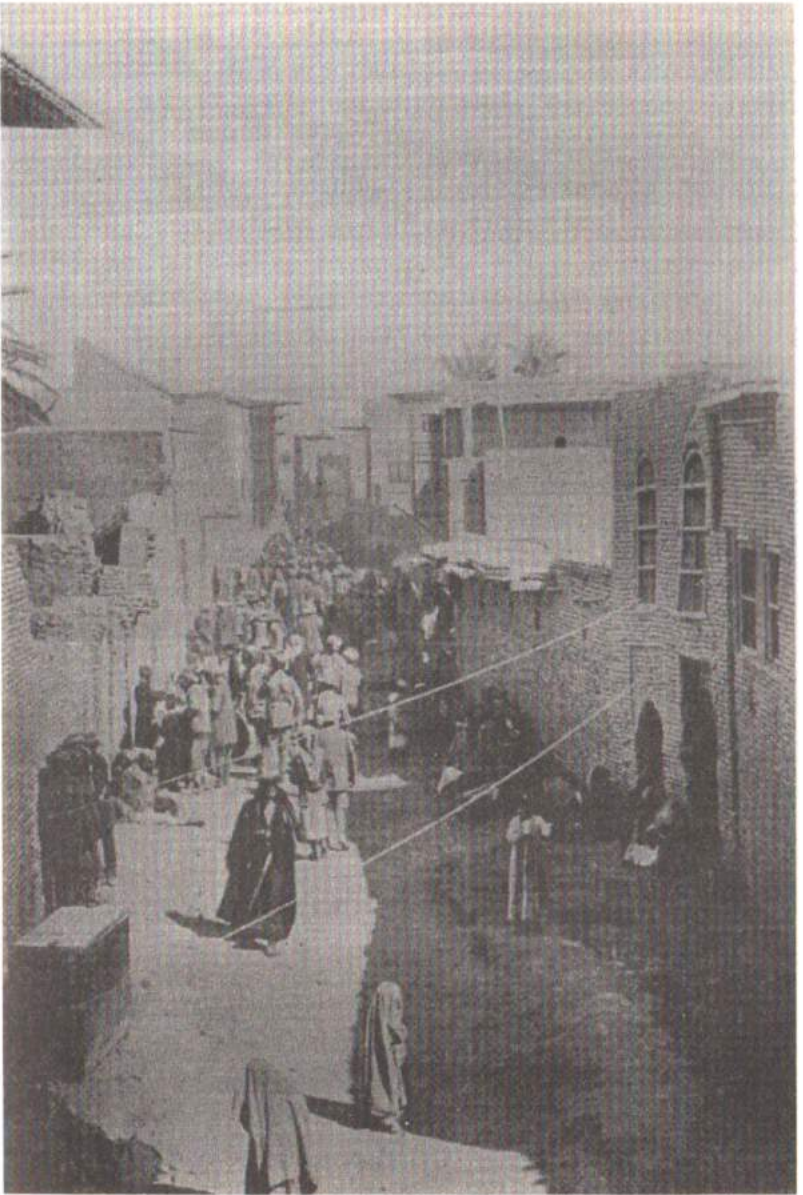
Dicle üzerinde

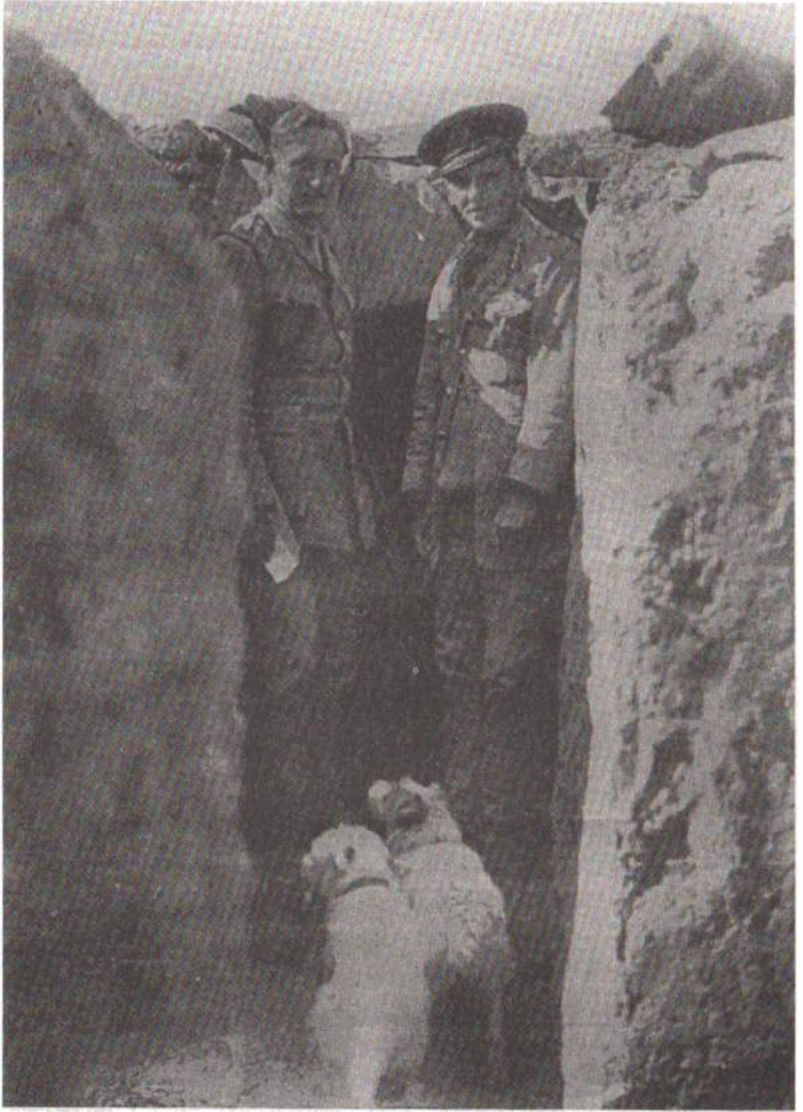
Kût kasabasındaki caminin minaresi

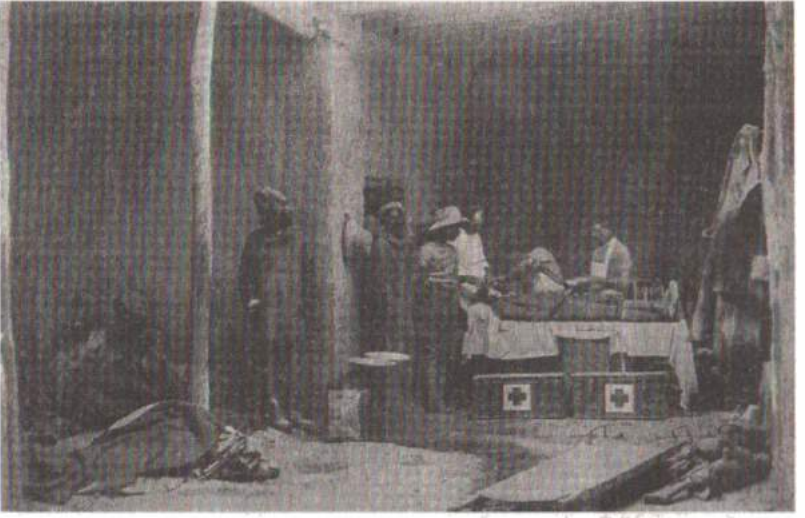
Kût siperlerinde Dorset birliği ön hatta

Kuşatma sırasında Kût'ta pazar yerinden bir görüntü

Tümgeneral Charles Mellis (sağda)

Kût'taki hastaneden bir görüntü

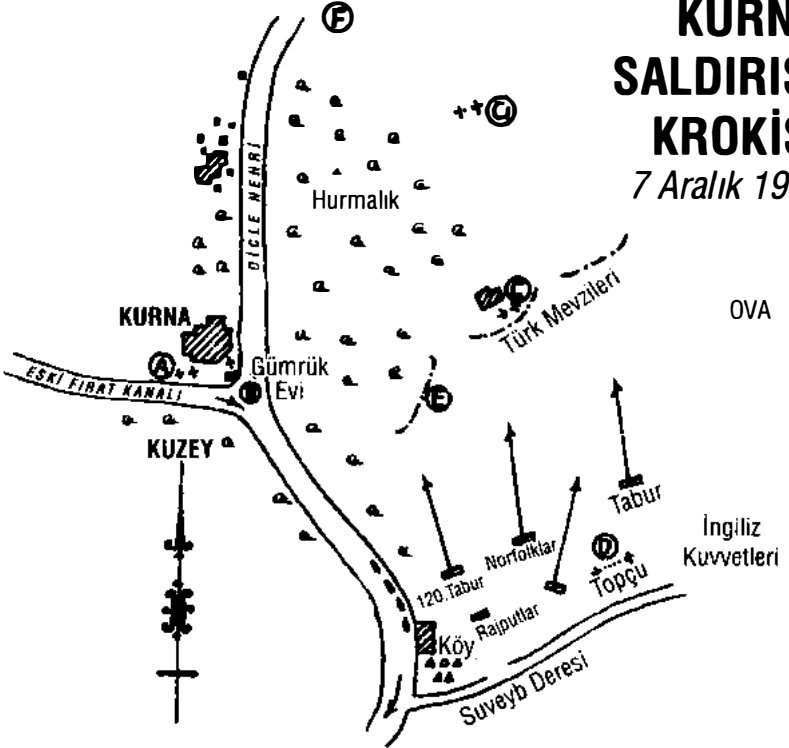
Kuşatmanın sonlarına doğru Kût'tan bir görüntü

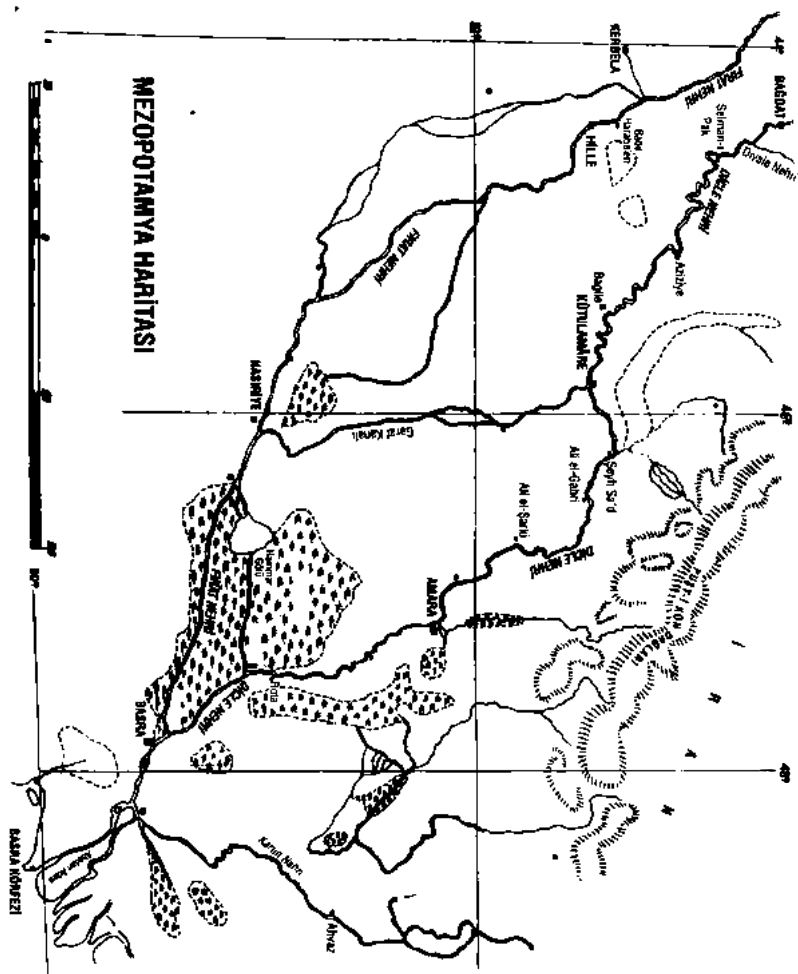

Kuşatmanın sonlarına doğru Kût'tan bir görüntü

KURNA SALDIRISI KROKİSİ

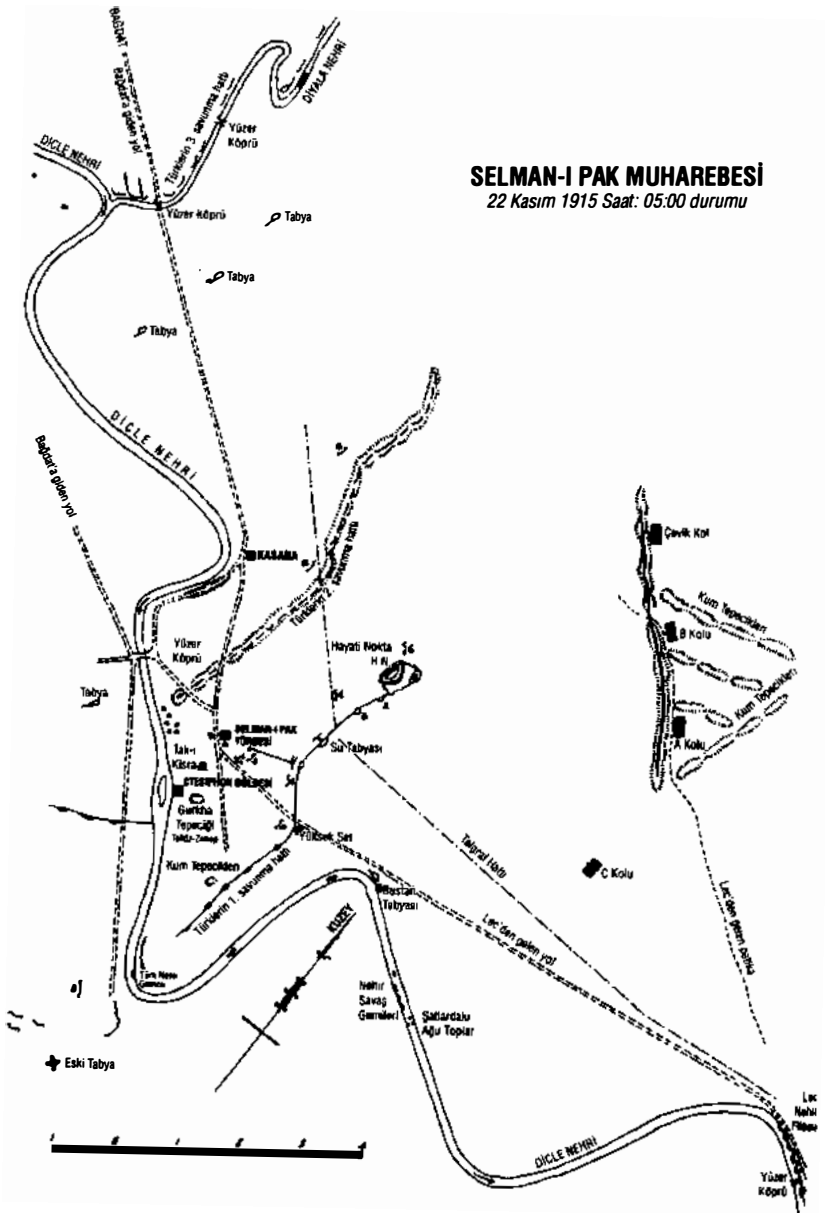
7 Aralık 1914

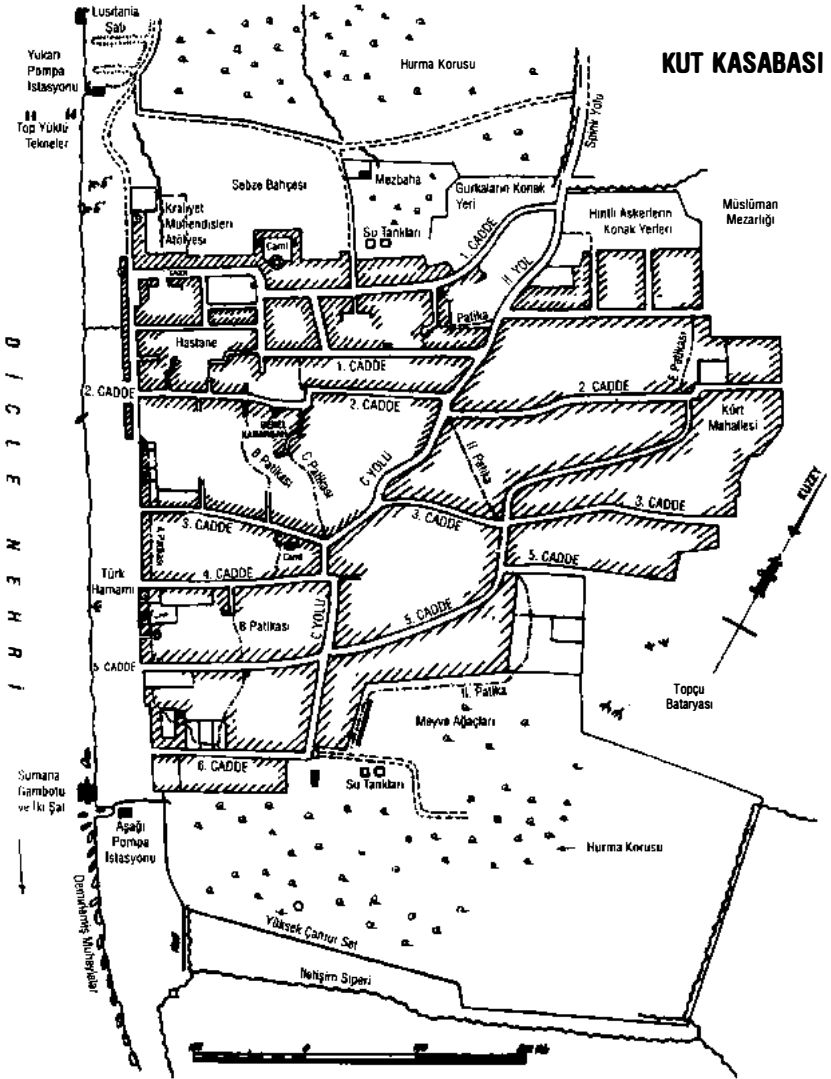

SELMAN-I PAK MUHAREBESİ

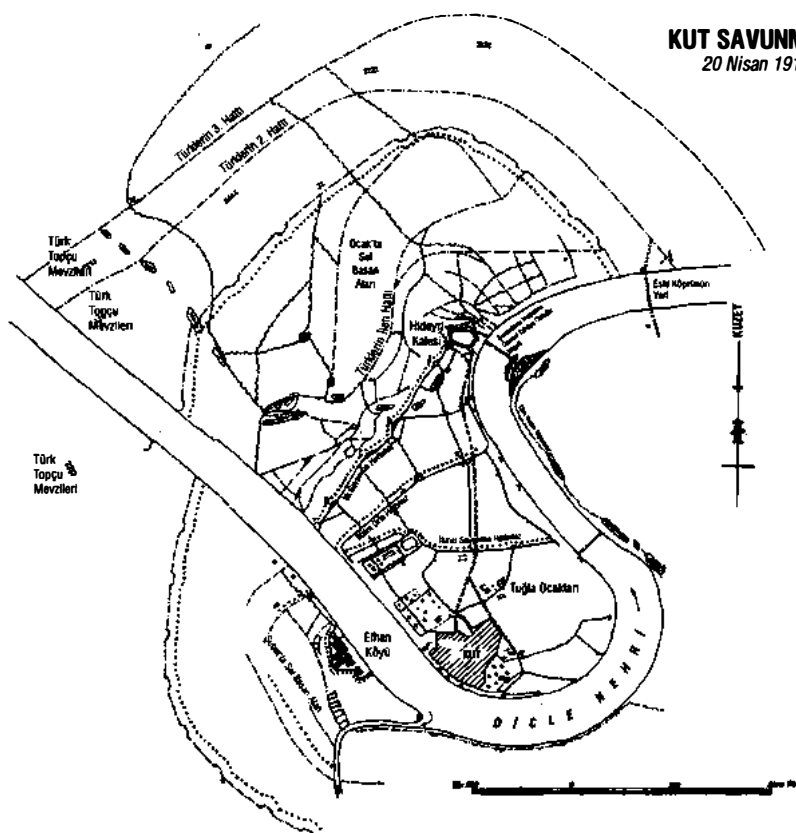
22 Kasım 1915 Saat: 05:00 durumu

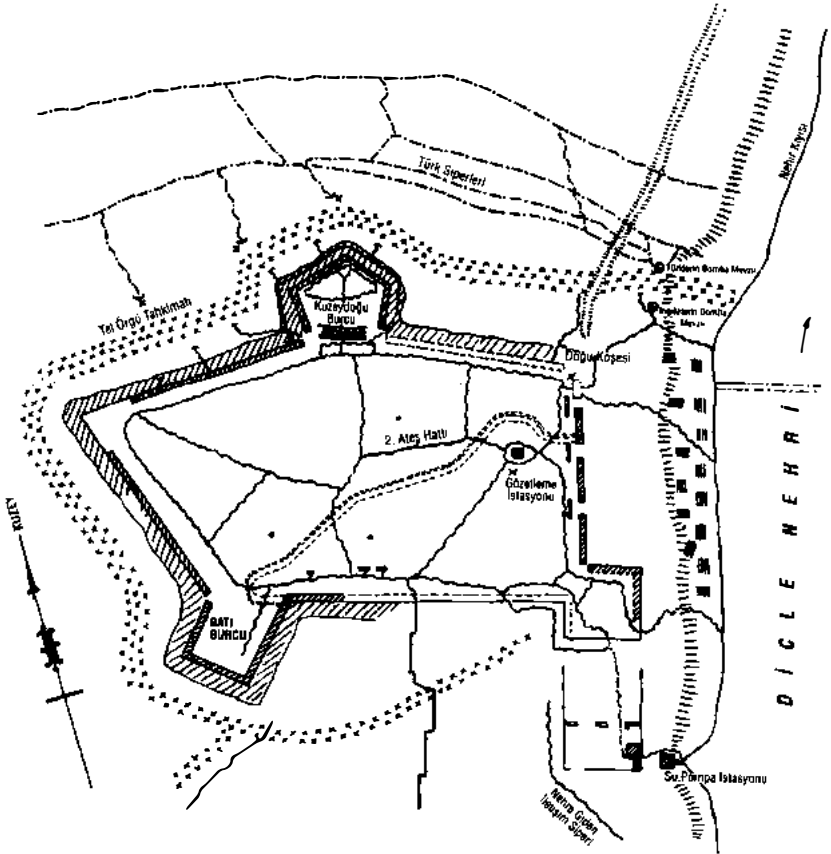
KUT KASABASI

KUT SAVUNMASI

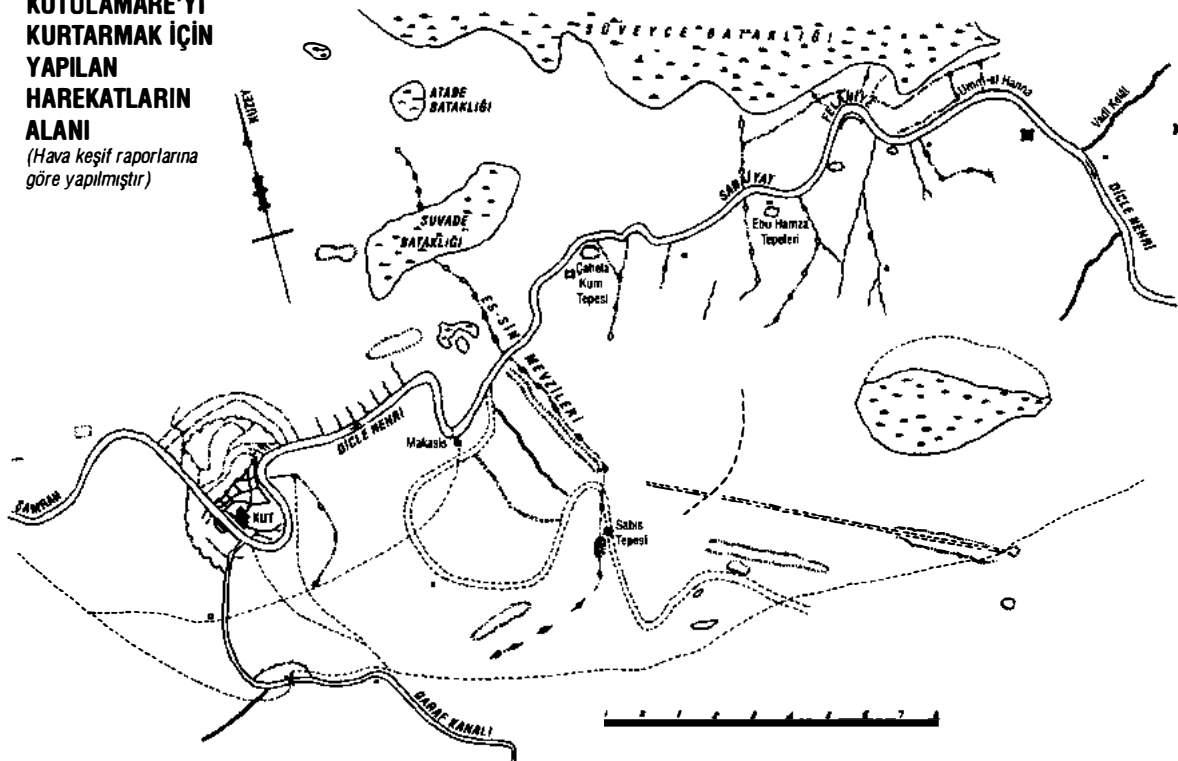

HİDEYRİ KALESİ PLANI

KÛTULAMÂRE'Yİ KURTARMAK İÇİN YAPILAN HAREKATLARIN ALANI

(Hava keşif raporlarına
göre yapılmıştır)

YEDİTEPE

KUŞATMA VE ESARETİN ADI

KÛTULAMÂRE

Esir Bir İngiliz Subayının Anıları

Yüzbaşı Edward W.C. Sandes, I. Dünya Savaşı'nda Basra Körfezi'nden çıkıp Irak içlerine ilerleyen General Townshend yönetimindeki İngiliz Ordusuna mensup 6. Hint Tümeni'nde köprü istihkâm birliğinin komutanıydı. Görevi, Dicle Nehri üzerinde nehir taşıma araçlarını kullanarak yüzer köprü inşası ve emir geldiğinde bunları söküp karadan ilerleyen orduyu takip etmektir.

Bağdat'a doğru Türk Ordusu karşısında ardı ardına kazanılan zaferlerle ilerlerken 22-25 Kasım 1915'teki Selman-ı Pak yenilgisiyle her şey tersine döner. İngiliz ve Hintli askerlerden oluşan 6. Tümen, Dicle'nin kıvrım yaptığı Kûtulamâre kasabasına sığınır. Türk ordusunun kuşatmasından kurtulamayan Townshend ve ordusu teslim olmak zorunda kalır.

Elinizde tuttuğunuz bu sıradışı hatıratta Yüzbaşı Sandes, kuşatma altındaki kasabada yaşananları, çekilen sıkıntıları, kasabanın Arap ahalisi ile olan münasebetlerini, Türklere nasıl teslim olduklarını çarpıcı bir dille anlatırken, cephenin diğer tarafındaki bir İngiliz subayının gözünden tarihimizin en önemli zaferlerinden birisine tanıklık etmemizi sağlıyor.

Kapak Resmi:

29 Nisan 1916'da Kûtulamâre'de İngiliz ordusunun teslim alınması hatırasına Berlin'de imal olunan Kûtulamâre zaferini temsil eden ipek şerit.

yeditepeyayinevi.com

/ yeditepekitap

/ yeditepekitap

/ yeditepeyayinevi

25.00